

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ESKİ TÜRKÇEDE BİLGE KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SÜMEYYE KARAKAYA

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ANKARA, 2022

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ESKİ TÜRKÇEDE BİLGE KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SÜMEYYE KARAKAYA

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Tez Danışmanı

PROF. DR. AKARTÜRK KARAHAN

ANKARA, 2022

ONAY SAYFASI

Sümeyye KARAKAYA tarafından hazırlanan "Eski Türkçede Bilge Kavramı" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Doktora/Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Kurumu	İmza
Danışman Prof. Dr. Akartürk KARAHAN		AYBU/İTBF/TDE	
Kabul ☐	Red ☐		
Jüri Üyesi Dr. Öğr. Üyesi Nurdan Besli		AYU/İTBF/TDE	
Kabul ☐	Red ☐		
Jüri Üyesi Dr. Öğr. Üyesi Yudum Görmüş		Kastamonu Ün./ÇTL	
Kabul ☐	Red ☐		

Tez Savunma Tarihi: 30.03.2022

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Doktora/Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Unvan Ad Soyad

Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim. 30.03.2022

İmza

Sümeyye KARAKAYA

İTHAF

Bu çalışmayı her zaman yanımda olan anneme, babama, yeğenim Şahin Miraç'a ve tüm aileme ithaf ediyorum.

TEŞEKKÜR

Yüksek Lisans süresince benden desteklerini, yardımlarını esirgemeyen, beni teşvik eden, beni her anlamda özgür bırakan, bilimsel düşünceyi yaşam biçimi olarak algılamamı sağlayan, bana hep güvenen, danışmanlığımı üstlenen, sayın hocam Prof. Dr. Akartürk KARAHAN'a teşekkür gönül borcumdur. Sabrı sevecenliği, tezimin her adımında beni yönlendirişi en önemlisi beni hiç yalnız bırakmadığı için sonsuz teşekkürler. Tezimin düzenlenmesinde yardımlarını esirgemeyen hocalarım, Dr. Nurdan BESLİ ve Dr. Yaşar TOKAY'a şükranlarımı sunarım.

ÖZET

Eski Türkçede Bilge Kavramı

Bilge sözcüğü Türk dil tarihinin tüm dönemlerinde kullanılmıştır. *Bilge* sözcüğü Köktürk dönemi itibariyle anlam genişlemesine ve çeşitlenmesine uğramıştır. *Bilge* olmak kimi zaman vazgeçilemez bir vasıf olmuş, kimi zaman ise özel bir isim olarak kullanılmıştır. *Bilge* sözcüğü Türk dili tarihinin dönemleri boyunca yeni özellikler kazanarak kavramlaşmıştır. Temel amacımız Eski Türkçe dönemine ait eserlerde *bilge* sözcüğünün anlamlarını ve kavram alanını göstermektedir.

Eski Türkçe döneminde yer alan Köktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçesi'ne ait eserlerde *bilge* sözcüğü taranmıştır. Köktürk dönemine ait *Kül Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk* yazıtları Uygur dönemi'ne ait *Altun Yaruk, Kuanşi İm Pusar, İyi ve Kötü Prens Öyküsü,* Uygur dönemine ait yapılan çalışmalardan *Eski Türk Şiiri, Turkısche Turfan Text V-VIII. Anlam Bilim Açısından Eski Uygurca Şiirler* (2019) Karahanlı dönemine ait *Kutadgu Bilig*, A*tebetü'l Hakāyık, Dîvānu Lugāti't Türk ve Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi adlı* eserlerden yararlanılmıştır.

Bu tez çalışmasının birinci bölümünde Eski Türkçe ve dönemlerine ait eserler hakkında bilgi, ikinci bölümünde anlambilimi, anlam alanı, kavram alanı, kavramlaştırma, söz varlığı, bağlam hakkında genel bilgiler, üçüncü bölümde *bilge* sözcüğünün kökeni hakkında bilgi ve inceleme kısmı yer almıştır. *Bilge* sözcüğünün Eski Türkçedeki kullanım şekilleri ve *bilge* kavramını karşılayan diğer sözcükler ele alınmış, sözcüklerin kullanım sıklığı tespit edilmiştir. Tarama sonucunda ortaya çıkan neticenin sayısal verileri belirlenmiştir. Sonuç kısmında ortaya çıkan tüm veriler hakkında değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Bilge, Kavram, Kavram Alanı, Söz Varlığı.

ABSTRACT

Old Turkish ‘bilge’ Consept

The word wise has been used in all periods of Turkish language history. The word wise has led to the expansion and diversification of its meaning as of the Köktürk period. Being wise has sometimes been an indispensable quality, and sometimes it has been used as a special name. The word wise has been conceptualized by gaining new features throughout the history of the Turkish language. Our main aim is to deal with the historical change of the word wise in the works of the Old Turkish period and to show the areas where it is used.

The word wise was scanned in the works in Köktürk, Uyghur and Karahanlı Turkish in these periods. Kultigin, Bilge Kağan and Tonyukuk inscriptions from the Köktürk period, Altun Yaruk, Kuanşi İm Pusar, The Good and Bad Prince Story from the Uyghur period, Old Turkish Poetry from the studies conducted in the Uyghur period, Turkısche Turfan Text V-VIII. Old Uyghur Poems in Terms of Semantics (2019) The works of Kutadgu Bilig, Atebetü'l Hakāyık, Dîvānu Lugāti't Türk and First Qur'an Translation in Karahanlı Turkish belong to the Karahanlı period were used.

Information is given about Old Turkish and the works belong to these periods. In the first period, information about the origin of the word *Bilge*, in the second period, semantics, semantic field, concept field, conceptualization, vocabulary, context, general information, the third period includes the analysis part. The place of the word wise in Turkish, its importance, usage patterns, words in which it is a concept area and frequency of use have been determined. The numerical data of the result obtained as a result of the scanning were determined. In the conclusion period, an evaluation was made about all the data that emerged.

Keywords: Old Turkish, Wise, Concept, Conceptual Field, Vocabulary.

İÇİNDEKİLER

ÖZET……..……...……....…....i

ABSTRACT…….……..….....ii

İÇİNDEKİLER……..……..……...iii

KISALTMALAR……..……..……iv

GİRİŞ…….……...…….....1

Konu Külliyatı (Korpus)…….……..……3

1.BÖLÜM……..……..……..5

ARAŞTIRMANIN YER ALDIĞI DÖNEMLER VE ESERLER.....6

1.1. Eski Türkçe (7-13. Yüzyıl) 6

1.2. Orhun Türkçesi (Köktürk Türkçesi) Dönemi 10
1.2.1. Kül Tigin Anıtı:.....13
1.2.2. Bilge Kağan Anıtı 14
1.2.3.Tonyukuk Anıtı.....14

1.3. Uygur Türkçesi Dönemi 15
1.3.1. Altun Yaruk 18
1.3.2. Aç Pars Hikâyesi 19
1.3.3. İyi ve Kötü Prens Hikâyesi 19
1.3.4. Kuanşi İm Pusar: 20

1.4. Karahanlı Türkçesi Dönemi.....20
1.4.1. Kutadgu Bilig.....22
1.4.2. Divânû Lugât'it Türk.....24
1.4.3. Atebetü'l Hakâyık 25

2. BÖLÜM …….27

ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL AÇIKLAMALARI…….27

2.1 Anlambilimi (Semantics)……..……27

2.2. Sözcük Anlambilim.....29

2.3 Anlam Alanı (Semantic Field) 30

2.4.Kavram (Concept) Kavram Alanı (Conceptual Field) 32

2.5. Kavramlaştırma (Conceptualisation.....33

2.6. Bağlam (Context).....35

2.7. Söz Varlığı (Vocabulary) 36

3.BÖLÜM İNCELEME………..……..38

BİLGE KAVRAMI VE KAVRAM ALANLARI……38

3.1. Eski Türkçede Bilge……..38
3.2. Köktürk Döneminde Bilge……40

3.3. Uygur Döneminde Bilge……...50

3.4. Uygur Döneminde Biliglig……..114

3.5. Uygur Döneminde Bügü……..…….129

3.6. Karahanlı Döneminde Bilge……134

3.7. Karahanlı Döneminde Biliglig……143

3.8. Karahanlı Döneminde Bügü……...……158

3.9. Karahanlı Dönemindeki Bazı Bilge+Sıfat Yapıları……162

3.10. Bilgenin Özel Ad Olarak Kullanımı……..…165

SONUÇ.....173

KAYNAKLAR.....177

KISALTMALAR

AY : Altun Yaruk

DLT : Dîvânu Lugâti't-Türk

AH : Atebetü'l Hakāyık

BT XIII : Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren

KB : Kutadgu Bilig

BK : Bilge Kağan Yazıtı

KT : Kül Tigin

TDKTS : Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Eski Türkçe dönemi Köktürk, Uygur ve Karahanlı dönemlerini kapsamaktadır. Bu dönemlerde ortaya konulan eserler Türkçe hakkında oldukça derin bilgi ve ipuçları vermektedir. Köktürk dönemine ait *Orhun Yazıtları* Türkçenin işlenmiş bir dil olduğunu göstermek açısından önemlidir. Uygur dönemi eserleri, yapılan tercüme çalışmalarının etkisi ile Türkçeye birçok çeviri eser kazandırmıştır. Karahanlı dönemi ise *Dîvânu Lugâti't Türk* gibi Türkçenin öneminin anlaşılmasını sağlayan çalışmalar yönünden önemlidir. Bu çalışmada anlambilimi bakımından Türkçenin Eski Türkçe dönemlerine ait önde gelen eserlerinde *Bilge* sözcüğünün taranarak, kavram alanı ve kavramsal yönden incelenmesi amaçlanmıştır.

Bu çalışmada Köktürk dönemine ait *Kül Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk* yazıtları, Uygur Dönemi'ne ait *Altun Yaruk, Kuanşi İm Pusar, İyi ve Kötü Prens Öyküsü,* Uygur dönemine ait yapılan çalışmalardan *Eski Türk Şiiri, Turkısche Turfan Text V-VIII*. *Anlam Bilim Açısından Eski Uygurca Şiirler* (2019), Karahanlı Dönemine ait *Kutadgu Bilig, Dîvânu Lugâti't Türk ve* A*tebetü'l Hakâyık* adlı eserlerde *bilge* sözcüğünün dönemlere özgü yaşadığı anlam değişimi incelenmiştir. Bilge sözcüğünün kavramsal olarak genişlemesi ve diğer kullanım alanları incelenmiştir.

Çalışmanın ilk kısmında Eski Türkçe dönemi başlığı altındaki Köktürk, Uygur ve Karahanlı dönemlerindeki eserler hakkında bilgi verilmektedir. Eserlerde taranan *bilge* sözcüğü Eski Türkçe döneminin tüm dönemlerinde kullanılmıştır. *Bilge* sözcüğünün Eski Türkçe dönemlerinde kullanılan şekli için Clauson (1972). "a wise man" ifadesini kullanmıştır. Muharrem Ergin (2015). *Orhun Abideleri* adlı eserinde *bilge* sözcüğünü hâkim, müşâvir, bilgili, âlim, akıllı, bilici; Talat Tekin (2018*). Orhon Yazıtları* adlı eserinde akıllı, akıl veren, danışman, unvan; Erhan Aydın (2018). *Orhon Yazıtları* adlı eserinde *bilge*, *hâkim*; unvan niteleyicisi olarak tanımlamışlardır. Köktürk döneminin ardından Uygur döneminde Hacer Tokyürek'in (2018*). Altun Yaruk Sudur Dördüncü Tegzinç* adlı eserinde *bilge*; Engin Çetin (2012*). Yedinci Kitap ve Sekizinci Kitap* (2017*)* adlı eserlerinde *bilge* sözcüğü *bilgi, hâkim* ve *bilge* şeklinde çevrilmiştir. Zemire Gulcalı'nın (*2015*). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan Aç Bars Hikâyesi* adlı eserde *bilge* sözcüğü *bilgili* şeklinde çevrilmiştir. Karahanlı dönemi eserlerinden *Kutadgu*

Bilig'te bilge sözcüğü *âlim* olarak, *Dîvânu Lugâti't Türk'te bilge, hâkim, âlim akıllı* şeklinde A*tebetü'l Hakâyık*'ta ise *âlim, biliglig* şeklinde, çeviri kısmında ise âlim olarak çevrilmiştir.

Dil için araştırmacıların birçok yorumu ve tanımı vardır. İçlerinden en güzel olanı ise Doğan Aksan'ın dil için kullandığı büyülü bir düzen ifadesidir. Dilin insanlık için önemi, insanın var olduğu zamandan günümüze, insanların kavimlere ayrılması, çoğalması ve çeşitlenmesi ile önemini arttırarak devam etmiştir. İnsanlar sosyal çevrelerini, ihtiyaçlarını ve faaliyetlerini birbirleriyle çeşitli yollarla anlaşarak idame etmişlerdir. İnsanların birbirleriyle anlaşmasında ilk sırayı dil ve sesler almıştır. "Bütün dillerdeki toplam 50 kadar değişik ses içinden her dil, kendine özgü seslerden bir dizge oluşturmaktadır. Bu seslerle on binlerce sözcük türetebilmekte ek ve söz dizimi kurallarıyla sayısız yeni yapılar oluşturmaktadır." (Aksan, 2017: 18).

İnsanı diğer mahlukâttan ayıran en önemli vasıf dildir. Dilin içinde bulunduğu düzen, yaşayan her milletin kendine ait bir dil sistematiğinin olması ve bu sistematiğin tüm insanlar tarafından birbirinden haberdar olmadan farklı lisanlarda da tekrar etmesi dile ait düzenin ne kadar büyüleyici olduğunu göstermektedir. "Varlığın algılanıp 'var' oluşunun gerçekleştirebilmesinden yani algılamalardan sanata, bilimden felsefe ve mantığa kadar çeşitli alanlardaki bütün insan başarılarının temelinde, insanın toplum hayatı yaşamasının yer aldığı bilinmektedir. Aslında, bu toplum hayatı yaşayabilme yeteneğini de insan, dili sayesinde ortaya koyabilmiştir. İnsanı kâinatın boşluğunda dönüp duran bir yıldız gibi kendi başına, ayrı ve yalnız olmaktan kurtaran dildir. Birlikte belirledikleri ortak iğretilemelerden oluşan dilleri, kişileri sıkıca birbirine bağlar; onlara hayvan topluluklarının çok ötesinde olan bir organik bütünlük, bir birliktelik sağlar." (Karaağaç, 2013: 281).

Dilin oluşum, gelişme ve kendini yenileme özelliği dilin süreklilik özelliğini ortaya çıkarmıştır. Dil insan gibi canlı bir olgudur. Bu yüzden ihtiyaçlara ve insanların düşünce ve yaşantısına göre şekillenerek kendini yeniler ve zamanın değişmesi ile zamanın ötesinde kendine her zaman yer bulur. İnsanların kendilerini ifade etme ihtiyacı ile birlikte her zaman ihtiyaçları olan bir diğer olgu ise inanma ihtiyacı yani dindir. İnsanın inanma ihtiyacını bireysel gerçekleştirebildiği gibi toplumu ve insanları etkileyebilmek için yegâne ihtiyacı her zaman dil olmuştur. Dini kitaplar, insanları okumaya, anlamaya ve dili açıklamaya yönlendirmiştir. En eski dil çalışmaları Eski Hint'te ve Eski Yunan'da

gerçekleşmiştir. Eski Hint'te kutsal bilgi derlemeleri olarak bilinen *Veda'ların* doğru okunması, değerlendirilmesi ve zamanın aşındırmasından uzak kalabilmesi doğrultusundaki çabalar giderek dil denen olgunun sırlarının çözülmesine yönelmiştir. Eski Hint'te İ.Ö. 10. yüzyıldan önceye uzanan Veda'lar üzerinde çalışan birçok dilcinin yetiştiğini, hatta İ.Ö. 5. yüzyıldan önce Hindistan'ın kuzeyinde ve doğusunda iki dil bilgisi ekolünün var olduğu bilinmektedir. Brahman okullarında okutulan en eski bilginin dil bilgisi olduğu da belirtilmektedir. İnsanların kutsal kabul ettikleri metinleri korumak, anlamak, açıklamak için dil dünyasının derinlerine girdikleri bu dönemlerde dil ve gramer bilgisi açısından gelişmeler yaşanmıştır (Aksan, 2017: 21).

Bugün anlam bilim konuları içinde düşünülebilecek olan kimi konuların, örneğin nesne ile onun dildeki karşılığı, adı arasında bir ilişki bulunup bulunmadığı sorununun daha İ.Ö. 4. yüzyılda Hindistan'da Yaska tarafından, aynı yüzyılda Eski Yunan'da Platon'un *Kratylos* adlı yapıtında ele alınarak tartışıldığı bilinmektedir. Yunanistan'da dilin doğuştan, doğal mı, yoksa insanlar tarafından konma, yapma mı olduğu konusu, yüzyıllarca üzerinde durulan, tartışılan bir sorun olmuştur. Eski Yunan'da Herakleitos, Demokritos, Protagoras, Aristoteles gibi düşünürler dil felsefesi, dilbilim, dilbilgisi konu ve kavramlarına da eğilmişlerdir. Dil zaman içerisinde tartışmalar ve ortaya atılan fikirler neticesinde yüzyıllar içerisinde insanla birlikte gelişmiş ve evrilmiştir (Aksan, 2017: 22). Dil anlaşılmaya çalışıldıkça, başlıklara, konulara ve yeni yeni alanların oluşmasına yardım etmiştir. Dilin anlambilim ile olan ilişkisi de bu yol ile ortaya çıkmıştır. *Bilge* sözcüğünü taramak için yararlanılan Eski Türkçe Dönemi eserlerinin yer aldığı kaynaklar aşağıda belirtilmiştir.

Konu Külliyatı (Korpus)

Arat R. R. (1979). *Kutadgu Bilig İndeks*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Arat R. R. (1992). *Atebet'ül Hakāyık*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Arat R. R. (2003). *Kutadgu Bilig Çeviri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Arat R. R. (2007). *Eski Türk Şiiri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Arat R. R. (2007). *Kutadgu Bilig Metin*, Ankara: Türk Dil Kurumu.

Ata A. (2019). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi, (Rylands Nüshası, Giriş, Metin, Notlar, Dizin*) Ankara: Türk Dil Kurumu.

Ayazlı Ö. (2012). *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aydın E. (2018). *Orhon Yazıtları,* İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları..

Bang W. , ve A.von GABAIN (1931). *Türkische Turfan-Texte V. Aus buddhistischen Schriften*. Berlin. SPAW. Phil.-hist. K1. 1931: 14. 323-356. [Tıpkıbasımı: SEDTF 2,99-132.]

Besli N. (2019). "Anlam Açısından Eski Uygurca Şiirler" Ankara Yıldırım Beyazıt Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.

Engin Ç. (2012). *Altun Yaruk Yedinci Kitap*. Adana: Karahan Kitabevi.

Ercilasun B. A. , Akkoyunlu, Z. (2011). *Divan-ı Lugati't Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin.* Ankara.

Ergin M. (2015). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları

Gulcalı Z. (2015). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gulcalı Z. (2015). "Altun Yaruk Sudur X. Kitap, Metin-Çeviri-Açıklamalar-Sözlük" Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.

Gürsoy K. (2019). "Altun Yaruk Sekizinci Kitap, (1-1069) Üzerine Söz Dizimi İncelemeleri" İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Kaçalin S. M. (2008). "*Kutadgu Bilig Metin*" Türkiye Cum. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yay. Genel Müdürlüğü.

Kaya C. (1994). Uygurca Altun Yaruk: Giriş, Metin ve Dizin. Ankara (AKDTYK), Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ölmez M. (1991). Altun Yaruk III. Kitap (=5.Bölüm). (Suvarnaprabhāsasûtra) Ankara : (TdiAD.1.)

Rachmatı G.R. (1937). *Türkische Turfan-Texte VII*. Mit sinologischen Anmerkungen von Dr.Wolfram Eberhard. Berlin (APAW. Phil.- hist. K1. 1936: 12)

Çağatay Ş.(1945). *Altun Yaruk'tan İki Parça* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Tekin Ş. (2019). *Uygurca Metinler I Kuanşi İm Pusar*. (Ses İşiten İlah)Vap hua ki atlıg nom çeçeki sudur (saddharmapuṇḍarîka-sûtra). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin T. (2006). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Tarihi Yayınları.

Tokyürek H. (2018). *Altun Yaruk Sudur IV. Tegzinç (Karşılaştırmalı Metin Yayını*) Ankara: Türk Dil Kurumu.

Tokyürek H. (2019). "Altun Yaruk Sudur IV. Tegzinç 'e göre Nüsha Farklılıkları" International Journal of Old Uyghur Studies, 1/1 s. 19-38.

Uçar E. (2009). "Altun Yaruk Sudur V. Kitap Berlin Koleksiyonundaki Fragmanların Transliterasyonu ve Transkripsiyonu Açıklamalar ve Dizin" Ege Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir.

Uçar E. (2012). "Altun Yaruk X.Tegzinç XXX. Bölök [R=M.657/18-661/12] Gazi Türkiyat, Bahar, S. 10.

Uçar E. (2017). “Altun Yaruk Sudur VIII. Tegzinç, Yüce Sarasvati (XV. Bölök, II. Kısım) ”Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Araştırmaları Dergisi Cilt 6, S. 12, s. 100-150 Samsun.

Hamilton, J. R. (1988). *Buddhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması. İyi ve Kötü Pre*ns *Öyküsü*, Çeviren: Vedat Köken, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

1.BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN YER ALDIĞI DÖNEMLER VE ESERLER

1.1. Eski Türkçe (7-13. Yüzyıl)

Türkçenin ilk yazılı belgelerini verdiği döneme Eski Türkçe dönemi adı verilmektedir. Bu dönem Orhun Türkçesi ile başlayarak Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemini kapsamaktadır. Türk dili dönemleri bir bütündür, dönemlere ve isimlere ayırmak sistemli bir dil geleneğini gösterebilmek için kullanılmaktadır. Eski Türkçe dönemi Orhun Türkçesi dönemi ile başlamıştır. Türkçenin ilk yazılı belgeleri bu dönemde görülmektedir. Bu dönemin dil özelliklerinin büyük bir kısmı Orhun yazıtlarda görülmektedir.

Muharrem Ergin, bu konudan *Türkçenin Tarihi Gelişimi* adlı çalışmasında bahsetmektedir. Türk dilinin sekizinci yüzyıldan sonraki değişimi düşünüldüğünde, Orhun Abidelerinde kullanılan dilin işlenmiş ve köklü bir dil olduğu anlaşılmaktadır. Orhun Abideleri Türk milletinin eline geçen ilk yazılı örneklerdir. Sekizinci yüzyıla ait olan bu eserler Türkçenin başlangıcı kabul edilmektedir. Bu dönem 12. ve 13. yüzyıla kadar devam etmekle birlikte Türk yazı döneminin ilk devresini oluşturmaktadır. Bu yazı dili Türk milletinin tek yazı dili olarak kullanılmıştır. Türkistan bölgesindeki geniş bir çevreye yayılan Türk milleti hep aynı dille yazıp okumuştur. Zamanla oluşan farklılıklar ise yer ve zaman farkından başka bir şey değildir. Hiçbir zaman ciddi bir dil farkı oluşturmamıştır. Kaşgarlı Mahmut'un en çok beğendiği ve şivelerle karşılaştırırken "Türkçe" diye adlandırdığı, Hakaniye Türkçesi yahut başka eserlerde Kaşgar dili, Kaşgar Türkçesi adı ile anılan dil hep bu ilk Türk yazı dilidir. Türkçenin tarihi incelendiği zaman Türkçenin çeşitli gelişmelerinin kaynağı her zaman bu devre çıkmakla birlikte, geniş coğrafyalara ayrılmış Türkçenin bütün şekillerinin kökeni bu devrede bulunmakta, kısacası Türkçenin Ana Türkçe devresi, ilk devresi, eski devresidir. Bu sebeple bu devreye "Eski Türkçe" devri denilmektedir. Eski Türkçeden daha geçmiş zamanlar ise Türkçenin yazılı belgesi olmamasından dolayı Karanlık devir olarak adlandırılmaktadır. O devir için Türkçenin Çuvaşça ve Yakutça ile bunların da daha ileri de Moğolca ile birleştikleri devirdir. Türkçe geçirdiği tarihi gelişmeler boyunca iki gramer yapısına sahip olmuştur. Eski Türkçe devresi Türkçenin eski gramer yapısını göstermektedir. Daha sonra yaşanan zamanlar ise Türkçenin yeni gramer yapısını göstermektedir (Ergin, 2006: 1).

Eski Türkçe döneminin kapsadığı dönem için farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden bir diğeri ise Şinasi Tekin'e aittir. " Eski Türkçe deyince muhitimizde ilk akla gelen Arap harfleri ile yazılmış Türkçe kitaplar ve çoğu zaman da doğrudan doğruya bu harflerin kendisidir; öte yandan 'Eski yazı' , 'Eski harfler', bunun müteradifi olarak da kullanılmaktadır. Fakat bizim burada bundan anladığımız daha çok Türkçenin tarihi seyri içerisinde bilinen en eski metinlerinin aksettirdiği şeklidir." (Tekin, 1992: 69).

Uygur Türkçesi Köktürk Türkçesinin devamı olmakla birlikte, yaşam koşulları ve etkileşime girdiği milletlerin kültürlerini benimsemesi ile bazı farklılıklar görülmektedir. Bu farklılıklar dilin içyapısında ve anlatım şeklinde değişen bakış açıları ve kültür malzemesiyle anlatılabilir. Eski Türkçeye dair tüm bilgiler dağınık halde çeşitli ülkelerin kütüphanelerinde yer almaktadır. Mezar taşları hariç (bunlar açıkta bulunduğu yerlerinde durmaktadır.) diğerleri: Berlin, Marburg, Paris, Londra, Stockholm, Leningrad, Pekin ve Kyoto'dadır. Eski Türkçe malzemeyi araştıran başlıca araştırmacılar, V. Thomsen, F.W.K. Müller, A.v. Le Coq, W. Radloff, W. Bang, R. Rahmeti Arat ve A.V. Gabain (Tekin, 1992: 70-72).

Eski Türkçe için diğer görüşler ise şu şekildedir. Eski Türkçe devri Türkçenin belgelenerek, yazıya geçtiği dönemdir. Türkler için Türk sözü kullanılmıştır. 6.-9. yüzyıllar arasındaki devri kapsamaktadır. Batı Moğolistan'daki Altay Dağları bölgesinde yaşayan ve aynı tarihlerde Çin'in kuzeyinde bugünkü Moğolistan'da büyük bir göçebe devleti kuran (550-630/680-745) eski Türkler Köktürklerin dilidir. Ayrıca 8. Yüzyıl ortalarında Moğolistan'daki Köktürk egemenliğine son vererek orada bir devlet kuran (745-840) göçebe Uygurlarla, Doğu Türkistan'da Tarım havzasında Koço-Uygur Devletini (840-1250) kuran yerleşik Maniheist ve Budist Uygurların dilidir. Orhun ve Yenisey yazıtları Uygur Türkçesine çevrilmiş eserler bu dönemin eserleridir. Bu devrin dili olarak kabul edilen Eski Türkçe, Köktürk ve Uygur Türkçesi olarak ikiye ayrılmaktadır. Bunlar iki ayrı ağızdır. Bunu yanında Uygur Türkçesinin en az üç ağzı bulunmaktadır (Bozkurt, 2002: 61).

Eski Türkçe üzerine çeşitli ve farklı görüşler mümkün fakat bu çalışmada Eski Türkçe; Orhun, Uygur ve Karahanlı Türkçesini kapsamaktadır. Yapılan inceleme bu dönemlerde yazılan eserler üzerindedir. Türkologlar tarafından Türk dili, ilk yazılı ürünlerden başlayarak Eski Türkçe, Orta Türkçe ve Yeni Türkçe olmak üzere üç dönemde incelenmiştir.

13. yüzyıla kadar Türk dünyasının doğu kolunda iki ayrı bölgede yazı dili olmuştur. Bunlardan biri Ötüken'de ve daha sonra Doğu Türkistan'daki Tarım Bölgesinde kullanılan

Köktürk Türkçesi ile Uygur Türkçesi diğeri de Kâşgar'da ortaya çıkan Karahanlı Türkçesi'dir. Uygur ve Karahanlı Türkçeleri birbirinin devamı olmakla beraber yan yana iki ayrı medeniyeti temsil ederek ürünlerini vermişlerdir. Türk dili bu dönemde, bu üç yazı dili dışında henüz farklı bir yazı dili oluşturmamıştır. Yapılan çalışmalar neticesinde farklı bir Türk yazı dili olan ve 'Eski Oğuz Türkçesi' adı verilen yazı dilinin ilk metinlerinin 13. yy'a ait olduğunu göstermektedir. Bu üç yazı dili arasında doğal olarak bazı dil bilgisel farklar bulunmaktadır. Köktürk ve Uygur Türkçeleri ile Karahanlı Türkçesi arasındaki fark bağlı oldukları kültür çevresi ile değişik Türk boylarına ait ağız farklılıklarının ortaya çıkardığı ses, biçim ve söz dağarcığı farklılıklarından öte değildir. Tabi ki bu durumda coğrafya ve zaman faktörleri de etkili olmuştur. Bu faktörler Köktürk ve Uygur Türkçesi arasında bulunduğu gibi Köktürk ve Uygur Türkçesine oranla en büyük değişiklik resmi din olarak kabul edilen İslamiyet'in etkisiyle Arap alfabesinin kullanılmaya başlanmış olmasıdır. Bunun yanı sıra Türkler alfabe ve din konusunda özellikle Eski Türkçe dönemi boyunca hiçbir zaman tutucu olmamışlardır (Ata, 2018: 24-25).

Türkçenin tarihi dönemlerini adlandırma konusunda ilk çalışmalarda Eski Türkçe; Eski Türkçe dönemi başlangıçta, 6. ve 10. yüzyıl arası yani Köktürk ve Uygur Türkçesi için kullanılmıştır. Uygur Türkçesinin İslami dönemde vermiş olduğu eserlerde Eski Türkçe kapsamında değerlendirilmiştir. Türk dilinin tarihi temellere dayanan dönemlendirmesi hakkında ilk çalışmalar 1936'da K. Gronbech ile başlamaktadır. Bu konuda Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç (1880-1938)'in 1928 yılında yaptığı bir çalışma da vardır. Bu çalışma Abdulkadir İnan (1889-1976) tarafından *Orta Asya Edebi Dili Tarihine Dair* adıyla Türkiye Türkçesine çevirilmiştir (A.N.Samoyloviç K istorii literaturnogo sredneziatsko-turetskogo yazıka, Leningrad, 1928 çev. A. İnan, Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yıllık Çalışmaları I. s. 73-95).

Gronbech (1873-1948), çalışmasında (Der Türkische Sprachbav, I. 1936, s. 10-14). Türk dilini, yazılı ürünler vermeye başladığı Orhun Türkçesinden başlayarak, üç döneme ayırmıştır.

1. Eski Türkçe: Orhun (Köktürk) Türkçesi, Uygur Türkçesi,
2. Orta Türkçe: Kâşgar (Karahanlı) Tükrçesi, Çağatay Türkçesi, Kuman, Eski Osmanlı Türkçesi.
3. Yeni Türkçe: Güney T. , Batı Türkistan Lehçeleri, Doğu Türkçesi, Kuzey Türkçesi, Kıpçak Türkçesi (Ata, 2018: 25).

Orhun Türkçesi ilk dönemi, başlangıç yazı dili olmuştur. Bu iki araştırmacının çalışmalarında Eski Türkçe adı verilen dönemin içinde yer alan bir Türk yazı dili de Uygur Türkçesi'dir. Gronbech, Eski Türkçe döneminden sonra gelen, Orta Türkçe dönemini Karahanlı Türkçesi ile başlatmış ve bu dönemi de bugünkü Türk dillerinin ortaya çıktığı döneme, yani bu 20. yy'ın başlarına kadar getirmiştir. Türk dilinin dönemlendirme, çalışmalarından bir diğeri de Louis Ligeti (1902-1987)'ye aittir. *Çin yazısı ile yazılmış Barbar Glossaları Meselesi* adıyla Türkiye Türkçesine çevrilen yazı da bu konuda yazılmış ilk çalışmalardan biridir (Çev. Hasan Eren, Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi, IX/3 Eylül, Ankara, 195, s-301-327). Bu yazıda Ligeti'nin dönemlendirmesi ise şöyledir.

1. Eski Türkçe (6. ve 9.yy) Köktürk Türkçesi ve Uygur Türkçesi devri, Eski Kırgız Türkçesin'de belki buraya eklenebilir. Her üç dil Eski Türkçenin özelliklerini taşır.
2. Orta Türkçe (10. ve 15. yy)
    a. Mani Buda terimleri ile Uygur yazı dilinin kuruluş devri.
    b. Çağatay yazıdili devri.
    c. Kıpçak ve Oğuz dil yadigârları devri.
3. Yeni Türkçe: 16.yüzyıldan itibaren, bugünkü Türkçenin kuruluş devri.

A. von Gabain (1901-1993)'in 1941'de yazmış olduğu *Alttürkische Grammatik* (çev. Mehmet Akalın, *Eski Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara, 1988). Gabain, Köktürk ve Uygur harfli yazmaların tamamını Eski Türkçe döneminde kabul ederek değerlendirmeye almıştır. *Türk Dili Tarihi I* (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1958) adlı kitabı ile Türkiye'de bu konuda uzun yıllar tek kalmış çalışmanın sahibi Ahmet Caferoğlu, (1899-1975)'de Köktürk ve Uygur dönemlerini Eski Türkçe başlığı altında incelemiştir. Daha sonra 1987'deki çalışması ile Nuri Yüce ("Türk Dili ve Lehçeleri") (İslam Ansiklopedisi), 12/2, İstanbul, 1987, 468b-580b.) de 6. Ve 9. yüzyılları arasındaki dönemi Eski Türkçe diye adlandırmış ardından gelen Orta Türkçe dönemini Karahanlı Türkçesi ile başlatmıştır.

İlk dönemlendirme çalışmalarında kullanılan olgu; Karahanlı Türkçesinin yeni dönemin başlangıcı olarak görülmesinde İslamiyet'in kabulü etkili olmuştur. Daha önceki döneme Eski Türkçe bu döneme ise Orta Türkçe denilmiştir. Son dönemlendirme çalışmalarında ise son yıllarda yapılan çalışmalar geçmişte yapılan çalışmalardan farklılık göstermektedir. Bu farklılıklar Eski Türkçe dönemi içinde yer alan yazı dilleri ve Orta Türkçe dönemini Eski Türkçe döneminden ayırt edici olgu gelmektir. Andras Rona-Tas'ın 1991'de yayımladığı *An*

Introduction to Turkology adlı eserde Eski Türkçe dönemi iki gruba ayrılmış, ikinci grupta yer alan 'Geç Eski Türkçe' dönemi ise üç aşamada değerlendirilmiştir (Ata, 2018: 26).

Eski Türkçe (Old Turkıc)

1. Erken Türkçe 400-500 (Early Old Turkic)
2. Geç Eski Türkçe 550-1200 (Late Old Turkic)

a. Geç Eski Türkçe I 550-700 (Late Old Turkic I)
b. Geç Eski Türkçe II 700-1000 (Late Old Turkic II)
c. Geç Eski Türçe III 1000-1200 (Late Old Turkıc III)

3. Orta Türkçe 1200- (Middle Turkic)

Rona-Tas'ın bu çalışmasında dikkati çeken yanı, Karahanlı Türkçesinin, Geç Eski Türkçe döneminin üçüncü alt grubunda değerlendirmesidir. Diğer bir deyişle, Orta Türkçe döneminin 1200'lerden itibaren, Moğol istilası ile başlatılmasıdır. Rona-Tas'tan sonra onun görüşünü benimseyen diğer bir bilim adamı Lars Johanson' dur. Johanson 'un *History of Turkic* (The Turkic Languages, London – New York 1988, s. 81-125) adlı makalesinde Türk dilinin yazı dili olmasından sonraki aşamaları ele alınmıştır. 7. yy'dan Moğol istilasına kadar ki dönem "Daha Eski Dönem" başlığı altında verilmiş olup;

1. Doğu Eski Türk Dili
2. Eski Uygur Türkçesi
3. Karahanlı Türkçesi olmak üzere üç alt gruba ayrılmıştır.

Eski Türkçe döneminin yukarıda bahsedildiği şekilde üç yazı dilini kapsadığını gösteren diğer bir çalışma, Marcel Erdal'ın *A Grammar of Old Turkic* (Brill, Leiden-Boston 2004) adlı kitabıdır. Bu kitapta Erdal, Karahanlı Türkçesinin ilk dönem metinlerini Eski Türkçe içinde değerlendirmiştir (Ata, 2018: 27-28).

1.2. Orhun Türkçesi (Köktürk Türkçesi) Dönemi

Köktürkler Türkçenin bilinen ilk yazılı belgelerini bırakmış olmaları sebebiyle kültür ve dil tarihimiz açısından son derece önemli bir yere sahiptir. Orhun ırmağı kıyısında bulunan ve bengü taş olarak adlandırılan granit üzerine yazılmış olan bu yazılar, 1893'te Danimarkalı bilgin V. Thomsen tarafından okunmuş, ilk yayın ise Alman asıllı Rus Türkolog W. Raddloff tarafından yapılmıştır. Türklerin kendi yazdıkları belgelerle ilgili olarak sürekli yeni bilgiler ortaya çıkmakta ve yayınlar yapılmaktadır. En hacimlileri Kül Tigin, Bilge

Kağan adına dikilmiş olan bu yazıtlarla ilgili Türkiye ve Türkiye dışından pek çok bilim adamı çalışmış ve çalışmaktadır (Türk, 2018: 36).

"Türkler, resmi olarak ilk Türk devleti kurulmadan evvel, 6. yüzyılın ilk yarısının sonuna doğru, 550 yılı öncesi, İpek yolu bölgesinde özellikle de Chang'an (Xi'an) – Tufan arasındaki yolun Gansu/Hexi koridorunun muhafızları, kollayıcıları olarak Bumin Kağan'ın devlet kuruculuğu ve komutanlığında Türkler görülmeye başlarlar." (Ölmez, 2015:435). Eski Türkçeyi dönemlere ayrıldığında ilk dönem Orhun Türkçesi ile başlamıştır. "Bumin Kağan'ın önderliğinde kurulan ilk Türk Devletinden (552-630) günümüze Türkçe bir belge, kitabe ulaşmamıştır. İlk Türk Kağanlığında (hem doğu hem batı kağanlığından) günümüze ulaşan belgeler Soğd, Brahmi ve başka alfabelerle yazılmış, Türkçe olmayan kitabelerdir. İlk Türkçe belgeler ikinci Türk Kağanlığından kalma, Türklere özgü yazıyla yazılmış Köktürk Yazıtları adıyla tanınan yazıtlardır. Başta Kül Tegin, Bilge Kağan ve Tonyukuk olmak üzere Kağanlığın kurucuları, komutanları, devlet başkanları tarafından hazırlanmış olan bu yazıtlar Türkçenin en güzel hitabet örneklerinden olup Türk tarihinin ve dilinin değer biçilemeyecek şaheserlerindendir.

II. Köktürk Kağanlığı döneminde yani Bumin Kağan'ın ilk devleti kurmasından yaklaşık 180 yıl sonra dikilen Kül Tigin yazıtı doğu yüzü 2. satırından itibaren Köktürk Kağanlığı'nın kurulması, Bilge Kağan'ın ağzından şu şekilde anlatılmaktadır. "Üstte mavi gök (yüzü) altta (da) yağız yer yaratıldığında, ikisinin arasında insanoğulları yaratılmış. İnsanoğullarının üzerine (de) atalarım, dedelerim, Bumin Hakan (ve) İştemi Hakan (hükümdar olarak) tahta oturmuş. Tahta otururak, Türk halkının devletini (ve) yasalarını yönetivermiş, düzenleyivermiş. Dört bucak hep düşman imiş. Ordular sevk ederek, dört bucaktaki halkları hep almış, hep (kendilerine) bağımlı kılmış. Başlılara baş, dizlilere diz çöktürmüşler." (Tekin, 2018: 37-39).

"Türklerin tarihine ait ilk yazılı belgeler olan bu yazıtlar ve yazıtlarda anlatılanlar, akıllı bir yöneticinin yönettiği ülke ile akılsız ve kötü yönetici tarafından yönetilen ülkenin içine düştüğü durumu göstermesi açısından son derece önemlidir." (Ata, 2018: 43).

Yazıtlarda II. Köktürk Kağanlığı' nın kuruluşu ise KT D 10-13 ve Bilge Kağan D 10-12'de şu şekilde anlatılır. "Türk Tanrısı (ve) Türk kutsal yer ve su (ruhları) şöyle yapmışlar, şüphesiz: Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye babam İlteriş Hakanı (ve) annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup (daha) yükseğe kaldırmışlar muhakkak ki. Babam Hakan on yedi adamla başkaldırmış (İlteriş) başkaldırıyor diye haber alıp şehirdekiler dağa

çıkmış, dağdakiler (şehre) inmiş, derlenip toplanıp yetmiş kişi olmuşlar. Tanrı güç vermiş (olduğu) için babam hakanın askerleri kurt gibi imiş. Düşmanları (da) koyun gibi imiş. Doğuya (ve) batıya sefer edip (adam) toplamış (ve) yığmış. (Sonunda) hepsi yedi yüz kişi olmuşlar, yedi yüz kişi olup devletsiz kalmış, hakansız kalmış halkı, cariye olmuş, kul olmuş halkı, Türk örf ve adetlerini bırakmış, atalarımın, dedelerimin töresince (yeniden) yaratmış (ve) eğitmiş." (Tekin, 2018: 41).

"Köktürk adı karşımıza Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında dünyanın yaratılışı ve İstemi ile Bumin'in Türk ilini ve töresini düzenlemeleri vesilesiyle zikredilmektedir. Kitabeler Köktürklerin hangi soydan olduklarını kesin olarak söylemiyorlarsa da ancak biz Çin kaynaklarından, Köktürk hanedan soyunun Aşina (A-shih-na) ailesinden olduğunu kesinlikle biliyoruz." (Gömeç, 1999: 6-7).

Köktürk döneminden kalan en önemli üç kitabe Köl Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk yazıtlarıdır. Köktürklerin kullandıkları alfabenin kökeni hakkında çeşitli görüşler vardır. Metinlerin bulunuşundan bugüne dek çeşitli görüşler ileri sürülmüş, fakat bu görüşlerin herhangi birinde görüş birliği sağlanamamıştır. "Türklere özgü, eski Türk yazısı esas olarak 38 harften oluşur. Bu harflerin bir kısmı ünlülere (4 harf) bir kısmı ünsüzlere (34 harf) ayrılmıştır. Köktürk Türkçesi dendiğinde genel anlamda kastedilen eski Türk yazısıyla 8. yüzyılın başından 9. yüzyılın ortalarına kadar Moğolistan sınırlarında kayalara ve abidelere yazılmış olan Türkçe metinlerin dili kastedilir. Bu yazıtların söz varlığı 1000 kelime civarında olup çok az yabancı kelime (Çince unvanlar, Soğdca ve Hintçe birkaç kelime) içerir." (Ölmez, 2015: 436).

Orhun (Köktürk, Türk-runik) alfabesi, Türkçenin yazımı için Türkler tarafından kullanılmış, bugüne kadar bilinen ilk alfabedir. Bugün özellikle batıdaki Türkologlarca bu alfabeye "Türk-runik alfabesi" veya "runik" denmesinin nedeni bu harflerin runik adı verilen eski İskandinav kitabelerinin yazımında kullanılan harflere benzemesidir. (Ata, 2018: 59).

Köktürk alfabesi konusunda milli ruhumuza en yakın olan diye adlandırdığı beşinci teorik görüşü Aristov, Mallitskiy gibi bilginlerin Orhun harflerinin menşeini Türk damgalarına irca etmiş olabileceği düşüncesine yakın görünmektedir. Yani Orhun alfabesinin kökeninin Türk olduğunu savunmaktadır. Bu teori için şimdiye kadar ilmi bir şekilde izah edilmemiştir. Türk kabilelerine ait ciltler dolduracak olan damga şekillerinin, henüz tedvin edilmemesinin, tabii olarak buna imkân vermediğini belirtmiştir. Yazının gelişmesinde ilk basamak göz devresi (optik devre), ikinci basamak ise kulak devresi

(fonetik devre) dir. Köktürk harfleri de "ikinci devre mahsülü olup, yazı san'atının ses yani fonetik devresini temsil etmiş ve ayrıca kendi başına yeniden sillabik (hece) ve alfabetik gibi iki mühim tekâmül devresini daha yaşamıştır. Yenisey harfleri, Orhun bölgesindeki Köktürk harflerinden daha eskidir. Yenisey yazıtlarındaki harfler optik (göz) devreyi, Köktürk harfleri ise fonetik (kulak-ses) devresini temsil ederler. Yenisey harflerinin sayısının çok fazla (140-159) arası olması da eskiliğinin delilidir (Caferoğlu, 2015: 92-95).

Ahmet Bican Ercilasun'un *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi* adlı eserinde Caferoğlu'nun Türk alfabesinin kökeni ile ilgili görüşlerini kabul ettiği görülmektedir. Bu durumdan şu şekilde bahsetmektedir. "Köktürk harflerini yabancı kökene bağlayanlar bir noktayı unutmaktadırlar. Thomsen'in de belirttiği gibi " birçok ünsüzün aynı sesi veren ikizinin bulunmasına karşılık, işaretlerden çok azı (üçü) ünsüz bileşimlerine aittir. Bilebildiğimiz ve aşağı yukarı aynı dönemde olduğunu söyleyebileceğimiz komşu alfabelerde, bu niteliklerden hiçbirini görmüyoruz." (Thomsen, 2002: 75). Köktürk alfabesi köken olarak sözü geçen alfabelerden tamamen farklı bir sistem üzerine kurulmuştur. 20 harf ikizdir, 10'u kalın, 10'u ince ünsüzler için kullanılmaktadır. 4 harf ünlü-ünsüz değerin de 3 harf ise çift ünsüz değerindedir. Diğer komşu alfabelerde görülmeyen bu sistem Köktürk alfabesini tamamen orijinal kılmaktadır." (Ercilasun, 2015: 167).

Köktürk alfabesinin kökeni hakkındaki en son açıklamaları 1993'te Victor G. Guzev ile G. Klyoştornıy ortaya koymuştur. 2000'li yıllarda sunduğu bildiriyle Köktürklerin kullandığı alfabenin kökeninin Türklere ait olduğunu belirten V.G.Guzev, Köktürk alfabesinin kökeni için ortaya atılan teorileri bilimsel bakımdan değerlendirmiştir. Köktürk alfabesinin Türkler tarafından icat edilmiş olduğunu belirtmiştir. Bu çalışmada V. Guzev, her yazının temelinde resim olduğunu vurgulamış ve Köktürk yazısında "en az beş tartışmasız resim işareti" olduğunu söylemiştir (Ata, 2018: 61).

1.2.1. Kül Tigin Anıtı: Dikili anıtlardan ilki Kül Tigin anıtıdır. Dört taraflı tek parça olan bir dikili taştır. Kül Tigin anıtının tüm yüzleri 2.75 m boyunda yazıtlarla kaplıdır. Anıtın batı yüzünde uzun bir Çince yazıt vardır. Taşın öbür yüzleri runik harfli eski Türkçe yazılarla doludur. Anıtın doğu yüzünde 40, güney ve kuzey yüzlerinde de 13'er satır vardır. Ayrıca anıtın kuzey-doğu ve güney-doğu yüzleri ile güney-batı yüzleri arasındaki kenar kısımlarında da birkaç satırlık küçük yazıtlar bulunmaktadır. Türkçe küçük bir yazıt da anıtın batı yüzünde vardır. Anıtın kaplumbağa heykeli biçimindeki mermer kaidesi üzerinde de 8 satırlık küçük bir yazıt varsa da bunun ancak 7-8 sözcüğü okunabilmektedir. Kül Tigin

koyun yılının on yedisinde; miladi takvimle 27 Şubat 731 de ölen ve Bilge Kağan'ın kardeşi olan Kül Tigin' in ya da Prens Kül' in anısına dikilmiştir. Anıtın dikiliş tarihi Türkçe yazıtlar da yirmi günde bitirildiğine göre Kül Tigin anıtının dikiliş tarihi de 21 Ağustos 732 olmalıdır. Kül Tigin anıtı prensin ağabeyi Bilge Kağan tarafından dikilmiştir. Yazıt boyunca konuşan ve olayları anlatan Bilge Kağan'dır (Tekin: 2018: 11).

1.2.2. Bilge Kağan Anıtı: Bilge Kağan anıtı Kül Tigin anıtından birkaç santim daha yüksektir. Ne yazık ki bu anıt Kül Tigin yazıtına göre harap durumdadır. Bazı yerleri okunmamaktadır. Anıtın doğu yüzünde 41 satırlık, daha dar olan kuzey ve güney yüzlerinde de 15'er satırlık Türkçe yazıt bulunmaktadır. Bu anıtın batı yüzünde de Çince bir yazıt varsa da büyük ölçüde tahribata uğramış olduğundan pek az bir kısmı okunabilmiştir. Bilge Kağan'ın ölüm tarihi Fransız Türkologlarından Bazin'e göre 25 Kasım 734 gününe rastlamaktadır. Kağanın cenaze töreni ise Domuz yılının beşinci ayının yirmi yedisinde; miladi takvimle 22 Haziran 735 tarihinde yapılmıştır. Çince metin 19 Ağustos 735 yazılmış Türkçe metinlerin yazımı da 34 gün sürmüş olduğuna göre Bilge Kağan anıtı 24 Eylül 735 tarihinde dikilmiş olmalıdır. Bilge Kağan anıtı Bilge Kağanın küçük oğlu Tengri Kağan (734-741) tarafından dikilmiştir. Bu yazıtta konuşan olayları anlatan da Bilge Kağan'dır. Ancak anıtın güney yüzündeki yazıtın 10.-15. satırları ile batı yüzündeki altı satırı okunabilen küçük yazıt anıtı diktiren Tengri Kağan'a aittir (Tekin, 2018: 12).

1.2.3.Tonyukuk Anıtı: Tonyukuk anıtı bugün de yerinde dikili duran ve biri öbüründen biraz daha büyük olan iki taştan oluşur. Daha büyük olan birinci taşta 35 satır, daha küçük olan ikinci ise 27 satır bulunmaktadır. Tonyukuk anıtının ne zaman dikildiği yazıtta belirtilmemiştir. Ancak bu anıtın, Bilge Kağan'ın amcası Bögü ya da Kapgan Kağan'ı öldürterek tahta geçtiği 716 yılından sonra dikildiği düşünülmektedir. Tonyukuk yazıtın sonunda "Ben yaşlandım, koca oldum. Bilge Kağan Türk Sir halkını, Oğuz halkını besleyerek tahtta oturuyor." ifadesi bu yazıtın Bilge Kağan'ın hükümdarlığı döneminde yani 716-734 yılları arasında büyük bir olasılıkla da 720-725 yılları arasında yazılıp dikildiği sanılmaktadır (Tekin, 2018: 13). Tonyukuk yazıtı, F. Klementz tarafından 1897'de Moğolistan'da Tola Irmağı kenarında bulunmuştur. Tonyukuk yazıtında diğer iki büyük yazıtta yer almayan işaretler bulunduğu gibi yazının yönü de farklıdır. Bilge Kağan ve Kül Tigin yazıtları satırların dizilişi bakımından aşağıdan yukarıya, Tonyukuk yazıtı ise tersi istikamettedir. Yazıldıktan sonra "dik konumda yerleştirildiklerinde bu satırların sırası bu mezar taşlarında "sağdan sola" doğrudur (Ata, 2018: 64).

1.3. Uygur Türkçesi Dönemi

Uygur adının, Bilge Kağan yazıtında ilk defa 716 yılındaki olaylar sırasında, Uygur il-teberi'nin ismi vasıtasıyla zikredildiği bilinmektedir. Gömeç, Uygurların tarih sahnesine çıkış yerlerinin Köktürk kitabelerinden ve Çin kaynaklarından öğrenildiğine göre Selenge Nehri olduğunu söylemektedir. Uygur Türklerinin Köktürk üstünlüğüne son vermelerinden sonra Basmıl ve Karluklar arasında kavgaların başlamasıyla ilk olarak Karluklarla anlaşarak Basmıl kağanını öldürmesi daha sonra ise Karluklarla olan ortaklığa son vermesi neticesinde 748 yılında milletinde dâhil olduğu Atalar Mezarlığı'ndaki kurultaydan sonra Türk devletinin başına Uygur Türklerinin geldiği bilinmektedir. Uygur Türklerinin ilk kağanı Kutluk Bilge Köl Kağan, Hu-su adında bir il-teber'in oğludur. Köktürk kaynaklarında adı Köl Tarkan, Köl Beg Bilge Kağan, Köl Bilge Kağan şekillerinde geçmektedir (Gömeç: 2011: 23-25).

9. yüzyıl ortasında Kırgızlarca Moğolistan'dan çıkartılan Uygurlar bugünkü vatanlarına, İpek yolunun kalbi olan Turfan ve çevresine göç ederler. Burada Aksu, Beş Balık, Hoço gibi büyük merkezlerde yeni bir medeniyete, Budizm, Manihaizm ve Hristiyanlıkla tanışan Uygurlar bu bölgede 13. yüzyılın ortasına kadar kendi hâkimiyetlerini sürdürür ve bu dinlere ait kitapları Uygur Türkçesine çevirirler. Yaklaşık 400 yıllık süre içerisinde Buddhist Tripitaka'nın Mahayana koluna ait en bilinen kitapları, özellikle Çin Budizm'ine ait kitaplar Uygur Türkçesine çevrilmiştir. Uygur Türkçesi bu çeviri eserler aracılığıyla söz varlığını geliştirmiş, bir felsefe dili olma özelliğini kazanmıştır. Sonuç olarak yerli ve yabancı sözcüklerle Uygur Türkçesinin sözvarlığı 10 000 kelimeden fazladır (Ölmez, 2015: 436).

Uygur Türklerinin yönetimi ve yerleşik hayata geçişleri hakkında Ercilasun'un fikirleri şu yöndedir. Ülkenin sınırları doğuda Su-wei'den batıda Altay Dağlarına dek genişleyerek Gobi kontrol altına alındı. Orhun kıyılarında Ordu Balık (Kara Balgasun) şehrinin kurulması ile Bayan Çor Kağan önce iç işleriyle uğraştı, muhalifleri tarafından kağan yapılan Tay Bilge Tutuk'u bertaraf etti. Ona yardımda bulunan Kitan ve Tatarları ağır yenilgiye uğrattı. Türklerin İslamiyet ile tanışmasında önemli bir yeri olan 751'deki Talas savaşında Çinliler, Müslüman Arap ordularına yenilerek ve Tarım havzasından çekilmek zorunda kaldılar. Bögü kağan dört Mani rahibiyle Ordu Balık'a döndü. Mani rahipleriyle yaptığı iki günlük müzakereden sonra Manihaizmi 762 sonlarında resmen kabul etti. Bu olay Türk kültürü tarihi açısından son derece önemlidir. Ordu Balık ve Bay Balık gibi şehirlerle

evlerde oturmaya yerleşik hayata alışmaya başlayan Uygur Türkleri, şimdi de hayvan eti yemeyi, kımız içmeyi yasaklayan savaşçı geleneklerine aykırı bir dine girmiş oluyorlardı. Uygur Türklerini diğer Türk milletlerinden ayıran en önemli noktalardan biri Budhist ve Maniheist inanç yapısını benimsemeleri ve zamanla Türk adetlerini, yaşam şekillerini unutmuş olmalarıdır.

Manihaizm "ışık dini" idi ve bu dine girenler eski yeme içme alışkanlıklarını bırakıp yemek pişirmeyi öğreniyorlar, şehirleşiyorlardı. Manihaizm, Uygurlar dışında herhangi bir Türk boyu tarafından kabul edilmiş değildir. Bögü Kağan Manihaizm'i iyice benimsemiş ve Çin'de bile Mani mabetleri açılmasını sağlamıştı. Uygur Kağanlığının gücü 820'lere kadar devam etti. Uygur devletinin gücü günden güne zayıfladı. 839 kışında yut oldu; hayvan sürüleri kırıldı. Ülkede açlık ve kıtlık başladı. Uygur kağanlığının sonunu getiren bu olaylar sonucunda Göç Destanı'na temel olan hadise gerçekleşti. Uygur göçü hanedan üyeleri tarafından yönetildi. Tarih boyunca Uygur Türkleri üç devlet kurmuştur. Bu devletler Orhun Uygur Kağanlığı, Kansu Uygur Devleti, Hoço Uygur Devleti'dir (Ercilasun: 2015: 219-222).

Uygur döneminde kullanılan alfabe, Orta Asya'da en zengin Türk Edebiyatının oluşmasında önemli rol oynamıştır. Orta Asya'da Türk dili ve kültürünün inşasını uzun zaman üzerlerine almış olan Uygur Türkleri, dini ve idari sebepler dolayısıyla, Run, Brahman, Tibet, Süryani, Soğd, Uygur, Mani gibi birçok alfabe sistemleri kullanmışlardır. Milli kültür ihtiyaçlarını karşılamak için Uygur Türklerince benimsenen bu alfabeler şüphesiz, Türk dil ve edebiyatının inşasına vasıta olmuşlarıdır. Bunlardan bilhassa Köktürklerin malı olan Run harfleri, Uygur Türkleri tarafında pek az kullanılmış, Brahma, Tibet ve Süryani alfabeleri de onların arasında Uygur alfabesi kadar önemli olmamıştır (Caferoğlu, 2015:125).

"Uygur harfleri Uygurlar tarafından müstakil bir devlet kurulduktan sonra kullanılmıştır ki bu 8. yüzyılın ilk yarısına rastlar. Uygur harfleri, birkaç harf istisna edilirse, birbirine bitişik olarak yazılmıştır, bu alfabenin başlıca hususiyeti, << Köktürk>> alfabesine nispetle daha az işarete malik olmasıdır. Yan sedalı bir sese tekabül eden << y >> istisna edilirse, Uygur harfleri ancak 18 işaretten ibarettir." (Caferoğlu, 2015: 131).

"Uygur harflerinin kökeni hakkında ise menşei itibariyle, Uygur harfleri esası belli olmayan Arami asıllı bir Soğd alfabesinden çıkmıştır. Daha 1907 yılında Dorfer, Uygur yazısının menşeini oluşturarak onun Süryani Esteangelo'sundan doğduğu fikrini ileri sürmüştür.

Ondan iki sene sonra F.W.K. Müller, Uygur harflerinin doğrudan doğruya, Soğd alfabesinin işlenmiş bir şekli olduğunu kat'i olarak tespit etmiştir. Soğdıyatçı Gauthiot tarafından Uygur ve Soğd harfleri arasında yapılan bir mukayeseyle, bunların birbirine çok benzedikleri, hatta birçok Soğd harfleri, arasında bazı farklarında bulunduğu şüphesizdir." (Caferoğlu, 2015: 136).

Uygur harflerinin kullanılış coğrafyası, İslamiyet'in Türk ülkelerinde yayılmasıyla Uygur alfabesi hemen önemini yitirmemiştir. Arap harfleri ile boy ölçüşerek asıl Uygur sahası haricinde kalan diğer Türk kavimleri arasında da önemini korumuştur. Yalnız << Buhara>>, << Belli>> ve <<Semerkand >> gibi bazı İslam merkezlerinde, yeni din mensupları tarafından Uygur harflerinin kullanımı bırakılmıştır. Türkistan'da ise eskisi gibi Uygur harfleri kullanılmaya devam edilmiştir. Sonraları, Arap alfabesine verilen değer azalmaya başlamışken, Moğol hâkimiyetinin kuruluşu ile yeniden önem kazanarak, uzun zaman Moğol devletinin resmi yazısı olmuştur. Bunların himayesi sayesinde, Uygur alfabesi yeni sahalara yayılarak Fatih Sultan'ın sarayına kadar girmiş, hatta Ukrayna ve Litvanya gibi yabancı ülkelere kadar yayıldığı bile iddia edilerek 18. yüzyıla kadar yaşamıştır.

İslami devirde, muhtelif Türk ülkelerinde Uygur alfabesiyle yazılan eserlerin en büyüğü Kutadgu Bilig'dir. Bu eserin Uygur yoksa Arap harfleriyle mi yazıldığı meselesi aslında henüz tespit edilmemiştir. Bugün ele geçen üç nüshadan ancak birisi Uygur harfleriyle yazılmıştır. Asıl Uygur Türkleri arasında Uygur alfabesi, eskiden olduğu gibi milli bir yazı olarak kullanılmış ve bugün bu harfle yazılmış birçok Uygur metinleri parçaları mevcuttur. Kaşgarlı bu alfabeyi, devrinin Türk alfabesi olarak tanımlamıştır. Uygur harfleri bir zamanlar sikkeler üzerinde de kullanılmıştır. Nitekim Hoço şehrinde elde edilen bir sikkenin üzerinde, Uygur harflerinin bulunduğu sabittir. Moğol devri sikkelerinden Uygur yazılarıyla darp edilmişleri de mevcuttur. Bu suretle Uygur alfabesi 847 yılında Uygur devletinin düşmesinden Cengiz Han'ın hâkimiyetinin Uygur Türkleri tarafından tanınmasına kadar, Uygurların resmi yazıları olarak kalmıştır. Moğol istilasından sonra ise aynı harfler Moğollar tarafından kullanılmıştır (Caferoğlu, 2015: 137-139).

"Uygur Türkçesi metinlerin ele alındığı ilk yayın *Uigurica*'dır. Bu yayını gerçekleştiren kişi Müller'dir. 1908'de Müller'in yayına hazırladığı *Uigurica* I ve 1911'de yayımladığı *Uigurica* II'de Uygurca metinlerin kenarında Çinceleri de yer almaktadır. Bunlar dil incelemeleri bakımından çok önemli eserlerdir. Bu yayınlar başlangıç döneminin araştırması olduğu için bazı transkripsiyon hataları içerse de, bugüne kadar hiçbir bakımdan önemini

kaybetmemiş çalışmalardır. Bunların ardından 1919'da *Uigurica* III 'ü çıkarmış Müller'in ölümünden sonra 1931'de onun bıraktığı materyallerden A. V. Gabain Uigurica IV'ü yayınlamıştır. Müller ile aynı yıllarda A. V. Gabain Le Coq, Mani yazmaları üzerine çalışmıştır. *Le Coq, Manichaica* I'i 1911'de *Manichaica* II'yi 1919'da *Manichaica* III'ü 1922'de Prusya Akademisi yayınları arasında yayınlamıştır. V. Bang ve öğrencisi A. V. Gabain 'in birlikte çıkardıkları bir başka süreli yayın daha vardır. *Turkısche Turfan Texte (TTT).* Bu yayının ilk altı sayısı Bang ve Gabain'e ait olup bu yayınlarda beş ayrı metin araştırması ve bir indeks bulunmaktadır. (TTT I. 1929; TTT II.1929; TTT III.1930; TTT IV. 1930; TTT V. 1931; TTT VI. 1934). 1959'da son sayısı yani onuncu sayısı çıkan bu dergi *Berliner Turfan Texte (BTT*) adı ile devam etmiştir. Günümüzde hala çıkan BTT'nin ilk sayısını 1971'de G. Hazai ve P. Zieme yayımlamışlardır. (Tulum, 2019: 12).

Reşit Rahmeti Arat *Eski Türk Şiiri* (2007) adlı çalışması Uygur dönemi şiirleri açısından önemli bir diğer çalışmadır. Eserinde Mani muhitinde yazılan eserlerden sonra Burkan muhitinde yazılan eserler, ayrı parçalar; İslam muhitinde yazılan eserler ve nazım ile ilgili parçalara ve bölümlere yer vermiştir.

1.3.1. Altun Yaruk: Budist Uygur sahasında Buda vaazlarını konu alan sutralar (Uygurca sudur) da yazılmıştır. Bu sutraların içinde en önemlisi S. E. Malov'un 1910'da bir kısmını Sarı Uygurların ibadethanelerinde bulunduğu bir kısmını da özel şahısların ellerinden aldığı Suvarnaprabhasa sutra, Uygur Türkçesi adıyla *Altun Yaruk'* tur. Çince' den 11. yy'ın başlarında yaşadığı sanılan, *Hsüen Tsang* biyografisini de çeviren Beşbalıklı Şıngu Şeli Tutung adlı bir Uygur bilgini tarafından Uygurcaya tercüme edilmiştir. Berlin koleksiyonunda hiçbiri tam olmayan altı yazmanın kalıntıları vardır. Leningrad'ta hiç eksiksiz bir yazması bulunmaktadır. Eser 10 kitap 31 bölümden ibarettir. Bu yazma 1687 yılında kopya edilmiş olmasına rağmen dili klasik Uygur Türkçesi'dir. (Tulum, 2019: 23).

Uygurcaya çevrilmiş en hacimli sudur, *Altun Yaruk' tur. Altun Yaruk* "altın ışık" anlamına gelmektedir. Eserde yer yer lirik bir eda taşıyan ve ağıtları andıran şiirler Şıngku Şeli Tutung'un orijinal ve kuvvetli bir şair olduğunu da göstermektedir. 10. yüzyılın ilk yarısında yazıldığı tahmin edilen eserin istinsahı 17. asırdadır. Birçok nüshası bulunan ve oldukça hacimli (Raddloff ve Malov neşrinde 707 sayfa) olan *Altun Yaruk,* Burkancılığın esaslarını felsefesini ve Budanın menkıbelerini anlatan bir eserdir. Neşri Ceval Kaya (1994) *Uygurca Altun Yaruk (Giriş-Metin-Dizin)* tarafından hazırlanmıştır. (Ercilasun, 2015: 243). Eser

üzerinde çalışmış olanlar ve bugün halen çalışmalarına devam edenler sırası ile S.E. Malov, Saadet Çağatay, Şinasi Tekin, Ceval Kaya, Mehmet Ölmez, P.Zieme ve K. Röhrborn'dur.

1.3.2. Aç Pars Hikâyesi: *Berliner Turfan Texte'de* bugüne kadar en çok okunan, işlenen ve "Aç Bars" adıyla bilinen bölüm olarak yayınlanmıştır. Zemire Gulcalı (2015) tarafından St. Petersburg'da korunan nüsha ve Turfan'da bulunan bölümlerle karşılaştırılarak çalışılmıştır. "Aç Kaplan hikâyesinde üç prens ile bir aç kaplan arasında yaşanan olay anlatılmaktadır. En küçük prens Mahasattva'nın yedi gün önce yavrulamış olan ve yaralanmış olduğu için yavruları ile kedisine yiyecek bulamayıp, hayatta kalabilmek için kendi yavrularını yemek üzere olan aç kaplanı ve onun yavrularını kurtarmak için ona yem olarak kendisini kurban etmesini anlatır. "Rafe Martin'in *The Hungry Tigress* adlı kitabının 143. sayfasında *The Hungry Tigress* başlığı altında metnin kısaca özeti bulunmaktadır." 224-227. sayfalar arasında, Aç Bars hikâyesine ait yorumlar yer almaktadır. *Aç Bars hikâyesi Altun Yaruk sudur'u*n 26. bölümünde bulunur. Bütün eserde olduğu gibi bu parçada da Buda'ya yöneltilen bir soru üzerine cevap olarak bu hikâye anlatılmıştır (Gulcalı, 2015: 29-32).

1.3.3. İyi ve Kötü Prens Hikâyesi: Uygurca çatiklerin en tanınmışları arasındadır. Metnin ilk ilmi yayımı Paul Pelliot'a aittir. *La Version Ovigoure de ('historie des Princes Kalyanamkara et Papamkara* başlıklı bu yayımdan faydalanan Hüseyin Namık Orkun, 1940 *yılında Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesinin* Uygurca kitabını neşretmiştir. 1971'de Paris'te James R. Hamilton*, Manus Crits Ovigours de Toven Hovang-Le Conte Bouddhique du Ban et du Mavvais Prince en Version Ovigoure* başlığıyla eser üzerine karşılaşmalı bir çalışma hazırlamıştır. Hamilton'un çalışması Vedat Köken tarafından Budhacılığa ilişkin Uygurca El Yazması *İyi ve Kötü Prens öyküsü* adıyla; Ece Korkut ve İsmet Birkan tarafından da Budacı *İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının* Uygur Türkçesini *Kalyanamkara ve Papamkara adıyla* Türkçeye kazandırılmıştır (Şen, 2016: 134). James Hamilton'un, Türkoloji araştırmaları açısından büyük önem taşıyan bu çalışması, Çin'deki Dunhuang Mağarasında bulunmuş olan ve 10. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen 80 sayfalık Uygur Türkçesi bir el yazmasını konu edinmektedir. Birçok sayfaları eksik olan bu yazma, Paris'te Bibliotheque Nationale'de Pelliot Chiois 3509" kayıt numarası ile korunmaktadır. Hamilton, aynı konuyu işleyen ve yalnızca iki sayfası bulunmuş olan Londra'da British Museum'daki "Or 8212" kayıt numaralı Uygur Türkçesi başka bir el yazmasını da, "A Kalıntısı" başlığı altında eserinde incelemiştir. Her iki yazma da, Buddha öğretisinin aslı Çince olan klasik bir öyküsüne dayanmaktadır. Çeşitli Asya dillerinde de çevirisi bulunan bu öykü, Uygur Türkçesi el yazmasında, ayrı bir üslupla ve Türk zevkine uygun olarak

anlatılmaktadır. Ayrıca söz konusu yazmalar, Hamilton'un da belirttiği gibi, Türk dilinin 10. yüzyıldaki özelliklerini aksettirmek bakımından, Orhon ve Yenisey'de bulunmuş Run harfli Türk yazıtları kadar önemli eserlerdir (Köken, 1998:7-(VII)).

Eserin içeriği ise, iyi yürekli bir şehzadenin bütün canlılara yardım etmek ve canlıların birbirlerini öldürmelerine engel olmak üzere çok değerli bir mücevheri ele geçirmek için çıktığı maceralı yolculuk anlatılır. Olaylar çok akıcı bir dille anlatılmakta yer yer görülen canlı tasvirler çok kısa tutulmakta, yine yer yer rastlanan karşılıklı konuşmalar üslubun akıcılığını bir kat daha arttırmaktadır. Bunun yanında iyi yürekli şehzadenin fedakârlığı ve halk için kendini feda etmesinden bahsedilmektedir (Ercilasun, 2015: 244).

1.3.4. Kuanşi İm Pusar: Şinasi Tekin tarafından işlenen *Kuanşi İm Pusar* (Ses İşiten İlah) "Asi Dinin Nilüfer Çiçeği" adlı sudurun bir bölümüdür. Serin konusu *Kuanşi İm Pusar* adlı bir Bodhisattva'nın (Burkan adayının) canlı varlıkların sıkışık anlarında Hızır gibi yetişerek onlara yardım etmesi ve Nirvana yolunu göstermesidir. Çinceden tercüme edilen eserin nerede ve kim tarafından tercüme edildiği bilinmemektedir. Tercüme ve istinsah tarihleri 13. asırdan önce olduğu anlaşılmaktadır (Ercilasun, 2015: 243).

Kuanşi İm Pusar, Asıl dinin nilüfer çiçeği kitabı adlı Mahayana Burkancılığına ait eserin 25. bölümünün tercümesidir. Sanskrit aslının ne zaman ortaya çıktığı bilinmemekle birlikte ilk Çince tercümesi M.S.266 yılından sonra tamamlandığına göre Sanskrit aslının bu tarihten önce tanzim edildiği anlaşılıyor. Üçüncü ve son olarak Çinceye 600 yılında tercüme edilmiştir. Metnin konusu, Avalokiteşvara adında bir Bodhisatva'nın canlı varlıklara türlü vesilelerle, tanrısal gücünden faydalanarak yardım etmesi ve canlı varlıklarında sıkışık anlarında ona başvurmaları, yalvarmalarıdır. Eserin Uygurca Nüshaları büyüklü küçüklü dört tanedir. A Nüshası: Müstensihin notu ile 224 satır olup, w. Radloff tarafından dökme Uygur harfleri ile basılmış buna Almanca tercümesi ve notlar eklenmiştir. B Nüshası: F.W.K. Müller tarafından iki parça halinde satır altlarına tercümesi ve Çince aslı eklenerek yayınlanmıştır. C Nüshası: Mainz İlimler ve Edebiyat Akademisi'nde 733 (T II Y. 32, 39, 60) numaralı olarak kayıtlıdır. D Nüshası: Mainz İlimler ve Edebiyat Akademisi'nde 289 (T II Y. 54-a) numarada kayıtlıdır (Tekin, 2019: 3-8).

1.4. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Maveraünnehr ve Doğu Türkistan'da 840-1212 yılları arasında hüküm süren ilk Türk İslam devleti Karahanlılardır. Kaşgarlı Mahmut'un Hakaniyya "Hakanlılar Ülkesi" diye anlattığı Karahanlılardan tarihi kaynaklarda genellikle "Türkistan Uygur Hanları" diye

bahsedilmektedir. İlk olarak Rus şarkiyatçı V.V. Grigarev (1816-1881) 1874'deki bir makalede "Karahanlı" adını kullanmış daha sonra bu ad ilim âleminde yaygınlık kazanmıştır. Karahanlı devletinin oluşumunda birçok Türk boyunun etkisi olmuştur. Boylar içerisinde Karlukların adı çok duyulmaktadır. Ötüken'deki Uygur devletinin yıkılmasının ardından, yönetimi ele geçiren Karluklar hâkimiyetlerini sürdürdüler. Yönetim şekilleri Türk töresine uygun olrak ikili sistem (doğu-batı) şeklindedir. Karahanlı hükümdarlarından Abdulkerim Satuk Buğra Han'ın İslamiyet'i kabulünün ardından Karahanlılar, Orta Asya'daki ilk Müslüman Türk Devleti olmuştur. Sınırların genişletilmesi ile Karahanlı devletinin sınırları batıda Aral gölünden, doğuda Doğu Türkistan'ı da içine alan bölgeden, güneyde Pamir dağlarının güney bölgesine kadar genişlemiştir. Bunların yanı sıra Oğuzlarla, Uygurlarla kuzeydoğusundaki Yabakularla, Basmıllarla, Çömüllerle, batıda Gazneliler ve Samanilerle sıkça mücadele içinde olmuşlardır. Hanedanlık içerisindeki iç çatışmalar ise Karahanlı yönetiminin 1041'de ikiye ayrılmasına sebep olmuş; 1212 'de Karahanlı Devleti son bulmuştur (Karahan, 2014: 14).

"Karahanlıların 10. yüzyıl ortalarında tamamıyla Müslüman olmalarından sonra özellikle Doğu Karahanlıların başkenti Kaşgar'ın aynı zamanda önemli bir Türk-İslam kültür merkezi durumuna gelmiştir. İslami Türk Edebiyatının ilk eserleri de 11. yüzyıl ortalarında Kaşgar'da yazılmıştır. Bunlar Balasagunlu Yusuf'un 1069 yılında tamamladığı *Kutadgu Bilig* adlı 6500 beyitlik büyük manzum eseri ile Yusuf'un çağdaşı büyük Türk dilcisi Kaşgarlı Mahmut'un *Dîvânu Lugâti't-Tür*k adlı ünlü Türkçe-Arapça sözlüğüdür. Yüknek'li Edib Ahmet'in Atabetü'l Hakāyık adlı yaklaşık 500 dizelik dini-ahlaki küçük manzum eseri de 12. yüzyıl sonlarında yazıldığı tahmin edilmektedir (Tekin, 1974: 81).

Karahanlı Türkçesi yazı dili Doğu Türkistan'da merkezi Kaşgar olan Karahanlı devletinde konuşulmuştur. Karahanlı Türkçesi ile yazılmış en önemli yapıtlar ise şöyledir. Yusuf Has Hacib'in 6500 beyit gibi çok hacimli manzum yapıtı *Kutadgu Bilig* (1069). Ünlü dilci Kaşgarlı Mahmut'un *Dîvānu Lugāti't Türk* (Türk Dillerinin Sözlüğü) adlı Türkçe-Arapça sözlüğü (1073) ve Edib Ahmet Yükneki 'nin *Atabetü'l Hakāyık* adlı küçük manzum yapıtı 12. Yüzyıl sonları ya da 13. yüzyıl başları. Bu döneme ait bir diğer önemli eser, Karahanlı Türkçesine bir yönüyle bağlanan *Kur'an Tercümeleri ve Tefsirleri* de bu dönemin dili için önemli kaynaklardır (Ölmez, 2015:437).

11.yüzyıldan bu yana İslam medeniyetini çevresine giren esas Türk milletinin yaşadığı etkileşime rağmen kendi diline ve geleneklerine bağlı kalması sayesinde Türk dili

yavaş yavaş çağın en ileri gelmiş Arap ve İran dilleri safında yerini almıştır. Bu ilerleme o kadar verimli olmuştur ki, daha 12.-13. yüzyıllardan itibaren Türklerin ve Türk nüfuzunun geniş coğrafyalara yayılması sayesinde, Türk dili gölgesinde belli bir edebiyat vücuda geldikten sonra Türk dünyasının türlü coğrafyalarında Türk edebiyatının doğuşu ve ilerlemesi tabii bir hal almıştır. Daha bu zamanda bile Arap dilinin belagatine ve İran diline karşı, Türk dilinin özlüğü ve sadeliğiyle karşı konulmakta idi. Türk diline için atfedilen bu sadelik Türkçenin canlı, gerçek ve anlam yönünden sahip olduğu zenginlikten dolayıdır (Caferoğlu, 2015: 42).

Karahanlı Türkçesinin sonunda Türk yazı dili Doğu-Batı olarak ikiye ayrılmıştır. Karahanlı Türkçesini Kaşgar ve Balasagun gibi Müslüman Türk merkezleri, Uygur Türkçesi ise daha doğuda Turfan, Hoço, Beşbalık gibi Manici ve Burkancı Türk merkezlerinde kullanılmıştır. Dönem aynı ama coğrafya ve medeniyet çevrelerinde farklılıklar görülmektedir. Bununla birlikte Uygur Türkçesi Karahanlı Türkçesinden önce 9. yüzyılda başlamış ve daha sonra da 15. yüzyıl sonlarına kadar devam etmiştir. Köktürk Türkçesi ise 7.-8. yüzyıllarda Orhun vadisinde kullanılmıştır. Dönem ve medeniyet çevreleri ayrılıklarından meydana gelen birkaç küçük farklılık dikkate alınmadığında Köktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçesi tek bir yazı dili olarak kabul edilebilmektedir. Kaşgarlı Mahmut'ta "Uygur şehirlerine varıncaya dek Ertiş, Ila, Yamar, Etil Irmakları boyunca oturan halkın dili doğru Türkçe'dir. Bunların en açık ve en tatlısı Hakaniye-Hakanlılar ülkesi halkının dilidir." (DLT I 1941: 30) diyerek Uygur şehirlerindeki dil ile Hakaniye (Karahanlı) ülkesi halkının dilinin "doğru" (standart) Türkçe olduğunu belirtmiştir. Gerçekten de medeniyet çevreleri ve din değişikliğinden doğan farklılıklar dışında Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi gramer bakımından aynı dildir tek ve ortak bir yazı dilidir (Ercilasun, 2015: 342).

Necmettin Hacıeminoğlu ise bu durumu şöyle açıklamaktadır. "Bugün beş kıtaya yayılmış 200 milyonu aşkın Türk'ün ana dili olan Türkçe 13. yüzyıldan beri edebiyat, tefekkür ve bilim dilidir. Yaklaşık iki yüz yıllık bir zaman dilimine hâkim olan Karahanlı Türkçesi, Köktürk ve Uygur Türkçesi'nin tabii bir devamıdır. Nitekim 13. yüzyıldan itibaren gelişen yeni yazı dilleri Karahanlı Türkçesinin evlatları durumundadır." şeklinde belirtmektedir. (Hacıeminoğlu, 2019:1).

1.4.1.Kutadgu Bilig: *Kutadgu Bilig'in* yazarı Yusuf Has Hacip'tir. Balasagun'da doğmuştur. Yusuf çalışkan, akıllı, anlayışlı ve bilgili bir kişidir. Ana dilinden başka Arapça, Farsça ve İran dillerinden Soğdçayı hâkim olduğu bilinmektedir. Firdevsi' nin Şeh-

namesi'ni, Farabi'nin ve İbn-i Sina'nın Arapça felsefe kitaplarını okuduğunu, efsanelere, aruza, belagat sanatına, İslami bilginlere, Türk atasözlerine, devlet yapısına, felsefeye, matematiğe, astronomiye, düş yorumuna, hekimliğe, toplum bilimine merak saldığını ve bunlar hakkında bilgi sahibi olduğunu eserinden anlaşılmaktadır. O yalnız Arap ve Fars dilini, kültürünü, batıdaki klasik bilgileri değil, İslam'dan önceki Türk dünyasına ve geleneklerine de vakıftır. Balasagunlu Yusuf yaşadığı dönemde hükümdarların saraylarında en ileri ve en önemli görevlerden biri olan 'haciblik' yani perdadarlık (mabeynci) görevini yapmıştır. Buğra Han'ın çok güvendiği, kendisine en yakın tuttuğu (has) saray adamlarından olmasından dolayı da has unvanını aldığından adı tarih sayfalarına "Yusuf Has Hacib" olarak geçmiştir (Ölmez, 2018:6).

Yusuf Has Hacip' in yazdığı *Kutadgu Bilig*, **"**İslami Türk Edebiyatının bilinen ilk büyük eseridir. 6645 beyitten oluşan manzum bir siyaset-namedir. 11. yüzyılda Türkçenin bilim dili olarak kullanıldığını gösteren en büyük tanıktır. *Kutadgu Bilig'in* kelime anlamı mutlu olma bilgisi, terim anlamı siyaset bilgisidir. "Siyaset bilgisi" anlamı, eserin ön sözünde vurgulanmıştır. *Kutadgu Bilig'in* yazarı Yusuf Has Hacip hakkında, eserin başında yer alan mensur ve manzum önsözlerde kısa bilgiler yer almaktadır (Ercilasun, 2015: 293).

Eserin başında mensur ve manzum mukaddimeler ilk babların (bölümlerin) fihristi bulunmaktadır. Bunların devamında yer alan Tanrı övgüsü ve Tanrı'ya yakarış İslami Türk edebiyatının bize kadar gelen ilk tevhid ve münacaat örneğidir. Otuz üç beyitten oluşan bu manzume mesnevi şeklinde yazılmıştır. Eserin bütünü her beytin kendi arasında kafiyeli olan mesnevi tarzında yazılmıştır, yalnızca eserin sonundaki üç bölüm gazel tarzında kafiyelenmiştir (Ölmez, 2018:7).

Kutadgu Bilig'in bugüne ulaşmış bulunan üç nüshası vardır. Herat, Mısır, Fergana nüshaları. "Herat Nüshası, Şahruh döneminde 17 Haziran 1439'da Herat' ta istinsah edilmiştir. Jaubert'in 1825'te Jaurnal Asiatique'te yazdığı bir makale ile *Kutadgu Bilig* bilim dünyası tarafından tanınmıştır. Bu nüsha halen Viyana'da Avusturya Devlet Kütüphanesi'ndedir. Mısır Nüshası, 1374'ten önceki bir tarihte İzzeddin Aydemir adına Arap harfleriyle istinsah edilmiştir. Hidiv Kütüphanesi müdürü Moritz 1896'da kütüphaneyi düzenlerken bu nüshayı bodrum katında yaprakları karışmış vaziyette bulmuştur. Nüsha halen Kahire'de Mısır Devlet Kütüphanesi'ndedir. Fergana Nüshası; 14. yüzyılın ilk yarısında Harezm muhitinde Arap harfleriyle istinsah edilmiş olmalıdır. En eski nüsha olan Fergana nüshası eserin yazılışından en az 200-250 yıl sonra istinsah edilmiştir. Mısır nüshası

aşağı yukarı 300 yıl, Herat nüshası 370 yıl sonradır. Buna rağmen nüshalarda Karahanlı devri dil özellikleri önemli ölçüde korunmuştur. *Kutadgu Bilig*, beyitler halinde yazılmış, mesnevi tarzında (her beyit kendi içinde) kafiyelenmiş çok büyük bir eserdir. *Kutadgu Bilig* sanat amacıyla değil öğüt verme ve bilgilendirme amacıyla yazılmıştır. Yusuf Has Hacib kendi dönemindeki ideal yönetim, toplum ve insan anlayışını eserine yansıtmıştır. Eserde yer alan karekterler sembolleştirilerek anlatımı güçlendirmiştir. Kutadgu Bilig Karahanlı döneminin standart Türkçesi ile yazılmıştır (Ercilasun, 2015: 295-311).

1.4.2. Dîvânu Lugâti't Türk: Karahanlı döneminden kalan ikinci önemli eser ise, Türkçenin bilinen ilk sözlüğü olan *Dîvânu Lugâti't Türk'tür*. Kaşgarlı Mahmud b. Hüseyin bin Muhammed tarafından 1072 Ocak ayında yazılmaya başlanmış 1077 Ocak ayında bitirilmiştir. Kaşgarlı Mahmud bin Hüseyin bin Muhammed tarafından. Mahmud eserini, Abbasi halifesi Muhammedü'l Muktedi bi-Emrillah'ın oğlu Ebü'l Kasım Abdullah'a sunmuştur. Eserin malzemesi Türk dünyasından toplanmış, Bağdat'ta kitap haline getirilmiştir. Eserin tam adı *Dîvânu Lugâti't Türk'tür.* "Türk Dillerini Toplayan Kitap" demektir. Kaşgarlı Mahmud döneminin ölçünlü (standart) dilinin sözlüğünü yazmakla birlikte çeşitli Türk boylarının ağızlarına da yer verilmiştir. Yazar hakkındaki bilgi ise kendi kitabında yazdıklarıyla sınırlıdır. Yine eserinden anlaşıldığına göre Türkçeyi, Türkçenin lehçelerini ve Arapçayı iyi bilmektedir. Kaşgarlı Mahmut'un bu eserinden başka bir de Cevahirü'n-Nahv fi Lugati't Türk. (Türk Dilinin Gramer Cevherleri) adlı bir de gramer kitabının olduğu bilinmektedir. Eser bugüne kadar ulaşılamamıştır. Ansiklopedik bir sözlük olan *Dîvānu Lugāti't Türk* içerik olarak bize o dönemdeki Türk boyları, bu boyların kullandıkları Türkçe arasındaki farklılıkları ve en önemlisi de sözcükleri hakkında bilgi veren geniş bir sözlüktür. Eser hem Araplara Türkçe öğretmek hem de söz varlığı, anlatım özelliği, kültürel zenginlik açısından Türkçenin Arapçadan hiç de geri kalmayan bir dil olduğunu göstermek amacıyla yazılmıştır. Kaşgarlı Mahmut eserini yazarken nasıl bir yol izlediğini şöyle ifade etmiştir. "Ben onların (yani Türklerin) en uz dillisi, en açık anlatanı, akılca en incesi, sayıca en köklüsü, en iyi kargı kullananı olduğum halde onların şorlarını (şehirlerini), çöllerini baştan sona dolaştım. Türk, Türkmen, Oğuz, Çiğil, Yağma, Kırgız boylarının dili en iyi yolda yerleşmiştir. Ben onları en iyi surette sıralamış, en iyi düzenle düzenlemişimdir." (Ölmez, 2018: 7-8).

Bu bakımdan eserine "Türk Lugati-Türk Dilleri" demiştir. 11. yüzyılın bu çok yönlü Türkolog'unu Radloff haklı olarak "Türkoloji'nin babası" saymıştır. *Dîvânu Lugâti't Türk'ün* tek yazması vardır. Ali Emiri Efendi tarafından İstanbul'da Beyazıt Cami yakınında

bir sahafta, 1917 yılında bulunmuştur. Halen Emiri Efendi'nin bağışladığı kitaplarla kurulmuş bulunan, İstanbul'un Fatih semtindeki Millet Kütüphanesi'ndedir. *Dîvānu Lugāti't Türk* Türkçeden Arapçaya bir sözlüktür. Türkçe sözlerin Arapça karşılıkları verildikten sonra mutlaka kelimelerin bulunduğu bir örnek cümle verilir. Örnekler sık sık bir atasözü veya bir dörtlük de olabilmektedir. Daha sonra örneğin Arapça karşılığı yazılır. Eğer madde başı olan kelime Türk kişi veya boy adlarından biri ise ayrıca açıklamalar yapılır. Eserde bugünkü sözlük düzenlemesinde olduğu gibi madde başları alt alta sıralanmamış, yeni madde başı, önceki maddenin bittiği yere yazılmıştır. Bu durumda okuyucunun maddeyi rahatça görebilmesi için madde başının üstü mürekkeple çizilmiştir. Türkçe örneklerin üstünde de kırmızı işaret vardır. Örnek cümleleri de açıklamalarıyla *Dîvânu Lugâti't Türk* modern ve ansiklopedik bir sözlük gibidir. Kaşgarlı Mahmut yer yer gramer açıklamaları da yapmaktadır. Bunun için eserin mukaddimesi ve açıklamaları Arapçadır. Yine bunun için madde başları Arap sözlükçülük geleneğine göre sıralanmıştır (Ercilasun, 2015: 314-317).

Türk dili için bir hazine değerinde olan *Dîvānu Lugāti't Türk*; Köktürk, Uygur ve Karahanlı dönemi metinlerini çözmede kullanılabilecek en önemli sözlüktür. Bu sözlüğün bulunup yayınlanmasıyla Eski Türkçe döneminin birçok sorunu çözülmüştür. Kâşgarlı Mahmut eserine, pek az istisna ile sadece Türkçe kökenli kelimeleri almıştır. Yazıldığı dönemin içerisindeki şartlar ele alındığında Türk dünyası için her açıdan en zengin kaynaktır (Ercilasun, 2015: 326).

1.4.3. Atebetü'l Hakâyık: Yüknekli Ahmet bin Mahmut tarafından tahminen 12. yüzyıl da yazılmış manzum bir öğüt ve ahlak kitabıdır. Ulu emir Türk ve Acem meliki, milletlerin efendisi Muhammed Dad Sipehsalar Bey'e sunulmuştur. Dil özellikleri ve muhtevası *Atebetü'l Hakāyık'ın Kutadgu Bilgi'den* sonra yazıldığını göstermektedir. *Atebetül Hakāyık'ın* sonunda Edib Ahmet hakkında üç ek vardır. Bunlardan ikincisinin müellifi Emir Seyfeddin (Barlas) ve üçüncüsünün müellifi Emir Arslan Hoca Tarhan, Temür ve oğlu Şahruh zamanında yaşamış beylerdir. Şairi bilinmeyen birinci eki de yakın yıllarda yaşadığı tahmin edilebilmektedir. Birinci ekte Edib Ahmet'in gözlerinin doğuştan kör olduğu (toğa körmez erdi edibnin közi), kitabı 14 bab (bölüm) olarak yazdığı ve değerinin altın yüklü file eşit olduğu belirtilmiştir. Emir Seyfettin tarafından yazılan ikinci dörtlükte Edib Ahmet "Edibler edibi" ve "Fazıllar başı" olarak nitelenmektedir. Arslan Hoca Tarhan'ın beyitler halindeki eki daha uzundur ve daha fazla bilgi içermektedir. On üç bölümden oluşan eserde kırk beyit ile yüz bir tane dörtlük bulunmaktadır. Eserin tamamı 484 mısradır, eser *Kutadgu Bilig* gibi aruzun mütekarip vezniyle yazılmıştır. Eserin giriş bölümü Tanrı övgüsüyle başlar

bunu peygamber, dört halife, Emir Muhammed Dad İspehsalar'ın övgüsü izler. Kitabın yazılış nedeninin belirtildiği altı beyitlik kısımdan sonra bilginin yararı, bilgisizliğin zararı, dilini tutmanın erdemi, dünyanın dönekliği, cömertliğin övülmesi, cimriliğin yerilmesi, kibir, harislik, zamanenin bozukluğu gibi konuların işlendiği bölümler yer alır. Öğretici bir ahlak kitabı olan eser, işlediği konular açısından *Kutadgu Bilig'e* benzerlik göstermektedir. Ancak edebi açıdan *Kutadgu Bilig* daha sanatkârane yazılmıştır. Edip Ahmed eserini herkesin rahatça okuyup anlayacağı bir dille, kendi ifadesiyle (Anın uş çıkardım bu Türki kitap) Türkçe yazmıştır. *Atebetü'l Hakāyık* 'ın baş kısmındaki övgü ve sebeb-i telif kısımları beyitlerle ve övgü tarzındaki asıl eser ise aaba/ccdc/eefe biçiminde uyaklanmış dörtlüklerle yazılmıştır. Ayrıca İslamiyet öncesi Türk şiirinde görülen dize başı uyak da çok kullanılmıştır. Tam ve yarım uyakların yanı sıra bazen redife de yer verilmiştir. Vezin ve uyak bakımından kusurlu olan eserde çok sayıda imale ve zihaf bulunmaktadır. Aruzla şiir yazma geleneğinin yeni başlamış olmasından dolayı bu kusurlar olağan görülmektedir (Ölmez, 2019:9).

Atebetü'l Hakâyık'ın dört yazması bugüne ulaşmıştır. Semerkant nüshası, Temir'in oğlu Şahruh döneminde, 1444'te Semerkant'ta hattat Zeynelabidin tarafından istinsah edilmiştir. Düzgün bir hatla Uygur harfleriyle yazılmıştır. Şimdi İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'nde Ayasofya Bölümündedir. Ayasofya Nüshası, 1480'de İstanbul'da Şeyhzade Abdürrezak Bahşı tarafından düzenlenmiştir. Üst satırları Uygur, alt satırları Arap harflidir. Topkapı Müzesi Nüshası Fatih veya 2. Beyazıt döneminde İstanbul'da istinsah edilmiş olmalıdır, Arap harflidir. Ankara Seyid Ali Nüshası; Arap harflidir; baştan ortadan sondan eksiktir. Eserin yazmalarının Semerkant ve İstanbul'da istinsah edilmesi, Herat'ta yaşayan Nevayi'nin eserinde Edib Ahmet'in uzunca yer alması, esere ait bir dörtlüğün, Uygur harfli olarak Turfan yazmaları arasında bulunması, bütün Türk dünyasında 15. yüzyılın sonlarına dek ne kadar yaygın olduğunu gösterir (Ercilasun, 2015: 326-331).

2.BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL AÇIKLAMALARI

2.1 Anlambilimi (Semantics)

Anlambilimi (Semantik), Yunanca Semantikos'tan gelen manalı, manidar, gizli anlamı olan (İngilizce, Significant) bir kelimedir. Fiil kökü Yunanca semaincin olup göstermek, mâna vermek, kastetmek, anlamlarına gelmektedir. Semantik mâna bilimi, sözlerin mânabilimi Türkçede anlambilimi olarak kullanılmıştır. Anlambilimi incelendiğinde; göstergeler, sözcükler, önermeler (cümlelerin) insan zihninde oluşturduğu ve meydana getirdiği anlam arasındaki ilişkiyi anlatan ve bildiren bilime semantik anlambilimi denilmektedir (Atay, 1996:112).

Anlambilimi, dil bilimde yer alan çeşitli başlıkları anlam yönünden incelemektedir. Anlambilimi sözcüğün anlam zenginliğini, yönünü ve çerçevesini ele alan başlıklar ortaya koymaktadır. Anlambilimi saymaca bir birim olan ancak biçim birimi düzleminde bir değer taşıyan ses birimi dışında kalan söz ve söz dizim yapılarındaki anlam değişmelerini izleme bilgisi olarak adlandırmaktadır. Sözcüklerin bir araya gelmesi ile oluşan anlam birleşmelerinin anlambilimi başlığı altında incelenmesi olarak da açıklanabilir. "Bir yandan, anlam değişme yollarının yapısını inceleyerek, diller arasında bu konuda var olan evrensel kuralları bulmaya ve göstermeye çalışmak; bir yandan da herhangi bir dilin söz ve söz dizimi birimlerinde görülen anlam değişmelerini izlemek, bu bilimin başlıca konularıdır." (Karaağaç, 2013: 120). Anlam değişmesinin yol açtığı yeni çerçevelerin incelenmesi ve diller arası etkileşimin anlam zenginleşmesine etkisi, anlambilimi yönünden genel geçer kuralları ortaya koyabilmek ve dilin tarihi süreç boyunca kazandığı anlam hazinesini gözler önüne sermek bu alanın amaçları arasında yer almaktadır.

"Anlambilimi çoğunlukla "anlamın ya da anlamlandırmanın bilimsel incelenmesi" olarak tanımlanır. Görüldüğü gibi tanım bilim, anlam, anlamlama, terimlerini içermekte ve anlambilimi alanına girmektedir. Bilimsellik için başvurulan yöntem ve nesnellikten güvencesini alan belli olgular alanına giren inceleme biçimi olarak tanımlanabilir." (C. Baylon X. Mignot 1995: 3 Akt: Kıran, 2014:720). Anlambilimi kelimelerin çok yönlü anlamları vardır. Bu durum sözcüklerin anlamlarının genişlemesine ya da daralmasına sebep olmaktadır. Pozitif ya da fen bilimleriyle karşılaştırıldığında, anlambilimin de içinde bulunduğu toplum bilimlerinin kesinlik nesnelliği daha sınırlıdır. Buna karşın bilimsel verilere ve araştırmalara dayanan anlambilimi hızla gelişmiş, yeni araştırma alanları açmıştır. Bu saptamalar ışığında, dilin anlamlandırma bilimi olarak tanımlanan anlambilimi

insan iletişiminin temel yapılarını keşfetmemizi sağlar. Bu bilim insanı hem gizemli, hem de gizli, hem de bildik bir dünyaya çağırır. Aslında eğitimli eğitimsiz herkes hep bu dünyanın içindedir, ancak anlam gizlerini bu bildiklik içinde bile saklar (V. Nyckees, 1998: 5 Akt: Kıran, 2014: 721).

Anlambilimi insana has bir özellik ve bilim dalı olduğunun dışında insanı insan yapan ve onun bilim yapmasını sağlayan dildir. Dil ile düşünce ve ilim arasındaki bağlantıyı ilmin, düşüncenin gelişmesine göre dilin geliştiği ve dilin gelişmiş olmasının düşüncenin gelişmesine imkân hazırladığı bir gerçektir. Anlambilimi ile ilgilenen kişi, bilim yapan dilin bilimini yapar. Dilin canlı bir olgu olması insanla birlikte geliştiğini gösterirken aynı zamanda insanın varlığı anlamasında, keşfetmesinde en önemli aracı dildir (Atay, 1996:114).

"Günümüzde anlambilimi ya da özelde dilbilimsel anlambilimi hem disiplinler arası, hem de disiplinler üstü bir bilim olarak kabul edilmektedir." (M. Saucet, 1996: 12. Akt: Kıran, 2014: 721). Anlambilimin inceleme alanları kısaca iki başlık altında belirtilebilir. Birincisi doğal dille dilin yeniden sunduğu dilsel ürün, bir başka deyişle söz ya da söylem arasındaki bağıntıların özellikleri, söz ve söylem kısmının açıklamaları anlambilimin aynı zamanda dile ait söz varlığını da ortaya çıkaracaktır. İkincisi dilin biçim olarak anlamı ve anlamın içerik olarak dilin biçimini nasıl etkilediğidir. Bu çalışma alanlarının ancak anlambilimi nesnel ve bilimsel olarak, bir ölçüde açıklayabilir (Kıran, 2014:721).

Fransızca, İngilizce, Almanca gibi batı dilleri anlam ve anlamlandırma kavramlarını kimi zaman ayrı terimlere sözcükleştirirken Türkçede anlam denildiğinde hem anlamlandırma sürecinde hem de sürecin sonunda elde edilen anlamdan söz edilmektedir. "Anlambilimi çerçevesinde bir sözcüğün söylemek istediği şeyi; bir sözcüğün, bir sözcenin kullanımında belirgin açıklamalara bağlı olarak ya da olmayarak söylemek istediği şey karşılığında bu iki terim eş anlamlıdır. Ancak anlamlama teriminin içeriği temel bir özellikle ayırt edilebilir. Anlamın elde edildiği işlemlerin tümü, anlam üretimidir. Bu son açıklamadan anlam verme ya da anlamlandırmanın önemli bir zihinsel süreç olduğu ortaya çıkmaktadır." (Kıran, 2014: 725).

Dil çok yönlü, değişik düzenlerin uyumlu birleşmesiyle oluşmuş bir bütündür, insan beynine dayalı bir etkinliktir. Dilin ortaya koyduğu malzeme anlambilimi şekillendiren asıl unsur olarak görünmektedir. Nesneleri anlamlandırmak için algılamak ve adlandırmak gerekmektedir. Anlambilimi algılayabildiğimiz nesnelere verilen adların sonucunda oluşmuş bir bilimdir. Anlambilimi zenginliğini ortaya koyan bir başka ifade ise dilin yaratıcılık özelliğidir. "Dilin en ilgi çekici özelliklerinden birinin sınırlı kaynaklardan

sınırsız kullanımlar oluşturması ifadesini kullanmıştır." (Cruse (1986: 76, Akt: Aksan, 2017: 18-19). Anlam incelemeleri, anlambilimi (semantics) ve edimbilim (pragmatics) olarak iki temel alanda incelenmektedir. Aynı sınıflandırma dil biliminde anlambilimi ve edimbilim şeklinde de yapılmaktadır. Başlangıçta anlambilimde bağlam dikkate alınmadan sadece sözcüklerin, sözcük gruplarının ve cümlelerin, anlamı incelenirken edimbilimde dil kullanıcıları, dil ortamları ve amaçları da incelenmiştir. Anlamın zihinde oluşumu ve nesne ile onun simgesel tasarımı (göstereni) arasındaki ilişki, anlambilimi konusu iken, bağlamdaki ya da kullanımdaki anlam ise edimbilim (pragmatics) konusudur. Anlambilimi anlam, edimbilim ise işleve odaklanmıştır. Metin bilimciler tarafından da metin içi ve metin dışı bağlam olarak ikiye ayrılıp incelenen bağlam konusu, anlambilimi çalışmalarında birbirini tamamlayan çok önemli iki unsurdur. Bir anlambilimi çalışmasında anlamın bütün boyutuyla ortaya konulması için her iki bilimin bakış açısından da faydalanılması gerekmektedir (Kırmızı, 2018: 59-60).

2.2. Sözcük Anlambilim

Bugün geleneksel dil çalışmaları farklı bir biçimde sözcükleri ele almakta, onları dil dizgesi bütünlüğü içinde bütünün birer parçası olarak incelenmektedir. Kelimelerin birlikteliklerinden oluşan cümleler sözcüklerin bireysel anlamlarının yanında cümlede ortak olarak oluşan bağlama hizmet ederek yeni anlamların oluşmasına yardımcı olur.

Her bir göstergenin gerek yapısal, gerek yorumlayıcı, gerekse üretimsel anlambilimde birtakım anlam özellikleri taşıdığı kabul edilmektedir. Sözcüklerin anlamlı cümleler dönüşebilmesi, bir araya geldiklerinde bu ögelerin uyuşmalarıyla olanaklıdır. Bir araya gelen cümleler anlamsal açıdan bir bütünü oluşturur. Tek bir kelime olduklarında ifade ettikleri anlam kısıtlıyken bir bağlam çerçevesinde birleştiklerinde anlamlı bir bütünü oluşturmaktadırlar (Aksan, 1994:121).

Anlambilim alt başlıklarından olan sözcük anlambilim, anlambilimi sözcük merkezli ele almaktadır. Aynı zamanda türemiş ve başka sözcüklerle birlikte kullanılan sözcüklerin anlam bakımından yaşadıkları değişim, çeşitlenme ve zenginliği göstermektedir. Aksan, bu durumu belli bir bağlamı hesaba katmadan sözcükleri ele alarak bir nesnenin, bir duygu düşüncenin belli ses biçimleriyle dile dönüştürülmesinde tutulan yol olarak görmektedir. "Bu bileşimlerin içerdikleri temel anlam ögesi, tasarımları duygu değerleri, yan anlamlar, sahne oldukları çeşitli aktarmalar, eş anlamlılık, eş adlılık, ters anlamlılık gibi konuları

aydınlatmaya yönelir. Art zamanlı incelemelerle ortaya konan anlam değişmeleri gibi sorunlarda bu alanda öteden beri ele alınmaktadır." *(*Aksan, 2017: 35).

Sözcüğün ilk anlamının merkezde olduğu bu başlıkta sözcükten hareketle sözcüğün meydana getirdiği anlam değişmelerine, yukarıda da belirtildiği gibi temel anlam, zıt anlam, yan anlam başta olmak üzere yeni anlam alanlarına değinilmektedir. Aksan, dilde anlamlı birimler diyerek ele aldığı, "bağımsız biçimbirim olarak nitelenen, genel dilde sözcük, dil bilimde Saussure'den beri çoğunlukla gösterge olarak adlandırılan birimler, bağımlı biçimbirimlerden farklı olarak konuşma ya da yazı yoluyla belli bir kavramı aktarabilen anlamlı ögeler olarak tanımlamaktadır (Aksan, 2017: 37).

Bu tanımdan hareketle sözcük anlambilim sözcüklerin yer aldığı cümlelerden değil sadece sözcüğün anlamı ile ilgilenmektedir. Ancak hiçbir dilde tek tek sözcüklerle konuşulmayacağını belirten Aksan, sözcüklerin dil bilgisi kurallarına uygun olarak, belli bağlamlarda yansıttıkları kavramları öne çıkararak ve değişik bağımlı biçim birimler, sözdizimsel ilişkilerle oluşturulan cümlelerle iletişimi sağladığını belirtmektedir (Aksan, 2017: 37). Sözcüklerin her ne kadar tek başlarına ele alındığı görülse de tam anlamı ile bağlamdan ayrılamayacağı görülmektedir.

2.3 Anlam Alanı (Semantic Field)

Yaşayan, gelişen bir varlık olan dil, gün geçtikçe yeni anlamlar, yeni kelimeler kazanır. Aynı zamanda yeni bakış açıları ile yorumlanarak, gelişmeye devam eder. Dili anlam bakımından ele alan anlam alanı, dilin kazandığı yeni anlamları da ele alır.

"Söz, söz öbeği ve cümle gibi bir dil biriminin gerçek ve iğretileme anlamlarının oluşturduğu alana, anlam alanı denir. Yaşayan her dilin bütün birimlerinin anlam alanları, sürekli hareket halindedir ve komşu alanlarla aralarında sürekli bir çatışma vardır. Bu yüzden bu anlam olaylarını, anlam bölünmeleri ve anlam birleşmeleri diye ikiye ayırmak mümkündür." (Karaağaç, 2013: 119).

Anlam alanının temelinde, Amerikan antropologları ve Alman dil bilimcilerinin 20. yüzyılın başlarında gerçekleştirdikleri çalışmalar bulunmaktadır. Bu araştırmacıların etkilendiği kaynak, Alman filozof ve dil bilimci Humbolt olmuştur. Humbolt'a ait dilin iç biçimi (iner speech-from of language) ilkesi, belirli bir etnik gruba özel dünya algısını yansıtmakta ve bütün önemli alan kuramlarının temelini oluşturmaktadır (Kleparski ve Rusinek, 2007:188, Akt: Sert, 2018:8).

Anlam alanı, genel olarak Saussure yapısalcılığı (structuralism) ve Alman idealizminden (idealism) etkilenmiştir. Anlam alanı ile ilgili yapılmış ve anlambilim açısından temel oluşturan çalışmalar şunlardır: Porzig (1928,1934), Stern (1931), Trier (1931), Jolles (1934), Öhman (1951), Matore (1951), Ullmann (1957, 1972), Oskaar (1958), Buttler (1967), Perchonock ve Werner (1969), Lehrer (1974), Kleparski (1985, 1988, 1990, 1996, 1997) Kleparski ve Rusinek, 2007:189, Akt: Sert,2018:8). Bu çalışmalar içerisinde Porzig ve özellikle Trier'e ait araştırmalar, anlambilim incelemeleri açısından dönüm noktası niteliğindedir. Anlam alanı üzerine iki isim Trier ve Porzig farklı yaklaşımlar getirmiştir. Sert (2018) 'in bahsettiğine göre Trier, anlam ilişkilerinin oluşması ve değerlendirilmesinde özelden genele değil, genelden özele giden bir yaklaşım benimsemiştir. Buna bağlı olarak, hiçbir sözcüğün insan zihninde birbirinden bağımsız yer alamayacağını savunmuştur (Akt. Özbent, 2013: 56). Bu yaklaşımın şekillendirdiği Trier' in anlam alanı görüşü, Saussure'ün değer kavramına dayanmakta ve üç temel ilkeden oluşmaktadır (Sert, 2018:9).

1. Sözvarlığı anlamsal olarak birbiriyle ilişkilidir ve tam bir sistem oluşturur. Fakat bu sistem istikrarsızdır, sürekli değişir.
2. Sözvarlığı anlamsal olarak birbiriyle ilişkilendirileceğinden tek başına sözcükler değil, bütünleşik sistem anlamca incelenir.
3. Sözcükler birbiriyle ilişkili olduğundan, bir sözcüğün çağrışımı diğer sözcüklerin anlam ilişkisi analiziyle belirlenebilir. (Akt. Gao ve Xu, 2013:2031).

Diğer anlam alanı yaklaşımı Porzig tarafından ortaya konmuş ve bu yaklaşım, Trier'den farklı bakış açısıyla dikkat çekmiştir. "Porzig, temel anlam alanı (elemantary semantic field) şeklinde adlandırdığı anlam alanı yaklaşımında dizimsel ilişkilere (syntagmatic relation) ağırlık vermektedir. Bu doğrultuda "eylem-isim", "sıfat-isim" birlikteliklerindeki anlam ilişkilerini incelemektedir." (Sert, 2018: 10).

Trier, Porzig'in görüşünü dil bilgisel olarak belirlenmiş basit ve somut durumları ifade ettiği, anlamı belirli alanlara ayırmak açısından işlevsiz kaldığı gerekçeleriyle eleştirmiştir. Porzig bu eleştirilere, Trier'in anlam alanı görüşünün ayırıcı olduğunu, kendi görüşünün ise kapsayıcı özellikler taşıdığını belirterek yanıt vermiştir (Akt: Öhman, 1953:129, Akt: Sert, 2018: 10).

Anlam alanı kuramı, dilin dizisel yönündedir. "Dizisel ilişkiler (paradigmatic relation), dizimsel düzlemde yer alacak sözcüklerin seçimiyle ilgilenmektedir. Bu bakımdan, dizimsel inceleme dilin kullanımına odaklanırken dizisel inceleme sözcüklerin sözlük

anlamlarına (lexical meaning) odaklanmaktadır. Dolayısıyla, anlam alanı sözcüklerin sözlük anlamlarını incelemekte ve Sausssure'e ait dil-söz ayrımının (langue-parole difference) dil tarafında yer almaktadır. "Trier'in anlam alanı kuramı "mozaik" benzetmesiyle anılmaktadır. Buna göre aynı anlam alanı içindeki sözcükler mozaiğin parçalarını oluşturmaktadır. Mozaiğin sınırları öğrenildikçe incelenen alana ait içerik netleşecektir. Her konuşurun kendi ana dilinde bu bilgiye yeterli seviyede sahip olduğu düşünülmektedir." (Öhman, 1953:127). Bu bilgiye sahip olmayan konuşur, yerinde dizisel seçimler yapamayacağından anlaşılır cümleler kurmayacaktır. Ayrıca mozaik benzetmesi, soyut özellikler gösteren anlam alanı kuramının somut bir düzleme yerleşmesini sağlamaktadır." (Sert, 2018: 11).

2.4.Kavram (Concept) Kavram Alanı (Conceptual Field)

Sözlük birimleri, tümevarım sonucu ulaşılmış, sosyal ve nedensiz genellemelerden ibarettir. Varlık ve eylem adlarından oluşan sözlük birimleri, varlık ve eylemlerin özelliklerine inmeksizin onları kavramlar halinde bildirirler. Ayrı ayrı varlık ve bilgilerin belirli ve benzer ölçekler içinde birleştirilmesi, genelleme ve kavramlaştırma olarak bilinir. Bu bakımdan da sözlük birimleri, uzlaşıya dayalı nedensiz göstergeler ve sosyal olan genellemelerdir ve kuşaklar arasında aktarılan bir sosyal mirası temsil ederler (Karaağaç, 2013: 531). İnsanın zihninde var olan bir yetinin, dünyadaki nesneleri sınıflandırmayı genel kavramlara ulaşmayı sağlar. Buna göre menekşe ve gülün ortak niteliklerine dayanarak yapılan bir sınıflama çiçek kavramına; köpek, inek, at, tilki gibi yaratıklar hayvan genel kavramına ulaştırmaktadır. İlk kez Lyons'un dile getirdiği hyponymy terimi bu olguyu dile getirmiştir (Akt: Aksan, 2017: 52).

Kavramlar insanın çevresindeki nesnelere olay ve durumlara ait kişisel gözlem ve deneyimlere dayanan tasarımların zihinde yer eden ve bir soyutlamayla dile dönüşen yönüdür, göstergelerin gösterilen yanıdır. Bir dilin söz varlığını temel olarak da kavramı kabaca bir tanımla "bir sözlükte madde başı olarak yer alan sözcükler" biçiminde nitelendirilebilir. Ancak bunlardan bir bölümü bir nesneyi, bir niteliği, bir bölümü de, bir olayı, bir oluşu gösterir. Kavramlar insanoğlunun yetiştiği çevreye, birikimine ve ruhsal yapısına göre bireyden bireye ayrımlar göstermekle birlikte aynı dil birliği içindeki insanlarda, aşağı yukarı belli bir niteliğe sahiptir. Zihnimiz bize yalnızca tek tek sözcüklere bağlı olarak kavramları tanıma olanağını değil, aynı zamanda onların ilişkili oldukları başka kavramlarla bağlantılarını ve ayrımlarını tanıma olanağını da verir. Ayrıca zihnimiz

kavramların başka ögelerle ortaya koydukları kuruluşları tanıma ve çözme yetisine de sahiptir (Aksan, 2017: 53-54).

Kavram alanı; 1931 yılında Alman dilcisi Trier tarafından ortaya atılan bir kuramdır. Kuramın temeli, kavramların zihinde birbirinden soyutlanmış olarak ayrı ayrı bulunmadıkları bir mozaik gibi birbiriyle sınırlandıkları, içinde birbirlerini etkiledikleri alanlar oluşturdukları biçimde açıklanabilir. Aynı zamanda dil alanı ve dilin söz varlığını ilgilendirmesi bakımından sözcük alanı terimleriyle de anılan bu kuram kimi çevrelerde benimsenmiş Almanya'da Weisgerber, Fransa'da Matore ve Guiraud gibi araştırmacılar bu kavramı ele almıştır. Türkçede önceleri şeftali, kayısı, zerdali hatta armut gibi meyvelerin ortak adı olan erük (erik) sözcüğünde 11.yy'dan sonra beliren anlam daralmasıyla kavram sonradan alan değiştirmiştir. Trier'den sonra Weisgerber ve Ullman aynı doğrultuda renkler dünyasını ele almışlardır. Weisberger'in görüşüne göre dil, dünyayı söze dönüştürme olayıdır; insanlar bir dil-ara dünyasında yaşarlar ve bu dünyayı birbiriyle sınırlanmış, bütünler, kavram alanları halindeki dil ögeleri kurar. Dil alanı, dil ara dünyasının bir kesitidir. Burada belirtilmek istenen gerçek, insanın dünyayı ana dilinin penceresinden tanıdığı ve kavramların, kavram alanlarının o dile özgü olduğudur. Milletlerin kendine has oluşturdukları nice kavramlar dillerin tarihsel geçmişi için de bir kaynaktır. Toplumsal hafızanın dile yansımasını kavramların çeşitlenmesi ile görmek mümkündür (Aksan, 2017: 54-56).

2.5. Kavramlaştırma (Conceptualisation)

Kavramlaştırma sözcüklerin yakın anlamlarına bakılarak oluşturulduğu gibi yeni adlandırmaların da önünü açmaktadır. Kavramlaştırma, varlığı eş ve benzer özellikler eksenlerinde öbeklendirme eylemidir. Söz ise gerçekler dünyasındaki varlıkların, durumların hareketlerin ve tasavvurların dildeki ifadesidir. Dildeki bu ifade ise, bir genellemeden ibarettir. Sözlük birimleri, tümevarım sonucu ulaşılmış, sosyal ve nedensiz, yalnızca uzlaşılara dayalı genellemelerden ibarettir. Bu ifadelerden hareketle kavramlaştırma aslında birbirine yakın anlamlı ifade eden sözcüklerin bir grup haline gelmesi şeklinde ifade edilebilir (Karaağaç, 2013: 532).

Kavramlaştırma (signification) bir nesneyi, bir eylemi, bir olayı zihnimizde bir ses bileşimine, bir göstergeye bağlama; bir kavramı bir gösterge sözcük ile dile getirme; bir kavrama yeni bir ad vermedir. (Aksan, 1999: 54). Yeni verilen ad kavramın nitelenmesini ve kümelere ayrılmasını sağlamaktadır. Kümelere ayrılması sözcüğe yakın anlamlı olan

diğer sözcükleri sınıflandırmaya ve grup haline getirmeye yardımcı olur. Kavramlaştırma sözcüklerin yakın ve birbirine uzak anlamlarını göstermek için önemlidir. "Biz dünyayı ana dilimizin penceresinden görür, onun kavramlarıyla düşünür, ana dilimizin kavramlarıyla evreni biçimlendiririz. Her dilin kavramlaştırma eğilimleri arasında farklılıkları vardır." (Aksan, 2017: 20).

Kendine özgü olan her toplum, doğadaki nesnelerin, değişik durum ve olayların, devinimlerin anlatımı sırasında bir takım ses biçimlerinden yararlanır. Bu ses biçimleriyle onları kavramlaştırır. Kimi zaman kendi kök ve ekleriyle türetmelere gider, kimi zaman ilgisi, benzerliği olan başka kavramlara dayanarak onlardan yaptığı aktarmalara ad vermeye yönelir. Böylece dildeki göstergeler oluşur. Birden çok göstergenin bir araya gelmesiyle yeni bir kavram ortaya koyması da olanaklıdır. Dünyadaki nesne ve olayların belli bir ses bileşimiyle simgeleştirilerek kavramlaştırmasına anlam bilimde anlamlama (signification) adı verilmektedir. Bütün bu göstergeler ancak doğadaki varlık ve olayların insan zihnindeki tasarımları, görüntüleriyle ilişkilidir. Her dil bu nesneleri, devinimleri adlandırırken onları kendine özgü biçimde algılar, kimi zaman belli kavramlara bağlar (Aksan, 2017: 40).

Kavramlaştırma, milletlerin kendi bakış açılarından ortaya çıkmış gibi görünür. Kimi milletler nesne ya da varlığın rengine kimisi şekline kimisi ise davranışına göre isim vermiştir. Bu durumda milletlerde kavramlaştırma (anlamlama) değişime yol açmıştır. Kavramlaştırma, tek sözcükten ibaret değildir. Bazen birleşik yapıları da içine alabilir (Aksan, 2017: 42). Kavramlaştırma bitki adlarında, hayvan adlarında, eşya adlarında ve daha birçok alanda kullanılmıştır, kullanılmaya da devam etmektedir. İnsanları, milletlerin nesnelere vermiş oldukları adlar, değişim göstermektedir. Bu durumun sebeplerinden bir tanesi milletlerin bakış açısı ve kültürel yapısıdır.

"Bugün yeryüzünde çok çeşitli alanlardaki zengin kavramlarıyla bir 'kültür dili' sayılan birçok dil vardır. Fransızca, İngilizce, Almanca, İtalyanca, İspanyolca, Rusça gibi dillerin yanı sıra Arapça, Çince bu gibi dillerdendir. Ancak bunların çoğu bir "ana dil" yani değişik dil ve lehçeleri doğuran bir dil olmayıp örneğin Fransızca, İtalyanca ve İspanyolca, Latinceden başkalaşarak oluşmuş dillerdendir. Yazı dili olarak ilk yazılı ürünlerinden çok önceye en az 2000 yıl öncesine uzandığına inandığımız Türkçe bir "ana dil" dir. Değişik lehçe ve ağızlarının yanında Yakutça, Çuvaşça, Kazakça gibi bugün birer ayrı dile dönüşmüş dilleri de vardır. Türkçenin güçlü ve doğurgan yapısının yanı sıra, onu anlatım bakımından

da güçlü kılan bir özelliği, kavramlaştırma, adlandırma sırasında doğaya dayanması, soyut kavramları da somutlaştırarak dile getirmesidir.“ (Aksan, 2018: 64-65).

2.6. Bağlam (Context)

Bağıntılı birimlerin toplamına bağlam denir. Bir cümle yapısını anlamlandırmakta en önemli unsur bağlamdır. Evrendeki bütün canlı ve cansız varlıklar, evren bütününün bir parçası ve bu her parça da değişik ölçekli parçalardan oluşmuş bir bütündür. Fizik dünyasının bu yapısı, insanın bütünüyle toplumsal uzlaşılara dayalı saymacalardan oluşan dil birimlerine de yansımış gibidir. Dil kullanımında, bir metnin, göndericisi ve alıcısının da içinde bulunduğu bütün şartları ve çevresi, o metnin bağlamını oluşturur.

Bir varlık veya olay kendisini kuşatan başka varlık veya olaylarla birlikte bir bağlam oluşturur. Bağlam bir bütünlüğü ifade etmektedir. Metinde yer alan bağlam cümlenin anlamına yön vermektedir. Parçaların birleşmesiyle oluşan bir bütünlüğü ifade etmektedir (Karaağaç, 2013: 174). Kırmızı'nın belirttiğine göre Çakır, (2004)'te bağlam için şu ifadeleri kullanmıştır. Dil insanın çevresindeki nesnelerden, nesneler arası ilişkilerden ve bu ilişkilerden doğan düzenliliklerden yola çıkarak kurduğu düşüncelerin bir sonucu veya uzantısıdır. Anlam doğadan esinlenerek türediğine göre anlam kuramının temelinde fiziki bağlam, ortam, doğa ve gerçeklik olmak durumundadır. Bu sebeple de bağlam konusu göz ardı edilerek yapılacak bir anlam kuramından söz edilemez. Bağlam metni anlamlandırırken merkez noktada yer alır. Bağlam çevreyi, gerçekliği aksettiren bir yapıdır. Doğadaki düzenliliklerin soyut bir iz düşüm olarak kabaca beyne yansımasını/ yansıtılmasını söz diziminin (syntax); nesnelerin ve eylemlerin dil simgelerine dönüşümünü, dönüştürülmesini de semantics'in konusu yapmak ve bunları yaparken o iz düşümüne kaynaklık eden somut bağlamı, gözardı ederek sadece izdüşümlerden anlam kuramı çıkarmaya çalışmak pek sorunlu bir bakış açısı olarak kabul edilebilir. Anlam ancak ve ancak bağlamda var olabilir ve nesneler arasındaki ilişkiler, anlama kaynaklık eder. Metni anlamlandırmak için bağlam vazgeçilemez bir unsurdur. Dil gerçekleşirken, insanın temel bağlamlarda algıladığı ve yorumladığı nesnelerin zihinlerdeki kavram halleri ve o kavramların sese veya imgeye dönüştürülmesi süreci yaşanır. Temel bağlamlar şeylerin nesnelere dönüştürüldüğü ilişkiler ve işlemler toplamıdır. Toplumsal iletişimi mümkün kılan boyutlar aslında dilsel olmayıp, ortak dilsel biçimlere kaynaklık eden bağlamsal ortaklıklardır. Varlıklar arasındaki ilişkilerin anlamlı bağlamlarda sürdüğü ve bağlamlar arası geçişlerin olduğu fark edilebilir. İnsanların dil yoluyla yansıttığı gerçeklikler, bu bağlamların ve bağlam şebekelerinin

ifadesidir. En az iki kişi arasında geçen ve kök anlama dayalı iletişime kök anlamsal (öz anlamsal) iletişim, art anlamlar yoluyla geliştirilene ise art anlamsal iletişim adı verilebilir. Doğal iletişimde, her iki iletişim türünün sıra ve miktarı farklı olabilir. Öyleyse bir kişinin dil ve iletişim becerilerine sahip olması demek, onun kök bağlam ve art bağlam bilgilerine, bunlara uygun dilsel ve iletişimsel simgelere, simge dizgelerine ve değişkenlerine hâkim olması demektir denilebilir. Bağlam iletişimdeki iletilen mesajdaki / ifadedeki belirsizliği veya çok anlamlılığı ortadan kaldırır (Kırmızı, 2018: 60-61).

2.7. Söz Varlığı (Vocabulary)

Bir dilin söz varlığı denince, yalnızca o dilin sözcüklerini değil, deyimlerin, kalıp sözlerin, atasözlerinin, terimlerin ve çeşitli anlatım kalıplarının oluşturduğu bütünü anlaşılır. Söz varlığı, sadece bir dilde bir takım seslerin bir araya gelmesiyle kurulmuş simgeler, kodlar ya da dil bilimdeki terimiyle göstergeler olarak değil, aynı zamanda o dili konuşan toplumun kavramlar dünyası, maddi ve manevi kültürünün yansıtıcısı, dünya görüşünün bir kesiti olarak düşünülmelidir. Söz varlığı milletin söz dağarcığını, anlam kalıplarını da içine almaktadır.

"Söz varlığı terimini Almanca Wortbestand teriminden çevirerek ilk kez biz kullandık. Kelime hazinesi, sözcük dağarcığı, sözcük dağarı, sözcük gömüsü, vokabüler gibi karşılıklar yerine bunu yeğliyoruz." (Aksan, 2018: 15).

Bir toplumun yaşam biçimiyle birlikte dinsel inançları, hangi uluslarla ne ölçüde ilişki kurmuş olduğu, nelere değer verdiği hatta nükteye olan eğilimi hep sözvarlığının incelenmesiyle ortaya çıkar. Her dili konuşan toplum, çerçevesini, çevresindeki olayları gerçekleri kendince algılamakta ve anadilinde oluşmuş kavramlarla anlatmakta, kısaca dünyayı kendi dilinin penceresinden görmektedir. Bir dilin söz varlığı, o dilin tarihine geniş ölçüde ışık tutmakta yüzyıllar boyunca ortaya çıkan ses, biçim, söz dizimi ve anlam değişikliklerini yansıtmakta, hangi dillerin etkisiyle, ne türden değişimlerin gerçekleştiğini göstermektedir (Aksan, 2018: 16-19). Dilin geçmişi aynı zamanda dilin tarih boyunca sözlü ve yazılı verdiği eserlerin varlığı ve eserlerde yer alan metinlerin anlamlandırma çalışmaları söz varlığı içinde önemli bir unsurdur.

"Tarih boyunca geçirdiği evreleri, değişik çağlara ve ülkelere yayılmış ürünlerini, bugünkü lehçe ve ağızlarını gözden geçirirsek, kurallı ve güçlü bir dil olan Türkçenin aynı zamanda zengin bir söz varlığına sahip bulunduğu ortaya çıkar." (Aksan, 2018: 157). Dilin yayıldığı coğrafya sosyal, idari ve ticari anlamda etkileşime girdiği diller Türkçenin söz varlığına yeni

sözcükler kazandırmıştır. Türkçeye başka dillerden giren kelimeler Türkçe tarafından benimsenerek eski anlamından farklı olarak etkileşime girdiği Türkçeye ait olmuştur. Bu durum Türkçenin söz varlığının zenginleşmesini sağlayan etkenlerden sadece bir tanesidir.

Türkçenin söz varlığının tarihsel sürecini ve güncel gelişim yolarını Ertuğrul Yaman, (2016) *Türkçenin Güncel Söz Varlığı* adlı çalışmasında kısaca bahsetmiştir. Türkçenin gücü ve söz varlığı konusundaki ilk bilinçli çalışma Kaşgarlı Mahmut'a aittir. Türkçenin söz varlığı konusunda diğer önemli bir isim olan Ali Şir Nevayi dilin millet hayatındaki rolünü çok iyi kavramış ve bu yönde eserler vermiş, ileri görüşlü bir düşünce adamıdır. Nevayi Türkçe'nin büyük bir dil olduğuna inanmıştır. Onun en büyük özelliği, Türkistan Türkçesini eserleriyle kuvvetli bir edebi dil haline getirmiş olmasıdır. Bu özellik onun şuurlu bir Türkçe sevdalısı olduğunu göstermektedir.

Günümüzde ise söz varlığını genişletmek için, dünyanın her yerinde farklı yollar kullanılmaktadır. Sondan eklemeli bir dil olan Türkçenin de kelime kazanmada kendine has dört farklı yöntemi vardır. Bunlar "türetme", "derleme", "tarama", ve "birleştirme" usulleridir. Bilindiği gibi, en çok kullanılan yol, kelime köklerinden çeşitli yapım ekleriyle yeni kelimeler türetmektir (Yaman, 2016: 88-89). Söz varlığını genişletmek için modern zamanda insanların yöneldiği özellikle dijital alanlara yönelmek ve türeyen yeni kelime kalıplarını tespit etmek yerinde bir çalışma olabileceği düşünülmektedir.

3.BÖLÜM İNCELEME

BİLGE KAVRAMI VE KAVRAM ALANLARI

3.1. Eski Türkçede Bilge

Eski Türkçeye ait sözlüklerde *bilge* sözcüğünün kökeni ve anlamı üzerine düşünceler şu şekildedir. Tietze, (2007) *bilge* sözcüğünü E. Osm. *bilge* 'âlim (Clauson, 1972: 340). [*bil* +*ge*] (Räsänen, 1957:124). Drevneturksky Slovar, (1969) bilge, edgü bilge kişig, bilge beg, *bilge bilig bilge biliglig* (Slovar, 1969: 99). Tuncer Gülensoy, *bilge* 'bilgili, iyi ahlaklı olgun ve örnek kimse' olarak tanımlamıştır. ET. OT. *Bilge bil-ge* '*hâkim*, akıllı, *âlim*; *bilge beg*. 'bilgin, akıllı; *külüg bilge* 'ünlü, meşhur bilgin; *bügü bilge*, akıllı kişi. TT. *Bilge* + (ce+lik) (Gülensoy, 2007: 146). Wilkens, (2021) ise bilgili, bilgi sahibi olan, malumatlı. *Bilge*, *âlim bilge*, bilgili kişi, danışman, bakan, *bilgelik*, şeklinde tanımlamıştır. (Wilkens,2021:170-171). Kâşgarlı Mahmut Dîvānu Lugāti't Türk'te *Âlim, hākim,* akıllı olarak tanımlamıştır. *Bilge* sözcüğünün bildi sözünden türediğini belirtmiştir (Ercilasun-Akkoyunlu 2011: 87).

Clauson ise *bilge*, bil-: primarily ' a wise man", but in the early period apparently sometimes a specific title of office, 'Counsellor' or the like; also used as on. Bilge xağan lit. ' wise kağan', but prob. Often regarded rather as a regnal title. *Bilge* Tonukuk prob. " Counsellor Tonyukuk' rather than wise. Etc bilgesi: cavuşı: ben ök ertim ' it was I that was his Counsellor and his Army Commander. Bilge Kişig' wise man" yanılmazun tep bilgey urtı. He appointed a counsellor who would not make mistakes' Man. Bilge bilig 'wisdom' uz bilge: Çansı proper name. Uyg Man- A bilge bilig. Bilge beg bilge bilig /bilgeler 'counsellors' (elçi) bilgeler wise: a wise man is very common. Elçi bilgeler / futsı bilge the wise master' tetik bilge kişi erser 'if he is a guick- witted, wise man. Bilge al- hākim 'wise bilge: al- ālim knowing, bilge: al' aqil intelligent, bilge wise wise man. (Clauson, 1972: 385).

Bilgelik sözcüğü tarih boyunca birçok anlamda kullanılmıştır. Yukarıda Gülensoy'un belirttiği gibi *bilge* kişi, iyi ahlak ve örnek kişi olarak tanımlanmıştır. *Bilge* kişilerin varlığı toplumun ve devletin refahı için önemlidir. *Bilge* kişi toplumun aydınlanmasında öneme sahiptir. Özellikle Eski Türk devletlerinde *bilge* kişilerin devlet yönetimindeki rolleri oldukça etkin olmuştur. *Bilge* kişiler tarih boyunca hükümdara danışman olarak destek olmuş ve önemli konularda bilgilerine başvurulan ilk kişi olmuşlardır. Bilge kimlikleri ile ön plana çıkan *Bilge* Kağan, *Bilge* Tonyukuk bir ülkeyi yönetmenin *bilgelikle* olabileceğini göstermişlerdir. Türk dili tarihine ait eserlerde *bilge* sözcüğünün değişimi ve gelişimi görülmektedir. Köktürk Dönemi, Uygur dönemi ve Karahanlı dönemindeki eserlerde sıkça

kullanılmıştır. Aynı zamanda *bilge* sözcüğünün eşanlamlıları ve farklı dillerdeki karşılıkları da Türkçedeki yerini almıştır. Türkçe yüzyıllar içerisinde söz varlığına bin bir çeşit yeni kelime eklemiştir. Türkçede bu kavramların tarih boyunca değişimleri metinlerden izlenebilmektedir. Bilgi ve sezi alanlarıyla ilgili olarak, Türkçenin ilk yazılı belgelerinden başlayarak *bügü*, *bilge* sözcükleri görülmektedir. Daha sonraki yüzyıllarda İslam kültürü çerçevesinde bunların yerine geçen ârif ve *âlim*; günümüz Türkçesinde ise *bilge* ve bilgin sözcükleri, içlerindeki doğal değişimle bu kavramları karşılamaktadır. Bir başka deyişle süreç içerisinde görülen bu değişiklik yalnızca sözcük değişimiyle kalmamış, bilgi alanının gelişimiyle bu kavramların içeriğinde de büyük değişim meydana gelmiştir (Önler, 1999: 595). Gerek Dîvânü Lûgâti't Türk gerekse Kutadgu Bilig' te *bilge bügü* biçimindeki sıfatlar ise, bir ikileme değil, yetkin bir kişide aranan iki ayrı niteliği tanımlamaktadır. Bunlardan *bilge* kesin bilgiye sahip olmayı *bügü* ise hikmet sahibi olmanın yanı sıra bilgi sahibi olmayı da anlatmaktadır. Türkçenin en eski metinlerinden itibaren bilge sözcüğü çeşitli dönemlerde anlam değişikliklerine uğrasa da günümüze kadar yaygın olarak kullanılmıştır. Sözcük kesin bilgiye sahip kişi anlamında, âlim sözcüğünün karşılığı olarak kullanılmıştır. *Bügü* sözcüğünün de zaman içerisinde hikmetin yanı sıra bilgiyi de içermesi sonucunda bu iki sözcüğün anlamları *bügü*, hikmet ve bilgi sahibi, *bilge,* bilgi sahibi, bilgin şeklinde genişlemiştir.

Türkistan bölgesindeki metinlerde bilgin anlamıyla yaygın bir kullanıma sahip olan sözcük, Anadolu'da zaman içerisinde yerini tümüyle âlim sözcüğüne bırakarak unutulmuştur. 16. yüzyılından itibaren âlim sözcüğünün tümden yaygınlaşmasıyla *bilge* sözcüğünün unutulduğu söylenebilir. İslam kültürünün egemen olmasıyla birlikte bilgi sahibi kimseyi ifade eden *bilge* sözcüğü ile bilginin yanı sıra sezi gücüne sahip, hikmet sahibi, kendinde birtakım mistik güçler bulunan kişiyi ifade eden *bügü* sözcüklerinin tümden unutulduğu, bunların yerine Arapça kökenli *âlim* ve ârif sözcüklerinin yaygınlaştığı gözlenmektedir.

Bununla yanında *bilge* sözcüğünün değişimi *bügü-bilge* aşamasında, inancı, sezileri, hikmet ve olağanüstü gücü daha ağır basan duyu alanı, bilimin gelişmesiyle oldukça hızlı bir biçimde bilgiyi de içerir duruma gelmiştir. Günümüzde duyu alanında zenginleşen *bilge* sözcüğü artık bilgin kavramının tüm kapsamının yanı sıra, sezileri gelişkin, daha geniş kavrayışlı, deneyimli nitelikleri de içeren bir üst kavram durumuna gelmiştir. *Bilge* sözcüğünün kullanımı günümüzde azalmış olarak görünse de bu durum *bilge* sözcüğünün kullanım alanını değiştiğini de göstermektedir. Bugünkü anlamda bilimsel bilgiye sahip bir

niteliği ifade ederken, *bilge* bu niteliğin üzerine geniş bir kavrayış, sağduyu, sezi gücüne sahiplik, hayat deneyimi gibi özelliklerle de donanımlı olmayı çağrıştırmaktadır (Önler,1999: 595-601).

3.2. Köktürk Döneminde Bilge

Kül Tigin Yazıtı

Teŋriteg teŋride bolmış türük bilge kagan bo ödke olortum sawımın tüketi eşidgil ulayu iniygünüm oġlanım birki uġuşum bodunum berye şadapıt begler yırya tarḳat buyruḳ begler otuz [tatar…] (KT G 1). (Aydın 2018: 47).

"(Ben) Teŋriteg Teŋgride Bolmış Türk *Bilge* Kağan ('ım). Bu zamanda tahta oturdum. Sözlerimi sonuna kadar işit. Evvela küçük kardeşlerim, çocuklarım, birleşik soyum, halkım. Güneydeki şadlar (ve) beyler, kuzeydeki tarkanlar, komutanlar (ve) beyler, Otuz Tatarlar <…> (Aydın 2018: 47).

Edgü bilge kişig edgü alp kişig yorıtmaz ermiş. Bir kişi yaŋılsar uġuşı bodunı böşükiŋe tegi ḳıdmaz ermiş süçig sawıŋa yımşaḳ ağısıŋa arturup üküş türük bodun öltüg türük bodun ölsikiŋ berye çugay yış tögültün (KT G 6). (Aydın 2018: 48).

"İyi akıl sahibi kişileri, iyi kahraman kişileri ilerletmezmiş. Bir kişi yanıldığında soyu sopu, halkı (ve) akrabalarına varıncaya kadar sağ bırakmazmış. Tatlı sözüne, yumuşak ipeğine kanıp Türk halkından birçoğunuz öldü. Türk halkı öleceksin. Güneyde Çugay (ormanlı) Dağları'na, Tögültün (Aydın 2018: 48).

İdi oksuz kök türük ança olorur ermiş bilge kagan ermiş alp kagan ermiş buyrukı yeme bilge ermiş erinç, alp ermiş erinç begleri yeme bodunı yeme tüz ermiş anı üçün elig ança tutmış erinç elig tutup törög etmiş özi ança (KT D 3) (Aydın 2018: 52).

"(bölgede) dağınık haldeki, Türkler öylece yaşıyorlarmış. Bilge kağan imiş, yiğit kağan imiş. Komutanları da bilge imiş elbette, yiğit imiş elbette. Beyleri de halkı da doğru imiş. Onun için ülkeyi öylece sahiplenmişler elbette. Ülkeyi sahiplenip yasaları düzenlemişler. Kendisi öylece" (Aydın 2018: 52).

Ökün küregüŋün üçün igidmiş bilge kaganıŋın ermiş barmış edgü eliŋe kentü yaŋıltıg, yawlaḳ kigürtüg yaraklıg kantan kelip yaŋa eletdi süŋüglüg kantan kelipen süre eletdi ıdok ötüken yer <…> (KT D 23)(Aydın 2018: 58).

Pişman ol! Asi yaradılışlı olduğun için (seni) beslemiş bilge kağanına, her tarafa ulaşmış iyi (durumdaki) yurduna (karşı) sen kendin hata ettin (ve) nifak soktun. (Böyle olmasaydı) silahlı (düşmanlar) nereden gelip sizi dağıtabilecekti? Mızraklı (düşmanlar) nereden gelip (sizi yurdunuzdan) sürebilecekti. Kutsal Ötüken yer <…> (Aydın 2018: 58).

On ok oglum türgeş kaganta makaraç tamgaçı oguz bilge tamgaçı kelti kırkız kaganta tarduş ınançu çor kelti bark etgüçi bediz yaratıgma bitig taş etgüçi tawgaç kagan çıkanı çaŋ seŋün kelti. (KT K 13)(Aydın 2018: 68).

"On Ok evladım Türgeş kağanından mühürdar Makaraç (ile) mühürdar Oğuz Bilge geldi. Kırgız kağanından Tarduş İnançu Çor geldi. Anıt mezar ustası, süsleme ustası (ve) yazıt ustası Çin kağanının yeğeni General Çang geldi." (Aydın 2018: 68).

Kurıdın [s]ogud örti inim köl tegin <...> işig küçüg bertök üçün türük bilge kagan [ay]ukı[ŋa] inim köl teginig közedü olort[um] ınançu apa yargan tarkan atıg <...> (KT B 1) (Aydın 2018: 70).

"Batıda Soğdlular ayaklandı.Kardeşim Köl Tegin <….> işini gücünü verdiği için Türk Bilge Kağan'ın mülküne?, kardeşim Köl Tigin'i gözeterek oturdum. Inançu Apa Yargan Tarkan adını <…>" (Aydın 2018: 70).

Bilge Kağan Yazıtı

Teŋriteg teŋri yaratmış türük bilge kagan sawım kaŋım türük bilg[e kagan]<...> [al]tı sir tokuz oguz eki ediz kerekülüg begleri bodunı<...> [tü]rük te[ŋ] ri <...> (BK D1) (Aydın 2018: 79).

"(ben) Tengriteg Tengri Yaratmış Türük Bilge Kagan('ım). Sözüm: Babam Türk Bilge Kagan <…> Altı Sirler, Dokuz Oğuzlar, İki Edizler, Kerekülüg Beyleri (ve) halkı <…> Türk (ebedi) göğü <…>" (Aydın 2018: 79).

Temir kapıgka tegi konturmuş ekin ara idi oksuz kök türük eti ança olorur ermiş bilge kagan ermiş alp kagan ermiş buyrukı bilge ermiş erinç alp ermiş erinç begleri yeme bodunı [yeme tüz ermiş anı] üçün elig ança tutmış erinç elig tutup törö [g etmiş özi ança kergek bolmış]. (BK D4) (Aydın 2018: 80).

"Demir Kapı'ya kadar yerleştirmiş. İkisinin arasındaki (bölgede) pek dağınık haldeki Türkler öylece yaşıyorlarmış. Bilge kağan imiş, yiğit kağan imiş, komutanları da bilgili imiş elbette, yiğit imiş elbette. Beyleri de halkı da doğru imiş. Onun için ülkeyi öylece

sahiplenmşler elbette. Ülkeyi sahiplenip yasaları t düzenlemişler. Kendisi öylece ölmüş. (Aydın 2018: 81).

Türük teŋrisi ıdok yeri suwı ança etmiş erinç türük bodun yok bolmazun teyin bodun bolçun teyin kaŋım elteriş kaganıg ögüm elbilge katunug teŋri töpösinte tutup yügerü kötürti erinç kaŋım kagan yeti yegirmi erin taşıkm[ış taşra] yor[ıyur teyin kü eşidip ba]l[ık]d[akı tagıkmış tagdakı] (BK D10) (Aydın 2018: 83).

Türk (ebedi) göğü (ve) kutsal yer su (ruhları) öylece örgütlemiş, elbette. Türk halkı yok olmasın diye halk olsun diye babam Elteriş Kağan'ı annem Elbilge Hatun'u (ebedi) gök, tepelerinden tutup (göğe) yükseltilmiş elbette. Babam kağan on yedi adamıyla isyan etmiş. "İsyan başlıyor" diye ses işitince kenttekiler dağa çıkmış (isyan etmiş), dağdakiler" (Aydın 2018: 83).

Teŋriteg teŋri yaratmış türük bilge [kagan] sawım kaŋım türük bilge kagan olortokınta türük amtı begler kesre tarduş begler kül<i> çor başlayu ulayu şadapıt begler öŋre tölis begler apa tarkan (BK G13) (Aydın 2018: 99).

"Tanrı gibi tanrı yaratmış Türk Bilge Kağanı, sözüm: Babam Türk Bilge Kağanı oturduğunda şimdiki Türk beyleri, sonra Tarduş beyleri; Kül Çor başta olarak, arkasından şadpıt beyleri; önde Tölis beyleri; Apa Tarkan." (Aydın 2018: 99).

Tengriteg teŋride bolmış türük bilge kagan bödke olortum sawımın tüketi eşid ulayu iniygünüm oğlanım birki uguşum [bodunum berye şadapıt begler yırya tarkat buyruk begler otuz tatar <…> tokuz oguz begleri bodunı bo sawımın edgüti eşid katıgdı tıŋla ilgeri kün] (BK K1) (Aydın 2018: 74).

"(Ben) Tengriteg tengride bolmış Türk Bilge Kağanı'(ım), bu zamanda tahta oturdum. Sözlerimi sonuna kadar dinle. Özellikle küçük kardeşlerim, çocuklarım, birleşik soyum [halkım, güneydeki şadlar (ve) beyler, kuzeydeki tarkanlar, komutanlar (ve) beyler, Otuz Tatarlar <…> Dokuz Oğuz beyleri, halkı bu sözlerimi iyice işit (ve) sıkıca dinleyin: Doğuda gün] (Aydın 2018: 74).

Kotay buŋsuz ança berür tawgaç bodun sawı süçig agısı yımşak ermiş süçig [sa]wın yımşak agın arıp ırak [bodu]nug ança yagutır ermiş [Yagr]u kontok [da] kesre aŋıg biligin anta ö[yür ermi]ş edgü [bil]ge kişig edgü alp kişig yo[rıtmaz] ermiş bir kişi yaŋılsa[r], uguşı bodun[ı böş]ükinge tegi ḳıd[maz] (BK K4) (Aydın 2018: 75).

"(ve) ipekli kumaşları sıkıntısızca verirler. Çin halkının sözü tatlı, ipeği yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipeklerle kandırıp uzaktaki halkları öylece (kendine) yaklaştırırmış. Yakına yerleştikten sonra, kötülükleri orada düşünürlermiş. İyi akıl sahibi kişileri (ve) iyi, kahraman kişileri sağ bırakmazmış. Bir kişi yanıldığında bütün kavmini, soyunu sopunu, akrabalarına kadar yaşatmaz." (Aydın 2018: 75).

Bilge kagan u[çdı] (BK B2) (Aydın 2018: 100).

"Bilge Kağan (sonsuzluğa) uçdu." (Aydın 2018: 100).

<…> [türük bilge] kagan b[itigin] yol<l>ug tegin bitidim. bunça barkıg bedizig uzug <…> [ka]gan atısı yol <l>ug tegin men ay artuḳı tört kün [olo]rup bitidim, bedizet<d>im y[aratdım] (BK GB1) (Aydın 2018: 100).

"<…>Bilge Kağan'ın yazıtını (ben) Yollug Tegin, yazdım. Bunca barkı, süslemeleri, sanat işini <…> kağanın yeğeni (ben) Yollug Tegin, ben otuz dört gün oturup yazdım, süsledim, yaptım. (Aydın 2018: 100).

Tonyukuk Yazıtı

Bilge Toŋukuk ben özüm Tawgaç eliŋe kılıntım türük bodun Tawgaçka körür erti.(Tonyukuk 1. Taş B1) (Aydın 2018: 104).

"Bilge Tonyukuk ben kendim Çin ilinde kılındım. Türk milleti Çine tâbi idi." *(Aydın 2018: 104).*

Uduzugma ulugı şad erti aygıl tedi ayıgmas ben ertim bilge toŋukuk, kagan mu kışayın tedim sakıntım toruk bukalı semiz bukalı ırakda (Tonyukuk 1.Taş B5) (Aydın 2018:105).

"Sevk edenlerin lideri şad (unvanlı) idi. Söyle dedi, danışmanı bendim, bilge Tonyukuk, Kağan mı yapayım, dedim. (şöyle) düşündüm: zayıf boğa ile semiz boğa uzakda"*(Aydın 2018:105).*

Böŋüser? Semiz buka toruk buka teyin bilmez ermiş teyin ança saḳıntım anta kesre teŋri bilig bertök üçün özüm ök kagan kışdım bilge Toŋukuk boyla baga tarkan (Tonyukuk 1.Taş B6)(Aydın 2018: 105).

"Böğürse, semiz boğa mı, zayıf boğa mı olduğu bilinmezmiş diyerek öylece düşündüm. Ondan sonra (ebedi) gök bilgi verdiği için, kendim kağan yaptım, Bilge Tonyukuk Boyla Baga Tarkan" *(Aydın 2018: 105).*

Birle elteriş kagan boluyun berye tawgaçıg öŋre kıtaŋıg yırya oguzug üküş ök ölürti bilgesi çawışı ben ök ertim çugay kuzın kara kumug olorur ertimiz (Tonyukuk 1.Taş B7).(Aydın 2018:105).

"ile (birlikte) Elteriş, kağan olunca? Güneyde Çinlileri, doğuda Kitanlıları, kuzeyde Oğuzları çokça mahvetti. (O sıralar) bilge kişisi, başkomutanı bizzat bendim. Çugay Kuzı ile Kara Kum'u yurt tutmuştuk." (Aydın 2018: 105).

Yorıyur ermiş kaganı alp ermiş ayguçısı bilge ermiş, ol eki kişi bar erser sini tawgaçıġ ölürteçi ter men, öŋre kıtanıg ölürteçi ter men bini oguzug (Tonyukuk 1. Taş G3) (Aydın 2018:106).

(öylece) yaşıyorlarmış. Kağanı kahramanmış, danışmanı bilgeymiş. O ikisi var olduğu sürece seni, (yani) Çinlileri öldürecektir," derim. "Doğuda Kitanlıları öldürecektir", derim."Beni yani Oğuzları" (Aydın 2018: 106).

Kaganım ben özüm bilge Toŋukuk ötüntök ötünçümün eşidü birti. Köŋlüŋçe uduz tedi kök öŋüg yoguru ötüken yışgaru uduztum ingek kölekün tuglada oguz kelti. (Tonyukuk 1.Taş G8) (Aydın 2018: 107).

"kağanım (lütfedip), benim Bilge Tonyukuk'un arz ettiklerini işitiverdi (dikkate aldı), "(orduyu) bildiğin gibi sevk et" dedi. Kök Öng (Ongi) Irmağı'nı (bata çıka) aşıp (orduyu) Ötüken (ormanlı) Dağları'na doğru sevk ettim. İngek Gölcüğü le Tula Irmağı (tarafından) Oğuzlar geldi." (Aydın 2018: 107).

Türk kaganıg türk bodunug ötüken yerke ben özüm bilge toŋukuk <kelürtüm> ötüken yerig konmış tiyin eşidip biryeki bodun kurıyakı yıryakı öŋreki bodun kelti (Tonyukuk 1.Taş G10) (Aydın 2018:108).

"Türk kağanını, Türk kağanını Ötüken topraklarına bizzat ben, Bilge Tonyukuk getirdim. Ötüken topraklarına yerleştiğimizi duyan güneydeki halklar, batıdaki, kuzeydeki, doğudaki halklar geldiler." (Aydın 2018: 108).

kaganı alp ermiş ayguçısı bilge ermiş kaçan <n>eŋ erser ölürteçi kök üçegün kawışıp sülelim idi yok kışalım temiş türgeş kagan ança temiş beniŋ bodunum anta erür temiş. (Tonyukuk 1.Taş D4) (Aydın 2018:109).

“Kağanı kahramanmış, danışmanı bilgeymiş. Nasıl olsa öldüreceklerdir. Üçümüz birleşip saldıralım, tümüyle yok edelim” demişler. Türgeş kağanı şöyle demiş: Benim halkım orada demiş.” (Aydın 2018:109).

Kırkızda yantımız Türgeş kaganta küreg kelti sawı antag öŋdün kagangaru sü yorılım temiş yorımasar bizni kaganı alp ermiş ayguçısı bilge ermiş kaç neŋ erser (Tonyukuk 1. Taş K5) (Aydın 2018:111).

“Kırgızlardan geri döndük. Türgeş kağanından kaçak geldi. Sözü şöyledir: “Doğudaki kağana karşı ordu sevk edelim” demiş.”Ordu sevk etmezsek bizi, kağanı kahramanmış, danışmanı bilgeymiş. Nasıl olsa” (Aydın 2018:111).

Katun yok bolmış erti anı yoglatayın tedi sü barıŋ tedi altun yışda oloruŋ tedi sü başı inel kagan tarduş şad barzun tedi bilge toŋukuka baŋa aydı. (Tonyukuk 1. Taş K7). (Aydın 2018: 112).

“Hatun ölmüş idi, onun cenaze törenini yaptırayım” dedi. “Orduyu sevk edin” dedi. “Altay ormanlı Dağları’nda oturun” dedi. Ordu komutanı İnel Kağan ve Tarduş şad gitsin” dedi. Bilge Tonyukuk’a (yani) bana söyledi.”(Aydın 2018:112).

Kelti oloruŋ teyin temiş yelme karagu edgüti urgıl basıtma temiş bög<ü> kagan baŋaru ança ayıdmış apa tarkangaru içre saw ıdmış bilge toŋukuk aŋıg ol, üz ol.(Tonyukuk 1. Taş K10) (Aydın 2018:113).

“geldi. “Olduğunuz yerde kalın” demiş. Devriyeleri, karakolları iyice yerleştir, baskın yeme” demiş. Bögü Kağan benim içinse şöyle söylemiş: Apa Tarkan’a gizli haber göndermiş: “Bilge Tonyukuk kötüdür aksidir.” (Aydın 2018:113).

Yanalım arıg uwutı yeg tedi ben ança ter men ben bilge toŋukuk altun yışıg aşa keltimiz ertiş ügüzüg (Tonyukuk 2.Taş B2) (Aydın 2018 114).

“dönelim, temiz olmak (hiçbir şey yapmamış olmak), (yenilmişin) utancından daha iyidir” dediler. Bense şöyle derim: “Ben Bilge Tonyukuk, Altay (ormanlı) Dağları’nı aşıp geldik. İrtiş ırmağını”(Aydın 2018:114).

Tensi oglı aytıgma tagka tegmiş idi yok ermiş ol yerke ben bilge toŋukuk tegürtök üçün (Tonyukuk 2.Taş G3) (Aydın 2018:116).

“Tensi Oğlu denilen dağa ulaşan asla yokmuş. O yere ben Bilge Tonyukuk ulaştırdığım için”(Aydın 2018: 116).

Sarıg altun ürüŋ kümüş kız koduz egri tewe agı buŋsuz kelürti. Elteriş kagan bilgesin üçün (Tonyukuk 2.Taş G4) (Aydın 2018: 116).

"Sarı altın, beyaz gümüş, kızlar (ve) karılar, (tek) hörgüçlü develer, ipeklileri sıkıntısızc getirdiler. Elteriş Kağan bilge olduğu için"(Aydın 2018: 117).

Yeme ben ök ertim, yagıçısı yeme ben ök ertim elteriş kaganka <…> türük bögü kaganka türük bilge kaganka. (Tonyukuk 2.Taş G6).(Aydın 2018 117).

"da bizzat bendim. Savaşçısı da bizzat bendim. Elteriş Kağana,<…> Türk Bögü Kağan'a, Türk Bilge Kağan'a" (Aydın 2018: 117).

türük bilge kagan eliŋe bititdim ben bilge toŋukuk (Tonyukuk 2. Taş D8) (Aydın 2018: 119).

"(Yazıtı yazma işini) Türk Bilge Kağan ülkesinde tamamladım. Ben Bilge Tonyukuk." *(Aydın 2018: 119).*

Elteriş kagan kazganmasar yok erti erser ben özüm bilge Toŋukuk kazganmasar, ben yok ertim erser *(Tonyukuk 2. Taş K1) (Aydın 2018:119).*

"Elteriş Kağan başarmasaydı, o olmasaydı ben, kendim Bilge Tonyukuk başarmasaydım, ben olmasaydım." (Aydın 2018:119).

Elteriş kagan bilge toŋukuk kazgantok üçün kapgan kagan türük sir bodun yorıdokı <üçün> bo. (Tonyukuk 2.Taş K3) (Aydın 2018: 119).

"Elteriş Kağan (ve) Bilge Tonyukuk başardığı için Kapgan Kağan, Türk Sir halkını ilerlettiği için bu (Aydın 2018:119).

Türük bilge kagan türük sir bodunug oguz bodunug igidü olorur.(Tonyukuk 2.Taş K4) (Aydın 2018: 119).

"Türk Bilge Kağan Türk Sir halkını, Oğuz halkını besleyerek tahtta oturur." (Aydın 2018:119).

Açıklama

Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk Yazıtlarında bilge sözcüğünün geçtiği yerler gösterilmiştir.

KT G1 (1) *Türük Bilge Kağan*

KT G6 (1) *Edgü Bilge Kişig*

KT D3 (2) *Bilge Kağan*

KT D23 (1) *Bilge Kağan*

KT K13 (1) *Oğuz Bilge Tamgacı*

KT B1 (1) *Türük Bilge Kağan*

BK D1 (2) *Türük Bilge Kağan*

BK D4 (2) *Bilge Kağan / Bilge*

BK G13 (2) *Elbilge Katung*

BK K1 (1) *Türük Bilge Kağan*

BK K4 (1) *Edgü Bilge Kişig*

BK B2 (1) *Bilge Kağan*

BK GB1 (1) *Türük Bilge Kağan*

Tonyukuk 1. Taş B1 (1) *Bilge Tonyukuk*

Tonyukuk 1. Taş B5 (1) *Bilge Tonyukuk*

Tonyukuk 1. Taş B6 (1) *Bilge Tonyukuk*

Tonyukuk 1. Taş B7 (1) *Bilge*

Tonyukuk 1. Taş G3 (1) *Ayguçısı Bilge Ermiş*

Tonyukuk 1. Taş G8 (1) *Bilge Tonyukuk*

Tonyukuk 1. Taş G10 (1) *Bilge Tonyukuk*

Tonyukuk 1. Taş D4 (1) *Ayguçısı Bilge Ermiş*

Tonyukuk 1. Taş K5 (1) *Ayguçısı Bilge Ermiş*

Tonyukuk 1. Taş K7 (1) *Bilge Tonyukuk*

Tonyukuk 1. Taş K10 (1) *Bilge Tonyukuk*

Tonyukuk 2. Taş B2 (1) *Bilge Tonyukuk*

Tonyukuk 2. Taş G3 (1) *Bilge Tonyukuk*

Tonyukuk 2. Taş G4 (1) *Elteriş Bilge Kağan*

Tonyukuk 2. Taş G6 (1) *Bilge Kağan*

Tonyukuk 2. Taş D8 (2) *Türük Bilge Kağan / Bilge Tonyukuk*

Tonyukuk 2. Taş K1 (1) *Bilge Tonyukuk*

Tonyukuk 2. Taş K3 (1) *Bilge Tonyukuk*

Tonyukuk 2. Taş K4 (1) *Türük Bilge Kağan*

Bilge sözcüğü Köktürk yazıtlarında hükümdar olmanın en önemli vasıflarından biri olarak geçmektedir. Köktürk dönemi hükümdarlarından olan *Bilge* Kağan'ın bilgin, akıllı, yönetici, ileri görüşlü bir kişiliğe sahip olduğu için ona *bilge* adı verilmiştir. Tarihe adını *Bilge* Kağan olarak kazımıştır. Bilge olan hakan, hükümdar her daim halkı tarafından sevilir ve takdir edilir. Halkına güven veren *bilge* hükümdar her zaman halkının desteğini alır. *Bilge* Tonyukuk ifadesi ise *Tonyukuk Yazıtında* geçmektedir. Döneminin en önemli vezirlerinden olan *Bilge* Tonyukuk'un danışmalığından ve yöneticiliğinden bahsedilir. Orhun Abidelerinde kendini tanıtırken "Ben *Bilge* Tokyukuk" şeklinde ifade etmiştir. Danışman kişinin *bilge* olması ise devletin ve hükümdarın aklıselim kararlar almasını sağlamakla birlikte devleti ihanet ve yıkılmaktan korur. Oguz *Bilge* Tamgacı ifadesi ise *Kül Tigin Yazıtında* geçmektedir. *Bilge* Tamgacı mühürdar görevi ile devlet yöneticileri için kullanılan *bilge* sözcüğü burada devlet hiyerarşisinin içerisinde yer alan başka bir görevli için kullanılmıştır. *Elbilge* ifadesi ise *Bilge Kağan Yazıtında* geçmektedir. *Bilge* Kağan'ın annesinin adıdır. *Bilgelik* insanlara ad olarak verilerek *bilge* bir kişiliğe sahip olması temenni edilmiştir. Bilge isminin özel ad veya unvan olarak kullanımında en önemli etken bilge kişinin olumlu ve güçlü vasıfları sebebiyledir.

Tonyukuk yazıtında geçen bir diğer ifade ise ayguçısı *bilge* ermiş, ayguçı, sözcü, danışman. (Aydın, 2018:144) ifadesi kağanın kahraman, danışmanın ise bilge olmasının verdiği özgüven ve kazanılacak başarıdan emin olunmasını ifade etmektedir. Devlet için verilecek kararlara ve zaferlere karşı milletin devlete karşı güveni daha da artmıştır. Bilgili kişinin zeki, akıllı ve uyanık olduğunu belirtilerek anlatım güçlendirilmiştir. *Bilge* kişinin akıllı, zeki ve uyanık olmasının hükümdarı bir adım öne taşıyacak bir etken olması dikkat çekmektedir. Hükümdar için yanındaki bilge kişilerin önemi büyüktür. Hükümdarın ileri görüşlü olmasında *bilgenin* payı büyüktür. Bu kısımda verinin az olmasından dolayı açıklama tek başlıkta yapılmıştır. Köktürk Döneminde *biliglig* veya *bügü* başlıkları yoktur.

3.3. Uygur Döneminde Bilge

Altun Yaruk

(1) Tegmiş tınl(ı)glarıg sözle[miş kergek] (2) anı yme kop süzük [kirtünç] (3) köngülin eşidingler [:: ::] (4) kayu üdün tükel bilge [t(e)ngri](5) t(e)ngrisi burkan bo yirtünçü yir suv-(6)-da toga b(e)lgüre y(a)rlıkap (7) biş elig yıl töni tınl(ı)glarka (8) asıg tusu kılıp biş asankı nayut (9) sanınça tınl(ı)glar oglanın ozgurıp (10) kutgarıp nırvanka kirü y(a)rlıkamış- (11)-da kin nomlug y(a)rlıgı öngdün (12) tavgaç ilinte kingürü yadıltukda (13) t(e)ngri tavgaç kan üdinte (14) gıtsosamatso atl(ı)g bodıs(a)t(a)v açarı (15) küntin yıngak suv yolınta kitip (16) enetkek yiringe barıp :: tükel (17) bilge tengri t(e)ngrisi burkannıng (18) ıduk kutlug sekiz çaytı (19) kılmış yir orunların tükel körüp (20) otuz artuk ulug il uluşlarıg (21)kezip y(i)g(i)rmi yılı töni yorıp (22) bo nom erdini başlap elig tümen (23) şlöklüg kamag sanı tört yüz (AY 3) (Kaya, 1994: 3).

"Vasıl olmuş insanları söylemek gerek ve onu çok temiz (süzülmüş) hakiki arı gönülle dinleyin. Her hangi (bir) zaman tam bilge tanrı tanrısı Burhan bu dünya –(Hend.) da (doğarak, zuhur ederek) doğmayı ve zuhur etmeyi buyurup kırk beş yıl bütün mahlûklara fayda (Hend.) kılıp sayısız çok devirler müddetince (mahlûkları) insanoğullarını kurtarıp (Hend.) nirvana'ya geri gitmeyi buyurduktan sonra, şeriatın emirleri (mukaddes kitap) şarktan Çin elinde geniş surette yayıldıktan sonra haşmetli Çin hanı zamanında Kitsu Samatso adlı bodisatva hoca, cenup tarafından su yolundan gidip Hind yerine varıp, tam bilge Tanrı Tanrısı Burhan'ın mukaddes, kutlu sekiz manastır (mukaddes yerler) yapmış yerleri (Hend.) hepsini görüp, otuzdan fazla büyük el ve memleketi (Hend.) gezip, yiğirmi yıl müddetinçe yürüyüp (seyahat etti).. Bu şerait cevherine başlayıp (cevherini önce?) elli tümen mısralı, bütün sayısı dört yüz." (Çağatay,1945: 26).

Köngülüngin süzük (2) yirtünçününg [umugı ınagı tükel bilge] (3) t(e)ngri t(e)ngrisi [burkan nomlamış] (4) altun- önglüg-[y(a)ruk –yaltrıklıg]-(5)- kopda –körülmiş-nom-iligi atl(ı)g (6) nom bitigig tükel bü[tün] (7) bititgüke küsüş öritgeli usar (8) s(e)n bo emgekingdin ozgalı kutrul-(9)-galı ugay erting tip tidiler bo.. (AY 11)(Kaya, 1994: 6).

"Gönlünüz nasılsa temiz dünyanın ümidi ve sığınağı olan (Hend.) tam bilge Tanrı Tanrısı Burhan va'zetmiş altın renkli, (parlak ışıklı) nurlu çok yüksek, şeriatın şahı adlı şeriat kitabını tamamiyle, büsbütün yazdırmaya arzu göstere bilseydin, bu sıkıntıdan kurtulabilecektin, (deyip) dediler. Bu…" (Çağatay, 1945: 43).

Tükel bilge t(e)ngri t(e)ngrisi (20) burkan nomının ulug törlüg (21) küçinge küsüninge artukrak (22) süzük kirtgünç köngül öritip (23) yüz artuk kişiler bo nom erdinig (AY16) (Kaya, 1994: 8).

"Âlim-i kül Tanrı Tanrısı Burhan şeriatının fevkalade (büyük türlü) kudretine (Hend) daha fazla temiz, imanlı gönülle bağlanıp yüzden fazla kişi bu şeriat cevherini." (Çağatay, 1945: 53).

Anı üçün (9) tükel bilge t(e)ngri t(e)ngrisi (10) burkan biş çahşap(u)d on karmap(a)t-(11)-lar içinte bo özlüglerig ölürmek-(12)-ke çahşap(u)dıg başda uru (13) y(a)rlıkadı özlüg ölürmekning (14) ayıg kılınçı neteg agır erser (15) ölürmemekning yme buyan egdü (16) kılınçı yme an[ça ok] ülgüsüz (17) kolusuz titir anın iki törlüg.. (AY 21) (Kaya, 1994: 10)

"Onun için tam bilge Tanrı Tanrısı Burhan beş ç(a)ḫşapat on karmaputlar içinde bu canlıları öldürme-(me?)ye çahşapat akidelerine göre (bu akideler başta olmak üzere)hareketi emretti. Canlıları ölürmenin karşılığı ne kadar ağır, öldürmemenin dahi sevabı (Hend). O kadar ölçüsü sayısız denir." (Çağatay, 1945: 63).

(1) [Köngül buşı tükel bilge bilig-(2)-[lig t(e)ngri t(e)ngrisi bur]kan titir :: (3) [apam birök kimke] sansarlıg (4) .... [Q DY' oz] mak kutrulmaklıg (5) [ögrünç sevinç] KY k(e)rgek erser (6) [ötrü olar]ürüg uzatı (7) [özlüg]lerig ölürmekdin (8) [tıdıls] unlar adınlarka korknç-(9)- sız könllgül buşı birmeklig ıduk (10) nomda üzüksüz ögretig kılsun-(11)-lar (AY22) (Kaya, 1994: 11).

"Tam bilge bilgili Tanrı Tanrısı Burhan (Buda) deni. Sansarlı kutkurmalı gerek ise… Uzun müddet (daima?) canlıları öldürmeyi men etsinler. Başkalarına korkusuz gönül (için) hayrini vermeyi mukaddes kitaptan daima talim kılsınlar." (Çağatay, 1945: 65).

(1)Et'öz (2) asıg tusu kılu (3) adın t(ı)nlıglar [ka asıg] (4) tusu kılayın tiser [ulug] (5) y(a)rlıkançuçı köngül [in bilge biliglig] (6) bo iki törlüg edgül[erke tükel]- (7) –lig bolgu k(e)rgek bo iki [törlüg] (8) edgülerke tükellig bolmaknıng (9) ugrayu tıltagı yene bo nem erdini (10) içinteki özlüglerig ölürmemek (11) burkanlarnıng üç et'öz tözin (12) könisinçe titrü bilmek ukmam erür.. (AY 23)(Kaya, 1994: 11).

"Vücut fayda kılu, diğer mahlûklara faydalı olayım desen merhametli gönülle bu iki türlü sevaba tamamıyla ortak olmak gerek. Bu iki türlü sevaba ortak olmanın hassaten yolu: yine

bu şeriat cevheri içindeki canlıları öldürmemek Budaların (Burhanların) üç vücut kökünü (üç vücudun esasını) doğruca bilmek, anlamak lazımdır." (Çağatay, 1945: 67).

(12) Üçün tınl(ı)glarka körkitür (13) b(e)lgürtürler adruk adruk itig yarat-(14)-ıg tip ol kamag t(e)ngriler monçulayu (15) şlök sözlediler (16) ol üdün somakıtu bodıs(a)t(a)v k(e)ntü (17) özi yügerü tükel bilge t(e)ngri (18) t(e)ngrisi burkan üskinte tört (19) kirtüdin kelmişlertin yene ol iki (20) ulug erenlertin ulatı ol kamag (21) t(e)ngri urılarıntın t(e)ngri t(e)ngrisi (22) şakımunı burkannıng adruk adruk (23) yörügler nomlar yöleşürügler (24) üzeki ülgüsüz uzun.. (AY 34j)(Kaya, 1994: 21).

"Canlılar için göstermiş, çeşit çeşit süs ile bezenen bütün Tanrılar bu şekilde şiir söylediler. O zaman Bodısatav Somakıtu kendi üst tam bilge Tanrılar Tanrısı Buda huzurunda dört gerçekten gelmiş tekrar o iki büyük erenlerden başka herkes Tanrı Oğullarından Tanrılar Tanrısı Şakımunı budanın çeşit çeşit yorumlara, kurallara benzetilenler yukarıdaki nasipsiz, uzun."

Anta ötrü tükel bilge t(e)ngri (10) t(e)ngrisi burkan ol somakıtu bodıs(a)t(a)v- (11)-ka ulatı ol kamag ulug tirin kuvrag-(12)-ka ince tip y(a)rlıkadı (13) sizler kamag tözünler ince bili<n>g-(14)-ler bo nırvanlı şarırlı bar timekim. (AY 34-1) (Kaya, 1994: 22).

"Ondan sonra tam bilge sahibi Tanrılar Tanrısı buda o Somakıtu Bodısatav'a ayrıca hepsi büyük asil olarak bilinenlere bu mutlak huzurlu kutsal emanete var deneceğim. "

uluşların tartış-(13) ların üzmiş kesmiş tükel bilge (14) biliglerig öçmedin arasınta t(e)rk (15)(AY 34ç)(Kaya,1994: 18).

"Memleketlerin armağanı değerli tam hikmet sahibi bilgileri sönmeden aralarında hızlı…"

(14) anın ol bilteçi bilge biligning (15) atı nırvan tip titir. (AY 34n) (Kaya,1994: 23).

"Onun bilecek hikmet bilgisinin adı mutlak hakikat diye terk etmek."

Bodıs(a)t(a)vlar (15) m(a)h(a)s(a)t(a)vlar yme kirtüdin kelmiş- (16)-lerning kkirsiz arıg teringde (17)teringinçge yörüglüg nomlug y(a)rlı-(18)-larında örtüglüg kizleglig bodıs(a)t(a)v- (19)-lar yorıgınta netegin bışrunurlar (20) netegin yorıyurlar erki tip (21) ötünti ol üdün (22) tükel bilge t(e)ngri t(e)ngrisi burkan.. (AY 37)(Kaya, 1994: 26).

“Bodısatavlar Mahasatavlar prensler gerçekten gelmişlerin kirsiz temiz en derin yorum, kural buyuruğunda gizli bodisatavlar yürüdüğünde nasıl olgunlaşırlar diye buyurdu. O zaman tam bilge Tanrılar Tanrısı Buda.”

(15) Et’özleri erür bo üç törlüg (16) et’özlerinte kamag burkanlarnıng (17) et’özleri köni tüz tuymak burkan (18) kutı atl(ı)g ıduk bilge biligleri (19) barça kalısız tüzü tükel tutulur-(20)-lar...(AY 38)(Kaya, 1994: 26).

“Vücutları kavuşur. Bu üç türlü vücutlarında bütün budalaraın vücutları doğru duyar. Buda sırrı meşhur mukaddes gönderilmiş hikmetli bilgileri başka eksiksiz doğru olarak tutulurlar.”

(3)-lir üçün yene ülgülençsiz (4) tenglençsiz burkanlar nomınga töz (5) başlagı kılgalır üçün çın kirtü (6) töz birler yaraşı kirtününg kirtü-(7)-si kirtüde kirtü bilge bilig (8) üze öngreki kut kolunmakları(9) küçinte ötrü iki kırk ulug eren-(10)-lerning b(e)lgüsinge :: tükellig sekiz (AY 43) (Kaya, 1994: 28).

“Tekrar sayısız eşsiz budalar kuralına doğru başlayıp yapmak için gerçek ile selamet gerçeğini gerçeği gerçekte gerçek hikmetli bilgi yukarıdaki sırra yalvarmaları gücünde 80 büyük erenlerin işaretlerine doğruluk sekiz.”

Tört törlüg (7) kkirsiz arıg bilge bilig (8) köngül bölüklüg arıgsız biş yapıg (9) tözlüg üç asankı altı p(a)ramıt (10) yüz m(a)hakalp içinteki arıg edgü (AY 45)(Kaya, 1994: 29).

“Dört türlü temiz hikmetli bilgi parçalanmış gönül pis beş tasavvur yığını doğruluk üç sayısız altı fazilet yüz büyük devir içindeki temiz iyi. “

Ne üçün tip tiser kirtü- (18)- nüng kirtüsi kirtüde kirtü (19) tözde öngi adırtsız tip töz (20) kodtaçı bilge biligde adın burkan (21)nomı y(a)rlıgı bultukmaz üçün burkan-(22)-lar erser tükellig biligke tükel-(23)-lig alku nızvanıarıg yiti (AY 48)(Kaya, 1994: 30).

“Ne için gerçeğin gerçeği gerçekte gerçek esastan farksız esas koyacak hikmetli bilgi adın buda kuralı buyruğunda bulunmaz. Budalar için ise doğruluk bilgiye tümüyle mutlak huzura kesinlik katar.”

(7) Takı yme tözünler oglıya (8) alku burkanlar özke adınaguka (9) asıg tusu kılsarlar :: tüpinge (10) üzlençüsinge tegi asıg tusu (11) kılu y(a)rlıkayurlar :: inçip yene öz-(12)-ke asıg tusu kılmak erser :: kirtü- (15)- de kirtü bilge bilig titir :: inçip (16) (AY 49)(Kaya, 1994: 31).

“Eksiksiz tamamıyla yok olup uzaklaşmış, temiz berrak budalar yerinde bizzat otururak buyururlar; onun için kural gerçeğini gerçeği gerçekte gerçek hikmetli bilgide budaların tümü kuralı eksiksiz bilir.

(5)-ler tip sözlelür adruk adruk tüş (6) utlılar tip sözlelür :: ançulayu (7) yme nom kirtününg kirtüsinge (8) tayanıp kirtüde kirtü bilge bilig- (9)-ke tayanıp :: adruk adruk burkan- (10)-lar nomın nomlayur adruk adruk (11) pratyıkabudlar nomın nomlayur :: (12) adruk adruk şravaklar nomın (13) nomlayur :: inçip yene bo Montag nom (14) kirtününg kirtüsinge tayanıp .. (15) kirtüde kirtü bilge biligke (16) tayanıp burkanlar nomınga erksin-(17)-mekke tükellig bolmak :: bo kamagda (AY 50)(Kaya, 1994: 31).

“Çeşit çeşit iş diye söylerler, çeşit çeşit mükâfatlar diye söylerler, böylece tekrar kural gerçek gerçeğince dayanarak gerçekte gerçek hikmetli bilgiye dayanarak çeşit çeşit budalar duayı anlatıyor. Çeşit çeşit Pratyıkabudlar kuralı anlatıyor, çeşit çeşit Şravaklar kuralı anlatıyor. Böylece tekrar bu dua gerçeği gerçeğince dayanarak gerçekde gerçek hikmetli bilgiye dayanarak budalar dua ile güçlenip bu toplulukta doğruluk ile olmak.”

(2)Kirtüde kirtü bilge biligke tayanıp (3) burkanlar nomınga erksinmekinge (4)tükellig bolmak bo yme antada (5) takı yitinçsiz tutunçsız alp iş (6) ködüg titir.. bo tözünler oglı-(7)-ya nom kirtününg kirtüsi kirtü-(8)-de kirtü bilge bilig bolar ikegü (AY 51)(Kaya, 1994: 31).

“Dua gerçeği gerçeğince dayanarak gerçekte gerçek hikmetli bilgiye dayanarak budalar duasına güç almaya doğruluk ile olmak. Bu tekrar ondan daha ulaşılamayan tutulamayan güç işi terk eder. Asiller ve oğulları dua gerçeğini gerçeği gerçekte gerçek her ikisi hikmetli bilgi olur. ”

(19)Üçegününg kavışmakıntın ötgürü (20) ötrü kölige b(e)lgürerançulayu nom (21) kirtününg kirtüsi kirtüde kirtü (22) bilge biligning yme adırmakı(23) üdürmeki yok inçip kut kolunmak- (AY 52)(Kaya, 1994: 32).

“Üçü birden kavuşmadan yerine getirmeden başka gölge belirir. Böylece dua gerçeğinin gerçeği gerçekte gerçek hikmetli bilginin tekrar ayırması yok. Yalvarmak.”

(18) Tözünler oglıya adırtsız (19) tüp tüz tutdaçı bilge biligde (20) öngi takı yigrek bilge bilig bultuk-(21)-maz nom kirtününg kirtüsinte (22) öngi takı yigrek bilgülük nom bultukmaz (23) nom kirtününg kirtüsi erür (AY 62)(Kaya, 1994: 35).

"Asiller- oğulları farksız esas tutacak hikmetli bilgiden daha iyi hikmetli bilgi bulunmaz. Dua gerçeğinin gerçeğinde daha iyi bilinecek dua bulunmaz. Dua hakikatin hakikatidir."

(1)Bilge bilig kirtününg kirtüsi (2) erür iki törlüg kirtününg kirtü-(3)-si kirtüde kirtü ertükteg töz (4) yene tözi bir yme ermez anı (5) üçün nomlug et'öz bilge bilig (6) öçmek üze arıg süzük erür (7) bilge biligli öçmekli arı-(8)-mış süzülmüş üçün anın arımak (9)süzülmekke tükellig titir.. (AY 63) (Kaya, 1994: 36).

"Hikmetli bilgi hakikatin hakikatidir. İki türlü hakikatin hakikati hakikatde hakikat olduğu gibi gerçek esas tekrar olmaz. Onun için dualık vücut hikmetli bilgi sönme sebebiyle temiz berraktır. Hikmetli bilgi sönmeden temiz ve berrakmış onun için temiz ve berraklığa doğruluk denilir."

Bo (18) ok nomlug et' özke tayanıp alkunı bilte-(19)-çi ulug bilge bilig b(e)lgürer samadı dyanlı ulug bilge(22) biliglig tayakınga aşnukı iki (23) et'özler b(e)lgülüg bolur. (AY 68)(Kaya,1994: 37).

"Muhakkak dua vücuda dayanarak hepsini bilecek büyük hikmetli bilgi gösterir. Onun bu kuralı vücuda dayadığından göstermiş büyük Samadı dyanlı büyük hikmetli bilgilinin dayanağına önceki iki vücudu belli ettiği olur. "

Bo ulug bilge (18) biligke tayanıp on küçler tö[rt] (19) korkınçsız bilge biligler tört (20) tıdıgsız tılangurmaklar yüz sekiz (21) on törlüg kamaglıksız 'engeyük (22) edgüler :: tolp kamag tanglaguluk- (AY 69) (Kaya, 1994:38).

"Bu büyük hikmetli bilgiye dayanark (on güçlü dört) korkusuz hikmetli bilgiler dört engelsiz güzel konuşan (yüz sekiz on)türlü kimsesiz (engeyük) iyiler bütütn hayret edici.. "

Monçulayu (14) nomlug et'öz samadı dyan bilge (15) bilig erser alku b(e)lgülertin könisiz (16) [er]tip b(e)lgüke ilinmek artukrak (17) b(e)lgüke yapşınmak mengü yme ermez bo(18)… [bo]ltaçı yme ermezler ol yme (19) [o]rtun yolug bütürmek tip titir.(AY 70)(Kaya, 1994: 38).

"Böylece duayı vücut Samadı Ayan hikmetli bilgi ile tüm belli ettiğinden doğru olmayan daha fazla bağlanan, zina ettiği belli olan mutlu olamaz. Orta yolu bulmadan mutlu olamayacaklar denilir."

(15)Nızvanılıg tıdıglarıg artukrak arıt-(16)-mışları üçün tüş et'özüg b(e)lgürt-(17)-tür et'öznüng kkir tapçalıg örtü-(18)-gin birtem arıtmış üçün b(e)lgürtm-(19)-e et'özüg b(e)lgürtgeli uyurlar… (20) bilge biligning tıdıgları artukrak (21) arımış süzülmiş üçün nomlug et'öz (AY 76)(*Kaya, 1994:* 41).

"Mutlak huzur engelleri fazlasıyla arındırdıkları için ebedi vücutta yerini alır. Vücudunu kir ve pislikten tamamıyla arındırmak için gösterdiği vücudu artık adil ve dürüst olur. Hikmetli bilginin engelleri fazlasıyla temizlenip berraklaştığı için dualı vücut ..."

(5)Et'öz közünür anı öz tözi (6) ar[tukra]k arımış süzülmiş üçün (7) [nomlug] et'öz közünür bilge (8) [bilig] arımış süzülmiş üçün tüş (9) [et'öz közünür] samadı dyan arımış (10) [süzülmiş üçün] b(e)lgürtme et'öz (AY 77)(Kaya, 1994: 41).

"Vücudu görünür. Onun kendi özü fazlasıyla arınmış berrak olduğu için duası vücudunu belli eder. Hikmetli bilgi temiz berrak olduğu için ebedi vücudu görünür. Samadı dyan temiz arınmış vücuduna geçer."

Neçe t(e)nglig (17) nom uguşı yme ertükteg tözlüg (18) arıg süzük köni bilge bilig üze (19) ançulayu ok alku erksinmek kut-(20)-lug ülüglüg barçanı tuta (21) tükel tolgurmakı bolur alku (22) kılınçlıg örtügleri arımakı (23) bolur :. Alku kılınçlıg örtügleri (AY 78)(Kaya, 1994: 41).

"Ne kadar denk dua aileye (ertükteg) esaslı temiz berrak doğru hikmetli bilgi sebebiyle. Şöyle ki muhakkak tüm hakimiye sırrı tümünü bahtiyar tutarak doğru doldurmakla olur. Tüm ameli gizlileri temizlemekle olur. Tüm ameli gizlileri.."

(1)Birtemleti arıgu üçün anın çın kirtü (2) töz üze çın kirtü bilge bilig (3)üze çınınça b(e)lgü tözin körser (4) anı çın kirtü tip bilmiş k(e)rgek :: (AY 79)(Kaya, 1994: 42).

"Kesin olarak temizlemek için hakiki kök sebebiyle esas hikmetli bilgi üzerine esasınca belli temelini görse onu esas gibi bilmek gerek."

(10) [Tükel bil]ge t(e)ngridem (mandarık) (11) hua çeçekler DY L'R (12) tüketip inçip montag tip (13) ötünti atı kötrülmişe… bo nom (AY 83)(Kaya, 1994: 43).

"Tam bilge tanrıdan lotus çiçekler tüketerek lâkin bunun gibi ricada bulundu. Adı yüceltilmişe bu dua…"

(8) [Bilge] biliglerning b(e)lgülerinte (9) ... ıduk bügü biliglig burkan (10) [nom tözin] tüpin okıtdaçı biltürteç-(11)-[i] (AY 89)(Kaya, 1994: 45).

"Hikmetli bilgilerini gösterdiğinde --- kutsal hikmetli bilgili buda esas akideyi okuyacağı bildireceği."

(8) [Ol] üdün somakıtu bodıs(a)t(a)v (9) bilge t(e)ngri t(e)ngrisi burkan (10) sogançıg tatıglıg nom y(a)rlıgıg [eşidip] (11) ögrünç sevinç (12) (AY 92)(Kaya, 1994: 46).

"O zaman Somakıtu Bodısatav bilge Tanrılar Tanrısı buda sevimli tatlı dua buyruğu işiterek. Sevinç."

(11) [P(a)ramıtlıg yorıgın barça bütürüp] (12) tükel bilge biligke tegdi udı (13) alku tınl(ı)glarıg tuyunmak bölükler-(14)-ke tükellig kılgalı birtemleti (15) iltdi edgülerning koragulukluğı (16) nırvanlıg inçküke bo altun (17) küvrüg tikisintin ünmiş sogan-(18)-çıg körkle ıduk ün kopdın (19) sıngar eşidteçilerig bulturur. (20) (AY 97)(Kaya, 1994: 49).

"Fazilet ile yürüyün hepsini tamamlayıp doğru bilgili hissetmek parçaları doğruluk ile yap. İlahi, sonra iyiliklerini, zayıflıklarını mutlak huzur rahata bu altın davul sesinden seslenmiş küçük sevimli güzelle kutsal ses. Hepsinden bir tarafa işitecekleri bulunur. "

(4) Alkunı on orunta ornatayın (5) yaratayın buyanlıg bilge biliglig (6) yiviglerin toşgurayın burkan kutın (7) bulup yirçileyin azmışlarıg(8) m(e)n inçip kamag tınl(ı)glarıg[lar oglanı üçün] (9)emgekde yorıyın yüz k(a)lp [üd]-(10)-[l]erte bilge biliglig küş [küsün] (11) [ün]türeyin alku[nı keçüreyin] (12) [emgeklig] taluy <ögüz<din [amranur m(e)n] kamag.. (AY 104)(Kaya, 1994: 51).

"Hepsini on makama oturtayım. Sevapla bezenmiş hikmetli bilgili süslerini doldurayım. Buda sırrını bularak yoldan çıkmışlara önderlik edeyim. Lakin ben bütün canlı yavruları için eziyetli bir yolda yürüyüm. Yüz kalp (üdlerte) hikmetli bilgili güç ve kuvvetle sesleneyim. Hepsini eziyetli okyanustan geçireyim. Ben sevinirim."

(15)Burkanlıg taluy ögüz içinteki (16) teringde tering edgülüg agılık-(17)-dakı sakınu yitinçsiz ıduk bilge (18) biligde :(AY 105)(Kaya, 1994: 52).

"Budalık okyanus içindeki en derin iyilik hazinesindeki ulaşılamayan düşünce, kutsal hikmetli bilgide... "

On yir (16) orunta ornaşayın togayın ontın (17) sıngarkı burkanlarıg turkaru (18) köreyin et'özin tilin köngülin (19) kılmış nece buyanlı bilge biligli-(20)- ke sapşı (?) edgü kılınçlarım erser (21) ol edgü yıltızlıg buyanlarımnıng (22) küçinte t(e)rk üdün üzeliksiz (23) bilge biligig bütüreyin (AY 108)(Kaya, 1994: 53).

"On makamda oturuyum, doğayım. Ondan diğer yarısını budaları daima göreyim. Vücudun, dilin, gönülün yapmış. Nasıl sevaplı hikmetli bilgiliye iyi amellerim ise.. O iyi yıldızlı sevaplarımın gücünde ulaşılamayan zaman hikmetli bilgiyi tamamlayayım."

(15) Monçulayu onsuz kötrünçsiz emgeklig (16) ulug taluy suvın bilge (17) biliglig y(a)rukunguz üze barça-(18)- nı koşurtunguz sugurtunguz :: :: (19) amtı m(e)n ratnavaçır toyın (20) yinçürü töpün yükünü teginür m(e)n.. (21) tükel bilge biligke .. üç ming (22) ulug ming yirtinçü içinte mungad-(23)- guluksuz ayagka tegimlike.. (AY 112)(Kaya, 1994: 54).

"Şöyle ki onsuz yüksek olmayan eziyetli büyük deniz suyu hikmetli bilgili (yarukunguz) sebebiyle tamamını (koşurtunguz) (sugurtunguz) şimdi ben Rahip Ratnavaçır baş eğerek secde ediyorum. Doğru hikmetli bilgiye üç bin büyük yeryüzü içinde acı duymadan ayağına değmeye."

(17)Az övke biligsiz biligig kezigçe (18)kalısız öçüreyin alku nızvanı-(19)-larıg utup yigedip kop emgekig (20) tarkarayın kitereyin ürüg uzatı (21) üzüksüz öngre ajunug bilmek (22)bilge biligke tegeyin öngre (AY 115) (Kaya, 1994: 56).

"Öfkeli, bilgisiz sırasıyla bütün ihtiraslılarıkötüleri yenerek binbir zahmetle uzaklaştırayım götüreyim. Devamlı olarak dünyayı bilmek, hikmeti bilene kadar.

(1) Üçün kut kolunur m(e)n alkugun (2) tegşilip irkek et'özin bulsunlar (3) yüreklig titimlig y(a)ruk yaşuk bolup (4) bilge biliglig bolsunlar :: kamagun (AY 122)(Kaya, 1994: 58).

"Ben niyazda bulunmak için. hepsi erkek vücudu bulsunlar yürekli, cesaretli, parlak, ışıklı olarak hikmetli bilgili olsunlar hepsi..

(1)İçinte çommış batmış tınl(ı)glar-(2)-ıg togmak ölmeklig toorta (3) tutulup ertingü b(e)k bolmışlarıg (4) kut kolur m(e)n bilge biliglig y(i)ti (5) kılınç üze ol toorların bıçayın (6)kiseyin tolp emgeklerintin oz-(7)-[gurayın] terk üdün tuyunmış.. (8) (AY 123)(Kaya, 1994: 159).

"Ben doğum ve ölüm ağına tutulup içine dalıp batmış sonra sağlam olmuşlara niyaz ederim. Hikmetli bilgili yedi amel üzerine ağları biçip keseyim. Hepsini eziyetlerden kurtarayım. Kısa zamanda uyanarak."

(1)Mengizlig kutlug buyanlıg bilge (2) biliglig törülüg bolup ol y(a)ruk-(3)-lar içinte közünmiş burkanlarıg (4)körgeli udılar ötrü ol üdün (5)t(e)ngri kanı hormuz<ta> t(e)ngri kamag (6) t(e)ngriler kuvragı birle gang (7) ögüz katunı ulatı alku ulug (8) tirin kuvragı birle tükel bilge (9) biliglig t(e)ngri t(e)ngrisi burkan-(10)-nıng ol y(a)ruklug yalınçınga tartılıp (11)kamagun barça t(e)ngri burkan tapa(12) keldiler kaçan t(e)ngri t(e)ngrisi.. (AY 131)(Kaya, 1994: 61).

"Benizli, kutlu, iyilikli bilge bilgili öğretili olup o ışıklat görünmüş budaları görebildiler. Sonra o an tanrılar hanı İndra tanrı bütün tanrılar topluluğu ile Ganj ırmağı tanrıçası ve bütün ulu topluluğu iki ile tam bilge bilgili tanrılar tanrısı (Devatideva) Buda'nın o ışıltılı parlaklığına kapılıp bütün hepsi tanrı budaya doğru geldiler. Tanrılar tanrısı."(Ölmez, 1991: 23).

(1)Töpün yükünü teginür m(e)n olar kamag (2)atı kötrülmiş ayagka tegimligler (3) çın kirtü bilge biligleri üze çın (4) kirtü közleri üze çın tanuk-(5)-lamakları üze çın kirtü tüzülmek-(6)-ke tegmekleri üze alku (7) uyurın bilirler alku ugurın körür-(8)-ler. (AY 133)(Kaya, 1994: 62).

"Başımla saygıyla eğilirim. Onlar bütün adı yüceltilmiş (Lokajyestha) saygıya değer, gerçek doğru bilge bilgileriyle gerçek doğru gözleriyle gerçek doğru tanıtmalarıyla gerçek doğru uyuma ulaşmalarıyla bütün zamanı bilirler, bütün zamanı görürler." (Ölmez, 1991: 26).

(6)Kılınçlarımın amtı bökünki bo (7) künte kamag ontın sıngarkı bügü (8)biliglig burkanlar çın kirtü arıg (9)süzük bilge biligleri üze çın (10) kirtü y(a)ruk yaşuk közleri üze çın (11) kirtü tanuklamakları ukmakları üze (12) çın kirtü tüzülmekke tegmekleri (13) üze alkugun bir teg bilü (14) y(a)rlıkasunlar.. (15) (AY 137)(Kaya, 1994: 64).

"Davranışlarımı şimdi bugünkü bu günde bütün on taraftaki bilgelik sahibi Budalar gerçek, doğru, temiz pak bilge bilgileri ile gerçek, doğru, temiz, pak bilge bilgileri ile gerçek doğru parlak ışıklı gözleri ile gerçek doğru tanıtmaları, anlamları ile gerçek doğru düzenlemeye ulaşmaları ile lutfedip hepsini aynı bilsinler." (Ölmez, 1991: 31).

Tükel bilge biligke (10)arıg süzük bilge biligke sakıngu-(11)-luksuz sözlegülüksüz bilge biligke (12)teprençsiz bilge biligke köni(13) tüz tuymak bilge biligke tegeyin (14)tip küseserler yme ök ökünmek (AY 144)(Kaya, 1994: 67).

"Mükemmel bilge bilgiye temiz, pak bilge bilgiye düşünülemeyecek, söylenemeyecek bilge bilgiye sarsılmaz bilge bilgiye, doğru düz sezmek (Samyaksambodhi) adlı bilge bilgiye varayım diye dileseler, ayrıca da pişman." (Ölmez, 1991: 37).

Üçünç yangı (13) boşgutlug bodıs(a)t(a)vlar üze yme (14) tükel bilge biliglig ol tip ayan-(15)-çang köngül öritmiş ersertörtünç (16) alku tınl(ı)g<lar> oglanınga edgü sakınç (17) sakınsar bo titir tört törlüg (18) nomlar ayıg kılınçlıg kkir tapça-(19)-larıg birtem öçürteçi arıtdaçı. (AY 147)(Kaya,1994: 68).

"Üçüncü yeni öğrenen (Saiksa) Bodhisattvalar içinde eksiksiz bilge bilgilidir diye saygılı duygu beslemiş ise dördüncüsü bütün canlılar için iyi düşünce(ler) beslerse, (işte) kötü davranışlı kir-pasakları toptan yok edecek, temizleyecek dört türlü öğretiler (Dharma) bunlardır." (Ölmez, 1991: 39).

(1)Erdinig küyü küzetü tutsar tiring (2) nomlarta ayıglamaksız çulvusuz (3) bolsar tükel bilge biliglig <tip> ayan-(4)-çang köngül turgursar edgü sakınç (5) sakınsar arıyur ayıg kılınç adartmak-(6)-ı takı yme kavşıkıya tört (7)törlüg ayıg kılınçlar ol alp tarık-(8)-guluk kitgülük kayular ol tört. (AY 148)(Kaya, 1994: 69).

"Mücevheri (Triratna) koruyup tutsa; derin öğretilerde (Dharma) kötülemeksiz, küfürsüz olsa, eksiksiz bilge bilgili saygılı duygu beslese, iyi düşünce düşünse kötü davranış engellemesi (Karmavarana) temizlenir. Ey Kausika başka türlü o dört tür kötü davranışların uzaklaçşması gitmesi zordur. Hangileridir o dört…" (Ölmez, 1991: 40).

(15) Ç(a)hşap(u)d küzetmek bilge biligde (16) ögretinmekde ulatı amtı m(e)n olarnıng (17) ol antag buyan edgü kılınçlarınga (18) edgülüg evrişleringe artukrak iyin (19) ögirür m(e)n sevinür m(e)n bo mening (AY 151) (Kaya, 1994: 70).

" (Siksapada) gözetmek, bilge bilgide öğrenmekten başka şimdi ben onların o öylesi iyi (iki) davranışlarından iyi tavırlarından dolayı fazlasıyla sevinirim, kıvanırım. "(Ölmez, 1991: 42).

(12)-miş k(e)rgek siziksizin ol küsüş-(13)-i kangay tükellig irkek et'öz-(14)-üg bulgay tip y(a)rlıkadı anta (15) ötrü t(e)ngri kanı hormuzta t(e)ngri (16) tükel bilge t(e)ngri t(e)ngrisi

(17)burkantın bo nomlug y(a)rlıgıg(18) eşidü teginip yene t(e)ngri t(e)ngrisi (19) burkanka ınçe tip ötünti .. (20) (AY 157)(Kaya, 1994: 72).

"(-miş) (olmaları) gerek(lidir.) Şüphesiz olarak o dilekleri yerine gelecek ve eksiksiz erkek vücudunu bulacak diye buyurdu. Ondan sonra tanrılar tanrısı (Devatideva) Budadan bu öğreti (Dharma) buyruğunu saygıyls dinleyerek yine tanrılar tanrısı (Devatideva) Budaya saygıyla şöyle dedi." (Ölmez, 1991: 48).

(12)Anta ötrü tükel bilge biliglig (13) t(e)ngri t(e)ngrisi burkan hormuzta t(e)ngri-(14)-ke ınçe tip y(a)rlıkadı ınçe (15) erser t(e)ngriler iligiye titrü (16) tınglagıl m(e)n sanga nomlayu bireyin (17) kavşıkıya birök kim kayu töz-(18)-ünler oglı tözünler kızı (19) üzeliksiz üstünki yig köni (20)tüz tuymak burkan kutın bulayın (21) tip küseserler :: ötrü olar (22) ıduk tayşıng nomdakı yorıgça yorıp (23) tünle küntüz altı üdte :: (AY 158)(Kaya, 1994: 73)

"Ondan sonra eksiksiz bilge bilgili tanrı tanrısı (Devatideva) buda, İndra tanrıya şöyle buyurdu: Öyle ise ey tanrılar hükümdarı iyi dinle! Ben sana açıklayıvereyim; Ey Kausika eğer bazı soylular oğlu, soylular kızı, daha üstü bulunmayan(en) üstün mükemmel, doğru, düz sezmek(Anuttarasamyaksambadhi) adı Buda kutsallığını bulayım diye dileseler sonra onlar kutsal Mahayana öğretideki (Dharma) davranış gereğince davranış (=yürüyüp) gece ile gündüz altı zamanda."(Ölmez, 1991: 47).

(*16)Teginür biz yene mening kutrulmak (17)bölüklüg edgü yıltızda (18)tutulmış k(a)ltı tükel bilge t(e)ngri (19) t(e)ngrisi burkannıng bilgülüki (20) körgülüki ıduk tayşıng nomlarka (21)sanlıg ülgülençsiz tenglençsiz (22)tıdıgsız tutugsuz arıg süzük (AY 169)(Kaya, 1994: 77).*

"Yöneltirim (harf) yine benim kurtulmak bölümlü iyi esasta (svabhava) tutulmuş dahası eksiksiz bilge tanrılar tanrısı Budanın bilinmesi görülmesi gerekli kutsal Mahayana öğretilere (Dharma) ait ölçülemez, karşılaştırılamaz, engelsiz, manasız, temiz, pak." (Ölmez, 1991: 56).

(18)-lar bayumaklıg mengiler (19)üze alkınçsız bilge biliglig (20)edremler üze tüketinçsiz (21)edgü nomda tılangurmaklar üze (22) tıdıgsız bolup ol kamag tınl(ı)g-(23)-lar birle üzeliksiz üstünki (AY 170)(Kaya, 1994: 78).

"Zengin olma sevinçleri ile eksilmeyen bilge bilgili erdemler ile tükenmez iyi öğretide (Dharma) tartışmaları ile engelsiz olup, o bütün canlılar ile daha üstü bulunmayan (en) üstün." (Ölmez, 1991: 56).

(8)Bodıs(a)t(a)vlar bodıs(a)t(a)vlar yorıgınta (9) yorıp kılmış buyan edgü kılınçlarıg burkan (10)kutınga tükel bilge biligke evirti-(11)-ler erser amtı közünür üdteki (12) kin keligme üdteki bodıs(a)t(a)vlar(13) yme kılmış buyan edgü kılınçların (14)neteg burkan kutınga tükel bilge (15) biligke evirtiler… (AY 171) (Kaya, 1994: 78).

"Bodisattavlar, Bodisatavlar yolunda yürüyüp, işlemiş (oldukları)iyi (iki) davranışları Buda kutsallığına, eksiksiz bilge bilgiye çevirdiler ise; şimdi (bu) görünür zamandaki; ilerde gelecek zamandaki Bodisattavlar da işlemiş oldukları iyi (iki) davranışlarını nasıl Buda kutsallığına eksiksiz bilge bilgiye çevirdiler."(Ölmez, 1991: 57).

(1)Ajun tınl(ı)glar birle köni tüz tuymak (2) burkan kutınga tükel bilge bilig-(3)-ke t(e)rk tegmekim bolsun k(a)ltı (4) bo bizing bahşımız kangımız umug-(5)-umuz ınagımız ulug y(a)rlıkançuçı (6) köngüllüg tükel bilge t(e)ngri t(e)ngri-(7)-si burkan angmagad ilte (8)narayançan ögüz kıdıgınta m(a)ha(9)-bodı sögüt tüpinte vajırlıg (10) v(a)çırasan örgün üzesinte b(e)k (11) bagdaşınu oluru y(a)rlıkap sakınguluk-(12)-suz... (AY 172)(Kaya, 1994: 78).

"Varlık yolundaki (Panca-gati) canlılar ile doğru düz sezmek (adlı) Buda kutsallığına eksiksiz bilge bilgiye çabuk varmam (mümkün) olsun. Bu bizim öğretmenimiz, babamız, umudumuz, sığınağımız (olan),ulu acıyıcı gönüllü eksiksiz bilge tanrılar tanrısı (Devatideva)sı Buda olağanüstü Magadha ülkesinde Nairanjana ırmağı kıyısında Mahabodhi (adlı) ağaç dibinde elmas işlemeli taht (iki) (Vajrasana) üzerine sağlam (bir şekilde) bağdaş kurup, (Paryarika-Bandha) oturup, buyurup, düşünülemeyecek." (Ölmez, 1991: 58).

(18)Başdınkı kuvragınga nom nomlayu (19) y(a)rlıkadukda yüz ming koltı nayut(20) tümen tınl(ı)glar alku akıgların (21) alkıp nızvanılıg kkirlerin tarkarıp (22) arhant kutın bulup üç törlüg (23)y(a)ruk bilge bilig altı törlüg (AY 185)(Kaya, 1994: 83).

"En baştaki topluluğuna öğretiyi (Dharma) anlatarak buyurduğunda yüz bin Kati Nayuta on bin canlılar bütün (zararlı) eğilimlerini (Asrava) yok edip tutku (Klesa) kirlerini uzaklaştırıp Arhant kutsallığını bulup üç tür parlak bilge bilgi(ye) altı tür." (Ölmez, 1991: 68).

"Y(a)rlıkadı bo ratnaprabı atl(ı)g kız kin (2) keligme üdlerte bo sablokadatu (3) atl(ı)g yirtünçü yir suvda arıgın (4) kelmiş ayagka tegimlig köni tüz (5) tuyuglı bilge bilig ç(a)hşapudka (6) tükelig edgün barmış yirtinçüg (7) ukmış üzeliksiz er tosın eren-(8)-lerig turulturtaçı t(e)ngrilerning (9) yalanguklarnıng bahşışı k(e)ntün (10) tuymış burkan atı kötrülmiş tip.. (AY 187)(Kaya, 1994: 84).

"Buyurdu: Ratnabrabha adlı kız ilerde gelecek çağlarda, bu Sahalokadhatu (?) adlı dünya yer (ve) suda temiz olarak gelmiş saygıya değer, doğru düz sezişli, bilge bilgi Siksapada'ya eksiksiz sahip iyilikle gitmiş (Sugata), dünyayı anlamış, daha üstü bulunmayan er(lik) esasıyla, erkekleri uysallaştıracak (olan) tanrıların, insanların öğretmeni, doğrudan kendisi aydınlanmış Buda adı yüceltilmiş. " (Ölmez, 1991: 69).

(7)Tip y(a)rlıkadı tükel bilge t(e)ngri (8) t(e)ngrisi burkan monçulayu y(a)rlıkadukda (9) ötrü ol gr(a)tırakut tag töpüsinteki (10) yıgılmış üstün t(e)ngri altın yalanguk (11) ulatı tolp kamag tirin kuvrag anıng (12) arasınta teg erser belingteg bir (13) ertingü ulug bedük y(a)ruklug tilgen (14) içinte bir angsız ulug t(e)ngri burkan (15) nom nomlayu oluru y(a)rlıkamışın körti-ler.. (AY 188) (Kaya, 1994: 84).

"Eksiksiz bilge tanrılar tanrısı (Devatideva)Buda bu şekilde buyurduktan sonra, o Grdhrakuta dağının tepesindeki toplanmış, üstte tanrı, altta insan, ayrıca bütün (iki) topluluk (iki) onun arasında gibiymişcesine Paryankha- buddha gibi son derece ulu büyük ışıklı bir tekerlek (Cakra) içinde, son derece ulu bir tanrı Buda(nın) öğretiyi (Dharma) açıklayıp, oturup, buyurduğunu gördüler."(Ölmez, 991: 70).

(7)Tükel bilge t(e)ngri t(e)ngrisi burkan erser (8)ince tip y(a)rlıkadı ay kavşıkıya (9) ol y(a)ruklug tilgen içinte közünü(10)y(a)rlıkadaçı t(e)ngri t(e)ngrisi burkan erser (AY 189)(Kaya, 1994: 84).

"Eksiksiz bilge, tanrılar tanrısı (Devatideva) Buda şöylece lütfedip söyledi: Ey Kausika, o ışıltılı tekerlek (Cakra) içinde görünüp buyuran tanrılar tanrısı (Devatideva) Buda..." (Ölmez, 1991: 71).

(17)Sakınınglar bışrununglar adın (18) tınl(ı)glarka kingürü aça yada (19) okıtınglar kim uzun (20) üdün inçkü mengig bulgay siz-(21)-ler alkınçsız buyan edgü kılınçıg (22) yme algay sizler tip y(a)rlıkadı (23) ol üdün ol kamag ulug tirin (24) kuvrag tükel bilge t(e)ngri t(e)ngrisi. (AY 198)(Kaya, 1994: 88).

“Düşününüz, çalışınız. Başka canlılara ayrıntısıyla açıklayarak (iki) anlatınız. Böylece uzun süre rahatı, huzuru bulacaksınız; yok olmayan iyi (iki) davranışa sahip olacaksınız: diye buyurdu. O vakit, o bütün ulu topluluk (iki), eksiksiz, bilge tanrılar tanrısı (Devatideva) “ (Ölmez, 1991: 78).

Anta ötrü tükel bilge t(e)ngri (2) t(e)ngrisi burkan ol sınhanımıta-(3)-prabankarı atl(ı)g bodıs(a)t(a)vka ince (4) tip y(a)rlıkadı. (AY 203) (Kaya, 1994: 89).

‘‘Ondan sonra muhteşem bilgi sahibi tanrılar tanrısı Buddha, o Simhadhvajapratıhataprabhamkara adlı Bodhisattva‘ ya şöyle cevap verdi:“ (Tokyürek, 2018: 561).

(12)Üdki ermez anıng içinte tuyunta-(13)-çılı tuyguluklı bo iki törlüg b(e)lgüler çın (14) kirtü töz bilge biligde yok bolurlar :: (15) ne üçün yok bolurlar tip tiser .. alku (16) b(e)lgü tözlüg itiglig nomlar çın kirtü (17) tözde togmış sizler üçün :: ol çın (18) kirtü töz bilge biligde tuyunmak bultuk-(19)-maz .. tuyunmaknıng atı yme bultukmaz (20) tınl(ı)gnıng tınl(ı)g tip atı bultukmaz ar-(21)-hantnıng arhant tip atı bultuk-(22)-maz (AY 204) (Kaya, 1994: 90).

“Onun içinde(ki) aydınlanma ve aydınlanış bu iki türlü özellik, gerçek esasta ve bilgide, yok olurlar (burada bu iki özellik gerçekle elde edilemez). Niçin yok olur? diye sorarsa: Bütün işaret esaslı süslü öğretiler, gerçek esasta doğmayan (oldukları) için onu öyle bulurlar. Onun için o doğru ve gerçek esas bilgisinde aydınlanma bulunmaz. Aydınlanmanın adı da bulunmaz, elde edilmez. Canlının canlı diye adı bulunmaz elde edilmez. Arhant’ın Arhant diye adı bulunmaz, elde edilmez. “ (Tokyürek, 2018: 562).

İkinti yazınçsız arıg (16) ç(a)hşap(u)d tutmak üze üçünç kop ugur-(17)-ın serinmek üze törtünç y(i)ti kınıg (18) katıglanmak üze bişinç amrılmış turul-(19)-mış dyan üze altınç tüü törlüg (20) bilge bilig üze yitinç öngi öngi (21) al altag üze sek(i)zinç köni ongaru kut (22) kolunmak üze tokuzunç adruk küç (23) küsün üze onunç bütmiş bışmış (24) bilge bilig üze bo erür on törlüg (AY 205) (Kaya, 1994: 90-91).

“İkinci günahsız, temiz siksapada uygulamak(tır). Üçüncüsü daima tahammül kaynaklı(dır). Dördüncüsü güçlü çaba kaynaklı(dır). Sekizincisi doğru saadet isteme kaynaklı(dır). Dokuzuncu ayrı ayrı güç kaynaklı(dır). Onuncusu olgunlaşmış, bilgi kaynaklı(dır). On türlü (sebep) bunlardır.“ (Tokyürek, 2018: 562).

Altınç tüü (13) törlüg bilge bilig üze bodı tigme (14) tuyunmak köngülüg netegin bulurlar netegin (15) bütürürler tip tiser :: ince k(a)ltı kün t(e)ngri (16) k(e)ntü tilgeninteki y(a)rukı üze neteg tün<t>eki (17) kararıgıg tarkarur erser ançulayu yme (18) bodıs(a)t(a)vlar bo köngül küçi üze bilge bilig (19) adrukınıng yigin üstünkisin (20) tuyunup ol tuyunmakları küçinte ötrü (21) mensiz meningsizig bilmekke ugrap :: bilgülük nom-(22)-larıg tuyunu turmak atl(ı)g çın kirtü bilge (23) biligig :: biş törlüg bilge bilig orunlar-(24)-ka üç törlüg tirginlerig bilmek (25) atl(ı)g çın kirtü bilge biligig içdin (AY 210) (Kaya, 1994: 93).

"Altıncısı çeşitli bilgi, kaynaklı bodhi denilen aydınlanmış gönlü nasıl bulurlar? Nasıl inanırlar diye sorsa, şöyle (cevap verilebilir): Eğer güneşin kendi yuvarlağındaki parlaklığı nasıl gecedeki karanlığı dağıtıyorsa Bodhisattvalar da bu gönül sayesinde bilgi farkının üstünlüğünü anlayıp o anlamanın gücünden sonra bensiz ve benliksizliği bilmeye uğraşıp bilinecek öğretileri anlayıp durmak adlı gerçek bilgiyi beş türlü bilgi yerlerine üç türlü topluluğu bilmek adlı gerçek bilgiyi iç taraftaki." (Tokyürek, 2018:564).

Sıngarkı nomlarıg ukdaçı kkirsiz arıg (2) bilge biligke tayaklıg tınl(ı)glarka asıg (3) tusu kılmaklıg atl(ı)g y(i)ti bilge biligig (4) bo üç törlüg adrukka tükellig bilge (5) biliglerig tünle küntüz armaksızın (6) sönmeksizin bışrunup ögretinip bilirler (7) ukarlar :: bo altınç bilge bilig (8) p(a)ramıtlıg tıltag titir bodı tigme (9) tuyunmak köngülüg bulguluk bütürgülük :: bo erür (10) altınç tüü törlüg bilge bilig üze (11) bodı tigme tuyunmak köngülüg bulguluk bü-(12)-türgülük tıltag :: (AY 211) (Kaya, 1994: 93).

"Öğretileri anlayacak, kirsiz temiz bilgiye dayalı canlılara fayda sağlama adlı sağlam bilgiyi bu üç türlü farklı, muhteşem bilgiyi gece gündüz zahmetsiz ve sönmeksizin öğrenip bilirler, anlarlar. Bu altıncı bilgi paramitalı sebeptir. Bodhi denilen aydınlanma gönlünü bulacak, inanacak sebep(tir)." (Tokyürek, 2018: 564).

(2)Bulguluk bütürgülük tıltag :: onunç bütmiş (3) bışmış bilge bilig üze bodı tigme (4) tuyunmak köngülüg netegin bulurlar neteg-(5)-in bütürürler tip tiser :: ince k(a)ltı (6) kök kalık kovukınlı altun tilgenlig (7) çakravart ilig kanlı neteg tıdıgsız (8) erser :: ançulayu ok yme bodıs(a)t(a)vlar (9) bo köngül küçi üze alku bilgülük nomlar (10) tözinte tıdıgsız bolmakıg tuyunup :: ol (11) tuyunmakları küçinte ötrü alku nomlarta (12) erksinmekke tegip :: abışık kılmaklıg (13) kezigde turup nom mengisin aşanmaklıg (14) bilge biligin :: tınl(ı)glarıg bütürmek bışurmak-(15)-lıg bilge biligin :: bo iki törlüg (16) bilge biligler üze tıdıgsız tutugsuz (17) bolurlar :: bo erür onunç bütmiş bışmış bilge (18) bilig p(a)ramıtlıg

tıltag titir :: bodı tigme (19) tuyunmak köngülüg bulguluk bütürgülük (20) tıltag :: bo titir (AY 214) (Kaya, 1994: 94-95).

"Onuncu inanmış olgunlaşmış bilgi kaynaklı bodhi denilen aydınlanma gönlünü nasıl bulurlar, nasıl inanırlar diye sorsa, şöyle (cevap verilebilir): Eğer gökyüzü kovuğu ile altın tekerlekli Cakravarti han nasıl engelsiz ise o şekil Bodhisattvalar (da) bu gönül sayesinde bütün bilgi öğretileri esasında engelsiz(liği) bulmayı anlayıp o anlamaları sayesinde bütün öğretilerde iktidara ulaşıp abhiseka yapma yolunda durup öğreti huzurunu çoğaltma bilgisi ile canlıları inandırma, olgunlaştırma bilgisi ile (yani) bu iki türlü bilgi ile engelsiz, bağsız olurlar. Budur onuncu inanmış, olgunlaşmış bilgi (olan) paramitalı sebep. Bodhi denilen aydınlanma gönlünü bulacak ve inanacak sebep, bu onuncu inanmış olgunlaşmış bilgi üzerine bodhi denilen aydınlanma gönlünü bulacak, inanacak sebep(tir)." (Tokyürek, 2018: 565).

(14) Tükel bilge biligig küsemekke tayanıp(15) bo erür biş monta yme bodıs(a)t(a)vlar 'eng'ilki <kirtgünç erkligke tayanıp> (16) buşı p(a)ramıtıg netegin bütürürler :: kirtgünç (17) erklig yme kayu erür tip tiser :: kirtgünç (18) erklig erser köngülnüng süzülmeki erür .. (AY 215) (Kaya, 1994: 95).

"Beşincisi tam bilgiyi istemeye dayanmak(tan oluşan) beş (türlü öğretilere dayanmak) bunlardır. Bunda yine Bodhisattvalar önce iman gücüne dayanarak sadaka (Çin. bushi) paramitasına nasıl inanırlar? İman gücü de nasıldır? Diye sorsa, iman gücü gönlün temizlenmesidir." (Tokyürek, 2018: 566).

Biligsiz emgekin emgenteçi tınl(ı)glarka (19) nom bilge bilig buşı birürler korkınç (20) emgekin emgenteçi tınl(ı)glarka korkınçsız (21) köngül buşı birürler bo erür y(a)rlıkançuçı (22) köngülke tayanıp buşı p(a)ramıtıg bütürmek :: (AY 216) (Kaya, 1994: 96).

"Bilgisizlik ızdırabıyla sıkıntı çeken canlılara öğreti ve bilgi sadakası verirler. Korku ızdırabıyla sıkıntı çeken canlılara korkusuz gönül sadakası verirler. Merhametli gönüle dayanarak sadaka (Çin. bushi) paramitasını elde etmek budur."(Tokyürek, 2018: 566).

(2)Bütürmek :: bişinç tükel bilge biligig küsemekke (3) tayanıp buşı p(a)ramıtıg netegin bütürürler (4) tükel bilge biligig küsemek yme kayu erür (5) tip tiser :: tükel bilge bilig erser :: k(a)ltı (6) burkan kutın bulmış kşan üdki alku (7) nomlarıg bahşısızın nomçısızın (8) k(e)ntün tuyunmış kkirsiz arıg akıgsız bilge (9) bilig erür :: küsemek erser ol antag kkirsiz (10) arıg akıgsız bilge biligig bütürgeli (11) tavranmak erür :: inçip bodıs(a)t(a)vlar bo (12)

montag yangın kkirsiz arıg akıgsız bilge (13) biligig küsemekleri üze alkuka at-(14)-kanguluk tözde yene adınlar tayakınga (15) turmış töznüng kkirlig akıglıg bölükinte (16) tutulmış :: ezüg armak igid yangluk yıla-(17)-yu törün b(e)lgürmiş yok tözlüg nomlarnıng (18) yok kurug tözlügin tuyunu bilinü tolun bütmiş (AY 218) (Kaya, 1994: 96).

"Beşincisi muhteşem tam bilgiyi istemeye dayanarak sadaka (Çin. Bushi) paramitasını nasıl elde ederler? Muhteşem tam bilgiyi istemek yine nasıldır diye sorsa (şöyle cevap verilebilir): Muhteşem tam bilgi Buddha saadetini bulduğu anda bütün öğretileri öğretmensiz, dharmasız kendiliğinden aydınlanmış, kirsiz temiz akmayan bilgidir. İstemek ise o öyle kirsiz temiz akmayan bilgiyi tamamlamak için hareket etmektir. Şöyle (ki) Bodhisattvalar böyle bu şekil kirsiz temiz akmayan bilgiyi istemeleri üzerine her şeye bağlanılacak esasta yine başkasına dayanmış tözün kirli akıcı bölümünde tutulmuş yalan, aldatma, yanlış, hata (olan) aldatma töresiyle ortaya çıkmış yok esaslı öğretilerin yok esasını anlayıp bilerek bütünüyle tamamlanmıştır." (Tokyürek, 2018: 567).

(2) Birürler bo erür tükel bilge biligig (3) küsemekke tayanıp buşı p(a)ramıtıg bütürmek (4) bo titir tözünler oglıya bo biş törlüg (5) nomlarka tayanıp 'eng'ilki buşı p(a)ramıtıg (AY 219) (Kaya, 1994: 97).

"Muhteşem tam bilgiyi istemeye dayanıp sadaka (Çin.Bushi) paramitasını elde etmek budur. Ey Asiller oğlu! Bu beş türlü öğretiye dayanarak birinci (paramita olan) sadaka (Çin. bushi) paramitasını tamamıyla elde etmek budur." (Tokyürek, 2018 : 567).

İnçip (7) bodıs(a)t(a)vlar bo montag yanglıg işlerte alku (8) nomug sekiz biligler üze adırtlamak (9) adırtlamış nomlarta yene kişi mensizin (10) nom mensizin ikegüni birle bilip :: bo ikegü-(11)-ni adıra bilteçi bilge biligke yme ilinmek (12) yapşınmak :: (AY 223) (Kaya, 1994: 99).

"Şöyle (ki) Bodhisattvalar böyle bu şekil işlerde bütün öğretiyi sekiz bilgi üzerine ayırmak, ayırmış öğretilerde yine kişi benliksizliğini (ve) öğreti benliksizliğini ikisini birlikte bilip bu ikisini engelleyebilecek bilgiye de bağlanmak yapışmak (tır)." (Tokyürek, 2018: 569).

Alku edgü nomlar (6) erser iki törlüg titir :: bir buyan edgü (7) kılınç arkalıg edgü nomlar :: ikinti (8) bilge bilig arkalıg edgü nomlar :: buyan (9) edgü kılınç arkalıg edgü nomlar erser :: (10) k(a)ltı öngreki biş p(a)ramıtlar erür :: bilge (11) bilig arkalıg edgü nomlar erser :: kinki (12) biş p(a)ramıtlar erür (AY 224) (Kaya, 1994: 99).

“Bütün iyi öğretiler ise iki türlüdür. Bir(incisi), sevap kaynaklı iyi öğretiler, ikincisi bilgi kaynaklı iyi öğretiler(dir). Sevap kaynaklı iyi öğretiler ise önceki beş paramitadır. Bilgi, kaynaklı iyi öğretiler ise sonraki beş paramitadır.” (Tokyürek, 2018: 569).

Teringde tering (15) timek erser :: k(a)ltı başdınkı orun-(16)-tın sek(i)zinç orunka tegi bo bilge (17) bilig yinçülü üstelü barır üçün anın (18) antag titir :: inçip bodıs(a)t(a)vlar (19) bo montag yangın togmaksız nom taplagı (20) atl(ı)g tütrüm tering bilge biligde (21) turup ap yme içdin sıngarkı nızvanı-(22)-lıg yagılar tölükin :: ap yme taşdın (23) sıngarkı ayıg ögli yagılar örlet-(24)-mekin (AY 231) (Kaya, 1994: 103).

“Muhteşem derin demek ise baştaki yerden sekizinci yere kadar bu bilgi artıp çoğalıp vardığı için o öyledir. Şöyle (ki) Bodhisattvalar böyle bu şekil doğmayan öğreti adlı zeki ve derin bilgide durup hem iç taraktaki ihtiraslı düşmanların kuvvetine hem de dış taraftaki kötü düşünceli düşmanların öfkesine.” (Tokyürek, 2018: 572).

(1)(Edgü)-ler erser bilge bilig yivekler (2) erür tüketmegingeinç bolmamak erser (3) k(a)ltı bo iki törlüg yiveklerig (4) toşgurmagınça tüketmegince burkan (5) kutın küsedeçi tözünlerning (6) köngülleri inç bolmamak erür .. (AY 234) (Kaya, 1994: 104).

“İyiler ise bilgi süsleridir. Tamamlamayıp huzurlu olmamak ise bu iki türlü süsleri doldurmayarak (ve) tamamlamayarak Buddha saadetini isteyecek asillerin gönülleri (nin) huzur (lu) olmamasıdır.” (Tokyürek, 2018: 572).

(19) Tözüg tok(u)zunç tıdıgsız ozmakıg (20) tolu tükel tanuklamak üze bilge (21) bilig erksinmekinge tayak boltaçı (22) atl(ı)g ertükteg tözüg <:: onunç> tap iy<i>n asıg tusu (23) kıltaçı kılınç üze erksinmekke (24) tayak boltaçı atl(ı)g ertükteg tözüg (AY 245) (Kaya, 1994: 576).

“Esası, dokuzuncusu engelsiz kurtuluşu tamamıyla ispat etmek için bilgi gücüne dayanak olacak, tam bilgelik tabiatı adlı öylesine esası onuncusu iradeden dolayı fayda sağlayacak eylem için güce dayanak olacak, muhteşem güç.”(Tokyürek, 2018: 576).

Takı yme bodıs(a)t(a)vlar biş törlüg (2) nomlarka tayanıp altınç bilge (3) bilig p(a)ramıtıg tükel bütürürler :: (4) kayular ol biş tip tiser :: ince k(a)ltı (5) ’eng’ilki burkanlarka bodıs(a)t(a)vlarka (6) bütmiş işlig bilgelerke irmedin (7) uzatı yakın tapınmakka tayanıp :: (8) ikinti burkanlar y(a)rlıkamış (9) tering nomlarıg irmedin uzatı (10) eşidigsemekke tayanıp :: üçünç (11) nomlug yirtinçülüg iki törlüg (12) yig bilge biliglerig adırtlagalı (13) sevmekke tayanıp :: törtünç kör-(14)-mek bışrunmak yollar üze tarıkgu-(15)-luk nızvanıların t(e)rk tavrak tarkar-(16)-makka tayanıp .. bişinç yirtinçü-(17)-lüg edremlerig biş törlüg

bilge bilig orun-(18)-ların barçanı ötgürmekke (19) tayanıp bo erür biş :: monta yme bodıs(a)t(a)v-(20)-lar 'eng'ilki burkanlarka bodıs(a)t(a)vlar-(21)-ka bütmiş işlig bil{Y}gelerke irmedin (22) uzatı yakın tapınmakka tayanıp (23) bilge bilig p(a)ramıtıg netegin bütürür-(24)-ler :: burkanlarka bodıs(a)t(a)vlarka (25) bütmiş işlig bilgelerke irmedin (AY 248) (Kaya, 1994: 110).

"Yine bodhisattvalar beş türlü öğretilere dayanarak altıncı bilgi paramitasını elde ederler. O beş (türlü öğretiler) hangileridir? diye sorsa: Şöyle birincisi Buddhalara, bodhisattvalara, inançla işlerini yapmış olan bilgelere varolmadan daima samimi (bir şekilde) hürmet etmeye dayanmak, ikincisi Buddhaların hükmettiği derin öğretileri, gerçekleri var olmadan daima işitmeye dayanmak, üçüncüsü gerçek ve sıradan üstün bilgileri ayırma sevincine dayanmak, dördüncüsü görme (ve) uygulama yolları ile yok edecek ihtirasları çabucak yok etmeye dayanmak, beşincisi dünyevi erdemleri (ve) beş türlü bilgi yerlerinin hepsini açklamaya dayanmak(tır). Beş (öğreti) budur. Burada yine Bodhisattvalar birincisi Buddhalara, Bodhisattvalara (ve) inançla işlerini yapmış olan bilgelere var olmadan daima samimi (bir şekilde) hürmet etmeye dayanarak bilgi paramitasını nasıl elde ederler. Buddhalara, bodhisattvalara, inançla işlerini yapmış olan bilgelere var olmadan." (Tokyürek, 2018: 577).

Burkanlarka bodıs(a)t(a)vlar-(3)-ka bütmiş işlig bilgelerke (4) irmedin uzatı yakın tapınmak erser (5) kut kolunmaklıg rıdı kuo kelig (6) edremlig bo iki törlüg küç küsün (7) üze ontın sıngarkı burkanlar (8) uluşın keze yapa yorıp bodıs(a)t(a)v-(9)-lar kuvragı birle .. birle bolup boşgungu-(10)-luk boşgut tözlüg nom :: ukguluk (11) yörüg tözlüg nom :: yorıguluk yorıg (12) tözlüg nom :: teggülük tüş tözlüg (13) nom :: bo tört törlüg nomlarıg ötgü-(14)-rü topulu bilmiş köngül tözin bış-(15)-runmak bütmiş işlig bilgelerke (16) yme yakın barıp kop törlüg tapıgın (17) udugın egsüksüz k(e)rgeksiz (18) tapınmak udunmak agır ayag kılmak (19) erür :: inçip bodıs(a)t(a)vlar bo montag yang-(20)-ın burkan erdinike bodıs(a)t(a)vlar (21) kuvragınga bütmiş işlig bilge-(22)-lerke ürüg uzatı irmeksiz yalk-(23)-maksız üzüksüz tapıg udug kılmak-(24)-ları üze turkaru bilge bilig içinte (AY 249) (Kaya, 1994: 110).

"Buddhalara, Boddhisattvalara (ve) inançla işlerini yapmış olan bilgelere var olmadan daima samimi (bir şekilde) hürmet etmek, saadet isteme ve raddhi derin erdem(den) oluşan iki türlü güç ile on yöndeki Buddha alanını sırasıyla bütünüyle gezip Bodhisattvalar topluluğu ile bir olup öğrenilecek öğrenme esaslı öğreti , anlaşılacak yorum esaslı öğreti, yapılacak eylem esaslı öğreti, ulaşılacak mükafat esaslı öğreti bu dört türlü öğretileri açıklayıp toplayıp bilen gönül esasını öğrenmek, inançla işlerini yapmış olan bilgelere yine yaklaşıp her türlü

saygıyla eksiksiz, gereği kadar tapınmak, hürmet etmektir. Şöyle (ki) bodhisattvalar böyle bu şekilde Buddha cevherine, Bodhisattvalar topluluğuna, inançla işlerini yapmış olan bilgelere her zaman usanmadan, kesintisiz (bir şekilde) hürmet etmeler için sürekli bilgiyi öğrenirler." (Tokyürek, 2018: 577).

(2)Burkanlarka bodıs(a)t(a)vlarka bütmiş(3)işlig bilgelerke irmedin (4) uzatı yakın tapınmakka tayanıp (5) bilge bilig p(a)ramıtıg bütürmek :: (6) ikinti burkanlar y(a)rlıkamış tering (7) nomlarıg irmedin yalkmadın uzatı (8) eşidigsemekke tayanıp bilge (9) bilig p(a)ramıtıg netegin bütürürler :: (10) burkanlar y(a)rlıkamış tering nomlarıg (11) irmedin uzatı eşidigsemek (12) yme kayu erür tip tiser :: burkanlar (13) y(a)rlık<a>mış tering nomlar erser k(a)ltı (14) arıg süzük nom tözi tört tör-(15)-lüg bilge biligler erür :: irmedin (AY 250) (Kaya, 1994: 110).

"Buddhalara, bodhisattvalara, inançla işlerini yapmış olan bilgelere var olmadan daima samimi (bir şekilde) hürmet etmeye dayanarak bilgi paramitasını elde etmek budur. İkincisi Buddharın hükmettiği derin öğretileri, gerçekleri olmadan, usanmadan daima işitmeye dayanarak bilgi paramitası nasıl elde edilir? Buddharın hükmettiği derin öğretileri olmadan daima işitmek istemek yine hangisidir diye sorsa: Buddhaların hükmettiği derin öğretiler temiz öğreti esaslı (olup bunlar) dört türlü bilgilerdir." (Tokyürek, 2018: 577).

Burkanlar y(a)rlıg-(5)-ı ıduk bo nom erdinig eşidgeli bolup (6) ötrü <ol> nomdakı y(a)rlıgça bilge bilig (7) içinte bışrunurlar ögretinür-(8)-ler :: bo erür burkanlar y(a)rlıkamış (9) tering nomlarıg irmedin uzatı eşi-(10)-digsemekke tayanıp bilge bilig (11) p(a)ramıtıg bütürmek :: üçünç nomlug (12) yirtinçülüg iki törlüg yig (13) bilge biliglerig adırtlagalı (14) sevmekke tayanıp bilge bilig (15) p(a)ramıtıg netegin bütürürler :: nom-(16)-lug yirtinçülüg iki törlüg (17) yig bilge biligler yme kayu erür (18) tip tiser nomlug yirtinçülüg (19) iki törlüg yig bilge biliglerte yene nom-(20)-lug bilge bilig erser :: k(a)ltı üç (21) törlüg tözler içinte tolun bütmiş (22) çın kirtü tözde tutulmış yene adın-(23)-lar tayakınga turmış töznüng (24) kkirsiz arıg akıgsız bölükinte (AY 251) (Kaya, 1994: 111).

"Buddha hükmünü ve bu öğreti cevherini işitmek için o öğretideki kanuna göre bilgiyi öğrenirler. Buddhaların hükmettiği derin öğretileri olmadan daima işitmek istemeye dayanarak bilgi paramitasını elde etmek budur. Üçüncüsü gerçek ve sıradan iki türlü (olan) üstün bilgileri ayırma sevincine dayanarak bilgi paramitasını nasıl elde ederler? Gerçek ve üstün (lükten oluşan) iki türlü üstün bilgilerden yine gerçek bilgi üç türlü esaslar içinde bütünüyle inanmış doğru gerçek esasta tutulmuş, yine yabancılar dayanağında durmuş esasın kirsiz temiz akmayan bölümünde." (Tokyürek, 2018: 578).

(1) Tutulmış çın kirtü akıgsız nomlug (2) ınyana bilge bilig erser k(a)ltı (3) üç törlüg tözler içinte alku-(4)-ka atkantaçı tözde tutulmış (5) yene adınlar tayakınga turmış töznüng (6) kkirlig akıglıg bölükinte tutulmış (7) yirtinçülüg akıglıg bilge bilig (8) erür .. adırtlagalı sevmek erser (9) k(a)ltı bo iki törlüg bilge biligler-*(10)-ig adırtlıg ukup kkirsiz arıg (11) akıgsız çın kirtü bilge biligde (12) ögretinmekning ugrayu kutrulmak (13) tüş birteçisin kkirlig akıglıg (14) yirtinçülüg bilge biligde ögre-(15)-tinmekning ugrayu çın kirtü bilge (16) biligke tegürmek tüş birteçisin (17) adıra ukmak erür :: inçip (18) bodıs(a)t(a)vlar bo montag yangın üç törlüg (19) tözlerig <b(e)kiz b(e)lgülüg> adırtlıg ukturtaçı nomlug (20) yirtinçülüg iki törlüg bilge bilig-(21)-lerig adırtlagalı sevmekleri üze (22) tütrüm tering bilge biligler için-(23)-te tı uzatı bışrunurlar ögreti-(24)-nürler :: bo erür nomlug yirtinçülüg (AY 252) (Kaya, 1994: 111).*

"Tutulmuş, doğru gerçek akmayan kanunlu jnana bilgisidir. Sıradan bilgi ise üç türlü esaslarda hepsin bağlanacak esastan tutulmuş yine yabancılar dayanağına durmuş esasın kirli akıcı bölümünde tutulmuş sıradan akıcı bilgidir. Ayırma sevinci ise bu iki türlü bilgilerin farkını anlayıp kirsiz, temiz akmayan gerçek doğru bilgilerde çalışmaya niyetlenip kurtulmak, karşılıklı vereni, kirli, akıcı, sıradan bilgilerde çalışmanın niyeti (olan) gerçek doğru bilgilere ulaşmak karşılık vereni ayırıp anlamaktır. Şöyle bodhisattvalar böyle bu şekildeki üç türlü esası açık, belli, farklı (bir şekilde) anlattıracak gerçek ve sıradan iki türlü bilgiyi ayırma sevinçleri ile zeki, derin bilgiler içinde daima öğrenirler." (Tokyürek, 2018: 578).

Iki törlüg yig bilge biliglerig (2) adırtlagalı sevmekke tayanıp praty-(3)-a bilge bilig p(a)ramıtıg bütürmek :: (4) törtünç körmek bışrunmak iki törlüg (5) yollar üze tarıkguluk nızvanılar-(6)-ıg t(e)rk tavrak tarkarmakka tayanıp bilge (7) bilig p(a)ramıtıg netegin bütürürler :: (8) körmek bışrunmak iki törlüg yol-(9)-ları üze tarıkguluk nızvanılarıg (10) t(e)rk tavrak tarkarmak yme kayu erür (11) tip tiser :: körmek yol erser k(a)ltı (12) birök neçede atkanguluk atkangu-(13)-larta adırtsız körteçi bilge bilig (14) üze arıtı ilinçsiz bolup bo adruk (15) adruk başlag savlıg b(e)lgülerig atkan-(16)-makdın çın kirtü yintem köngülte atkan-(17)-makdın ök turup orn<a>nıp atkantaçı-(18)-lı atkanguluklı iki törlüg b(e)lgü-(19)-lertin öngi üdrülüp çınju tigme (20) ertükteg tözüg ukdaçı kayu akıg-(21)-sız bilge bilig erser ol erür körmek (22) yol bo körmek yol yene iki törlüg (23) titir bir erser kayu ol b(e)lgüke (24) ilinmeksiz adırtsız körteçi bilge (AY 253) (Kaya, 1994: 112).

"(Gerçek (ve) sıradan) iki türlü üstün bilgileri ayırma sevincine dayanıp prajna bilgi paramitayı elde etme budur. Dördüncüsü görme (ve) uygulama(dan oluşan) iki türlü yollar

ile yok edecek ihtirasları çabucak yok etmeye dayanıp bilgi paramitası nasıl elde edilir? Görme (ve) uygulama(dan oluşan) iki türlü yolu yok edecek ihtirasları çabucak yok etmek yine hangisidir) diye sorsa: görme yolu, niceden beri bağlanacak bağlardan farklı görecek bilgi ile temizlenip bağsız olup bu ayrı ayrı başlı, sözlü işaretleri bağlamaktan sürekli geçecek doğru gönülde bağlanmaktan durup durup yerleşip bağlanan (ve) bağlanacak (olan) iki türlü işaretlerden ayrılıp chen-ju denilen öylesine esası (tathagatayı) anlayacak herhangi akmayan bilgi ise görme yolu odur. Bu görme yolu yine iki türlüdür. Birincisi her hangi işarete bağlanmadan farklı görecek bilgi.. " (Tokyürek, 2018 : 578).

Bilig üze iki törlüg kuruglar-(2)-nıng yokın kurugın çınınça bilteçi (3) iki törlüg adartdaçılarıg çınınça (4) bilteçi iki törlüg adartdaçı-(5)-larıg çınınça tarkartaçı atl(ı)g kirtü (6) tüz tözlüg körmek yol ikinti (7) tört kirtü nomlarka yakmadın tınl(ı)glar (8) ezügin bilteçi bilge bilig üze .. <nom ezügin bilteçi bilge bilig üze.> tınl(ı)g-(9)-lı nomlı ikegününg ezügin bir-(10)-kerü bilteçi bilge bilig üze körteçi (11) yene tört kirtü nomlarka kirip (12) altı y(i)g(i)rmi törlüg köngül üze kör-(13)-teçi atl(ı)g b(e)lgü tözlüg körmek yol (14) erür .. bışrunmak yol erser k(a)ltı körmek (15) yoltın turup takı kalmış adartdaçı-(16)-larıg tarkargalı tayakın tegşürmekig (17) tanuklagalı ol ok aşnukı b(e)lgü-(18)-ke ilinmeksiz adırtsız körteçi bilge (19) biligig basa basa bışrunmakdın turmış (20) on orunlar sayukı ötgürü v(a)çıra-(21)-'upam dyanka tegi kayu akıgsız bilge (22) bilig erser ol erür bışrunmak yol ... (AY 254) (Kaya, 1994: 112).

"Bilgi ile iki türlü boşluğun yokluğunu gerçeğince bilecek iki türlü ayırıcıları gerçeğince bilecek, iki türlü ayırıcıları gerçeğince yok etmek adlı gerçek düz esaslı görme yolu(dur). İkincisi dört gerçek öğretilere yaklaşmadan canlılar yalanını bilecek bilgi, kanun yalanını (bilecek) bilgi ile görecek. Yine dört gerçek öğretiye girip on altı türlü gönül ile görecek adlı işaret esaslı görme yoludur. Uygulama yolu ise görme yolundan vazgeçip kalan ayrıcalıkları yok etme dayanağını (ve) ulaşmayı ispatlayacak o önceki işarete bağlanmadan farksız görecek bilgiyi daima öğrenmekten vazgeçmiş on yerin her birinden dolayı vajrapani dhyanaya kadar akmayan bilgi uygulama yoludur." (Tokyürek, 2018: 578-579).

(12)Bo bo nızvanılarıg tarkargalı kınmak-(13)-ları üze ötrü tütrüm tering (14) bilge biligler içinte bışrunurlar (15) ögretinürler :: bo erür körmek bış-(16)-runmak iki törlüg yollar üze (17) tarıkguluk nızvanılarıg t(e)rk tavrak (18) tarkarmakka tayanıp bilge bilig (19) p(a)ramıtıg bütürmek :: bişinç yirtinçü-(20)-lüg edremlerig biş törlüg vıdyaastan (21) bilge

bilig orunların barçanı (22) ötgürmekke tayanıp bilge bilig (23) p(a)ramıtıg netegin bütürürler :: (AY 255) (Kaya, 1994: 113).

"Şöyle (ki) Bodhisattvalar böyle bu şekil yollar ile bu ihtirasları yok etmeyi istemeleri üzerine zeki, derin bilgiler içinde öğrenirler. Görme (ve) uygulama (yolu bu) iki türlü yol ile yok edilecek ihtirasları çabuck yok etmeye dayanarak bilgi paramitasını elde etmek budur." (Tokyürek, 2018 : 579).

(1) Yirtinçülüg edremlerig biş törlüg (2) vıdyaastan bilge bilig orunların (3) barçanı ötgürmek yme (4) kayu erür tip tiser yirtinçülüg (5) edremler erser k(a)ltı itiglig (6) akıglıg bilge biligler erür biş (7) törlüg bilge bilig orunları erser (8) k(a)ltı 'eng'ilki içdin sıngarkı (9) bilge bilig orunın ukmak :: ikinti (10) tıltag bilge bilig orunın ukmak :: (11) üçünç ün bilge bilig ornın ukmak .. (12) törtünç ot em bilge bilig ornın (13) ukmak :: bişinç uzanmak bilge bilig (14) ornın ukmak :: içdin sıngarkı bilge (15) bilig ornın ukmak erser :: k(e)ntü (16) özi bışrunguluk ögretingülük (17) köni nomlarıg bilip ötgürü yene (18) adınlarka yme biltürmek erür :: (19) tıltag bilge bilig ornın ukmak (20) erser .. t(e)rs tetrü sözçilerning (21) tetrü sözlerin ukguluk köni ongaru (22) sav yolın ukmak erür :: ün bilge (23) bilig ornın ukmak erser köni kirt-(24)-günçlüg sav üze tınl(ı)glarıg (AY 256) (Kaya, 1994: 113).

"Beşinci dünyevi, sıradan erdemleri beş türlü vidyasthana bilgi yerlerinin tamamını açıklamaya dayanıp bilgi paramitasını nasıl elde ederler? Dünyevi erdemleri beş türlü vidyasthana bilgi yerlerinin tamamını açıklamak yine hangisidir diye sorsa: Dünyevi erdemler süslü akıcı bilgilerdir. Beş türlü bilgi yerleri ise birincisi felsefe bilgi yerlerini anlamak, ikincisi mantık bilgi yerini anlamak, üçüncüsü gramer bilgi yerini anlamak, dördüncüsü tıp bilgi yerini anlamak, beşincisi sanat bilgi yerini anlamak(tır). Felsefe bilgi yerini (ilmini) anlamak, kendi öğrendiği doğru gerçekleri bilip açıklayıp yine başkalarına da bildirmektir. Mantık bilgi yerini (ilmini) anlamak, yalan yanlış konuşanların yanlış sözlerini anlayıp doğru gerçek söz yoluyla anlamaktır.Gramer bilgi yerini (ilmini) anlamak, doğru imanlı söz ile canlıları.. " (Tokyürek, 2018 : 579).

(1) Ögirtdürüp yınga[k bilge] biligig (2) bilmek erür ot [em] bilge bilig (3) orunın ukmak erser ig agrıg-(4)-ıg öngedtürüp tınl(ı)glarıg inç (5) mengilig kılmak erür uzanmak bilge (6) bilig orunın ukmak erser k(a)ltı (7) azk(a)ya küç küsün yunglap (8) üküş ed tavar kazganıp asıg tusu (9) kılmak erür .. inçip bodıs(a)t(a)vlar bo montag (10) yangın adruk adruk edremler bilge (11) biligler küçi üze ötrü bir (12) yintem bilge bilig içinte ök bış-(13)-runurlar ögretinürler :: bo erür (14) yirtinçülüg edremlerig biş törlüg (15) barça vıdyaastan

tigli biş (16) bilge bilig orunların barçanı öt-(17)-gürmekke tayanıp bilge bilig *p(a)ramıt-(18)-ıg bütürmek :: bo titir tözünler (19) oglıya biş törlüg nomlarka tayanıp (20) altınç pratya tigme bilge bilig (21) p(a)ramıtıg tükel bütürmek :: (AY 257) (Kaya, 1994: 113).*

"Sevindirme yönü (olan) bilgiyi bilmektir. Tıp bilgi yerini (ilmini) anlamak hastalık (ve) ağrıları tedavi edip canlıları mutlu (ve) huzurlu kılmaktır. Sanat bilgi yerini (ilmini) anlamak ise azıcık güç harcayıp çok mal mülk kazanarak fayda sağlamaktır. Şöyle ki bodhisattvalar böyle bu şekil ayrı ayrı erdem (ve) bilgi gücü ile bir müddet bilgi içinde öğrenirler. Dünyevi erdemleri beş türlü bütün vidyasthana denilen beş bilgi yerlerinin tamamını açıklamaya dayanarak bilgi paramitasını elde etmek budur. Ey asiller oğlu! Beş türlü öğretilere dayanıp altıncı prajna denilen bilgi paramitasını bütünüyle elde etmek budur. " (Tokyürek, 2018 : 579).

(3) Kamag p(a)ramıtlarıg toşgurmak tüket-(4)-meklig küsüş erser :: k(a)ltı bo biş buyan (5) edgü kılınç arkalıg biş bilge bilig (6) arkalıg kamag sanı on p(a)ramıtlar-(7)-ıg toşgurgalı tüketgeli (8) kınmak tavranmak sevmek taplamak erür :: (AY 269) (Kaya, 1994: 118).

"Bütün paramitaları gözlemleme (ve) araştırma isteği, bu beş sevap (ve) iyi eylem dayanaklı (ve) beş bilgi dayanaklı (olup) tam sayısı on (olan) paramitayı gözlemlemeyi (ve) araştırmayı istemek, davranmak, sevmek (ve) hoşlanmaktır." (Tokyürek, 2018: 583).

Tözlügin köngülte [taşdınkı] tözlüg-(2)-in itigsiz tözlügin bilmek azu-(3)-ça yme k(a)ltı at tözlügin b(e)lgü (4) tözlügin adırtlamak tözlügin bilge (5) bilig tözlügin kirtüde kirtü töz-(6)-lügin bilmek :: azu yme ulug tegi-(7)-rmi közüngü bilge bilig tözlüg-(8)-in tüzülmek tözlüg bilge bilig (9) tözlügin edgüti adırtlayur bilge (10) bilig tözlügin :: bütmiş işlig bilge (11) bilig tözlügin :: arıg süzük nom (12) uguşı bilge bilig tözlügin bilmek .. (AY 273) (Kaya, 1994: 120).

"Gönlün dışındaki esasını, şarta bağlı durumun esasını bilmek ve yine ad esasını, işaret esasını, ayırt etme esasını, bilgi esasını, gerçeğin gerçeği esasını, bilmek ve yine büyük yuvarlak ayna bilgi esasını, sükunet esaslı bilgi, esasını iyice ayırt eden bilgi esasını, tamamlanmış işli bilgi esasını, temiz pak öğreti kökü bilgi esasını bilmek.."(Tokyürek, 2018: 584).

Bişinç şamat vıpaşyan (23) tigme dyanlı bilge bilig-(24)-li ikigüni tüz yorıtmakda köngül-(25)-lerin turgurmak ornatmakka tayanıp.. (AY 280) (Kaya, 1994: 123).

"Beşincisi samatha vipasyana denilen dhyana ve bilgi (den oluşan) ikisini düz (olarak) uygulamada zihinsel ulaşımı yerleştirmeye dayanmak, beş (türlü öğreti) budur." (Tokyürek, 2018: 586).

"Yok yme ermez timek erser (17) k(a)ltı bo m(e)nli nomlı iki (18) törlüg nomlarıg yok kurug ol tip (19) bilteçi bilge biligdin b(e)lgürmiş kayu (AY 282) (Kaya, 1994: 123).

"Yok olmayan ise bu ben ve öğreti (den oluşan) iki türlü öğretileri boşluk (tur), yokluktur, diye bilinen bilgiden ortaya çıkmıştır."(Tokyürek, 2018: 586-587)

(11)Togmak b(e)lgüdin ırak tarıkmış üçün (12) togmaksız titir öçmek b(e)lgüdin (13) ırak tarıkmış üçün öçmeksiz titir (14) bilge bilig tözi üçün bilteçi titir.(AY 285) (Kaya, 1994: 124).

"Doğmak işaretinden uzaklaştığı için doğmayandır. Sönmek işaretinden uzaklaştığı için sönmeyendir. Bilgi esasından dolayı bilecektir." (Tokyürek, 2018:587).

Yirtinçülüg kirtü (17) erser k(a)ltı çın kirtü tözke tegürteçi (18) itiglig akıglıg üjik bitig (19) bilge bilig .. yivig tözlüg bilge (20) bilig bilgülük tözlüg bilge bilig (21) erür üjik bitig bilge bilig erser (22) k(a)ltı üç agılık iki y(i)g(i)rmi bölük (23) nomlarıg bilmek ukmak erür .. yivig (24) tözlüg bilge bilig erser k(a)ltı yüz (AY 288) (Kaya, 1994: 126).

"Dünyevi gerçek doğru esasa ulaşacak süslü akan hece kitabı bilgisi, süs esaslı bilgi, bilinen esaslı bilgidir. Hece kitabı bilgisi, üç hazine (ve) on iki bölümlü öğretileri bilmek (ve) anlamaktır. Süs esaslı bilgi ise." (Tokyürek, 2018: 588).

Kalp üç asankı içinteki yorıglarta (2) yorımak erür bilgülük tözlüg bilge (3) bilig erser k(a)ltı buyanlı bilge bilig-(4)-li birle bışrunmak barlı yoklı ikegü-(5)-ni tüz körmek erür :: köngüllerin tur-(6)-gurmak ornatmak erser :: k(a)ltı bo üç (7) törlüg bilge biligler içinte köngülüg (8) yaratmak ornatmak erür :: inçip bodıs(a)t(a)v-(9)-lar bo montag yangın tınl(ı)glarka asıg (10) tusu kılgalır üçün k(e)ntü köngüllerin bo bo (11) bilge biliglerte sergürüp ornatıp (12) özleri tegmiş edgüsin edremin adın-(13)-larka yme tegürmekleri ulamakları üze (14) ötrü kut kolunmak p(a)ramıtıg tükel (15) bütürürler :: bo erür tınl(ı)glarka asıg (16) tusu kılmak küsüşin yirtinçülüg (17) kirtüde köngüllerin turgurmak ornat-(18)-makka tayanıp kut kolunmak p(a)ramıtıg (19) bütürmek :: bişinç şamat vıpaş-(20)-yan tigme dyanlı bilge biligli (21) ikegüni tüz yorıtmakka tayanıp kut (22) kolunmak p(a)ramıtıg netegin bütürürler şamat vıpaşyan (23) tigme dyanlı bilge biligli ikigü-(24)-ni tüz yorıtmak yme kayu erür tip tiser .. inçip alku (AY 289) (Kaya, 1994: 127).

"Kalpa, üç asamkhyeya içindeki yollarda yürümektir. Bilinen esaslı bilgi ise sevap ve bilgiyi öğrenmek ile varlık ve yokluğu (öğrenmektir. Bu) ikisini düz görmektir. Zihinsel ulaşımı

yerleştirmek ise bu üç türlü bilgi içinde zihni yaratmak (ve) yerleştirmektir. Şöyle (ki) Bodhisattvalar böyle bu şekilde canlılara fayda sağlamak için kendi gönülleri ile bu bilgilerde sabrederek yerleşip kendilerinin ulaştığı iyiliği (ve) erdemi başkalarına da ulaştırmaları üzerine saadet isteme, yemin paramitasını tamamıyla elde ederler. Canlılara fayda sağlama isteğini dünyevi gerçekte zihinsel ulaşımı yerleştirmeye dayanıp saadet isteme, yemin paramitasını elde etmek, budur. Beşincisi samatha vipasyin denilen dhyana ve bilgi (den oluşan) ikisini düz (olarak) uygulatmaya dayanıp saadet isteme, yemin paramitasını nasıl elde ederler? Samatha vipasyin denilen dhyana ve bilgi (den oluşan) ikisini düz (olarak) uygulatmak yine hangisidir? Şöyle bütün " (Tokyürek, 2018:588-589).

Başlag savlarnıng atkangulug uguş-(2)-larının öçmeki amrılmakı ol (3) dyan titir:: avantlarnıng tüz (4) tıltaglarnıng tözlerin b(e)lgülerin (5) bilmek ukmak ol bilge bilig titir :: (6) ikegüni tüz yorıtmak erser .. k(a)ltı (7) bolar ikegüni tüz bışrunmak erür :: (8) ne üçün tüz bışrunur tip tiser :: (9) birök bodıs(a)t(a)vlar yalanguz dyan-(10)-ıg ok bışrunup inçip bilge biligig (11) bışrunmasar ötrü köngülleri çöker (12) batar erinçeng ermegü bolur .. ulug y(a)rlı-(13)-kançuçı köngülte yme ırayur yatı-(14)-kayur :: birök yalanguz bilge biligig (15) ök bışrunup dyanıg bışrunmasar :: (16) ötrü köngülleri amrılmaz turulmaz :: (17) ikireçgü siziklig bolur :: ulug bilge (18) biligdin yme ırayur yatıkayur (19) anı üçün bodıs(a)t(a)vlar dyanlı bilge (20) biligli ikegüni tüz koşup tüz bış-(21)-runurlar tuz bışrunmakları üze (22) ötrü dyanıg bışrunmakları küçinte (23) k(a)ltı kut bulmaduk yalanguklarnıng (24) teg sansarka ilinteçi yapşıntaçı (AY 290) (Kaya, 1994: 126).

"Başıboş sözlerin bağlı köklerinin sönmesi sakinleşmesi o dhyanadır. Sebeplerin (ve) mükafat sebeplerinin esaslarını, işaretlerini bilmek (ve) anlamak o bilgidir. İkisini düz (olarak) uygulatmak ise bunların ikisini düz (olarak) öğrenmektir. Niçin düz öğrenirler? diye sorsa: Eğer bodhisattvalar sadece dhyanayı öğrenip bilgiyi öğrenmese sonra gönülleri, zihinleri çöker, batar üşengeç, tembel olur. Büyük merhametli gönülden de uzaklaşır, uyku halinde olur. Eğer sadece bilgiyi öğrenip dhyanayı öğrenmese sonra gönülleri, zihinleri sakinleşmez, durulmaz. İkircikli şüpheli olur. Büyük bilgiden de uzaklaşır, uyku halinde olur. Onun için bodhisattvalar dhyana ve bilgiyi ikisini düz eşleyip, düz öğrenirler, düz, eşit, öğrenmeleri ile dhyanayı öğrenmeleri sayesinde saadet bulamamış insanlarınki gibi samsara ya bağlanacak, yapışacak…" (Tokyürek, 2018: 589).

Bilge (6) biligig bışrunmakları küçinte <k(a)ltı> kut (7) bulmaduk yalanguklarnıng teg edgü (8) yıltızlarıg bışrunup umadaçı erinçeng (9) ermegü köngüllerin kiterürler :: ürlüklügüg

ürlüksüzüg (23) ömezler .. bodılı bodı ermezlig ömezler <sansarlı sıkıglıg ömezler ..> (24) kayu ömemek erser bilge bilig p(a)ramıt (AY 291) (Kaya, 1994: 126).

"Bilgiyi öğrenmeleri sayesinde saadet bulamamış insanlarınki gibi iyi köklerini öğrenemeyecek, üşengeç, tembel zihinlerini giderirler. Saadet bulmuş küçük taşıtlı asillerinki gibi büyük merhametli zihni, gönlü durduramayacak ince gönüllerini uzaklaştırırlar. Orada yine bodhisattvalar dhyanayı öğrendiklerinde işareti tutmazlar, işarete bağlanmazlar. İşarete bağlanmamak ise o chen ju denilen öylesine gerçek esastır. Öylesine gerçek esas ise düşünmemektir. Neleri düşünmezler diye sorsa: varlığı ve yokluğu düşünmezler. Kökü ve köksüzü düşünmezler. Sürekliliği ve süreksizliği düşünmezler. Bodhi ve bodhi olmamayı düşünmezler. Samsara ve kötülüğü düşünmezler. Düşünmemek ise bilgi paramita da odur." (Tokyürek, 2018: 589).

(1)Yme ol ok erür kayu bilge bilig (2) p(a)ramıt erser ötrü bir yorıglıg (3) samadı dyan yme ol ok titir bo <erür> (4) dyanıg bışrunmak bilge biligig bışruntuk-(5)-larınta montag bışrunurlar :: k(a)ltı (AY 292) (Kaya, 1994: 127).

"Bilgi paramitası ise sonra bir tefsirli samadhi dhyana da odur. Bu dhyanayı (ve) öğrenme bilgisini öğrendiklerinde böyle öğrenirler." (Tokyürek, 2018 589).

(1)Atkanmazlar :: montag körmeklerintin (2) ötgürü teringde tering nom töz-(3)-in ukarlar ötgürürler odgurak (4) bilge biligleri togar :: ulug y(a)rlıkan-(5)-{Q''}çuçı köngülleri turur :: ötrü öz-(6)-ke adınaguka asıg tusu kılmaklıg (7) ulug bedük küsüşde turup (8) tört törlüg erigde turkaru bilge (9) biligig bışrunurlar <ögretinürler>::bo erür bilge (10) biligig bışrunmakları :: ikegüni (11) tüz yorıtmakları erser inçip bodıs(a)t(a)v-(12)-lar bo montag yangın tolp kamag bügüşüg (13) sakınçıg turgurmamakdın barlı yoklı (14) atkanmakıg birle kitermekleri üze (15) dyanıg bütürü turmış igid yangluk (16) sakınçlarıg tuyunmakdın ötgürü (17) bilgülükli bilteçili b(e)lgülerig ikegü-(18)-ni tarkarmakları üze bilge biligig (19) bütürü köngüllerin edgüke ayıgka (20) ilintürmedin yapşınturmadın atkak-(21)-sızın ap arıg süp süzük tüp tüz (22) kılurlar :: (AY 293) (Kaya, 1994: 127).

"Böyle görmelerinden dolayı derinden (daha) derin öğreti esasını anlarlar, açıklarlar, kesin (açık) bilgileri doğar (ortaya çıkar). Büyük merhametli gönülleri durur, sonra kendine (ve) başkasına fayda sağlamak (için) büyük istekte bulunup dört türlü yerde, öğretide sürekli bilgiyi öğrenirler, öğretirler. Bilgiyi öğrenmeleri (ve) öğretmeleri budur. İkisini düz, doğru yürütmek ise şöyle bodhisattvalar böyle bu şekil bütün bilgiyi (marifeti), düşünceyi durdurmadan varlığa ve yokluğa bağlanmayı gidermeleri ile dhyanayı elde etmiş (tir). Yalan yanlış düşünceleri anlamaktan dolayı bilmek, bilecek işaretleri ikisini uzaklaştırmaları

üzerine bilgiyi elde edip gönüllerini, zihinlerini iyiye (ve) kötüye bağlamadan yapıştırmadan bağsız temiz, tertemiz, dümdüz ederler." (Tokyürek, 2018: 590).

(4) Bo erür şamat vıpaşyan tigme (5) dyanlı bilge biligli ikegüni tüz (6) yorıtmakka tayanıp kut kolunmak (7) p(a)ramıtıg bütürmek :: (AY 294) (Kaya, 1994: 128).

"Samatha vipasyin denilen dhyana ve bilgi (den oluşan bu) ikisini doğru, düz yürütmeye dayanarak saadet isteme, yemin paramitasını elde etmek budur." (Tokyürek, 2018: 590).

Monta (3) yme bodıs(a)t(a)vlar 'eng'ilki köni bilge (4) biliglig küç üze tınl(ı)glar köngülin-(5)-teki yorıglarının edgüsin ayıgın (6) adıra bilmekke tayanıp küç küsün (7) p(a)ramıtıg netegin bütürürler :: (8) köni bilge biliglig küç üze tınl(ı)glar (9) köngülinteki yorıglarının edgüsin (10) ayıgın adıra bilmek yme kayu erür (11) tip tiser .. köni bilge biliglig küç (12) e{'}rser .. k(a)ltı t(e)rs tetrü yangılmaklarıntın öngi (13) üdrülmiş igid sakınçlıg kkirler-(14)-tin öngrerek ök tarıka tüketmiş (AY 295) (Kaya, 1994: 128).

"Burada yine Bodhisattvalar birincisi doğru bilgili güç ile canlılar gönüllerindeki uygulamaların iyisini (ve) kötüsünü ayırabilmeye dayanarak güç paramitasını nasıl elde ederler? Doğru bilgili güç ile canlılar gönüllerindeki uygulamaların iyisini (ve) kötüsünü ayırabilmek yine hangisidir? diye sorsa: Doğru bilgili güç, ters, yanlış (ve) yanılmalardan başka seçilmiş yalan düşünceli kirlerden daha önce tamamıyla."(Tokyürek, 2018: 590-591).

Köni bilge biliglig küç (12) e{'}rser k(a)ltı t(e)rs tetrü yangılmaklarıntın öngi (13) üdrülmiş igid sakınçlıg kkirler-(14)-tin öngrerek ök tarıka tüketmiş (15) tokuzunç oruntakı tıdıgsız ukmakıg (16) tolu tükel tanuklamak üze bilge (17) bilig erksinmekinge tayak boltaçı atl(ı)g (18) çınju tigme ertükteg kirtü tözdin (19) b(e)lgürmiş bilge bilig erür :: tınl(ı)glar (20) köngülinteki yorıglarının edgüsin (21) ayıgın adıra bilmek erser .. k(a)ltı ol çın-(22)-ju tigme ertükteg kirtü tözdin b(e)lgürmiş (23) bilge biligning küçi üze inçip (AY 295) (Kaya, 1994: 128).

"Doğru bilgili güç, ters, yanlış (ve) yanılmalardan başka seçilmiş yalan düşünceli kirlerden daha önce tamamıyla uzaklaşmış dokuzuncu yerdeki engelsiz anlamayı tam tanıklamak üzere bilgi egemenliğine dayanak olacak adlı chen ju denilen öylesine gerçek esastan ortaya çıkmış bilgidir. Canlıların gönlündeki uygulamaların iyisini (ve) kötüsünü ayırabilmek ise o chen ju denilen öylesine gerçek esastan ortaya çıkmış bilginin gücü ile şöyle.." (Tokyürek, 2018: 590-591).

(10)İnçip bodıs(a)t(a)vlar bo montag yangın köni (11) ongaru bilge biliglig küç küsünlerin (12) üntürüp tınl(ı)glar kılınçın adırtlıg (13) bilmek ukmakları üze kayu tınl(ı)g-(14)-lar birök kutrulmış uguşsuz bolguluk (15) ayıg kılınçlarıg kılgalı ugramış erser-(16)-ler inçip olarnı ol ayıg kılınçlarıntın (17) (AY 296) (Kaya, 1994: 129).

"Bodhisattvalar böyle bu şekil doğru bilgili güçleri çıkarıp canlılar eylemlerini farklı bilip anlamaları üzerine hangi canlılar kurtulmuş köksüz olan kötü eylemleri yapmak için niyetlenmiş ise şöyle onlar o kötü eylemlerinden (uzaklaştırmak gerekir)." (Tokyürek, 2018: 591).

(7)Bo erür <köni> bilge biliglig küç üze (8) tınl(ı)glar köngülinteki yorıglarının (9) edgüsin ayıgın adıra bilmekke (10) tayanıp küç küsün p(a)ramıtıg bütürmek… (AY 297) (Kaya, 1994: 130).

"Bilgili güç ile canlıların gönüllerindeki uygulamaların iyisini (ve) kötüsünü ayırabilmeye dayanarak güç paramitasını elde etmek budur." (Tokyürek, 2018: 591).

Tınl(ı)glarıg teringde tering yinçge (15) nomlar içinte kigürmek yme kayu (16) erür tip tiser teringde tering (17) yinçge nomlar erser on törlüg (18) süzülmekler .. on törlüg ornaglar (19) on törlüg yorıglar on törlüg buyan (20) evire bilmekler <on törlüg orunlar .. üç törlüg > on törlüg tözler (21) sekiz törlüg biligler .. iki törlüg (22) mensizler .. tört törlüg ulug bilge (23) biligler üç et'özler arıg süzük (AY 297) (Kaya, 1994: 130).

"Canlıları derinden (daha) derinden ince öğretiler on türlü temizlenmeler, on türlü yer, on türlü yol, on türlü sevabı bağışlamayı bilmek, on türlü yer, on türlü esas, sekiz türlü bilgi, iki türlü benliksizlik, dört türlü büyük bilgi, üç vücut, temiz pak (öğretinin kökü bunlardır.)" (Tokyürek, 2018: 591).

Takı yme bodıs(a)t(a)vlar biş (8) törlüg nomlarka tayanıp onunç (9) bütmiş bışmış bilge bilig p(a)ramıt-(10)-ıg tükel bütürürler :: kayular ol biş (11) tip tiser .. ince k(a)ltı 'eng'ilki alku (12) nomlarnıng edgüsin ayıgın adırt-(13)-lamakka tayanıp :: ikinti kara nom-(14)-lartın ırak kitip yürüng nomlarıg tut-(15)-makka tayanıp :: üçünç sansarıg ir-(16)-memek nırvanıg sevmemekke tayanıp (17) törtünç buyanlı bilge biligli yorıglar-(18)-ıg tüpüktürmekke tayanıp bişinç (19) abışık kılmaklıg törü üze burkan-(20)-lar sanınga kirmekke tayanıp :: bo erür (21) biş .. monta yene bodıs(a)t(a)vlar 'eng'ilki (22) alku nomlarnıng edgüsin ayıgın (23) adırtlamakka tayanıp :: bütmiş bışmış (24) bilge bilig p(a)ramıtıg netegin bütürür-(25)-ler ..(AY 302) (Kaya, 1994: 133).

"Ve yine bodhisattvalar beş türlü öğretilere dayanıp onuncus muhteşem, tamamlanmış bilgi paramitasını (Skr. krtyanusthana-jhana) tamamıyla elde ederler. O beş öğreti hangileridir, diye sorsa: Birincisi bütün öğretilerin iyisini (ve) kötüsünü ayırmaya dayanmak, ikincisi siyah öğretilerden (kötü karmadan) uzaklaşıp beyaz öğretileri (iyi karmayı) tutmaya dayanmak, üçüncüsü samsaradan usanmama nirvanayı sevmemeye dayanmak, dördüncüsü erdem ve bilgi eylemlerini araştırmaya dayanmak, beşnicisi abhiseka yapma töreni ile Buddhalar bilgisine girmeye dayanmak(tır). Beş türlü öğreti budur. Burada yine bodhisattvalar birincisi bütün öğretilerin iyisini (ve) kötüsünü ayırmaya dayanarak muhteşem, tamamlanmış bilgi paramitasını nasıl elde eder." (Tokyürek, 2018: 594).

(6) Nomlar .. törtünç köni bilge bilig tözlüg nom-(7)-lar bişinç kirtüde kirtü tözlüg (8) nomlar erür at tözlüg nom-(9)-lar erser yörügüg okıtdaçı nomlar (10) erür b(e)lgü tözlüg nomlar erser uk-(11)-guluk tözlüg nomlar erür .. adıra (12) bilteçi nomlar erser sekiz biligler (13) erür köni bilge bilig tözlüg nomlar (14) erser .. yirtinçülüg yirtinçülügde yig (15) nomlarka ilinmemek yapşınmamak (16) (AY 303) (Kaya, 1994: 133-134).

"Öğretiler, dördüncüsü doğru bilgi esaslı öğretiler, beşincisi gerçekten gerçek esaslı öğretilerdir. Ad esaslı öğretiler tefsiri okutacak öğretilerdir. İşaret esaslı öğretiler ise anlatacak esaslı öğretilerdir. Ayırabilecek öğretiler sekiz bilgidir. Doğru bilgi esaslı öğretiler dünyevi (ve) dünya üstü öğretilere bağlanmamak (ve) yapışmamaktır." (Tokyürek, 2018: 594).

Burkan (9) kutın bulgınçaka tegi yintem (10) akıgsız nomlarıg ok işletmekleri (11) üze ötrü bütmiş bışmış bilge (12) bilig p(a)ramıtıg bütürürler :: bo erür (13) alku nomlarnıng edgüsin ayıgın (14) adırtlamakka tayanıp bütmiş bış-(15)-mış bilge bilig p(a)ramıtıg bütürmek :: (16) ikinti kara nomlartın ırak kitip (17) yürüng nomlarıg tutmakka tayanıp (18) bütmiş bışmış bilge bilig p(a)ramı-(19)-tıg netegin bütürürler (AY 304) (Kaya, 1994: 135).

"Buddha saadetini buluncaya kadar büsbütün akmayan öğretileri yapmaları üzerine muhteşem, tamamlanmış bilgi paramitasını elde ederler. Bütün öğretilerin iyisini (ve) kötüsünü ayırmaya dayanıp muhteşem, tamamlanmış bilgi paramitasını elde etmek budur. İkincisi siyah öğretilerden (kötü karmadan) uzaklaşıp beyaz öğretileri (iyi karmayı) tutmaya dayanıp muhteşem tamamlanmış bilgi paramitasını nasıl elde ederler?" (Tokyürek, 2018: 594).

(2) Erür :: yürüng nomlar erser :: k(a)ltı (3) bo igid ezüg atkangularnıng ezüg-(4)-in armakın çınınça kirtüsinçe bilteçi (5) çın kirtü tüz bilge bilig erür :: kiter-(6)-mek tutmak erser :: k(a)ltı bo iki tör-(7)-lüg nomlarta emgeklig tegzinç-(8)-din taşkaru üntürü ıdmadaçı igid (9) ezüg atkangularıg kodup olarnı (10) ok çınınça kirtüsinçe bilteçi bilge (11) biligig almak erür :: inçip bodıs(a)t(a)v<lar> (12) bo montag yangın tınl(ı)glarıg yangılturtaçı (13) emgeklig tegzinçde tegzintürteçi (14) igid ezüg nomlartın ırak tezip (15) bolarnı ok çınınça kirtüsinçe bilteçi (16) çın kirtü tüz bilge biligig bekürü (17) tutup nom tözin adırtlamakları (18) üze ötrü bütmiş bışmış (19) bilge bilig p(a)ramıtıg uz bütürür-(20)-ler :: bo erür kara nomlartın ırak (21) kitip yürüng nomlarıg tutmakka (22) tayanıp bütmiş bışmış bilge bilig (23) p(a)ramıtıg bütürmek :: (AY 305) (Kaya, 1994: 134).

"Beyaz öğretiler ise bu yalan yanlış bağların yalanını aldatmasını doğru ve gerçeğe uygun şekilde bilecek doğru, gerçek, düz bilgidir. Gidermek (ve) tutmak ise bu iki türlü öğretilerde ızdıraplı döngüden dışarı çıkarıp göndermeyecek yalan yanlış bağları bırakıp onları doğru gerçek (bir şekilde) bilecek bilgiyi almaktır. Şöyle (ki) bodhisattvalar böyle bu şekil canlıları yanıltacak ızdıraplı döngüde döndürecek yalan yanlış öğretilerden uzaklaşıp bunları doğru ve gerçek (bir şekilde) bilecek doğru, gerçek, düz bilgiyi sağlam (bir biçimde) tutup öğreti esasını ayırmaları üzerine sonra muhteşem, tamamlanmış bilgi paramitasını maharetle elde ederler. Siyah öğretilerden (kötü karmadan) uzaklaşıp beyaz öğretileri (iyi karmayı) tutmaya dayanıp muhteşem, tamamlanmış bilgi paramitasını elde etmek budur." (Tokyürek, 2018: 594-595).

Monçulayu yangın bodıs(a)t(a)vlar ulug (2) y(a)rlıkançuçı köngüllüg ulug bilge (3) biliglig bo iki törlüg kanatları (4) üze sansarlıg kök kalık içinte (5) tıdıgsız uçup tınl(ı)glarıg ozgurguluk (6) kutgarguluk ulug iş ködüglerig iş-(7)-ley{Y}ürler bütürürler :: bo ulug (8) iş ködüglerig bütürmekleri(AY 307) (Kaya, 1994: 135).

"Böylece bu şekil bodhisattvalar büyük merhametli gönüllü (ve) büyük bilgili bu iki türlü kanat ve samsaralı gökyüzü içinde engelsiz uçup canlıları özgürleştirecek kurtaracak büyük işleri yaparlar, bitirirler." (Tokyürek, 2018: 595).

Biligsiz (6) tınl(ı)glarıg bilge yalangukları barça-(7)-nı sıgurmak içkermek p(a)ramıt timek (8) savnıng yörügi erür (AY 310) (Kaya, 1994: 137).

"Bilgisiz canlıları (ve) bilge insanların tamamını kapsamak, içine almak, paramita denilen sözün açıklamasıdır."(Tokyürek, 2018: 596).

(1)Burkanlarnıng on küç tört tör-(2)-lüg korkınçsız bilge biligde ulatı (3) kamaglıksız nomlarıg kalısız bütürmek (4) p(a)ramıt timek savnıng yörügi erür. (AY 311) (Kaya, 1994: 137).

"Buddhaların on güç, dört türlü korkusuz bilgiden başka umumi olmayan, özel öğretileri eksiksiz elde etmek (tamamlamak) paramita denilen sözün açıklamasıdır."(Tokyürek, 2018: 596).

Törtünç arçışmatı yalınayur (20) bilge bilig atl(ı)g orun o kim ol bo (21) orunta bodıs(a)t(a)vlar bilge bilig (22) oot yalını üze nızvanı kadgu-(23)-larıg örtep köyürüp tuyunmak bölük-(24)-lüg nomlarıg bışrunmaklıg y(a)rukın (25) artukrak yalınayurlar yaltrıyurlar. (AY 316) (Kaya 140).

"Dördüncüsü arcismati (denilen) parlayan bilgi adlı yerdir ki bu yerde Bodhisattvalar bilgi, ateşi alevi, ile ihtiras kaygılarını yakıp kavramak bölümlü öğretilerin öğrenme, ışığını çokça yakarlar parlatırlar. " (Tokyürek, 2018: 598).

(1)Anın bo orunnung atı yalınayur bilge (2) bilig atl(ı)g orun tip titir :: bişinç (3) sudurçaya alpda yigedteçi atl(ı)g (4) orun ol :: kim ol bo orunta bodıs(a)t(a)v-(5)-lar bışrunmaklıg al altagları üze (6) yigedteçi bilge bilig erksinmekleri (7) üze körmek bışrunmak atl(ı)g yollar-(8)-takı alp kevgülük nızvanılarıg (9) kevgeli basgalı uyurlar ::anın bo (10) orunnung atı alpda yigedteçi (11) atl(ı)g orun tip titir. (AY 317) (Kaya, 1994: 140)

"Onun (için) bu yerin adı parlayan bilgi adlı yer diye söylenir. Beşincisi sudurjaya, (denilen) zor üstesinden gelmek adlı yerdir ki bu yerde Bodhisattvalar öğrenme yöntemleri ile üstesinden gelinecek bilinç egemenliği ile görme (ve) öğrenme adlı yollardaki zor zayıflayacak ihtirasları zayıflatıp üstesinden gelebilirler. Onun (için) bu yerin adı zor üstesinden gelmek adlı yer diye söylenir."(Tokyürek, 2018: 598).

(9) Tok(u)zunç sadumatı bilge biligde uzan-(10)-mak atl(ı)g orun ol kim ol bo orunta (11) bodıs(a)t(a)vlar alku nomug nomlamakda (12) adruk adruk adırtlarınta erksinmek-(13)-ke tegip iligsiz tutugsuz bolmakları (14) üze bilge bilig erksinmekinte tıdıg-(15)-sız bolurlar :: anın bo orunnung atı (16) bilge biligde uzanmak atl(ı)g orun (17) tip titer :: (AY 318) (Kaya, 1994: 140).

"Dokuzuncusu sadhumati (denilen) bilgide yükselmek adlı yerdir ki bu yerde Bodhisattvalar bütün öğretiyi açıklamakta ayrı ayrı farklarında egemenliğe ulaşıp bağsız olmaları üzerine

bilgi egemenliğinde engelsiz olurlar. Onun (için) bu yerin adı bilgide yükselmek adlı yer diye söylenir. " (Tokyürek, 2018: 599).

Altınç orunta pratya (14) p(a)ramıt tigme bilge (15) bilig p(a)ramıt içinte katıglanurlar (16)(AY 322) (Kaya, 1994: 142).

"Altıncı yerde prajna paramita denilen bilgi paramitası içinde gayret ederler."

Onunç (23) orunta kırtyaanustana-(24)-ınyana p(a)ramıt tigme bütmiş bış-(25)-mış bilge bilig p(a)ramıt içinte (AY 322) (Kaya, 1994: 142).

"Onuncu yerde krtyanusthana-jnana denilen olgunlaşmış bilgi paramitası içinde gayret ederler." (Tokyürek, 2018: 600).

Üçüncü orunka köngül (8) öritmişlerinte bilge biliglig (9) yula y(a)rukın yaltrıdaçı atl(ı)g samadı (10) dyanıg öritürler. (AY 323) (Kaya, 1994: 142).

"Üçüncü yere gönül beslediğinde bilgi meşalesinin ışığını parlatacak adı samadhi dhyanayı yükseltirler."(Tokyürek, 2018: 600).

(17) Pançamabumı atl(ı)g bişinç orunta adruk (18) adruk edgü edremlerig itilmiş atl(ı)g (19) d(a)r(a)nı nomug bulurlar :: şaştamabumı (20) atl(ı)g altınç orunta tolu tükel bilge (21) bilig atl(ı)g d(a)r(a)nı nomug bulurlar :: (AY 324) (Kaya, 1994: 143).

"Pancamabhumi adlı beşinci yerde ayrı ayrı iyilikler (ve) erdemler ile süslenmiş adlı dharani öğretiyi bulurlar. Şaşthabhumi adlı altıncı yerde muhteşem bilgi adlı dharani öğretiyi bulurlar."(Tokyürek, 2018: 601).

(11) Tükel bilge t(e)ngri t(e)ngrisi burkan (12) monçulayu nomlayu y(a)rlıkadukda :: :: (13) ötrü ol üdün sınhanımıtaprabang-(14)-karı atl(ı)g bodıs(a)t(a)v bo montag sakınu (15) sözleyü yitinçsiz tütrüm tering (16) yörüglüg nomlug y(a)rlıgıg eşidü tegi-(17)-nip ötrü olurmış orunıntın örü (18) turup birtin sıngar ong 'engnin-(19)-teki tonın açınıp ong tizin çökitip (20) ayasın kavşurup agır ayamak-(21)-ın töpüsin yirke tegürüp t(e)ngri (22) t(e)ngrisi burkan adakınta yinçürü (23) töpün yükünüp şlök takşutın ince (24) tip ötünti :: :: agır ayamakın (AY 332) (Kaya, 1994: 146).

''Muhteşem bilgili tanrılar tanrısı Buddha böyle açıklayıp buyurduktan sonra o zaman Simhadhvajpratıhataprabhamkara adlı Bodhisatva böyle düşünüp söyleyip ulaşılmaz derin tefsirli öğretili hükmü işiterek sonra oturduğu yerden kalkıp sağ taraftan sağ omzundaki elbisesini açıp sağ dizi ile çöküp ellerini kavuşturup saygı ile başını yere değdirip tanrılar

tanrısı Buddha ayağına saygıyla başını eğip (secde edip) şiiri şöyle okudı:“ (Tokyürek, 2018: 603).

kirtü-(7)-din kelmiş t(e)ngrime .. bilge bilig-(8)-lig közüngüz üze körü y(a)rlı-(9)-kamaz siz birk(e)ye yme nomnung (10) b(e)lgüsin yene t(e)ngrim köni [nomlug] (11) y(a)ruk yaşuk közüngüz üze. (AY 333) (Kaya, 1994: 147).

“Ey gerçekten gelmiş tanrım, bilgili gözünüz ile görüp hükmettiniz bir kere yine öğretinin işaretini yine tanrım doğru öğretili, parlak gözünüz ile her yönü her yönü görürsünüz.“ (Tokyürek, 2018:603) .

(11) Azrua t(e)ngrining bo ötügin eşidü (12) y(a)rlıkap ötrü tükel bilge t(e)ngri (13) t(e)ngrisi burkan azrua t(e)ngrike ince (14) tip y(a)rlıkadı. (AY 336) (Kaya, 1994: 148).

‘‘(Buddha Brahma Tanrı’nın o söylediğini işiterek hükmedip sonra muhteşem bilgili tanrılar tanrısı Buddha, Brahma Tanrı’ya şöyle buyurdu:“ (Tokyürek, 2018: 604).

(13)-[ler] ötrü ol üdün tükel bilge t(e)ngri (14) t(e)ngrisi burkan ince tip şlök söz-(15)-leyü y(a)rlıkadı :: yig nomlar erser (16) sansarlıg atızda ötrü bartaçı (17) titir :: (AY 340) (Kaya, 1994: 150).

*“*Sonra o zaman muhteşem bilge tanrılar tanrısı Buddha şöyle diye şiir söyleyip buyurdu: Üstün öğretiler ise samsaralı akımda sonra varacaktır.” (Tokyürek, 2018:605-606).

(9) [ötün]tiler :: ötrü tükel bilge (10) [biligl]ig t(e)ngri t(e)ngrisi burkan ol (11) [kamag t(e)ngride]m kuvragıg öge alkayu (12) [y(a)rlı]kap :: takı edgüti tutuzu y(a)r-(13)-[lıka]dı :: (AY 342) (Kaya, 1994: 152).

*‘‘*Seslendiler. Sonra muhteşem bilgili, tanrılar tanrısı Buddha o pek çok topluluğu övüp (şöyle) buyurdu: ‘‘ (Tokyürek, 2018: 606).

(10) Ol üdün tükel bilge biliglig t(e)ngri (11) t(e)ngrisi burkan bodı sögüt (12) t(e)ngrisin okıyu y(a)rlıkap ince tip (13) y(a)rlıkadı (AY 345) (Kaya, 1994: 154).

“O vakit çok hikmet sahibi tanrı tanrısı buddha (devatideva), bodhi ağacı tanrısını (bodhisattvasamuccaya) çağırıp şöyle vaaz etti:” (Uçar, 2009: 264.)

Bilge bilig-(18)-lig buyanlıg taluy ögüz kıdıgsız (19) arıg süzük arınmak teringi üze çın (20) tüpsüz küse{’}yür m(e)n tegeyin (21) edgülüg taluyka terkk(e)ye üdün (22) bulayın ulug tuymak burkan kutın (23) bo nom takı törüçe kşantı kılmakım (24) tüşinte udaçı bolayın

bulgalı arınmak-(25)-lıg y(a)rukug bilge biliglig y(a)rukın(26) y(a)rutayın üzüksüz bolsun mening (AY 353)(Kaya, 1994: 157).

"Hikmetin (ve) sevabın (punya) denizi sınırsız (ve) tertemiz arınma derinliği bakımından gerçekten dipsiz (dir). Dilerim (ki), ben bu iyilik denizine kısa zamanda ulaşayım, büyük aydınlanma Buddha kutunu (bodhi) elde edeyim. Bu sutradaki (Altun Yaruk) dharma gereğince af dilememin neticesinde arınmanın ışığını (vimala-prabhasa) elde edebileyim. Hikmetin ışığı ile kesintisiz aydınlatayım." (Uçar, 2009:268).

(1) Y(a)rukum burkanlarnıngka ogşatı buyan-(2)-lıg bilge biliglig yiviglerim bütsün-(3)-ler yme ançulayu ok küküleyin yalanguz-(4)-ın tolp yirtinçü içinte çoglug küç-(5)-lüg erksinmekin ogşatıgsız bolayın (6) akıglıg emgeklig taluydın kut (7) kolur m(e)n keçeyin itigsiz mengülüg (8)taluyda uzatı mengün ilinçüleyin (9) buyanlıg ulug taluyug közünür üd-(10)-te toşgurayın bilge biliglig taluyug (11) kinki üdlerte bütüreyin uluşum (12) balıkım itigi üç yirtinçüde yigedsün (13) edgü edremler kolusı üze uçsuz (14) kıdıgsız itilsün avantlıglar alkugun(15) anta yumgı togsunlar arıg süzük (16) bilge biligleri adasızın t(e)rk bütsün .. (AY 354) (Kaya, 1994: 158).

"Benim parlaklığım budalarınkine benzer olsun, sevap (punya) (ve) hikmet donanımlarım tamamlansın ve öylece de bütün yeryüzünde yalnızca ben övüleyim. İhtişamın (ve) gücün hâkimiyeti bakımından benzersiz olayım. Niyaz ederim ki asravalı ızdıraplı denizden geçeyim. Hareketsiz (samskrta) mutluluk denizinde ebediyen devamlı gezineyim. Sevabın (punya) büyük denizini, şimdiki zamanda doldurayım. Hikmetli denizi gelecek zamanlarda tamamlayayım. Ülkemin elementi üç dünyada (kāma-rûpa-arûpa-loka [dhātu]) aşsın. Mükemmel erdemler, ölçüsü bakımından uçsuz bucaksız teçhiz olsun. Sebeplerin hepsi orada hep birlikte doğsunlar Saf hikmetleri tehlikesiz olarak hemen tamamlasınlar." (Uçar, 2009:268-269).

(15) Anta yumgı togsunlar arıg süzük (16) bilge biligleri adasızın t(e)rk bütsün .. (AY 354) (Kaya, 1994: 158).

"Sebeplerin hepsi orada hep birlikte doğsunlar Saf hikmetleri tehlikesiz olarak hemen tamamlasınlar." (Uçar, 2009:268-269).

(8) Anta ötrü uluş ulugı tükel bilge (9) t(e)ngri t(e)ngrisi burkan yene ol kuvrag (10) arasınta supratıştıtı atl(ı)g bodıs(a)t(a)v-(11)-ıg okıyu y(a)rlıkap ince tip y(a)rlıkadı :: (AY 355) (Kaya, 1994:158).

"Daha sonra ülkenin yücesi, tam bilge tanrı tanrısı Buddha (devatideva) yine o topluluk arasında Supratshita adlı bodhisattvayı çağırarak şöyle buyurdu:" (Uçar, 2009: 269).

(21) Tözün bilge biliglig bodıs(a)t(a)v m(a)has(a)t(a)v (22) kutınga bo kamag bodıs(a)t(a)vlar (23) m(a)has(a)t(a)vlar kutınga yinçürü töpün yükünüp (AY 359)(Kaya, 1994: 160).

"Asil hikmetli (Sadhumati) bodhisattva) mahasattva kutuna secde ederim. Bu bütün bodhisattvalar mahasattvalar kutuna secde ettikten sonra…" (Uçar, 2009: 271).

Turgurup köni bilge biligig biltim (2) alku kurug tip biş yapıglıg ev bark-(3)-ıg titrü ukup bütürtü(5) Tükel bilge t(e)ngri t(e)ngrisi burkan bo (6) d(a)r(a)nı nomug nomlayu y(a)rlıkap yene supratış-(7)-tıtı bodıs(a)t(a)vka ince tip y(a)rlıkadı: (AY 360)(Kaya, 1994: 160).

"Tam bilge tanrı tanrısı buddha (devatideva), bu dharaniyi vaaz ederek buyurduktan sonra yine Supratshita bodhisattvaya şöyle buyurdu:" (Uçar, 2009:272).

(17) K(e)rgek tip y(a)rlıkadı :: :: altun-(18)-önglüg-y(a)ruk-yaltrıklıg-kop-(19)-da-kötrülmiş-nom-iligi atl(ı)g nom (20) bitigde yok kurug tözin okıtmak (21) atl(ı)g tok(u)zunç bölük :: anta ötrü (22) tükel bilge biliglig t(e)ngri t(e)ngrisi (23) burkan bo d(a)r(a)nı nomug nomlayu tüketip (AY 362)(Kaya, 1994: 161).

"Altun renkli ışıklı parıltılı her şeyin üstündeki dharma hükümdarı adlı sutra metninde yokluk (sunyata) aslını açıklamak adlı dokuzuncu bölüm. Beşinci bölüm on. Daha sonra tam bilge sahibi tanrı tanrısı buddha (devatideva) vaaz etmeyi tamamladıktan sonra …" (Uçar, 2009:273).

m kirtü orun-(4)-ug tuymakıg ulug açdım mengülüg .(AY 368)(Kaya, 1994: 164).

"Şimdi devamlı gerçek bilgiyi yükselttim, her şeyi boş diye bildim, beş yapılı (Panca-skandha) evi (insan bedenini) iyice anlayıp gerçek yeri ve duymayı (bodhi) tamamladım." (Uçar, 2009:276).

(16) Altı p(a)ramıtda :: on orunug toş-(17)-gurup burkan kutın bütürtüm :: yalanguz-(18)-ın kükültüm tükel bilge biligin *:: (19) bultukmadı bir tınl(ı)g .. (AY 369) (Kaya, 1994: 165).*

"Tevekkül ve altı paramitata her bakımdan gayret ettim. On yeri (dasabhumi) aşıp Buddha aydınlanmasını (anuttara-samyak- sambodhi) tamamladım. Sadece tam bilgelik ile övündüm, (bu bilginin) ölçüsünü tutabilecek bir canlı olmadı." (Uçar, 2009: 276).

(13) Kamag tınl(ı)glarnıng bilge biligin birker-(14)-tip bir kişike yalanguz birip kılsar (15) anı ked bilge :: montag yanglıg bilge-(16)-ler sansız bolsar bo yirte :: ugayda (?) (AY 370)(Kaya, 1994: 166).

"Eğer bütün canlıların bilgisi bir araya getirilip sadece bir kişiye verilip o kişi çok bilge kılınsa, böyle bilgiler bu yeryüzünde sayısız olsa, o zerrelerin sayısı anca b<i>linbilinecek ti." (Uçar, 2009:277).

Ol üdün ol kamag ulug tirin kuvrag (2) tükel bilge t(e)ngri t(e)ngrisi burkan-(3)-tın bo montag tütrüm tering yörüglüg (4) yok kurug nom tözin eşidü teginip (5) ötrü ülgüsüz sansız tınl(ı)glar tört (6) uluglarnıng biş yapıglarnıng (AY 371)(Kaya,1994: 166).

"O zaman, o büyük topluluk tam bilge tanrı tanrısı buddhadan (devatideva) bunun gibi derin yorumlu yokluk dharma aslını (dharmadhatu) işittikten sonra, sayısız canlılar dört yücenin (mahabhuta) beş yapının (panca-skandha)" (Uçar, 2009:277).

(7) Y(a)rlıkap ötrü tükel bilge t(e)ngri (8) t(e)ngrisi burkan ol alokaçıntamanı (9) atl(ı)g t(e)ngri kızınga ince tip y(a)rlıkadı :: (AY 373)(Kaya, 1994: 167).

"Tam bilge tanrı tanrısı Buddha (devatideva), bu arzı işitip o Alokacintamani adlı tanrı kızına şöyle buyurdu:" (Uçar, 2009: 279).

Tükel bilge t(e)ngri t(e)ngri-(6)-si burkan monı monçulayu nomlug y(a)rlıgıg (7) y(a)rlıkadukda :: (AY 378)(Kaya, 1994:169).

"Tam bilge tanrı tanrısı, bunu bu şekilde dharmalı vaazı buyurduktan sonra…" (Uçar, 2009:281).

(5) S(e)n tip ayıtdı ötrü ol t(e)ngri kızı ulug (6) azrua t(e)ngrike ince tip kiginç birti .. (7) ulug azrualar iligiye k(a)ltı (8) siz sözlemişdeki teg :: tükel bilge t(e)ngri (9) t(e)ngrisi burkan y(a)rlıkaguçı bo bodı tigm-(10)-e yorıg erser .. ertingü alp yorıguluk çın (11) kirtü teringde tering erser inçip alku (12) ne yalanguklar yene anıng yörügin (13) ukmazlar :: bo erser kut bulmış tözünler (14) bilgülüki erür :: yinçgede yinçge (15) artukrak alp bilgülük titir :: ançulayu (16) mini yme tükel bilge t(e)ngri t(e)ngrisi (17) burkan bo montag osuglug tütrüm (18) tering nom yörüginte angsız uz inçkülüg-(19)-in mengiligin yaratu ornatu y(a)rlıkadı :: (20) bo mening sözlemiş savım birök çın kirtü (21) erser amtı m(e)n kut kolur m(e)n b(e)lgüsi ol. (AY 379)(Kaya, 1994: 169).

“O zaman o tanrı kızı yüce mahabrahma tanrıya şöyle cevap verdi: “Ey yüce Brahmanlar hükümdarı (mahabrahman)! Sizin söylediğiniz üzere, tam bilge tanrı tanrısı buddhanın (devatideva) buyurduğu bu bodhi denilen değişim ise uygulanması çok zor, gerçek (ve) pek derin olduğu için, bütün alelade canlılar (prthagjana) yine onun yorumunu anlamazlar. Bu ise aydınlanmış asillerin (arya veya sadhu sahibi kişiler) bilebileceği bir şeydir, pek incedir ve bilinmesi çok daha zordur. Böylece bana da tam bilge tanrı tanrısı Buddha (devatideva) bu gibi derin dharma yorumunda pek mükemmel huzur tesis edip buyurdu: Bu benim söylediğim sözüm eğer gerçek ise ben şimdi dilerim ki o alameti olsun.” (Uçar, 2009: 282).

Az-(11)-rua t(e)ngrining bo ötügin eşidip ötrü (12) alokaçıntamanı bodıs(a)t(a)v ince tip y(a)rlı-(13)-kadı :: ulug azruaya siz ne tıltagın (14) ne ugurın montag sözleyür siz :: anı (15) üçün amtı siz ince ukung :: yme bo (16) yirtinçüdeki kamag nomlar arasınta (17) biligsiz yalanguklar yme öngi titir :: (18) bilge yalanguklar yme öngi titir :: (19) bodı tigme tuyunmak yme öngi titir (20) tuyunmamak yme öngi titir :: kutrul-(21)-mak yme öngi titir :: kutrulmamak yme (22) öngi titir .. (AY 383)(Kaya, 1994: 172).

“Brahman tanrının (mahabrahman) bu arzını işittikten sonra, Alokacontamani bodhisattva şöyle buyurdu: Ey yüce Brahman (mahabrahman)! Siz ne sebeple ne bakımdan böyle söylüyorsunuz? Onun için şimdi siz şöyle anlayın! O halde, bu yeryüzündeki bütün dharmalar arasında bilgisiz insanlar da farklıdır, bilgili insanlar da farklıdır; bodhi denilen aydınlanma da farklıdır, aydınlanmama da farklıdır; kurtulmak da farklıdır, kurtulmamak da farklıdır.” (Uçar, 2009:284).

tınl(ı)glarnıng körkin mengizin körmek (2) üze ünin çogısın eşidmek üze (3) ince tip sakınurlar :: biz körgüçi bo at (4) yangada ulatı tınl(ı)glar kuvragı erser (5) olar barça çın kirtü bar erürler olarta adın-(6)-ları barça igid ezüg titirler tip (7) monçulayu sakınurlar bo sakınçlarınta (8) yene b(e)k tururlar kinki tüpin çınkaru (9) bügünü bilü umazlar anta birök yene (10) kim kayu bilge yalanguklar erserler olar (11) yene neng antag sakınmazlar :: inçip ol (12) antag yilvining tözin tüpin yme (13) adırtlıg bilirler birök ol körünçde (AY 385)(Kaya, 1994: 172).

“Bizim gördüğümüz bu at, fil ile canlılar topluluğu ise, onların hepsi gerçekte vardır. Onların dışındakilerin hepsi gerçek dışıdır, diye bu şekilde düşünürler. Bu düşüncelerinde yine ısrarcıdırlar, sonraki aslını iyice düşünerek anlayamazlar. Ancak orada yine eğer bilgili insanlar olsa ama onlar asla öyle düşünmezler. Çünkü o gibi büyünün aslını da ayrıntılarıyla anlarlar.” (Uçar, 2009: 284).

Ulug az-(18)-rualar iligiye inçip yene (19) biligsiz yalanguklar yirtinçülügde yig (20) ıduk bilge biliglig közüg bulmayukları (21) üçün ötrü alku nomlarnıng çınju tigme (22) ertükteg kirtü tözin bilmezler ne (AY 386) (Kaya, 1994: 173).

"Ey yüce Brahmanlar hükümdarı (mahabrahman)! Aynı şekilde, yine bilgisiz insanlar, dünyada en üstün kutsal bilgili gözü bulmadıkları için, o zaman onlar bütün dharmaların tathata denilen öylelik gerçek aslını anlamazlar." (Uçar, 2009:285).

(9) Ertükteg kirtü tözin bilgel{R}i ukgalı (10) umadın yangılurlar .ol yangılmış yangluk (11) sakınçları küçinte bo uzun sansar için-(12)-te çoma bata tegzinürler inçip (13) emgekdin ozguluk kutrulguluk yolug yıngak-(14)-ıg yme tapmazlar inçip yene tözün (15) bilgeler yirtinçülügde yig ıduk bilge (16) biliglig közüg bulmışları üçün alku nom-(17)-larnıng çınju tigme ertükteg (18) kirtü tözin bilirler ne üçün bilir-(19)-ler tip tiser :: kim ol çınju tigme ertük-(20)-teg töz atkanmaksız yapşınmaksız (21) üçün anın anı bilirler :: ol antag (22) kirtü tözüg bilmişleri ukmışları üçün (23) ötrü ol tözün bilgeler yorıguluk (24) yorımaguluk nomlarıg körserler eşidser- (AY 387)(Kaya, 1994: 173).

"(Bilgisiz insanlar) o yanıltan yanlış düşünceleri yüzünden bu uzun samsara içinde bata çıka dolanırlar. Ayrıca sıkıntıdan kurtulmak için yolu yönü de bulmazlar, ama asil bilgeler yeryüzünde en üstün kutsal bilgili gözü buldukları için bütün dharmaların tathata denilen öylelik gerçek esasını anlarlar. Ne için anlarlar dense ki o tathata denilen öylelik gerçek esas algılanmadığı (ve ona) bağlanılmadığı için onlar onu anlarlar. Onun gibi gerçek esası anladıkları için o asil bilgeler şartlara bağlı (samskrta-dharma) (ve) şartlara bağlı olmayan (asmskrta-dharma) dharmaları görse, işitse…" (Uçar, 2009:285).

(1)-ler yme bilge biliglig küçleri yitmiş-(2)-çe ötrü anga atkanmazlar yapşınmazlar (3) anı yene çın kirtü yig başdınkı üze (4) tutmazlar yorıguluk nomlarnıng çınsızın (5) yarpsızın bilirler :: yorımaguluk nomlar-(6)-nıng yme çınsızın y(a)rpsızın bilirler tek (7) igid sakınç yorımak yorımamaknıng b(e)lgüsi (8) erür .. bo b(e)lgüler yene yalınguz at üze ök bar (9) erürler neng inçip çın kirtü töz üze bar (10) ermezler tip :: monçulayu bilip montagdın (11) ötgürü alku nomlarnıng çınju tigme (12) ertükteg kirtü tözin yangluksuzın köni-(13)-sinçe bilgeli ukg<a>lı uyurlar :: ol yangluksuz (14) könisinçe bilmekleri ugurınta bo uzun (15) sansar içinte çoma bata tegzinmezler :: (16) ötrü emgekdin ozguluk kutrul{W}guluk yolug (17) yıngakıg taparlar :: inçip bo montag köni kirtü (18) tözüg ol tözün bilgeler adınagu-(19)-ka yme biltürgelir üçün yirtinçülüg sav (20) iyin evrilip nomlayurlar sözleyürler :: monı (21) monçulayu yangın ulug azruaya kim (22) ol tözün bilgeler ıduk bilge biliglig (23) közleri

üze körgülük bilgülük :: nom-(24)-laguluksuz sözlegülüksüz ertükteg kirtü (AY 388)(Kaya, 1994: 173-174).

"Bilgilerinin gücü yettiğinden dolayı ona bağlanmazlar.Onu yine gerçek en üstün olarak tutmazlar. Şartlara bağlı (samskrta-dharma) dharmaların gerçek dışılığını bilirler. Şartlara bağlı olmayan (asamskrta- dharma) dharmaların da gerçek dışılığını bilirler. Sadece (bu) yanlış düşüncenin şartlara bağlı (samskrta-dharma) (ve) şartlara bağlı olmayan (asamskrta-dharma) dharmalarının işaretidir. Bu işaretler yine yalnızca ad ile var olurlar, asla gerçek esas olarak var olmazlar diye bu şekilde bilinip bundan dolayı dharmaların tathata denilen öylelik gerçek esasını yanılmadan doğru olarak anlayabilirler. (Asil bilgeler) onu hatasız doğru olarak anlayabilmeleri sayesinde bu uzun samsara içinde bata çıka dolanmazlar. Sonra sıkıntıdan kurtulmak için yolu yönü bulurlar. Böylece bunun gibi gerçek esası o asil bilgeler başkalarına da bildirdikleri için dünyalık söz ile çevirip vaaz edip söylerler. Bu böyledir, ey yüce Brahman (mahabrahman), ki o asil bilgeler kutsal bilgili gözleri ile gördüğü anladığı için." (Uçar, 2009: 285-286).

Anta ötrü m(a)habrah-(12)-mı ulug azrua t(e)ngri alokaçıntamanı (13) bodıs(a)t(a)vdın bo nom yörügin ukup ötrü (14) tükel bilge t(e)ngri t(e)ngrisi burkanka (15) ince tip ötünti :: (AY 390) (Kaya, 1994: 174).

"Daha sonra, Mahabrahma yüce Brahman tanrı (mahabrahman), Alocintamani bodhisattvadan bu dharmanın yorumunu anladıktan sonra tam bilge tanrı tanrısı buddhaya (devatideva) şöyle arz etti :" (Uçar, 2009: 286-287).

Kutlug künte tükel bilge t(e)ngri t(e)ngrisi (14) burkan üskinte kim sizinge tuuş bolup :: (15) bo montag yanglıg tütrüm tering yörüglüg (16) köni kirtü nom y(a)rlıgın eşidgeli bolmış-(17)-ımızka 'eng ked ögrünçlüg sevinçlig (18) erür biz tip sevinç ötüntiler :: anta (19) ötrü uluş ulugı tükel bilge biliglig (20) t(e)ngri t(e)ngrisi burkan azrua t(e)ngrike (21) ince tip y(a)rlıkadı :: eşidgil amtı s(e)n (22) azruaya bo alokaçıntamanı bodıs(a)t(a)v kin (23) keligme üdlerte ratn<a>{R}k{K}ar atl(ı)g burkan (24) bolgay. (AY 391) (Kaya, 1994:175).

"Kutlu günde tam bilge tanrı tanrısı buddha (devatideva) huzurunda ki sizinle karşılaşıp bunun gibi çeşitli derin yorumlu doğru, gerçek dharma vaazını işitebildiğimiz için sevinçliyiz biz, diye sevinçlerini arz ettiler. Daha sonra, ülkenin yücesi tam bilge tanrı tanrısı Buddha (devatideva), Brahman tanrıya şöyle buyurdu: İşit şimdi sen ey Brahman! Bu Alocintamani bodhisattva, sonraki zamanlarda Ratnaka (?) adlı bir buddha olacak." (Uçar, 2009:287).

(1)-ka tegimlig köni tüz tuyuglı bilge (2) bilig ç(a)hşap(u)dka tükellig .. edgün (3) barmış yirtinçüg ukmış üzeliksiz <ulug> er :: (4) tosın erenlerig turulturtaçı yavaltur-(5)-taçı t(e)ngrilerning yalanguklarnıng <yalanguz> (6) bahşısı :: (AY 392)(Kaya, 1994: 175).

"Doğru, aydınlanmış (Samyaksambuddha), bilgi akidelerine kâmilen sahip (vidyacarana-sampanna), iyi gitmiş (sugata), dünyayı anlamış, (lokavid), mükemmel insan (anuttara), edepsiz insanları uysallaştıran (purusa-damya- sarathi), tanrıların (ve) insanların hocası (sastadevamanusyanam)" (Uçar, 2009: 287-288).

Ötrü (18) tükel bilge t(e)ngri t(e)ngrisi burkan yme (19) b(a)yakı burkanlar törüsinçe külçirmek kılu (20) y(a)rlıkap :: (AY 392)(Kaya, 1994: 175).

"Sonra tam bilge tanrı tanrısı Buddha (devatideva) önceki buddhaların âdeti üzere gülmek suretiyle buyurdu." (Uçar, 2009: 287-288).

(16) Y(a)rlıkap tükel bilge t(e)ngri t(e)ngrisi burkan (17) ol kamag toyınlarka yme burkan kutınga (18) alkış birü y(a)rlıkap ince tip y(a)rlıkadı :: (AY 393)(Kaya, 1994: 175-176).

"Tam bilge tanrı tanrısı buddha (devatideva) onları görerek o bütün bhiksulara da buddha kutu (anuttarasamyaksambodhi) kehanetinde bulunarak şöyle buyurdu:" (Uçar, 2009:288)

Ötrü ol üdün (16) ulug azrua t(e)ngri kamag azrua (17) kuvragı birle hormuzta t(e)ngri (18) tört m(a)haranç t(e)ngriler birle ulatı (19) kamag yekler kuvragı yme tükel (20) bilge t(e)ngri t(e)ngrisi burkannıng : (AY 396)(Kaya, 1994: 177).

"Sonra o zaman yüce Brahman tanrı (mahabrahman), bütün Brahman topluluğu ile Hormuzta tanrı, dört Maharaja tanrılar ile ayrıca bütün Yaksalar topluluğu da tam bilge tanrı tanrısı buddhanın (devatideva) bu …." (Uçar, 2009: 289-290).

Anı (11) üçün t(e)ngrim birök bo çambudıvıp yirtinçü-(12)-de kayu kayu il uluşdakı iligler kan-(13)-lar aç kız ig kegen yagı yavlak (14) adası üze basıtıp üküş emgenser buşrul-(15)-sar sıkılsar tangılsarlar ötrü ol (16) ugurta biz kamagun bo nom erdinig (17) tutdaçı bilteçi nomçı bilgelerning (18) köngülleringe kirip ol iligler kanlar-(19)-ka aça yada nomlayu okıtu (20) nomlaguluk sakınç sakınturgay biz ötrü (21) ol nomçı bilgeler yme kim bizing (22) utruşmakımız küçinte ol il uluşlar-(23)-ka barıp ol ilke kanka aça yada (AY 401)(Kaya, 1994: 179-180).

“Onun için tanrım, eğer bu Jambudvipa dünyasında, her nerde ülkedeki hükümdarlar açlık, hastalık, düşman tehlikesi ile baskı görüp çok sıkıntı çekse ve bunaltılsa, o zaman, bu durumda, biz hepimiz bu dharma hazinesini tutacak (ve) bilecek dharmacı bilgelerin (bhikşu) gönüllerine girip, o hükümdarlara ayrıntılı olarak vaaz edip açıklayarak vaaz edilecek düşünceyi düşündürteceğiz.. Sonra, o dharmacı bilgeler de bizim mücadelemiz sayesinde o ülkelere gidip o hükümdara ayrıntılı açıklayarak vaaz edecekler.” (Uçar, 2009: 292).

Okıtu nomlagaylar kingürü (2) yadgaylar :: kim bo nom erdini (3) küçinte ol kamag ada tudalar (4) barça özin ök tarıkgaylar kit-(5)-geyler :: atı kötrülmiş t(e)ngrim :: (6) birök kim kayu iligler kanlar-(7)-nıng ilinte uluşınta bo nom (8) erdinig bilteçi ukdaçı nomçı (9) bilgeler kelserler bo nom erdini<g> yme (10) birle kelti tip bilmiş k(e)rgek (11) ötrü ol üdün ol ilig kan k(e)ntü (12) özi ol nomçı bilgelerke yakın barıp bo (13) nom erdinig eşidmiş tınglamış k(e)rgek .. (AY 402)(Kaya, 1994: 180).

“Vaaz edecekler (ve) genişce yayacaklar. Bu dharma hazinesi sayesinde o bütün tehlikelerin hepsi kendiliğinden uzaklaşacak. Adı yüce (lokajyestha) tanrım! Eğer hükümdarların ülkesinde bu dharma hazinesini anlayan dharmacı bilgeler (bhikşu) gelse, bu dharma hazinesi ile gelmiştir diye bilmek gerek. Daha sonra, o zaman o hükümdarın kendisi o dharmacı bilgelere (bhikşu) yaklaşıp bu öğreti hazinesini dinlemesi gerek.” (Uçar, 2009: 292).

(17) Ötrü tükel bilge t(e)ngri-(18)-si burkan yene tört m(a)haranç (19) t(e)ngrilerke kim m(e)n öngre ertmiş (20) yüz ming koltı nayut sanınça (21) kalp üdlerte üç asankılar (22) içinte burkan kutınga katıglanıp (AY 409) (Kaya, 1994:264).

“Ondan sonra bilge tanrılar tanrısı Buda (Devatideva), yine dört Maharaja Tanrılara şöyle buyurdu: Ey dört Maharajalar! Dinleyin. Ben geçmişte yüz bin Koti, Nayuta sayısınca Kalpa döneminde üç Asamkhyeya içinde Buda kutsallığına (ulaşmaya) çalışıp.”(Ayazlı, 2012:168).

(1)tüü tüpi yokaru turgu teg yürek yarılın-(2)-çıg açıg tarka emgekler emgenip (3)ol emgekimning küçinte timin ök (4)bo alp bulguluk üzeliksiz üstünki (5) yig köni tüz tuymak burkan kutın (6) bulup tükel bilge biligke tegip (7) ötrü bo ıduk nom erdinig aça yada (8) okıtu nomladım anın birök kayu (9) il<i>gler kanlar bo nom erdinig boşgun-(10)-sarlar tutsarlar ayasarlar agırla-(11)-sarlar eşidserler tınglasarlar. (AY 410)(Kaya, 1994: 264).

“Tüylerim diken diken olurcasına yürek yaralayıcı acılara, eziyetlere katlanıp bu zahmetim sayesinde bu ulaşılması zor mükemmel, gerçek aydınlanmaya (anuttarasamyaksambodhi) buda kutsallığına ulaşıp, eksiksiz mükemmel bilgeliğe erişip sonra bu kutsal öğreti mücevherini açıkladım, yaydım.”(Ayazlı, 2012:168).

(8) Ötrü ol üdün tükel bilge (9) t(e)ngri t(e)ngrisi burkan tört m(a)harança (10) t(e)ngrilerning bo ötüglerin eşidü (11) y(a)rlıkap ince tip y(a)rlıkadı. (AY 417) (Kaya, 1994:268).

‘‘O vakit bilge Tanrılar Tanrısı Buda (Devatideva) dört Maharaja Tanrıların bu isteklerini dinleme lütfunda bulunarak şöyle buyurdu : “ (Ayazlı, 2012:169-170).

Köni nomça (19) katıglantaçılarnıng buyan bilge (20) biliglig bo iki törlüg yiveklerin (21) bütürgüke art basut boltaçı (22) erür anı amtı t(e)ngrim bo nom erdini-(23)-ke.. (AY 440)(Kaya, 1994: 195).

“Doğru öğretiye göre davrananların erdem, bilgi (gibi) bu iki tür donanımlarını tamamlamaya yardımcı olacaktır. Şimdi onun için efendim bu öğreti mücevherine.“ (Ayazlı, 2012:175).

(1) Törüsi birle sözleyü tüketmiş-(2)-de kin ötrü tükel bilge t(e)ngri (3) t(e)ngrisi burkan vayşıravanı m(a)ha-(4)-rançıg öge alkayu y(a)rlıkap (AY 449)(Kaya: 1994: 200).

‘‘Yasa üzerine söyleyip tamamladıktan sonra mükemmel bilge Tanrı Tanrısı Buda, Vaisravana Maharaja’yı övüp.“ (Ayazlı, 2012:177).

(10) Kıdıgsız ulug edgüngüz taluy ögüz (11) teg king tering ulsuz tüpsüz (12) edgülüg edgü erdinilerin yükmek ol (13) bilge biliglig sav üze taşa (14) turur üzüksüz yüz ming törlüg (15) yig dyanlar yme birle tolu erür ::(AY 450)(Kaya, 1994: 200).

‘‘Sınırsız ulu erdeminiz okyanus, gibi geniş, derin ve uçsuz, bir iyilik mücevheri yığınıdır. Bilgelik (erdemi) söz ile sürekli taşar. Yüz bin türlü en üstün meditasyon (yoklama) ile doludur.“ (Ayazlı, 2012: 178).

(15) Ötrü tükel bilge t(e)ngri t(e)ngrisi (16) burkan yme şlök takşutın (17) tört m(a)harança t(e)ngrilerke inçip (18) yanturu ince tip y(a)rlıkadı :: ::(AY 451)(Kaya, 1994: 201).

‘‘Mükemmel bilge Tanrı Tanrısı Buda da şiirle dört Maharaja Tanrılara şöyle yanıt verdi:“ (Ayazlı, 2012:178).

(11) Bo nom iligi sudurka usar siz-(12)-ler y(a)rlıgça :: buyan edgü kılgalı :: (13) bilge bilig çog yalın :: tükel (14) bolgay barçanıng (AY 454)(Kaya, 1994: 202).

*"*Bu öğreti hükümdarı sutra (nın) buyruklarına uyarsanız erdem kazanmak için bilge ve heybetle donanacaksınız. On tarafa ulaşan (on gök bölgesindeki) şimdiki zamandaki budalar topluluğuyla (öğretiyi) bu öğretiyi korumayı düşünüp..“ (Ayazlı, 2012:178-179).

(13) Montada ulatı ol tört m(a)harança (14) t(e)ngriler başın ol kamag ülgüsüz (15) sansız ulug tirin kuvrag tükel bilge (16) biliglig t(e)ngri t(e)ngrisi burkantın (17) bo ıduk nomlug y(a)rlıgıg eşidü (18) teginip alkugun barça bir (19) yanglıg ulug bilge biligke ulug (20) tılangurmak edremke ulug buyan (21) edgü kılınçka ulug süzülmekke (22) ulug ögirmekke sevinmek- (AY 457)(Kaya, 1994: 203).

“Ve dört Maharaja Tanrılar başı o bütün sayısız büyük topluluk bilge Tanrı Tanrısı Budadan bu kutsal öğretili buyruğu dinleyip tamamen aynı biçimdeki büyük bilgeliğe, güzel konuşma erdemine, büyük erdemlere, temizliğe, sevince mutluluğa ulaşıp..“ (Ayazlı, 2012: 179).

[(8) Anta ötrü tükel bilge (9) t(e)ngri t(e)ngrisi burkan_ayagka tegimlig (10) şarıputrı arhantıg okıyu y(a)rlıkap [ince] (11) tip y(a)rlıkadı .. şarıputrıya s(e)n amtı (12) ince ukgıl inçip monta yangırtı (13) ögretinteçi bodıs(a)t(a)vlarka boşgunguluk (14) tutguluk öngre ertmiş üdki bodıs(a)t(a)vlar (15) boşgunmış tutmış (16) tig[me] ilinmeksiz atl(ı)g d(a)r(a)nı nom Q'P.....Z] (AY 459) (Kaya, 1994: 204).

“Ondan sonra eksiksiz bilge Tanrı(lar) Tanrısı Buddha (Devatideva), saygıdeğer Aziz Şariputri ‘yi çağırarak şöyle buyurdu: ”Ey Şariputri, sen şöylece anla ki yeni öğrenecek Bodhisattvaların öğrenerek uygulayacağı geçmiş zamanlardaki Bodhisattvaların öğrenerek uyguladığı … .denen bağlanmama adlı dharani, öğreti(lerin) kapısı(dır).” (Çetin, 2012: 177).

(2) K(e)rgek tükel bilge t(e)ngri (3) t(e)ngrisi burkan monça y(a)rlıkamışda (4) ötrü şarıputrı arhant ince tip (5) ötünti .. (AY 460)(Kaya, 1994: 205).

“Eksiksiz bilge Tanrı (lar) Tanrısı Buddha böyle buyurduktan sonra Aziz Şariputri şöyle ricada bulundu“ (Çetin, 2012:177).

(10) Anta ötrü tükel bilge t(e)ngri (11) t(e)ngrisi burkan anand toyınug (12) okıyu y(a)rlıkap ince tip y(a)rlıkadı (13) ananda sizler kamagun ince (14) bilingler .. (AY 465)(Kaya, 1994: 207).

“Sonra eksizksiz bilge Tanrılar Tanrısı Buddha, Rahip Anant'ı çağırarak şöyle buyurdu: “Ey Anant, sizleri hepiniz şöyle biliniz.“ (Çetin, 2012: 178-179).

(18) Anta ötrü tükel bilge t(e)ngri (19) t(e)ngrisi burkan ol kamag tirin kuvrag-(20)-nıng bo montag öngin öngin ötünmiş (21) ötüglerin eşidü y(a)rlıkap ötrü (22) olarnı barça öge

alkayu ince (23) tip y(a)rlıkadı :: :: edgü edgü (24) sizler kamag küçlüglere monı (AY 472) (Kaya, 1994: 209).

"Ondan sonra eksiksiz Bilge, Tanrı (lar) Tanrısı Buddha, bütün o cemaatin bu başka başka sunumlarını dinleyip onları büsbütün takdir ederek şöyle buyurdu: "Ey siz bütün güçlüler, iyi iyi (sizleri kutlarım)!" (Çetin, 2012:181).

Nom erdinig nomlaguçı erser m(e)n (2) olarnıng bilge biliglerin tılangurmak-(3)-ların asa üsteyü tegingey m(e)n :: (4) kayuda birök padakları üjikleri (5) kalsar unıtılsar köngüllerinte kelürüp (6) açuk adırtlıg közüntürü (7) tegingey m(e)n :: (AY 474)(Kaya, 1994: 210).

"Eğer öğreti ustaları, bu altın renkli, parlak ışıklı, büsbütün yüce öğreti mücevherini tebliğ ederse ben onların bilge (lere özgü) bilgilerini, belagat güçlerini çoğaltarak artıracağım. Eğer (bu öğreti mücevherinin) şiirleri, harfleri kalsa, unutulsa (onları) gönüllerine ulaştırıp açıkça görünür kılacağım." (Çetin, 2012: 181).

(13) Çambudıvıp yirtinçüde kingürü yadturup (14) t(e)rk üdün yitlingülük batguluk kılu (15) teginmegey m(e)n .. yene yme bo nomug (16) eşidteçi tınl(ı)glarıg y(i)ti sekiz (17) tılangurmak edremlig tering yörüglerig (18) ukdaçı ulug bilge biliglig (19) t(e)rk üdün ünüş yolug tapdaçı (20) bodıs(a)t(a)v yorıglıg közünür ajunta (21) uzun özlüg yaşlıg kutlug ülüg-(22)-lüg kılu tegingey m(e)n :: takı yme (AY 474)(Kaya, 1994: 210).

"Çambudvip ülkesinde geniş bir alana yayılarak, kısa zamanda kayıp (ve) yok olma tehlikesinden kurtaracağım. Bunun yanında bu öğretiyi duyacak (olan) canlıları fazlasıyla belagat erdemiyle bezenmiş, derin açıklamaları anlayacak (derecede) yüce bilgili, tez zamanda yükselme yolunu bulacak. Bodhisatva yoluna yürüyen, bu dünyada uzun yaşayacak, kutlu (ve) bahtlı (kimseler) kılacağım." (Çetin, 2012: 181).

(12) Anta ötrü tükel bilge t(e)ngri (13) t(e)ngrisi burkan sarasvatı t(e)ngri kız-(14)-[ınıng] bo ötüglerin eşidü y(a)rlıkap (15) [öt]rü ince tip y(a)rlıkadı :(AY 480)(Kaya, 1994: 214).

"Eksiksiz bilge Tanrı (lar) Tanrısı Buddha, Tanrıça Sarasvati 'nin bu sözlerinden sonra şöyle buyurdu:" (Çetin, 2012:183).

Ol bilge biliglig sav erkligi (10) t(e)ngriye sogançıg tatıglıg sav-(11)-ıngızını buşı biring kamagka .. (AY 482)(Kaya, 1994: 215).

"Ey hikmet sahibi, söz ustası Tanrıça (sizden) isteğim şudur ki, tatlı (ve) güzel sözlerinizi bağışlar mısınız bizlere?" (Çetin, 2021: 184).

(17) Anta ötrü sarasvatı t(e)ngri kızı (18) bo d(a)r(a)nıg sözleyü tüketip ol (19) kondını bramanka ınçe tip tidi (20) edgü edgü bramana kamag tınl(ı)glar (21) oglanı üçün tılangurmak til agız (22) bilge bilig edrem kuo kelig kılgalı (23) udung amtı bo d(a)r(a)nı nomnıng (24) tutguluk törüsin ayu bireyin tip (AY 483) (Kaya, 1994: 215).

"Tanrıça Sarasvati, bu drahaniyi tamamladıktan sonra Kondini Brahman'a "Ey Brahman iyi iyi (kutlarım)! Bütün canlılar için, belagatin hikmetinin sihirli gücünü anlamayı başardın" dedi. (Sonra) "Şimdi bu drahaniyi yerine getirme kuralını söyleyeyim" diyerek." (Çetin, 2012:184).

T(e)ngri (11) burkan körkining bir uçlug kılıp köni (12) ögin tepremedin ornatsun anta (13) ok bulgay siziksiz dyan bilge (14) bilig ikegüni bulgay kopda d(a)r(a)nı (AY 485)(Kaya, 1994: 216).

"Tanrı Buddha resminin huzurunda dursunlar.Bütünüyle doğru düşünerek (bu düşüncede) kıpırdamadan sebat etsin(ler). İşte orada (o zaman), şüphesiz ruh dalması ve bilgelik bilgisini, ikisini bulacaktır. Dharani denen erdemi bütünüyle bulacak(lardır)." (Çetin, 2012:185).

Tengri kızın ögeyin anıng edgüsin (2) tip anta ötrü ınçe tip (3) şlök sözledi :: :: :: (4) agır ayamakın yükünür m(e)n :: narayan (5) t(e)ngri kızınga :: yirtinçü yir suv (6) içinte .. ulug erksinmekke (7) tegmişke amtı m(e)n öge küleyü (8) teginür m(e)n ol ayagka tegimligig (9) k(a)ltı öngreki ulug arjılar (10) körkitü sözleyü birtiler katıglanmak-(11)-ka tükellig ınçkü esengü köngüllüg (12) siz uvut uyat üze çavıkmış (13) atl(ı)g küülüg bilge siz ögi erür siz (14) togurtaçı bo yirtinçü yir suvnung (15) kedlenmeklig kınıgın ulug katıglanmak-(16)-da yorıyur siz ulug çerig içinte. (AY 489)(Kaya, 1994: 217).

*"*Sarasvati adlı Tanrıça'yı onun iyiliğini öveyim, diyerek şu şiiri söyledi: Derin (bir) saygıyla secde ederim. Tanrıça Narayan'a yeryüzü içinde, yüce güce ulaşmış olana, şimdi övüyorum ve adını yüceltiyorum, o saygıya layık olanı. Nasıl ki önceki yüce kahinler göstererek söyleyiverdilerse. Büsbütün başarılı, huzur (ve) mutluluk dolu gönle sahipsiniz. Utanmasıyla üne kavuşmuş, şan şöhret sahibi bilgesiniz. Bu yeryüzünün anasısınız. Bu yeryüzündeki güç çekişmesinin zahmetine katılıyorsunuz. Büyük ordu(lar) içinde." (Çetin, 2012: 186).

(8) Yüzüngüznüng turugı tolun ayka (9) ogşayur bilge biligke tükellig-(10)-in ınanguluk orun siz tılangurmak (11) edremin saçılıp tag sengiri teg (12) ünyük siz ödeçilerke bir (13) yanglıg umug ınag bolur siz.. (AY 492)(Kaya, 1994: 219).

"Yüzünüzün duruluğu dolunaya benzer. Eksiksiz bilgeliğinizle inanç makamısınız. Belagat gücünüzün varlığı nedeniyle yüksek dağ zirveleri gibi yükseksiniz. Sorumluluğunu yerine getirenler için bir tür umutsunuz." (Çetin, 2012:187).

(11) Et'özüngüz ol king tan (?) körkle (12) közüngüz kök lınhuaka ogşatı (13) ol buyanlı bilge biligli (14) y(a)rukın atıngız küngüz tolmış ol .. (AY 495)(Kaya, 1994: 220).

"Bedeniniz türlü güzelliklerle bezenmiştir. Gözünüzün genişliği nilüferin uzun (ve geniş) yaprağı gibidir. İyiliklerle, bilgi ve parlak şan ile dolusunuz."(Çetin, 2012:188).

(6)Barça kangay tapınça tip tidi :: (7) anta ötrü tükel bilge bilig-(8)-lig t(e)ngri t(e)ngrisi burkan ol kondını (9) bramanka ince tip y(a)rlıkadı ..:: (AY 497)(Kaya, 1994: 221).

"Bunun üzerine Buddha, Kondini Brahman'a şöyle dedi:" (Çetin, 2012:188).

(13)Uz ukayın bileyin bilge bilig (14) d(a)r(a)nı edrem bışrungalı ötleyin (15) bodı yolug bulguka kingürü (16) asıg kılayın (AY 505)(Kaya, 1994: 224).

"Hikmetli dharani'nin faziletini iyice anlayayım. Bodhi yolunu bulmak (nirvana'ya ulaşmak) için tatbikatta bulunmak üzere gayret sarf edeyim." (Uçar, 2017: 116).

Ötrü ol üdün <tükel bilge> t(e)ngri t(e)ngrisi (AY 511)(Kaya, 1994: 226).

"O zaman tanrılar tanrısı Buda" (tükel bilge tanrılar tanrısı B yazması)" (Çetin, 2017:251-252).

Kim ol (3) ratnapuşpi atl(ı)g tükel (4) bilge t(e)ŋri t(e)ŋrisi burkan (5) ulug y(a)rlıkançuçı köŋül üz-(6)-e mėni ėrinçkeyü tsuyurkayu (7) y(a)rlıkap burhanlarnıŋ ulug (8) küçi üze kim mėni amtıka (9) tegi kayu orunlarıg öser m(e)n.. (AY 515)(Kaya, 1994: 228).

"Öyle ki o Ratnapuşpi adlı Tanrılar Tanrısı Buda yüce merhametli gönlüyle merhamet edip beni bağışlayarak Budalara özgü yüce gücü sayesinde şimdiye kadar hangi yerleri düşünsem." (Çetin, 2017: 256-257).

(15) Kanar tip tidi <anta> ötrü tükel (16) bilge t(e)ngri t(e)ngrisi burkan (17) ol şırıkını kut t(e)ngri katunın (18) öge alkayu ince tip (19) y(a)rlıkadı: (AY 517)(Kaya, 1994: 228).

"Sonra eksiksiz bilge Tanrılar Tanrısı Buda o kutlu Şirikini tanrıçayı överek şöyle buyurdu:" (Çetin, 2017: 265-266).

Teggeyler t(e)ngrim tip ötünti .. anta (2) ötrü tükel bilge t(e)ngri t(e)ngrisi (3) burkan şırıkını kut t(e)ngri katunı-(4)-nıng bo montag ötügin eşidip (5) öge alkayu ince tip y(a)rlıkadı :: (AY 527)(Kaya, 1994: 232).

"Diye arz etti. Eksiksiz Bilge Tanrılar Tanrısı Buda kutlu Şirikini tanrıçanın bu arzını dinlesikten sonra övgüyle şöyle buyurdu:" (Çetin, 2017: 289).

(7) Ötünti :: :: anta ötrü (8) tükel bilge biliglig t(e)ngri t(e)ngri-(9)-si burkan yir katunın okıyu (10) y(a)rlıkap ince tip y(a)rlıkadı .. (AY 533)(Kaya, 1994: 235).

"Arz etti. Ondan sonra tam bilge Tanrı Tanrısı Buda yer hatununa seslenerek merhametli (bir) şekilde buyurdu: "

(11) tip tidi :: anta ötrü tükel (12) bilge biliglig t(e)ngri t(e)ngrisi (13) burkan yir katunının bo ötügin (14) eşidü y(a)rlıkap ince tip y(a)rlıkadı ... (AY 537)(Kaya, 1994: 237).

"Eksiksiz bilge, Tanrılar Tanrısı Buda, yer tanrıçasının bu takdimini işittikten sonra şöyle buyurdu:" (Çetin, 2017: 313-314).

(*8) Bo kamag nomlarıg bilgeli ukgalı (9) umakım üze bar erür mening alp (10) sakınguluk bilge biliglig y(a)rukum (11) bar erür mening alp sakınguluk (12) bilge biliglig yıçınım bar erür (13) mening alp sakınguluk bilge biliglig (14) yorıgım bar erür mening alp (15) sakınguluk bilge biliglig yükmekim.. (AY 540) (Kaya, 1994: 239).*

"Böylesine bütün bu öğretileri bilip anlayabilmem sayesinde benim düşünülmesi zor hikmetli aydınlığım vardır. Benim düşünülmesi zor, akıl almaz hikmetli aydınlığım vardır. Benim düşünülmesi zor, akıl almaz hikmetli meşalem vardır. Benim düşünülmesi zor, akıl almaz hikmetli yolum vardır. Benim düşünülmesi zor, akıl almaz hikmetli bilgi yığınım vardır." (Çetin, 2017: 320).

Üze bo nom erdinig nomladaçı nom-(2)-çılarıg tılangurmakın asgalı (3) ögin köngülin üstegeli tüü yüt-(4)-lerintin kirip küçlüg küsünlüg (5) kılgalı çogın yalının bilge biligin (6) yititgeli ömekde köngül-(7)-kermekde yanmaksız turıtmaksız (8) kılgalı et'özlerin igsiz kemsiz (9) kaçıgların inç mengilig ürüg (10) uzatı ögrünçlüg sevinçlig (11) kılgalı uyu teginür m(e)n . (AY 541) (Kaya, 1994: 240).

"Bu öğreti mücevherini öğreten vaizlerin hitabet kabiliyetini artırmak, aklını ve gönlünü yüceltmek için saç diplerinden girip (onları) güçlü kuvvetli kılmaya, aydınlığını, hikmetli bilgiyi edinmesini sağlamaya, teffekkür etmek konusunda sebatkar kılmaya, bedenlerini

hastalıksız, organlarını huzurlu, daima mutlu kılmaya nail oluyorum."(Çetin, 2017: 322-323-324).

Bo nom erdinig eşidteçi (21) tınl(ı)glar sakınu sözleyü yitinçsiz (22) bilge biliglig y(a)rukın y(a)rup (23) yaltrıp buyanlıg bilge biliglig (AY 541) (Kaya, 1994: 240).

"Öyle ki bu öğreti mücevherini işiten canlıların hesap edip söyleyemesi imkansız hikmet dolu ışıkla parlayıp sevaplı, hikmetli techizatla." (Çetin, 2017: 322-323-324).

(17) tip ötünti :: anta ötrü uluş (18) ulugı tükel bilge t(e)ngri (19) t(e)ngrisi burkan sançanaçavı (20) urungutnung bo ötügin eşidü (21) y(a)rlıkap ince tip y(a)rlıkadı .. (22) (AY 545) (KAYA, 1994: 242).

"Ülkenin ileri geleni, eksiksiz bilge Tanrılar Tanrısı Buda Komutan Sançanaçayş'nin bu arzını dinledikten sonra şöyle buyurdu.." (Çetin, 2017:333).

(17) Ötrü tükel bilge biliglig t(e)ngri (18) t(e)ngrisi burkan vasundarı (19) yir katunınıng bo ötügin (20) eşidü y(a)rlıkap ince tip y(a)rlıkadı .. ..(AY 547) (Kaya, 1994: 243).

"Sonra eksiksiz bilge, tanrılar tanrısı Buda, Vasundari yer tanrıçasının bu arzını dinleyerek, şöyle buyurdu:" (Çetin, 2017:338).

(16) tip tidi montada ulatı tükel (17) bilge biliglig t(e)ngri t(e)ngrisi (18) burkan bo baladıvaçı atl(ı)g (19) ilig kan üzeki öngreki (20) tıltagıg nomlayu y(a)rlıkap ilke (21) uluşka asıglıg raçaşastır (22) törüsin tükel okıtu y(a)rlıkadı (AY 567) (Kaya, 1994: 255).

''Buna ek olarak eksiksiz bilge, Tanrılar Tanrısı Buda, bu Baladivaçi adlı hükümdara ait geçmiş zamana ait nedeni vaaz edip buyurarak ülkeye yarar sağlayacak Rajaşastr öğretisini tamamen anlatmayı bahşetti." (Çetin, 2017: 392-393).

(9) Bölük :: :: anta ötrü (10) uluş ulugı tükel bilge bilig-(11)-lig t(e)ngri t(e)ngrisi burkan (12) ol kamag tirin kuvragka (13) raçaşast(ı)r tigme begler (14) törüsin nomlayu y(a)rlıkap yene (15) ince tip y(a)rlıkadı :: (AY 570) (Kaya, 1994: 256).

"Ondan sonra şehrin yüce (sahibi) tam bilge tanrı tanrısı buda o bütün topluluğu Raçaşastır beyleri öğretiyi anlatarak, buyurdu. Şöyle diyerek buyurdu: "

(8) Ol üdün ol ilig kan olurur (9) erti tı ornaglıg bir ugurta (10) tülinte nomlamışıg eşidti (11) bilge bilig buyanıg körti bar-(12)-ın bir nomçı ratnaraşı (13) atl(ı)g açarıg uz olurup orunta (14) kün t(e)ngri teg y(a)ruklug nom-(15)-lamışın kingürü bo nom erdini (16) yörügin ol üdün ol ilig. (AY 572)(Kaya, 1994: 256).

"O zaman o şehrin hükümdarın oturduğu yerde. Bir zamanda düşünde anlattığını işitti. Hikmetli bilge sevabı gördü. Bir üstad vardı. Adı Ratnaraşı üstad yerinde oturup güneş tanrı gibi parıltılı bu öğretiyi genişleterek (açıklayarak) anlatışın. O zaman o hükümdar."

(11)Tengin kim bilgey bo buyan-(12)-larım küçide (!) bultum amtı (13) burkan kutın tegdim nomlug (14) et'özke ertükteg çın bilge (15) biligke tip y(a)rlıkadı .. .. (16) altun-önglüg-y(a)ruk-yaltrıklıg-(17)-kopda-kötrülmiş-nom-iligi atl(ı)g (18) nom bitigde t(e)ngriler yek-(19)-ler küzetmek atl(ı)g iki otuz-(20)-unç bölük .. ol üdün tükel (21) bilge biliglig t(e)ngri t(e)ngrisi (22) burkan şırıkını atl(ı)g kut t(e)ngri (23) katunın okıp ince tip (AY 580)(Kaya, 1994: 259).

"Kısmetin dengin kim hikmet… bu sevapların gücüde… buldum şimdi buda ulaşdım. Öğreti bedene gerçek hikmetli bilgiye diyerek buyurdu: Altın rekli, ışık parıltılı yüce hükümdar sûtra tanrıları, şeytanları gözetmek adlı (iki otuzunç bölük) o zaman tam hikmetli bilge tanrı tanrısı buda Şirikini adlı tanrı hatununa seslenerek şöyle dedi."

(1) Erser kin keligme üdlerte (2) nomlug suvsuşın bilge biliglig aş-(3)-ın yme monçulayu ok todgurayın (4) kanturayın tip tidi. (AY 606) (Kaya, 1994: 269).

"Sonra gelecek zamanlarda öğreti sözünü hikmetli bilgiyi çoğaltmak, bundan sonra muhakkak doyurayım, kandırayım diyerek şöyle dedi…"

(10)Bo savnıng basa songınta m(a)has(a)tvı (11) tigin ince tip tidi ay içilerim-(12)-e biz kamagun amtı isig özümüzke (13) et'özümüzke ertingü ilinmiş yapşın-(14)-mış biz inçip yene adınaguka asıg (15) tusu kılgalı bilge biliglig y(a)ruk közü-(16)-müz yok bolur erki (AY 611)(Kaya, 1994: 272).

"Bu sözün hemen sonrasında Mahâsattva prens şöyle dedi: "Ey ağabeylerim! Biz hepimiz şimsi canımıza, vücudumuza son derece bağlanmışız, ancak yine kendisine f fayda sağlayacak olan, bilgili aydınlık gözümüz yok mu oluyor acaba?" (Gulcalı, 2015: 81).

(16) Nırvanıg tilegülük busuş sakınç (17) emgek tolgakıg birtem tarkarguluk (18) togmak ölmeklig tegzinçig amırtgurgu-(19)-luk nızvanılıg ilişig üzgülük dyan bilge (20) biliglig küçüg küçlentürgülük tolu tükel (21) bışrunmaklıg edgüg egsüksüz bütürgülük (22) yüz buyanlıg itigin itingülük tolu (23) tükel bilge biligig tüpkergülük ((AY 614)(Kaya, 1994: 273).

"Nirvâṇa'yı istemeli; keder, düşünce (ve) eziyeti bütünüyle uzaklaştırmalı; doğum ve ölüm döngüsünü sona erdirmeli tutku bağlarını koparmalı dhyâna gücünü güçlendirmeli;

mükemmel eğitim almayı (ve) iyiliği eksiksiz (şekilde) tamamlamalı yüz sevaplı işi işlemeli; bütün (tekmil) bilgililerin aslını araştırmalı." (Gulcalı, 2015: 86).

Bo üdte koluda alku nızvanılar-(13)-ıg yiti yokı birle kalısız tarkarıp (14) kiterip üstün t(e)ngrining altın (15) yalanguknıng bahşısı bolup tükel bilge (16) biligke tegip inçip neçökin (17) umagay m(e)n birer birer tınl(ı)glar üçün (18) üküş kalplar ertginçe tamuda azu (19) yme adın orunlarta olarnı üçün (20) emgek emgenip togmak ölmek sansar-(21)-tın nızvanılar tegzinçdin ozgur-(22)-galı kutgargalı tip y(a)rlıkadı.. (AY 628)(Kaya, 1994: 279).

"Şöyle dursun ki bu zamanda bütün ızdırapları kalıntılarıyla birlikte tamamıyla giderip yukarıdaki tanrı(lar)ın alttaki insan(lar)ın hocası olup tam bilgeliğe ulaşmama rağmen, her bir canlı için pek çok devirler geçinceye kadar cehennemde yahut da başka yerlerde onlar için eziyet çekip, (o canlıları) doğum ölüm döngüsünden kurtarmaya kâdir olamıyorum, diye buyurdu." (Gulcalı, 2015:221).

Ötrü yene tükel bilge t(e)ngri t(e)ngri- (AY 628)(Kaya, 1994: 279).

"Ardından yine kâmil bilge, tanrılar tanrısı." (Gulcalı, 2015:221).

Ol üdün tükel bilge t(e)ngri t(e)ngri-(13)-[si] burkan anandka ötrü ince (14) tip y(a)rlıkadı .. öngre üdteki (15) bodıs(a)t(a)v m(a)has(a)tvı atl(ı)g tigin erser .. (AY 642)(Kaya, 1994: 285).

"O vakit kâmil bilge tanrılar tanrısı Buddha Ananda'ya şöyle buyurdu : "Eski zamandaki Bodhisattva Mahasattva adlı prens ise…" (Gulcalı, 2015: 224).

Birgüke anın amtı (2)bo tuşda asıg kılgalı tınl(ı)glarka (3) yagız yirig topulup yokaru ünmişi (4) bo erür .. tip y(a)rlıkadı :: :: :: (5) tükel bilge biliglig t(e)ngri t(e)ngrisi (6) burkan bo çetikig nomlayu y(a)rlıkamışda (7) ol kamag ulug tirin kuvrag üstün (8) t(e)ngri altın yalanguk alkugun barça (9) yiringüyü açıyu ögirip sevinip adın (10) mungadıp üzeliksiz üstünki yig (11) köni tüz tuymak burkan kutınga b(e)k (12) katıg köngül öritdiler .. monı monçulayu (13) bo nomlug kezig ertdükde tükel bilge (14) t(e)ngri t(e)ngrisi burkan k(e)ntününg (15) kuo kelig edremin yıga y(a)rlıkadukda (16) ötrü ol astup ikileyü yene (17) yirke batıp közünmez boltı :: :: :: (18) altun-önglüg-y(a)ruk-yaltrıklıg-kopda-(19)-kötrülmiş-nom-iligi atl(ı)g nom bitigde (20) ontın sıngarkı bodıs(a)t(a)vlar [t(e)ngri] (21) t(e)ngrisi burkan[ıg] ögmek atl(ı)g yiti (22) otuzunç bölük [.. .. ol üdün] (23) tükel bilge biliglig t(e)n[gri t(e)ngris(i] (AY 644)(Kaya, 1994: 285-286).

“Onun için şimdi bu zamanda, canlılara fayda sağlamak için yağız yeri delip, yukarıya doğru çıkış (nedeni) budur.” diye buyurdu. Kâmil bilge tanrılar tanrısı Buddha bu (yeniden) doğum efsanesini (jataka) vaaz edip buyurduktan sonra, o bütün büyük cemaat yukarıdaki tanrılar alttaki insanlar hepsi, üzülerek sevinerek ve ayrıca hayret ederek, en yüksek mükemmel, doğru (ve) düz kavrayışlı Buddha kutsallığına sıkı gönül bağladılar. Böylelikle bu dini vecibeyi tamamladıktan sonra, kâmil bilge tanrılar tanrısı Buddha, kendinin ilahi gücünü toplayarak buyurduktan sonra, o sandık (stupa) yeniden yere batıp görünmez oldu. Altın renkli, parlak ışıklı, herşeyden yüce öğreti (dharma) şahı adlı öğreti kitabında (sutra), ’On taraftaki Bodhisattvalar(ın) tanrılar tanrılar Buddha’yı övmesi’ adlı yirmi yedinci bölüm. O zaman kâmil bilge tanrılar tanrısı…” (Gulcalı, 2015:224-225).

(7) [çam]budıvıp uluşda gr(a)tırakut tagka (8) [teg]ip tükel bilge t(e)ngri t(e)ngrisi burkan (9) [ada]kınta biş tilgenin yinçürü töpün (10) [yü]küntiler (AY 645)(Kaya, 1994: 286).

“ Jampudvipa ülkesinde (bulunan) Grdhrkuta dağına varıp, kâmil bilge tanrılar tanrısı Buddha’nın ayağına beş uzuvu (panca-mandala) ile secde ederek baş aşağı eğildiler.” (Gulcalı, 2015:225).

(11) Yitinçsiz mengilerig köngülçe t(e)ngrim (12) sizing edgülüg taluy ögüzüngüz (13) king tering erür arıtı bultukmaz (14) yöleşürügin yöleştürüp bilgeli .. (15) tolp tınl(ı)gka bir yanglıg (16) y(a)rlıkançuçı köngülüngüz evrilür(17) al altagda tavranu ançak(a)y-(18)-a yme tınmaz siz tering (19) [bil]ge biliglig taluy ögüzüngüz (20) [kıdıgsız] ol .. t(e)ngrili yalanguklı (21) [kamagun tengle]geli umazlar (22) [kaltı birök] ming tümen. (AY 647)(Kaya, 1994: 287).

“Tanrım sizin fazilet deniziniz geniş (ve) derindir; (fazilet denizinizin) benzerini kıyaslayıp bilmek asla mümkün değldir. Bütün canlılara aynı şekilde merhmetli gönlünüz(ile) yönelirsiniz; (herkese uygun) yöntemlerinizle (upaya) hareket edip hiç de dinlenmezsiniz. Derin bilge tabiatlı okyanusunuz sınırsızdır; tanrılar ve insanlar hepsi birden (bile bilgelik okyanusunuzun sınırını) hesaplayamazlar.” (Gulcalı, 2015: 225-226).

(13) <ötrü> ol üdün bodı sögüt t(e)ngrisi (14) yme ök şlök takşutın t(e)ngri t(e)ngri-(15)-si burkanıg öge küleyü ince tip (16) ötünti yükünür m(e)n t(e)ngrim siz-(17)-ing arıg süzük bilge biligingizke .. (18) [yükün]ür m(e)n t(e)ngrim sizing (19) [ürü]g ürgit köni nom tileklig (20) [bilge bilig]ingizke yükünür m(e)n (21) [t(e)ngrim] .....’KYZ nomdın tarkarta-(22)-[çı bilge biligingizke] yükünür m(e)n (23) [t(e)ngrim sizing] uzatı tüz tutdaçı.(AY 653)(Kaya, 1994: 290).

“O vakit, Bodhi Ağacı tanrı(ça)sı da şiir okuyarak tanrılar tanrısı Buddha’yı medhedip şöyle arz etti : “Tanrım sizin saf bilgeliğiniz önünde saygıyla eğiliyorum! Tanrım, sizin daima doğru öğreti isteyen bilgeliğiniz karşısında saygıyla eğiliyorum; tanrım, (sizin) daima eşit tutan.” (Gulcalı, 2015: 227).

(1) Adırmaz üdürmez bilge biligingizke (2) tanglançıg erür siz t(e)ngrim uçsuz (3) kıdıgsız yorıgıngız üze .. tang-(4)-lançıg erür siz udumbar çeçek teg. (5) alp tuşgulukunguz üze .. tanglanç-(6)-ıg erür siz taglar kanı basmış (7) teg tanglançıg erür siz (AY 654)(Kaya, 1994: 291).

“Ayrımcı olmayan anlayışınız önünde saygıyla eğiliyorum. Tanrım, uçsuz bucaksız (dini) uygulamalarınızla olağanüstüsünüz; zor bulunması bakımından Udumbara Çiçeği gibi şaşırtıcısınız; dağların hükümdarı basmışcasına olağanüstüsünüz.” (Gulcalı, 2015:227).

(1) Anta ötrü tükel bilge t(e)ngri (2) t(e)ngrisi burkan bodı sögüt t(e)ngri-(3)-sining bo ötügin eşidü y(a)rlıkap (4) bodı sögüt t(e)ngrisinge anga (5) ince tip y(a)rlıkadı ::(AY 657)(Kaya, 1994: 292).

“O vakit, kâmil bilge tanrılar tanrısı Buddha, Bodhi Ağacı tanrı(ça)sının bu arzını işittikten sonra, Bodhi Ağacı Tanrı(ça)sına şöyle buyurdu.” (Gulcalı, 2015:228).

(2) özke adınaguka asıg kılgalı udaçı (3) siz bilge biligke tükellig siz ne (4) y(a)rlıg y(a)rlıkasar siz t(e)ngrim inçip (5) y(a)rlıkamış y(a)rlıgıngız neng yoksuz (6) kurug tözsüz bolmaz (AY 660)(Kaya, 1994: 294).

“(Tanrım, siz) kendinize (ve) başkalarına fayda getirensiniz; bilgeliğe erensiniz. Tanrım, siz hangi buyruğu buyursanız, buyurduğunuz buyruk asla boş (ve) asılsız olmaz.” (Gulcalı, 2015:228).

<anta> ötrü uluş ulug[ı tükel] (21) bilge t(e)ngri t(e)ngrisi bu[rkan] (22) sarasvatı t(e)ngri [kızınga ince tip] (23) y(a)rlıkadı edgü [edgü tözün t(e)ngri] (AY 660)(Kaya, 1994: 294).

“Ondan sonra, ülke büyüğü kâmil bilge tanrılar tanrısı Buddha Srasvati tanrıçasına şöyle buyurdu: “Harika! Harika! Ey asil tanrıça!” (Gulcalı, 2015:228).

Montada ulatı ol (17) kamag tirin kuvrag üstün t(e)ngri (18) altın yalanguk öz öz til-(19)-[lerinte] tükel bilge t(e)ngri t(e)ngrisi (20) [burkanıg] öngin öngin öge küleyü (21) [teginip] tüketdüklerinte ötrü (22) [atı kötrülmiş] ayagka tegimlig on-(23)-[tın sıngarkı tınl(ı)glarka] y(a)rlıkançuçı köngüllüg (AY 661)(Kaya, 1994: 294-295).

“O bütün cemaat üstteki tanrılar alttaki insan(lar) kendi dil(ler)inde kamil bilge tanrılar tanrısı Buddha’yı ayrı ayrı övüp bitirdikten sonra adı yüceltilmiş saygı değer on çeşit güce sahip yüce merhametli, gönüllü.. “ (Gulcalı, 2015: 229).

(1) Tükel bilge biliglig t(e)ngri t(e)ngrisi (2) burkan ol kuvrag içinte erigme (3) ülgüsüz sansız bodıs(a)t(a)vlar kuvrag-(4)-ın ulatı kamag t(e)ngrili yalanguk-(5)-lı kuvragıg okıyu y(a)rlıkap ince tip (6) y(a)rlıkadı ... (AY 662)(Kaya, 1994: 294).

“Kâmil bilge tanrılar tanrısı Buddha, o topluluk içinde bulunan sayısız Bodhisattvalar topluluğu ve ayrıca bütün tanrılar ve insanlar topluluğu (na) vaaz ederek şöyle buyurdu.” (Gulcalı, 2015: 229).

ulug edgü ögli köngülte (11) antag yanglıg yig adruk y(a)rlıkançu-(12)-çı köngülüngüz küçinte küyü (13) küzetü tutgay biz bo nom erdinig (14) turkaru .. buyan edgü kılınç arkalıg (15) yiviglerig toşgurup b(e)lgürtdü[ngüz] (16) yangırtı bilge bilig arkalıg (17) yivigig antag yanglıg egsüksüz (AY 664)(Kaya, 1994: 294-295).

“Yüce iyi niyetli gönülde huzur içinde yaşayansınız. Öylesi mükemmel şefkatli gönlünüzün gücüyle biz bu öğreti cevherini daima koruyacağız; iyi amel(ler) yardımıyla donanımları tamamlayıp, bilgelik yoluyla donanımlı (olarak) yeniden ortaya çıktınız.” (Gulcalı, 2015: 229).

“Erdinig kim-(20)-ler birök bar erser bodı ulug (21) olarka m(e)n kingürü [bo sudur] (22) erdini yörügin [tip ötünti] (23) anta ötrü tükel [bilge t(e)ngri t(e)ngrisi] (AY 670)(Kaya, 1994: 298).

“Şayet kimler var ise yüce bodhi’yi (aydınlanmayı) seven; ben onlara bu öğreti cevherinin anlamını genişletip vaaz edeyim.” dedi. Ardından, kâmil bilge tanrılar tanrısı.” (Gulcalı, 2015:231).

(6) Anı üçün sizler <kamag> tözün-(7)-ler oglı tözünler kızı bo (8) ögretigde bışrununglar ögreti[ning]-(9)-ler tavranınglar katıglanınglar .. tip (10) y(a)rlıkadı :: :: :: (11) montada ulatı bügü biliglig tükel bilge (12) t(e)ngri t(e)ngrisi burkan bo altun-(13)-önglüg-y(a)ruk-yaltrıklıg-kopda-(14)-kötrülmiş-nom-iligi atl(ı)g nom erdinig (15) adakınga tegi tolu tükel nomlayu (16) y(a)rlıkadı :: :: anta ötrü ol (17) kamag üstün t(e)ngri altın yalanguk (18) ulatı sansız sakışsız ulug tirin (19) kuvrag t(e)ngri t(e)ngrisi burkan-(20)-nıng y(a)rlıgın eşidü teginip üküş te[lim] ögir[tiler] (21) sevintiler ögdiler tegintiler (22) ulug ögrünçlüg se[vinçlig bolu] (23) teginip tükel bilge biliglig t(e)ngri (24) t(e)ngrisi burkan [y(a)rlıgın töpülerinte] (AY 672)(Kaya, 1994: 299).

“Bunun için sizler, bütün asiller kızı, asiller oğlu bu eğitimde talim alınız, çabalayınız.” diye buyurdu. Bundan başka, dahi bilgili, kâmil bilge tanrılar tanrısı Buddha bu altın renkli, parlak ışıklı, her şeyden yüce öğreti şahı adlı öğreti cevherini sonuna kadar büsbütün buyurdu. Ardından o bütün üstteki tanrılar alttaki insanlar, ayrıca sayısız büyük topluluk(lar), tanrılar tanrısı Buddhanın buyruğunu işitip çok sevindiler, methettiler; (böylece) sevinçli olarak, kâmil bilge tanrılar tanrısı Buddha(nın) buyruğunu üst kısmından tutup, (beş uzuv (ları) ile secde ederek baş aşağı eğilip kendi mekânlarına dağıldılar.” (Gulcalı, 2015:231).

151 (10) Bo savnıŋ basa soŋınta m(a)has(a)tve 152 (11) tegin inçä tep tedi, ay eçilärim 153 (12) a, biz kamagun amtı isig özümüzkä 154 (13) ät’özümüzkä ärtiŋü ilinmiş yapşın- 155 (14) mış biz, inçip yänä adınaguka asıg 156 (15) tusu kılgalı bilgä biliglig y(a)ruk közü- 157 (16) müz yok bolur ärki ymä antag birär ulug 158(17) y(a)rlıkançuçı köŋüllüg kutlug yalaŋuk-159(18) lar ürüg uẓatı öz ät’özlärin titip160(19) ıdalap tınl(ı)glarka asıg tusu kılurlar tep.. (Gulcalı, 2015: 81-82).

“151(10) Bu sözün hemen sonrasında Mahâsattva 152(11) prens şöyle dedi: “Ey ağabeylerim! 153(12) biz hepimiz şimsi canımıza, 154(13) vücudumuza son derece bağlanmışız, 155(14) ancak yine kendisine fayda 156(15) sağlayacak olan, bilgili (ve) aydınlık gözü 157 (16) müz yok mu oluyor acaba? Yine öylesi yüce 158(17) merhametli gönüllü mübarek insan-159(18) lar (var ki onlar) daima kendi vücutlarını feda edip, 160(19) canlılara fayda sağlarlar.” (Gulcalı, 2015:111).

226(16) Nirvanıg tilägülük busuş sakınç 227(17) ämgäk tolgakıg birtäm tarkarguluk 228(18) tugmak ölmäklig tägẓinçig amırtgurgu-229(19) luk nizvanilıg ilişig üzgülük dyan bilgä 230(20) biliglig küçüg küçländürgülük tolu tükäl 231(21)bışrunmaklıg ädgüg ägsüksüz bütürgülük (Gulcalı, 2015: 86-87).

“226(16) Nirvâṇa’yı istemeli; keder, düşünce, 227(17) (ve) eziyeti bütünüyle uzaklaştırmalı; 228 (18) doğum ve ölüm döngüsünü sona erdir-229 (19) meli; tutku bağlarını koparmalı; dhyâna gücünü 230(20) güçlendirmeli; mükemmel 231(21) eğitim almayı (ve) iyiliği eksiksiz (şekilde) tamamlamalı.” (Gulcalı, 2015: 114).

256(1) Taprançsiz yayılmaksız ulug y(a)rlıkançuçı 257(2) köŋül turgurup bo maniŋ sävär amrak et’öz- 258(3) ümin titar m(ä)n ıdalayur m(ä)n, buzulmaksız 259(4) çokmaksız burhan kutın tiläyür m(ä)n 260(5) kim kamag bilgelerke sevgülük taplaguluk (Gulcalı, 2015: 89).

“256(1)Tereddütsüz, büyük (bir) merhametle 257(2) bu benim sebdiğim vücudu-258(3) mu terk ederim, bozulmaz 259(4) çürümez Budalığı dilerim, 260(5)ki (Buda kutsiyeti) bütün bilginlerce sevilendir.” (Gulcalı, 2015: 115).

İyi ve Kötü Prens Hikâyesi

Yime bir bilge nom bilir er ince tip tidi tavar kazganmak neng taluy ögüz ke kirip köngül-teki küs-üşin kantur-galı sakınsar bulunçusuz çintemeni erdini bulsar kamag yirtünçüdeki tınlıg-larnıng küsüşin inçip tigin alkunı taplamadı tek taluy ögüzke kirmişig tapladı ötürü içgerü kangı iligke. (Hamilton, 1998: 17-18).

“Yine, bilge ve yasa bilir bir adam şöyle dedi: “Mal mülk kazanmak konusunda, insan, okyanus, ırmağına gidip, gönlündeki arzularını doyurmayı düşünürse ve bulunmaz çintamani mücevherini bulursa, bu dünyadaki bütün canlıların arzularını [yerine getirebilir?]..” (Hamilton, 1998: 17-18).

Balıq uluşta bilgelerke ayıtıp kim yime ötkürü umadılar üküş bilge kişiler ince tedi-ler ol közsüz kişi ayıg bilge tetir. (Hamilton, 1998: 47).

“Şehirdeki ve ülkedeki bilgelere sormuş; onlar da bir çözüm bulamamışlardı. Birçok bilge kişi şöyle demişti: “O gözsüz kişiye, son derece bilge deniyor. Ona sorun.” (Hamilton, 1998:47).

Balıq uluşta bilgelerke ayıtıp kim yime ötkürü umadılar üküş bilge kişiler ince tedi-ler ol közsüz kişi ayıg bilge tetir. (Hamilton, 1998: 47).

“Şehirdeki ve ülkedeki bilgelere sormuş; onlar da bir çözüm bulamamışlardı. Birçok bilge kişi şöyle demişti: “O gözsüz kişiye, son derece bilge deniyor. Ona sorun.” (Hamilton, 1998:47).

Kuanşi İm Pusar

(17) Uluġ suvķa kirser ölimegey sıġta tegip öngey taķı yime ming (18) tümen tınlıġlar altun kümüş erdni monçuķ (19) satıġsız erdniler tilegeli taluy ögüzke kirser (20) taluy içinteki kara yil kelip kemisin tokıp yekler (21) ergüsi otruġlarınta ölüm yirke tegürser anıng (22) ara bir bilge kişi kuanşi im pusar atın atasar (23) ol kamag tınlıglar taluydakı tişi yeklerde ozar kurtulur esen.. (Tekin, 2019: 10).

“(17) Bir denize (uluġ suw) girse [ve Kuanşi im pusar adını çağırsalar] ıslanmaz ve sığ (bir yere) ulaşıp çıkar. Ve yine sayısız (söz anl: 10.000.000) (18) canlı varlıklar, altın gümüş, mücevher, boncuk (ve) (19) baha biçilmez değerli şeyleri aramak için deniz (veya) ırmağa

girseler (ve) (20) denizde kara yel çıkıp gemilerini parçalayıp (onları insan yiyen) devlerin (skr. yakṣa) (21) bulunduğu yere, adalarına (yani) ölüm yerine götürse (ve) onların (22) arasında hakîm bir kimse, Kuanşi im pusar adını ansa (23) bütün o canlı varlıklar, denizdeki (insan yiyen) dişi devlerden kurtulur (eş anl.), sağ." (Tekin, 2019: 19).

(66) Birü(k) kim ayıġ ḳılınçlıġ ḳararıġ biligsiz kögüzlüg (67) erser uzun turḳaru ḳuanşi im pusar atın (68) atayu tapınu udunu t(eginse)r erüş ḳar(arıġ biligsiz) (69) biliginte kiter kögüzi bolur yaruḳ bilge alḳınçsız (70) könüllüg bodisvt ḳuanşi im pusarnıng (71) ḳutadmaḳ küçi erdemi antaġ uluġ titir anı.. (Tekin, 2019: 11-12).

"(66) Bir canlı varlık, kötü amelli, kararmış ve bilgisiz gönüllü (67) ise (ve) bu canlı varlık da) uzun müddet Kuanşi im pusar adını (68)saygıyla anar, (ona) tapınır (ve) uyarsa, kara gönülündeki bütün karanlık (69) ve bilgisizlik gider, gönülü parlak ve hakîm olur. Tükenmez gönüllü bodhisattva (70) (skr. Akşayamati) Kuanşi im pusar'ın (71) mesut etme gücü (eş anl.) (işte) bu kadar büyüktür. Bundan dolayı." (Tekin, 2019: 20-21).

(184) Yilvikip aġuḳup ölürgeli saḳınsar yana ol oḳ ḳıltaçıḳa (185) tegir ayıġ irinç yarlıġ umuġsuz ınaġsız emgeklig (186) tınlıġlar öginte ḳangınt taḳı yegrek adasınta (187) tudasınta ara kirür ozġurur al çeviş bilge bilig (188) ḳazġanç ertingü öküş kazġanmış üçün bügülüg (189) erdemke tıdıġsız erür ontun sıngar etüz körtgürür ol (190) yir suw yoḳ kim kentü özi tegmeser kentüni atamış (191) ünüg anta oḳ eşidür tamu prit yılḳı ajunta özi (192) kirip emgeklerinte ozġurur ḳuanşi im pusar tınlıġlarıġ (193) ḳolulamışı çın kirtü ḳolulamaḳ (194) titir king bilge bilig ḳolulamaḳ titir uluġ yarlıḳançuçı (195) ḳolulamaḳ titir.. (Tekin, 2019: 17-18).

"(184) Bir kimse (canlı varlıklara) büyü yapıp (onları) zehirlemeği, öldürmeyi düşünse de o kimseye (öz anl: işi yapan) (185) saldırır. Sefil (eş anl:), acınacak halde olan, umutsuz (eş anl.) ızdırap çeken (186-187) canlı varlıkların sıkıntıları (eş anl.) arasına, ana babalarından daha iyi girer, kurtarır. (Canlı varlıkları kurtarmak için) usulleri, çareleri hikmet ve (188) sevabı pek fazla olduğundan tabiatüstü (189) gücünün hududu yoktur. On yönde (yani her yerde) görünür (söz anl: vücut gösterir). (190) Kuanşi im pusar'ın ulaşamayacağı hiçbir âlem yoktur. Kendisini çağıran (191) sesi hemen işitir. Cehennemlikler (skr. Naraka), açlık çeken ruhlar (skr. Preta) ve hayvanlar (skr. Tiryagyoni) dünyasına (ajun= gati) (192) girer, (onları) acılarından kurtarır. Kuanşi im pusar'ın canlı varlıkları (193) (kurtarmağa) ant içmesi gerçek (eş.anl.) bir ant içmedir (194) geniş bir hikmet (ile teçhiz edilmiş) bir ant içmedir." (Tekin, 2019: 24).

Eski Türk Şiiri

t- usik-ni talulalım / Tapışgulug erser töz-in / Tavar-mu birip sadgın algu ool [.] / Talay-takı bilge-ler-ning söz-in / Tapışmadı-(l)ar bu bilig-ler / Takılıp bilig-siz öz-in / Taraldaçı targu bilig-lig / Dantırvıd adgu ol köz-in.

"t harfini seçip alalım, eğer kökünü bulmak imkânı varsa; mal mı verip satın almalı talay'daki bilgelerin sözünü; bu bilgiler cahillere takılıp, birbirlerini bulamadılar; dağılan şeyleri dağıtan bilgili gözünü dantirvid atmalı." (Arat, 2007:108-109).

Ukmaz tuymaz munuk-larıg korkıdur siz / Usal sımdag tınlıg –larıg kındurur siz / Ornadmak-tın yig mengi-te tındurur siz / Ulug bilge eren-lerig ögirdür siz.

"Anlamaz, nüfuz etmez budalaları korkutursunuz, gafil, ihmalkâr canlıları cezalandırırsınız, yerleştirmekle üstün huzur içinde dinlendirirsiniz, büyük bilge insanları sevindirirsiniz." (Arat, 2007:158-159).

Kayu-tın neng söö-tin berü kelmeksiz –siz / Kaçan erser kayu-ka –m-a barmak-(sız) siz / Kamag orun sayu körser kolulayu / Kangıçım-a bilge-lerke tapmaksız siz.

"Siz hiç bir yer ve zamandan beri gelmiş değilsiniz, hiç bir zaman hiç bir yere de gidecek değilsiniz, hiç bir yerde de bakıp, gözetleyerek, ey babacığım, bilgelere tapanlardan değilsiniz." (Arat, 2007: 158-159).

BTT XIII Texte 14

Atı kötürülmiş alkunı bilteçi burhan baḫşıka /(10) alku kamag nizvanılıg igning emi yürüntegi bolmış / ayaguluk ıduk nom erdini kutınga / adakın yorıyur tin tarıglag titmiş / ayaguluk ıduk bursang kuvrag erdini kutınnga / akaş kökning altın yagızның / (15) atı mangalı ıduklarka / ayaz piravaranlıg yangı künüg körkle turdaçı kutluglarka / abayur nirvan kapıgın açdaçı / alpagut bilge erenlerke ayıg kılınçlarımızını ökünü bilinü / (20) adaklarınta yükünü kṣnti ötünü teginür biz mungçayun tėp.. (Zieme, BT XIII/14/ 9- 21).
"Adı yüceltilmiş (ve) her şeyi bilen buddha hocalarına bütün ihtiras hastalığının çaresi ilacı olmuş yüce (ve) kutsal öğreti cevher hikmetine yürüyen ayaklı ruh tarlası denilen yüce (ve) kutsal bursang cemaat cevheri hikmetine gökte gökyüzünün altta yeryüzünün adı şanlı kutsallara Pravarana gününü güzellikle tutacak kutlulara Abhayapura Ṇirvāna kapısını açan cesur, yiğit bilge erenlere kötü amellerimizi pişmanlıkla itiraf ederiz (ve) ayaklarına secde ederek af dileriz.." (Besli, 2019: 474).

BT XIII 39

(1) alkışlığın adrulmış / alkatmış uygur ėlimz-a /alpın kutın yėgedmiş / arslan bilge hanımız-a / (5) alnın ılılur tamdulur / adruklug uygur bizning ėlimiz-a

(Zieme, BT XIII/39/ 2-7).

"Ey kutlu (ve) seçkin övgülü uygur hakanımız! Yiğitlik (ve) ikbâde üstün ey Arslan bilge hanımız alnı yanan parlayan ey seçkin Uygur hükümdarımız." (Besli, 2019: 496*).*

BT XIII 40

Alkunı bilteçi belgürzün / amtı bo buyan küçinte / (30) arslan başlıg /bilge tengri ėlig köngök ıduk kut/ ançulayu ok ekem tölek kız tengrim / adın kalmış hatunlar tiginler yeme (Zieme, BT XIII/40/ 28-32).

"Tamamını bilen ortaya çıksın şimdi bu sevap nisbetinde Arslan Bilge Tanrı İlig Köngök kutsal saadeti işte ablam Tölök Kız Tanrım (ve) de diğer hatun prensler." (Besli, 2019: 498-499).

BT XIII 41-42

Arslan bilge tengri ėlig / atam kireşiz ıduk kut / (10) anam tuglug kutlug aga birle /ançulayu kunçıgan aga yeme (Zieme BT XIII/41/ 8-11).

"Arslan Bilge Tanrı han, babam Kirāsiz Iduk kut annem Tuglug Qutlug Aga ile aynı zamanda Qunçıgan Aga da." (Besli, 2019:500).

Ağlatı takı bo buyan küçinte: kim ol /arslan bilge tengri ėlig atam kireşiz ıduk kut / (15) anam tuglug kutlug aga birle / ançulayu ok kunçıgan aga yeme / abita burhannıng uluşınta / antiraysız tugup belgürüp / adak songınta terk üdün / (20) alkunı bilteçi burhan belgürzünler (Zieme, BT XIII/42/ 14-21).

"Ayrıca bu sevaplar nisbetinde: ki o atam Arslan Bilge Tanrı Bey Kireşiz Idukkut annem Tuglug Qutlug Aga ile ve ayrıca Qunçıgan Aga ile Abita Burkan ülkesinde sıkıntısız doğup vücut bulup (ortaya çıkıp) en sonunda ve hızlıca kısa zamanda her şeyi bilen Buddha ortaya çıksın." (Besli, 2019: 501).

Türkische Turfan Texte V-VIII

Na üçün tisar, ol tınlıg turgaru bilge bilig közün adruk adruk alkınçsız körtle öŋ körk körür. Ol öŋ körk tözi yıltızı yok kurug titir. Ol yokug biligli bilge bilig okragu burkanlar biligi titir. Anı üçün tınlıglar edgü köni yolçı yirçi bulup alku türlügüg yok kurug körser, ol tınlıg köŋüli biligi burkanlar köŋüli biligi titir. (Türkısche TT. V: 26).

"Ne için dese, o insan turur. Hikmetli bilge gözünü çeşit çeşit tükenmeyen güzellikler renk ve şekil (resimler, varlıklar) güzelliği görür. O renk, güzellik, esas (kök) yıldızı, (indriya –

duyu organlarıyla elde edilen bilgi)-ye yokluk ve boşluk denilir. O boşluk hikmetli bilge (tarafından) (düşünen) budalar düşüncesi denir. Onun için canlılar iyi, doğru, kılavuz bularak, bütün çeşitleri boşluk (olarak) görse, o insan düşünce (ve) bilgisine budalar bilgi (ve) düşünce (diye) adlandırılır."

Sekiz türlüg yaruk bilge bilig bir kuvrag, bir yükmek bolup, bir nom bitig boltuk üçün sekiz yükmek yaruk nom bitig tip atanur. Yang tiser, yaruk tip titir, taising itigsiz bultukmaz. Tering yörügin utgurak yaruti yaşuti ötkürü usar, ol bilge bilig timin yaruk bilge bilig titir. Ne üçün tiser, sekiz türlüg köŋül bilig ulagı sapıyı yok kurug, bultukmaz titir. Anı ötkürü umiş üçün sekiz yükmek yaruq tip Atanur. Takı yime ince tip yarlıkadı: kaltı yirtinçüde erüşi arkagı ikigü arquru turguru kavşurup, turqu işkirti böz ulatı bir ad bolur. Tınlıglarka kadgu tonagu ulatı asıg tusu kılur. Ançulayu yime bu nom bitig içinteki sekiz türlüg köŋül bilig erüşi bolup, yaruk bilge bilig arkagı bolup, turgaru kavışıp, tınlıglar tuyar ukar bilir bolup, ötkürüp burkan yolına kirür. Asıg tusu kılur, anı üçün bu nom bitig sekiz yükmek yaruk bitig tip atandı. Sekiz türlüg köŋül bilig bu erür.(Türkısche TT. V: 48).

"Sekiz türlü aydınlık hikmetli bilge (lerin olduğu) bir topluluk skandha (beş tasavvur yığını) olup, bir sutra olduğu için sekiz tomar parıltılı bir sutra olarak adlandırılır. Şekli ışık gibidir. Süssüz araba bulunmaz. Derin düşünce(ler) tamamen ışıklı ve parıltılı (yerine geçirmek ötkürü). O hikmetli bilge ışıklı hikmetli bilge dir. Nasıl dese; sekiz türlü düşünce, bilgi, hayat zinciri, yokluk(ta) bulunmaz denilir. Ondan başka sekiz tomar parıltılı (diye) adlandırılır. Bundan sonra şöyle buyurdu: "Yeryüzünde (?) her ikiside kavuşarak durur ipek kumaşlı bez başka bir değer olur. Canlılara keder, tören elbisesi (ayrıca) faydalı olur. Böylece bu sutra içindeki sekiz türlü düşünce, bilgi çok olur, ışıklı hikmetli bilge olur. Kavuşup canlılar duyar, anlar, bilir, olarak buda yoluna girer. Faydalı olur, onun için bu sutra, sekiz yükmek parıltılı kitap diye adlandırıldı. Sekiz türlü fikir, bilgi vardır."

Tengri burkan bu nom yarlık yarlıkap, kamag kalın kuvrag işitmedüküg eşitmiş teg, bulmadukug bulmış teg bolup, ertingü ögrünçülüg sewinçlig bolu teginip, köŋülleri kögüzleri bilge biligleri yarudı yaşudı, alkugun taştınkı törüg belgüg yok kurug tip biltiler. (Türkısche TT. V: 54).

"Tanrı Buda bu öğretiyi buyurdu : "Hepiniz topluluğun işitmediğin işitmiş gibi, bulmadığını bulmuş gibi olup, fazlasıyla sevinçli, neşeli olarak gönülleri (düşünceleri), gözleri hikmetli bilge açık şeklide hepsi dışarıda dış sebeplerden (?) boşluk-yokluk diye bildiler."

(İki otuzunç) Mançuşiri bodistv-ning aviskanda kılınçınga kelser, edgü ol tidi[k] bilge kişi e(r)z-e ulug buyan kılmış kerek, tegi edgü bolur iglig e(r)z-e bad [ongu]lur. (Türkısche TT.VIII .: ?)

Mançuşiri bodisattvanın aviskanda yaptıkları gelsei iyi ol (?) hikmetli bilge kişi sevap işlemesi gerek, (işlerse) iyi olur. Hastalık kötü.

Bėş ajuntakı tınlıgların / biligsiz biligtin öngi ötürtüngüz /bilge biligte yaraddıngız / (25) frinibran sanlıg kıltıngız (Clark, 1982: 168).

"Beş hayat şeklindeki bu canlıları, cehaletten çekip çıkarttınız, onlara bilgelik yarattınız ve Para Ṇirvāna ünvanlı yaptınız. " (Besli, 2019: 515).

Açıklama

Uygur Dönemi eserlerinden Altun Yaruk'ta *Bilge* sözcüğü 424 defa geçmektedir Özellikle *Altun Yaruk'taki* sayı dikkat çekmektedir. İyi *Düşünceli Prens ve Kötü Düşünceli Prens Hikâyesi'nde 1 defa, Kuanşi İm Pusar* adlı eserde 8 defa geçmektedir. *Eski Türk Şiiri, 28 defa geçmektedir. Turkısche Turfan Text V-(7), Turkısche Turfan Text VIII. (1), Anlam Bilim Açısından Eski Uygurca Şiirler adlı çalışmanın* içerisinde yer alan *The Manichean Turkıc Pothi Book 'ta 1 defa, Süleymen Wang'ın Erdemleri'nde 1 defa, BTT XIII Texte 14'te 1 defa, Texte 39'da 2 defa, Texte 41'de 1 defa, Texte 42'de 1 defa geçmektedir.* Eserlerde geçen örneklerin yanı sıra bilge kavramının kullanım alanları ve şekilleri bilge kavramının anlamsal açıdan zenginliğini ortaya koymuştur. Bilge sözcüğünün kullanım şekilleri aşağıda kısa paragraflar halinde verilmiştir.

Bilge bilig sözcüğünün kelime anlamı *bilge* bilgi demektir. *Bilge bilig* ifadesi *Altun Yaruk, İyi ve Kötü Prens Öyküsü, Kuanşi İm Pusar, Turkısche Turfan Texte V (1931)*, *The Manichean Turkıc Pothi Book (1982) ,* adlı eserlerde görülmüştür. *Bilge* kelimesi bilgili, iyi ahlaklı, olgun ve örnek (kimse), hâkim anlamlarına gelmektedir. (TDK) *Bilig* kelimesi ise bilgi, şuur anlamına gelmektedir. (Eraslan 2012:558). *Turkısche Turfan Texte V (1931), Altun Yaruk (1994), İyi ve Kötü Prens Öyküsü (1998) ve Kuanşi İm Pusar (2019)* adlı eserlerde çeviriye ve kullanıldığı metine bağlı olarak farklı kelimeler ile ifade edilmiştir. Mehmet Ölmez (1991) "*bilge bilgili*" Erdem Uçar (2009) "hikmetli, *bilge bilgi* " Özlem Ayazlı (2012) "*bilgi*, *bilge*" Engin Çetin (2012) "*bilge bilgi*, hikmet" Zemire Gülcalı (2015) "*bilge bilgili*" Hacer Tokyürek (2018) "bilgili, *bilgi*" Şinasi Tekin (2019) "*hikmetli, hikmet*" ve Nurdan Besli (2019) "*bilgelik"* ifadelerini kullanmıştır. Sayıca en çok *Altun Yaruk'ta* görülmek ile birlikte anlam çeşitliliği de en fazla olan eser *Altun Yaruk'tur. Turkısche*

Turfan Texte V (1931), İyi ve Kötü Prens Öyküsü (1998), Kuanşi İm Pusar (2019), metinlerinde kullanılan ifadeler çok fazla çeşitliliğe uğramamıştır.

Tükel *Bilge* T(e)ngri T(e)ngrisi Burkan**,** Tükel *Biliglig* T(e)ngri T(e)ngrisi Burkan, Tükel *Bilge Biligig* T(e)ngri T(e)ngrisi, ifadeleri sadece *Altun Yaruk'ta* rastlanılan bir yapıdır. Yapılan tercümelerde her ne kadar farklı kelimelere çevirilerek anlatılsa da birbirine yakın anlamlara gelmektedir. Yapılan tercümeler şu şekildedir; Saadet Çağatay (1945) Tam *Bilge* Tanrı Tanrısı Burhan, Âlim-i kül Tanrı Tanrısı Burhan, Tam *bilge* bilgili, Tanrı Tanrısı Burhan Mehmet Ölmez (1991); Tanrılar tanrısı (Devatideva) Buda, Eksiksiz *bilge* tanrılar tanrısı Buda, Tam *bilge* bilgili tanrılar tanrısı (Devatideva) Buda Erdem Uçar (2009); Tam *bilge* tanrı tanrısı buddha (devatideva), Hikmet sahibi tanrı tanrısı buddha (devatideva), Tam *bilge* sahibi tanrı tanrısı buddha (devatideva) Özlem Ayazlı (2012); *Bilge* tanrılar tanrısı Buda (Devatideva), *Mükemmel* bilge Tanrı Tanrısı Buda Engin Çetin (2012); Eksiksiz *bilge* Tanrılar Tanrısı Buda, Tanrılar Tanrısı Buda Zemire Gülcalı (2015); Kamil *bilge* tanrılar tanrısı Buddha Hacer Tokyürek (2018). Muhteşem bilgi sahibi tanrılar tanrısı Buddha şeklinde gösterilir. Bu yapı Budayı yüceltmek amacıyla kıllanılmıştır. *Kuanşi İm Pusar'da* geçen, Budanın sıfatlarından olan Tükenmez gönüllü Bodhisattva ifadesi, Bodhisattva'nın *bilge* ve merhametli, sevgi konusunda ise sınırsız biri olduğunu ifade etmektedir. Şanlı, ünlü, (Gülensoy, 2007: 495) anlamına gelen Külüg *Bilge* ise *Altun Yaruk'ta* geçmektedir. Tanrıça Sarasvati'yi övmek amacı ile kullanılır. Sarasvati; başarı, huzur, mutluluk, şan ve şöhret sahibidir. Tanrıçayı yeryüzünün anası olarak kabul eder, ona saygı ve hürmet göstermek için secde ederler. Tanrıya "Budaya" verilen sıfatlardan bir diğeri de tükel *bilge* "tam hikmet sahibi" anlamına gelmektedir. (Eraslan 2012: 614). Tükel *bilge* biligke / tükel *bilge bilig* / tükel *bilge biliglig* / tükel *bilge biligig* cümleleri Mehmet Ölmez (1991); "mükemmel *bilge bilgi* ve eksiksiz *bilge bilgi*" Erdem Uçar (2012); "tam *bilgelik*" Özlem Ayazlı (2012); mükemmel "*bilgelik"* Zemire Gülcalı (2015); "tam *bilgelik*, bütün bilgi" Hacer Tokyürek (2018); "muhteşem bilgi, muhteşem tam bilgi" olarak tercüme etmiştir.. Uygur dönemi eserlerinde rastlanan bu yapılar Buda'nın bilgisi ve *bilgeliği* için kullanılmıştır. *Tükel bilge biligke, tükel bilge bilig, tükel bilge biliglig, tükel bilge biligig, tükel bilge tengri yapıları* mükemmel, eksiksiz, tam, muhteşem, bütün sıfatları ile bilgeliği nitelemiştir. Çevirilerde farklı kullanımları yer alsa da tükel bilge bilig/ -ke/ -lig/ -ig yapısı kalıp bir yapı olarak kullanılmıştır.

Arslan *Bilge* Han-Tanrı ise *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren'de* geçmektedir. Yönetici, hükümdar, hâkim sıfatları olarak kullanılmıştır. Metinde bir Tanrı

sıfatı olarak kullanıldığı gibi beylik unvanı olarak da kullanıldığı görülmektedir. Bilge isminin özel ad veya unvan olarak kullanımında en önemli etken bilge kişinin olumlu ve güçlü özelliklerinin olmasıdır.

Bilge Yalanguklar, ifadesi Altun Yaruk'ta geçmektedir. İnsan canlı (Eraslan, 2012:620) demektir. *Bilge* insanların bakış ve anlayışlı olma özelliği. Bilgiye sahip olan kimseler diğer insanlardan farklıdır, farkları ise bakış açıları ve düşünme yollarıdır. Bu yüzden bilgili insanlar diğer insanlardan farklı bir grup olarak nitelendirilmişlerdir. Bilgili insanlar hakikati ve gerçek olmayanı ayırt edebilirler. Bu durum onları diğer canlılardan ayıran önemli bir özelliktir.

Bilgenin önder olmasını anlatan örnekler *Altun Yaruk, İyi Kötü Prens Öyküsü, Eski Türk Şiiri* adlı eserlerde geçmektedir. Uygur Türkçesine ait bir şiirde görülen *Bilgelerke* tapmak; tapmak, hürmet etmek, hizmet etmek (Eraslan, 2012:605) demektir. *Bilgelere* inanmak, Tanrılaştırmak anlamında kullanılmıştır. *Bilgelere* sormak, *bilge* kişinin önder olmasından hareketle yol gösterici tayin edilerek insanların müşküllerine çözümler üreten, aynı zamanda halkların önderi olan hükümdarların önderi de *bilge* kişilerdir. *Bilge* olmak demek, terbiyeli, ahlaklı ve hikmetli olmak demektir. *Bilgenin* yanına yaklaşan ondan faydalanmalı ve ilimle şereflenmelidir.

Altun Yaruk'ta geçen Tözün Bilgeler ifadesi *tözün*, asil, soylu (Eraslan, 2012:612) demektir. *Tözün bilgelerin* asilliğini, kutsallığı temsil etmektedir. *Bilge* kişilerin asilliği ve hikmete bilgi ışığına sahip olmalarından bahsetmiştir. Bilgisiz insanlar hakikate giden doğru yönü bulamazlar, ama asil bilgeler kutsal bilgiye hakim oldukları için hakikate ulaşırlar. Hakikati bilip anladıkları için varacakları yere bata çıka değil doğru yöne bakarak kavuşurlar.

Altun Yaruk'ta geçen *Nomçı*, akideyi vaaz eden (Eraslan, 2012:591) bilge kişinin vaaz etmesini anlatan bir sıfattır. *Bilge* insanların en önemli kaynakları sözleridir. Sözlerini kullanma ustalıkları, düşüncelerini aktarma konusunda önemli bir unsurdur. *Bilge* kimsenin insanları ikna etme kabiliyeti anlatılmaya çalışılmıştır. *Bilge* kimse doğru ifadelerle karşısındaki kişiyi ikna etme yeteneğine sahiptir. Kendi fikrini çevresindekilere ikna yolu ile anlatarak düşüncesini kabul ettirebilmektedir. Aynı zamanda kutsal metinleri anlama ve yorumlama yeteneği *bilge* kişilere aittir. Halka ve çevresindeki kimselere kutsal metinleri anlatma-hitap etme yeteneği vardır.

Altun Yaruk'ta geçen *Bütmiş işlig bilgelerk*e işlerinin inançla yapan *bilgeler* için kullanılan bir ifadedir. *Bilge* sözcüğü sıklıkla buda ve bodhisattvalar için kullanılmıştır. Bunun yanında işlerini azimle ve inançla yapan kişiler içinde kullanılmıştır. Budanın öğretilerini azimle ve inançla yapmak, sabırla hürmet etmek, gerçeği diğerlerinden ayırabilmek, ihitraslardan uzaklaşmak ve saadet istemek. Budanın öğretilerinde yeralan birçok kuraldan bazıları *bilgelerin* işlerini azimle yapması kısmında belirtilmiştir. Sabır ve azimle yapılan öğretilen diğer paramitalara, faziletlere ulaşmak için önemli bir yoldur.

Alpagut, yiğit demektir (Eraslan, 2012:550). Yiğit Bilge Erenler ifadesi ile Budanın yüce öğretileri ile büyük ihtiras hastalığına şifa olması, af dilemesi ve saygı göstermesi anlatılmıştır. Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren'de geçmektedir. Bilge kimsenin başka bir kişinin derdini ve sıkıntısını dinlemesi, ona bir yol bulması, yapılan kötülükten geri döndürmesi bilge insan için takdir gören bir davranış olduğu anlatılmıştır.

3.4. Uygur Döneminde Biliglig

Altun Yaruk

(1) [Köngül buşı tükel bilge bilig-(2)-[lig t(e)ngri t(e)ngrisi bur]kan titir :: (3) [apam birök kimke] sansarlıg (4) .... [Q DY' oz] mak kutrulmaklıg (5) [ögrünç sevinç] KY k(e)rgek erser (6) [ötrü olar]ürüg uzatı (7) [özlüg]lerig ölürmekdin (8) [tıdıls] unlar adınlarka korknç-(9)- sız könllgül buşı birmeklig ıduk (10) nomda üzüksüz ögretig kılsun-(11)-lar (AY22) (Kaya, 1994: 11).

"Tam bilge bilgili Tanrı Tanrısı Burhan (Buda) deni. Sansarlı kutkurmalı gerek ise… Uzun müddet (daima?) canlıları öldürmeyi men etsinler. Başkalarına korkusuz gönül (için) hayrini vermeyi mukaddes kitaptan daima talim kılsınlar." (Çağatay, 1945: 65).

(1)Et'öz (2) asıg tusu kılu (3) adın t(ı)nlıglar [ka asıg] (4) tusu kılayın tiser [ulug] (5) y(a)rlıkançuçı köngül [in bilge biliglig] (6) bo iki törlüg edgül[erke tükel]- (7) –lig bolgu k(e)rgek bo iki [törlüg] (8) edgülerke tükellig bolmaknıng (9) ugrayu tıltagı yene bo nem erdini (10) içinteki özlüglerig ölürmemek (11) burkanlarnıng üç et'öz tözin (12) könisinçe titrü bilmek ukmam erür.. (AY 23)(Kaya, 1994: 11).

"Vücut fayda kılu, diğer mahlûklara faydalı olayım desen merhametli gönülle bu iki türlü sevaba tamamıyla ortak olmak gerek. Bu iki türlü sevaba ortak olmanın hassaten yolu: yine

bu şeriat cevheri içindeki canlıları öldürmemek Budaların (Burhanların) üç vücut kökünü (üç vücudun esasını) doğruca bilmek, anlamak lazımdır." (Çağatay, 1945: 67).

(4) Alkunı on orunta ornatayın (5) yaratayın buyanlıg bilge biliglig (6) yiviglerin toşgurayın burkan kutın (7) bulup yirçileyin azmışlarıg(8) m(e)n inçip kamag tınl(ı)glarıg[lar oglanı üçün] (9)emgekde yorıyın yüz k(a)lp [üd]-(10)-[l]erte bilge biliglig küş [küsün] (11) [ün]türeyin alku[nı keçüreyin] (12) [emgeklig] taluy <ögüz<din [amranur m(e)n] kamag.. (AY 104)(Kaya, 1994: 51).

"Hepsini on makama oturtayım. Sevapla bezenmiş hikmetli bilgili süslerini doldurayım. Buda sırrını bularak yoldan çıkmışlara önderlik edeyim. Lakin ben bütün canlı yavruları için eziyetli bir yolda yürüyüm. Yüz kalp (üdlerte) hikmetli bilgili güç ve kuvvetle sesleneyim. Hepsini eziyetli okyanustan geçireyim. Ben sevinirim."

(15) Monçulayu onsuz kötrünçsiz emgeklig (16) ulug taluy suvın bilge (17) biliglig y(a)rukunguz üze barça-(18)- nı koşurtunguz sugurtunguz :: :: (19) amtı m(e)n ratnavaçır toyın (20) yinçürü töpün yükünü teginür m(e)n.. (21) tükel bilge biligke .. üç ming (22) ulug ming yirtinçü içinte mungad-(23)- guluksuz ayagka tegimlike.. (AY 112)(Kaya, 1994: 54).

"Şöyle ki onsuz yüksek olmayan eziyetli büyük deniz suyu hikmetli bilgili (yarukunguz) sebebiyle tamamını (koşurtunguz) (sugurtunguz) şimdi ben Rahip Ratnavaçır baş eğerek secde ediyorum. Doğru hikmetli bilgiye üç bin büyük yeryüzü içinde acı duymadan ayağına değmeye."

(1) Üçün kut kolunur m(e)n alkugun (2) tegşilip irkek et'özin bulsunlar (3) yüreklig titimlig y(a)ruk yaşuk bolup (4) bilge biliglig bolsunlar :: kamagun (AY 122)(Kaya, 1994: 58).

"Ben niyazda bulunmak için. hepsi erkek vücudu bulsunlar yürekli, cesaretli, parlak, ışıklı olarak hikmetli bilgili olsunlar hepsi..

(1)İçinte çommış batmış tınl(ı)glar-(2)-ıg togmak ölmeklig toorta (3) tutulup ertingü b(e)k bolmışlarıg (4) kut kolur m(e)n bilge biliglig y(i)ti (5) kılınç üze ol toorların bıçayın (6)kiseyin tolp emgeklerintin oz-(7)-[gurayın] terk üdün tuyunmış.. (8) (AY 123)(Kaya, 1994: 159).

"Ben doğum ve ölüm ağına tutulup içine dalıp batmış sonra sağlam olmuşlara niyaz ederim. Hikmetli bilgili yedi amel üzerine ağları biçip keseyim. Hepsini eziyetlerden kurtarayım. Kısa zamanda uyanarak."

(1)Mengizlig kutlug buyanlıg bilge (2) biliglig törülüg bolup ol y(a)ruk-(3)-lar içinte közünmiş burkanlarıg (4)körgeli udılar ötrü ol üdün (5)t(e)ngri kanı hormuz<ta> t(e)ngri kamag (6) t(e)ngriler kuvragı birle gang (7) ögüz katunı ulatı alku ulug (8) tirin kuvragı birle tükel bilge (9) biliglig t(e)ngri t(e)ngrisi burkan-(10)-nıng ol y(a)ruklug yalınçınga tartılıp (11)kamagun barça t(e)ngri burkan tapa(12) keldiler kaçan t(e)ngri t(e)ngrisi.. (AY 131)(Kaya, 1994: 61).

"Benizli, kutlu, iyilikli bilge bilgili öğretili olup o ışıklat görünmüş budaları görebildiler. Sonra o an tanrılar hanı İndra tanrı bütün tanrılar topluluğu ile Ganj ırmağı tanrıçası ve bütün ulu topluluğu iki ile tam bilge bilgili tanrılar tanrısı (Devatideva) Buda'nın o ışıltılı parlaklığına kapılıp bütün hepsi tanrı budaya doğru geldiler. Tanrılar tanrısı."(Ölmez, 1991: 23).

(1)Erdinig küyü küzetü tutsar tiring (2) nomlarta ayıglamaksız çulvusuz (3) bolsar tükel bilge biliglig <tip> ayan-(4)-çang köngül turgursar edgü sakınç (5) sakınsar arıyur ayıg kılınç adartmak-(6)-ı takı yme kavşıkıya tört (7)törlüg ayıg kılınçlar ol alp tarık-(8)-guluk kitgülük kayular ol tört. (AY 148)(Kaya, 1994: 69).

"Mücevheri (Triratna) koruyup tutsa; derin öğretilerde (Dharma) kötülemeksiz, küfürsüz olsa, eksiksiz bilge bilgili saygılı duygu beslese, iyi düşünce düşünse kötü davranış engellemesi (Karmavarana) temizlenir. Ey Kausika başka türlü o dört tür kötü davranışların uzaklaçşması gitmesi zordur. Hangileridir o dört."(Ölmez, 1991: 40).

(18)-lar bayumaklıg mengiler (19)üze alkınçsız bilge biliglig (20)edremler üze tüketinçsiz (21)edgü nomda tılangurmaklar üze (22) tıdıgsız bolup ol kamag tınl(ı)g-(23)-lar birle üzeliksiz üstünki (AY 170)(Kaya, 1994: 78).

"Zengin olma sevinçleri ile eksilmeyen bilge bilgili erdemler ile tükenmez iyi öğretide (Dharma) tartışmaları ile engelsiz olup, o bütün canlılar ile daha üstü bulunmayan (en) üstün." (Ölmez, 1991: 56).

Monta (3) yme bodıs(a)t(a)vlar 'eng'ilki köni bilge (4) biliglig küç üze tınl(ı)glar köngülin-(5)-teki yorıglarınıng edgüsin ayıgın (6) adıra bilmekke tayanıp küç küsün (7) p(a)ramıtıg netegin bütürürler :: (8) köni bilge biliglig küç üze tınl(ı)glar (9) köngülinteki yorıglarınıng edgüsin (10) ayıgın adıra bilmek yme kayu erür (11) tip tiser .. köni bilge biliglig küç (12) e{'}rser .. k(a)ltı t(e)rs tetrü yangılmaklarıntın öngi (13) üdrülmiş igid sakınçlıg kkirler-(14)-tin öngrerek ök tarıka tüketmiş (AY 295) (Kaya, 1994: 128).

“Burada yine Bodhisattvalar birincisi doğru bilgili güç ile canlılar gönüllerindeki uygulamaların iyisini (ve) kötüsünü ayırabilmeye dayanarak güç paramitasını nasıl elde ederler? Doğru bilgili güç ile canlılar gönüllerindeki uygulamaların iyisini (ve) kötüsünü ayırabilmek yine hangisidir? diye sorsa: Doğru bilgili güç, ters, yanlış (ve) yanılmalardan başka seçilmiş yalan düşünceli kirlerden daha önce tamamıyla.“(Tokyürek, 2018: 590-591).

(10)İnçip bodıs(a)t(a)vlar bo montag yangın köni (11) ongaru bilge biliglig küç küsünlerin (12) üntürüp tınl(ı)glar kılınçın adırtlıg (13) bilmek ukmakları üze kayu tınl(ı)g-(14)-lar birök kutrulmış uguşsuz bolguluk (15) ayıg kılınçlarıg kılgalı ugramış erser-(16)-ler inçip olarnı ol ayıg kılınçlarıntın (17) (AY 296) (Kaya, 1994: 129).

“Bodhisattvalar böyle bu şekil doğru bilgili güçleri çıkarıp canlılar eylemlerini farklı bilip anlamaları üzerine hangi canlılar kurtulmuş köksüz olan kötü eylemleri yapmak için niyetlenmiş ise şöyle onlar o kötü eylemlerinden (uzaklaştırmak gerekir).” (Tokyürek, 2018: 591).

(7)Bo erür <köni> bilge biliglig küç üze (8) tınl(ı)glar köngülinteki yorıglarınıng (9) edgüsin ayıgın adıra bilmekke (10) tayanıp küç küsün p(a)ramıtıg bütürmek… (AY 297) (Kaya, 1994: 130).

“Bilgili güç ile canlıların gönüllerindeki uygulamaların iyisini (ve) kötüsünü ayırabilmeye dayanarak güç paramitasını elde etmek budur.” (Tokyürek, 2018: 591).

Monçulayu yangın bodıs(a)t(a)vlar ulug (2) y(a)rlıkançuçı köngüllüg ulug bilge (3) biliglig bo iki törlüg kanatları (4) üze sansarlıg kök kalık içinte (5) tıdıgsız uçup tınl(ı)glarıg ozgurguluk (6) kutgarguluk ulug iş ködüglerig iş-(7)-ley{Y}ürler bütürürler :: bo ulug (8) iş ködüglerig bütürmekleri(AY 307) (Kaya, 1994: 135).

“Böylece bu şekil bodhisattvalar büyük merhametli gönüllü (ve) büyük bilgili bu iki türlü kanat ve samsaralı gökyüzü içinde engelsiz uçup canlıları özgürleştirecek kurtaracak büyük işleri yaparlar, bitirirler.” (Tokyürek, 2018: 595).

Üçünçü orunka köngül (8) öritmişlerinte bilge biliglig (9) yula y(a)rukın yaltrıdaçı atl(ı)g samadı (10) dyanıg öritürler. (AY 323) (Kaya, 1994: 142).

“Üçüncü yere gönül beslediğinde bilgi meşalesinin ışığını parlatacak adı samadhi dhyanayı yükseltirler.“(Tokyürek, 2018: 600).

kirtü-(7)-din kelmiş t(e)ngrime .. bilge bilig-(8)-lig közüngüz üze körü y(a)rlı-(9)-kamaz siz birk(e)ye yme nomnung (10) b(e)lgüsin yene t(e)ngrim köni [nomlug] (11) y(a)ruk yaşuk közüngüz üze. (AY 333) (Kaya, 1994: 147).

"Ey gerçekten gelmiş tanrım, bilgili gözünüz ile görüp hükmettiniz bir kere yine öğretinin işaretini yine tanrım doğru öğretili, parlak gözünüz ile her yönü her yönü görürsünüz." (Tokyürek, 2018:603) .

Bilge bilig-(18)-lig buyanlıg taluy ögüz kıdıgsız (19) arıg süzük arınmak teringi üze çın (20) tüpsüz küse{'}yür m(e)n tegeyin (21) edgülüg taluyka terkk(e)ye üdün (22) bulayın ulug tuymak burkan kutın (23) bo nom takı törüçe kşantı kılmakım (24) tüşinte udaçı bolayın bulgalı arınmak-(25)-lıg y(a)rukug bilge biliglig y(a)rukın(26) y(a)rutayın üzüksüz bolsun mening (AY 353)(Kaya, 1994: 157).

"Hikmetin (ve) sevabın (punya) denizi sınırsız (ve) tertemiz arınma derinliği bakımından gerçekten dipsiz (dir). Dilerim (ki), ben bu iyilik denizine kısa zamanda ulaşayım, büyük aydınlanma Buddha kutunu (bodhi) elde edeyim. Bu sutradaki (Altun Yaruk) dharma gereğince af dilememin neticesinde arınmanın ışığını (vimala-prabhasa) elde edebileyim. Hikmetin ışığı ile kesintisiz aydınlatayım." (Uçar, 2009:268).

(1) Y(a)rukum burkanlarnıngka ogşatı buyan-(2)-lıg bilge biliglig yiviglerim bütsün-(3)-ler yme ançulayu ok küküleyin yalanguz-(4)-ın tolp yirtinçü içinte çoglug küç-(5)-lüg erksinmekin ogşatıgsız bolayın (6) akıglıg emgeklig taluydın kut (7) kolur m(e)n keçeyin itigsiz mengülüg (8)taluyda uzatı mengün ilinçüleyin (9) buyanlıg ulug taluyug közünür üd-(10)-te toşgurayın bilge biliglig taluyug (11) kinki üdlerte bütüreyin uluşum (12) balıkım itigi üç yirtinçüde yigedsün (13) edgü edremler kolusı üze uçsuz (14) kıdıgsız itilsün avantlıglar alkugun(15) anta yumgı togsunlar arıg süzük (16) bilge biligleri adasızın t(e)rk bütsün .. (AY 354) (Kaya, 1994: 158).

"Benim parlaklığım budalarınkine benzer olsun, sevap (punya) (ve) hikmet donanımlarım tamamlansın ve öylece de bütün yeryüzünde yalnızca ben övüleyim. İhtişamın (ve) gücün hâkimiyeti bakımından benzersiz olayım. Niyaz ederim ki asravalı ızdıraplı denizden geçeyim. Hareketsiz (samskrta) mutluluk denizinde ebediyen devamlı gezineyim. Sevabın (punya) büyük denizini, şimdiki zamanda doldurayım. Hikmetli denizi gelecek zamanlarda tamamlayayım. Ülkemin elementi üç dünyada (kāma-rûpa-arûpa-loka [dhātu]) aşsın. Mükemmel erdemler, ölçüsü bakımından uçsuz bucaksız teçhiz olsun. Sebeplerin hepsi

orada hep birlikte doğsunlar Saf hikmetleri tehlikesiz olarak hemen tamamlasınlar." (Uçar, 2009:268-269).

(21) Tözün bilge biliglig bodıs(a)t(a)v m(a)has(a)t(a)v (22) kutınga bo kamag bodıs(a)t(a)vlar (23) m(a)has(a)t(a)vlar kutınga yinçürü töpün yükünüp (AY 359)(Kaya, 1994: 160).

"Asil hikmetli (Sadhumati) bodhisattva) mahasattva kutuna secde ederim. Bu bütün bodhisattvalar mahasattvalar kutuna secde ettikten sonra…" (Uçar, 2009: 271).

Ulug az-(18)-rualar iligiye inçip yene (19) biligsiz yalanguklar yirtinçülügde yig (20) ıduk bilge biliglig közüg bulmayukları (21) üçün ötrü alku nomlarnıng çınju tigme (22) ertükteg kirtü tözin bilmezler ne (AY 386) (Kaya, 1994: 173).

"Ey yüce Brahmanlar hükümdarı (mahabrahman)! Aynı şekilde, yine bilgisiz insanlar, dünyada en üstün kutsal bilgili gözü bulmadıkları için, o zaman onlar bütün dharmaların tathata denilen öylelik gerçek aslını anlamazlar." (Uçar, 2009:285).

(1)-ler yme bilge biliglig küçleri yitmiş-(2)-çe ötrü anga atkanmazlar yapşınmazlar (3) anı yene çın kirtü yig başdınkı üze (4) tutmazlar yorıguluk nomlarnıng çınsızın (5) yarpsızın bilirler :: yorımaguluk nomlar-(6)-nıng yme çınsızın y(a)rpsızın bilirler tek (7) igid sakınç yorımak yorımamaknıng b(e)lgüsi (8) erür .. bo b(e)lgüler yene yalınguz at üze ök bar (9) erürler neng inçip çın kirtü töz üze bar (10) ermezler tip :: monçulayu bilip montagdın (11) ötgürü alku nomlarnıng çınju tigme (12) ertükteg kirtü tözin yangluksuzın köni-(13)-sinçe bilgeli ukg<a>lı uyurlar :: ol yangluksuz (14) könisinçe bilmekleri ugurınta bo uzun (15) sansar içinte çoma bata tegzinmezler :: (16) ötrü emgekdin ozguluk kutrul{W}guluk yolug (17) yıngakıg taparlar :: inçip bo montag köni kirtü (18) tözüg ol tözün bilgeler adınagu-(19)-ka yme biltürgelir üçün yirtinçülüg sav (20) iyin evrilip nomlayurlar sözleyürler :: monı (21) monçulayu yangın ulug azruaya kim (22) ol tözün bilgeler ıduk bilge biliglig (23) közleri üze körgülük bilgülük :: nom-(24)-laguluksuz sözlegülüksüz ertükteg kirtü (AY 388)(Kaya, 1994: 173-174).

"Bilgilerinin gücü yettiğinden dolayı ona bağlanmazlar.Onu yine gerçek en üstün olarak tutmazlar. Şartlara bağlı (samskrta-dharma) dharmaların gerçek dışılığını bilirler. Şartlara bağlı olmayan (asamskrta- dharma) dharmaların da gerçek dışılığını bilirler. Sadece (bu) yanlış düşüncenin şartlara bağlı (samskrta-dharma) (ve) şartlara bağlı olmayan (asamskrta-dharma) dharmalarının işaretidir. Bu işaretler yine yalnızca ad ile var olurlar, asla gerçek esas olarak var olmazlar diye bu şekilde bilinip bundan dolayı dharmaların tathata denilen

öylelik gerçek esasını yanılmadan doğru olarak anlayabilirler. (Asil bilgeler) onu hatasız doğru olarak anlayabilmeleri sayesinde bu uzun samsara içinde bata çıka dolanmazlar. Sonra sıkıntıdan kurtulmak için yolu yönü bulurlar. Böylece bunun gibi gerçek esası o asil bilgeler başkalarına da bildirdikleri için dünyalık söz ile çevirip vaaz edip söylerler. Bu böyledir, ey yüce Brahman (mahabrahman), ki o asil bilgeler kutsal bilgili gözleri ile gördüğü anladığı için.“ (Uçar, 2009: 285-286).

Köni nomça (19) katıglantaçılarnıng buyan bilge (20) biliglig bo iki törlüg yiveklerin (21) bütürgüke art basut boltaçı (22) erür anı amtı t(e)ngrim bo nom erdini-(23)-ke.. (AY 440)(Kaya, 1994: 195).

“Doğru öğretiye göre davrananların erdem, bilgi (gibi) bu iki tür donanımlarını tamamlamaya yardımcı olacaktır. Şimdi onun için efendim bu öğreti mücevherine.“ (Ayazlı, 2012:175).

bilge biliglig sav üze taşa (14) turur üzüksüz yüz ming törlüg (15) yig dyanlar yme birle tolu erür :: (16) adakıngızının uulınta .. çak(ı)r (17) lakşan itigi ol ming kigeyke (18) tükellig otıra koollug uldunglug(19) iligingiz adakıngız ’engrekleri (20) tüzü turur itiglig .. kop b(e)lgüke (21) egsüksüz kazlar kanı iligi teg (22) et’özüngüz yaltrıyur altunlug (23) [ta]g yaşuy{Y}ur teg arıgı üze (AY 450)(Kaya, 1994: 200).

“Bilgelik (erdemi) söz ile sürekli taşar. Yüz bin türlü en üstün meditasyon (yoklama) ile doludur. “(Ayazlı, 2012: 178).

(13) Çambudıvıp yirtinçüde kingürü yadturup (14) t(e)rk üdün yitlingülük batguluk kılu (15) teginmegey m(e)n .. yene yme bo nomug (16) eşidteçi tınl(ı)glarıg y(i)ti sekiz (17) tılangurmak edremlig tering yörüglerig (18) ukdaçı ulug bilge biliglig (19) t(e)rk üdün ünüş yolug tapdaçı (20) bodıs(a)t(a)v yorıglıg közünür ajunta (21) uzun özlüg yaşlıg kutlug ülüg-(22)-lüg kılu tegingey m(e)n :: takı yme (AY 474)(Kaya, 1994: 210).

“Çambudvip ülkesinde geniş bir alana yayılarak, kısa zamanda kayıp (ve) yok olma tehlikesinden kurtaracağım. Bunun yanında bu öğretiyi duyacak (olan) canlıları fazlasıyla belagat erdemiyle bezenmiş, derin açıklamaları anlayacak (derecede) yüce bilgili, tez zamanda yükselme yolunu bulacak. Bodhisatva yoluna yürüyen, bu dünyada uzun yaşayacak, kutlu (ve) bahtlı (kimseler) kılacağım.” (Çetin, 2012: 181).

Ol bilge biliglig sav erkligi (10) t(e)ngriye sogançıg tatıglıg sav-(11)-ıngıznı buşı biring kamagka .. (AY 482)(Kaya, 1994: 215).

“Ey hikmet sahibi, söz ustası Tanrıça (sizden) isteğim şudur ki, tatlı (ve) güzel sözlerinizi bağışlar mısınız bizlere?” (Çetin, 2021: 184).

(*8) Bo kamag nomlarıg bilgeli ukgalı (9) umakım üze bar erür mening alp (10) sakınguluk bilge biliglig y(a)rukum (11) bar erür mening alp sakınguluk (12) bilge biliglig yıçınım bar erür (13) mening alp sakınguluk bilge biliglig (14) yorıgım bar erür mening alp (15) sakınguluk bilge biliglig yükmekim.. (AY 540) (Kaya, 1994: 239).*

“Böylesine bütün bu öğretileri bilip anlayabilmem sayesinde benim düşünülmesi zor hikmetli aydınlığım vardır. Benim düşünülmesi zor, akıl almaz hikmetli aydınlığım vardır. Benim düşünülmesi zor, akıl almaz hikmetli meşalem vardır. Benim düşünülmesi zor, akıl almaz hikmetli yolum vardır. Benim düşünülmesi zor, akıl almaz hikmetli bilgi yığınım vardır.” (Çetin, 2017: 320).

Bo nom erdinig eşidteçi (21) tınl(ı)glar sakınu sözleyü yitinçsiz (22) bilge biliglig y(a)rukın y(a)rup (23) yaltrıp buyanlıg bilge biliglig (AY 541) (Kaya, 1994: 240).

“Öyle ki bu öğreti mücevherini işiten canlıların hesap edip söyleyemesi imkansız hikmet dolu ışıkla parlayıp sevaplı, hikmetli techizatla.” (Çetin, 2017: 322-323-324).

(11)Tengin kim bilgey bo buyan-(12)-larım küçide (!) bultum amtı (13) burkan kutın tegdim nomlug (14) et’özke ertükteg çın bilge (15) biligke tip y(a)rlıkadı .. .. (16) altun-önglüg-y(a)ruk-yaltrıklıg-(17)-kopda-kötrülmiş-nom-iligi atl(ı)g (18) nom bitigde t(e)ngriler yek-(19)-ler küzetmek atl(ı)g iki otuz-(20)-unç bölük .. ol üdün tükel (21) bilge biliglig t(e)ngri t(e)ngrisi (22) burkan şırıkını atl(ı)g kut t(e)ngri (23) katunın okıp ince tip (AY 580)(Kaya, 1994: 259).

“Kısmetin dengin kim hikmet… bu sevapların gücüde… buldum şimdi buda ulaşdım. Öğreti bedene gerçek hikmetli bilgiye diyerek buyurdu: Altın rekli, ışık parıltılı yüce hükümdar sûtra tanrıları, şeytanları gözetmek adlı (iki otuzunç bölük) o zaman tam hikmetli bilge tanrı tanrısı buda Şirikini adlı tanrı hatununa seslenerek şöyle dedi.”

(1) Erser kin keligme üdlerte (2) nomlug suvsuşın bilge biliglig aş-(3)-ın yme monçulayu ok todgurayın (4) kanturayın tip tidi. (AY 606) (Kaya, 1994: 269).

“Sonra gelecek zamanlarda öğreti sözünü hikmetli bilgiyi çoğaltmak, bundan sonra muhakkak doyurayım, kandırayım diyerek şöyle dedi…”

(10)Bo savnıng basa songınta m(a)has(a)tvı (11) tigin ince tip tidi ay içilerim-(12)-e biz kamagun amtı isig özümüzke (13) et’özümüzke ertingü ilinmiş yapşın-(14)-mış biz inçip yene

adınaguka asıg (15) tusu kılgalı bilge biliglig y(a)ruk közü-(16)-müz yok bolur erki (AY 611)(Kaya, 1994: 272).

"Bu sözün hemen sonrasında Mahâsattva prens şöyle dedi: "Ey ağabeylerim! Biz hepimiz şimsi canımıza, vücudumuza son derece bağlanmışız, ancak yine kendisine f fayda sağlayacak olan, bilgili aydınlık gözümüz yok mu oluyor acaba?" (Gulcalı, 2015: 81).

(16) Nırvanıg tilegülük busuş sakınç (17) emgek tolgakıg birtem tarkarguluk (18) togmak ölmeklig tegzinçig amırtgurgu-(19)-luk nızvanılıg ilişig üzgülük dyan bilge (20) biliglig küçüg küçlentürgülük tolu tükel (21) bışrunmaklıg edgüg egsüksüz bütürgülük ((AY 614)(Kaya, 1994: 273).

"Nirvâṇa'yı istemeli; keder, düşünce (ve) eziyeti bütünüyle uzaklaştırmalı; doğum ve ölüm döngüsünü sona erdirmeli tutku bağlarını koparmalı dhyâna gücünü güçlendirmeli; mükemmel eğitim almayı (ve) iyiliği eksiksiz (şekilde) tamamlamalı." (Gulcalı, 2015: 86).

Ünmişi (4) bo erür tip y(a)rlıkadı :: :: :: (5) tükel bilge biliglig t(e)ngri t(e)ngrisi (6) burkan bo çetikig nomlayu y(a)rlıkamışda (7) ol kamag ulug tirin kuvrag üstün (8) t(e)ngri altın yalanguk alkugun barça (9) yiringüyü açıyu ögirip sevinip adın (10) mungadıp üzeliksiz üstünki yig (11) köni tüz tuymak burkan kutınga b(e)k (12) katıg köngül öritdiler .. monı monçulayu (13) bo nomlug kezig ertdükde tükel bilge (14) t(e)ngri t(e)ngrisi burkan k(e)ntününg (15) kuo kelig edremin yıga y(a)rlıkadukda (16) ötrü ol astup ikileyü yene (17) yirke batıp közünmez boltı :: :: :: (18) altun-önglüg-y(a)ruk-yaltrıklıg-kopda-(19)-kötrülmiş-nom-iligi atl(ı)g nom bitigde (20) ontın sıngarkı bodıs(a)t(a)vlar [t(e)ngri] (21) t(e)ngrisi burkan[ıg] ögmek atl(ı)g yiti (22) otuzunç bölük [.. .. ol üdün] (23) tükel bilge biliglig t(e)n[gri t(e)ngris(i] (AY 644)(Kaya, 1994: 285-286).

"Onun için şimdi bu zamanda, canlılara fayda sağlamak için yağız yeri delip, yukarıya doğru çıkış (nedeni) budur." diye buyurdu. Kamil bilge tanrılar tanrısı Buddha bu (yeniden) doğum efsanesini (jataka) vaaz edip buyurduktan sonra, o bütün büyük cemaat yukarıdaki tanrılar alttaki insanlar hepsi, üzülerek sevinerek ve ayrıca hayret ederek, en yüksek mükemmel, doğru (ve) düz kavrayışlı Buddha kutsallığına sıkı gönül bağladılar. Böylelikle bu dini vecibeyi tamamladıktan sonra, kâmil bilge tanrılar tanrısı Buddha, kendinin ilahi gücünü toplayarak buyurduktan sonra, o sandık (stupa) yeniden yere batıp görünmez oldu. Altın renkli, parlak ışıklı, herşeyden yüce öğreti (dharma) şahı adlı öğreti kitabında (sutra), 'On taraftaki Bodhisattvalar(ın) tanrılar tanrılar Buddha'yı övmesi' adlı yirmi yedinci bölüm. O zaman kâmil bilge tanrılar tanrısı." (Gulcalı, 2015:224-225).

(11) Yitinçsiz mengilerig köngülçe t(e)ngrim (12) sizing edgülüg taluy ögüzüngüz (13) king tering erür arıtı bultukmaz (14) yöleşürügin yöleştürüp bilgeli .. (15) tolp tınl(ı)gka bir yanglıg (16) y(a)rlıkançuçı köngülüngüz evrilür(17) al altagda tavranu ançak(a)y-(18)-a yme tınmaz siz tering (19) [bil]ge biliglig taluy ögüzüngüz (20) [kıdıgsız] ol .. t(e)ngrili yalanguklı (21) [kamagun tengle]geli umazlar (22) [kaltı birök] ming tümen. (AY 647)(Kaya, 1994: 287).

"Tanrım sizin fazilet deniziniz geniş (ve) derindir; (fazilet denizinizin) benzerini kıyaslayıp bilmek asla mümkün değldir. Bütün canlılara aynı şekilde merhmetli gönlünüz(ile) yönelirsiniz; (herkese uygun) yöntemlerinizle (upaya) hareket edip hiç de dinlenmezsiniz. Derin bilge tabiatlı okyanusunuz sınırsızdır; tanrılar ve insanlar hepsi birden (bile bilgelik okyanusunuzun sınırını) hesaplayamazlar." (Gulcalı, 2015: 225-226).

(1) Tükel bilge biliglig t(e)ngri t(e)ngrisi (2) burkan ol kuvrag içinte erigme (3) ülgüsüz sansız bodıs(a)t(a)vlar kuvrag-(4)-ın ulatı kamag t(e)ngrili yalanguk-(5)-lı kuvragıg okıyu y(a)rlıkap ince tip (6) y(a)rlıkadı ... (AY 662)(Kaya, 1994: 294).

"Kâmil bilge tanrılar tanrısı Buddha, o topluluk içinde bulunan sayısız Bodhisattvalar topluluğu ve ayrıca bütün tanrılar ve insanlar topluluğu (na) vaaz ederek şöyle buyurdu." (Gulcalı, 2015: 229).

Anta ötrü ol (17) kamag üstün t(e)ngri altın yalanguk (18) ulatı sansız sakışsız ulug tirin (19) kuvrag t(e)ngri t(e)ngrisi burkan-(20)-nıng y(a)rlıgın eşidü teginip üküş te[lim] ögir[tiler] (21) sevintiler ögdiler tegintiler (22) ulug ögrünçlüg se[vinçlig bolu] (23) teginip tükel bilge biliglig t(e)ngri (24) t(e)ngrisi burkan [y(a)rlıgın töpülerinte] (AY 672)(Kaya, 1994: 299).

"Ardından o bütün üstteki tanrılar alttaki insanlar, ayrıca sayısız büyük topluluk(lar), tanrılar tanrısı Buddhanın buyruğunu işitip çok sevindiler, methettiler; (böylece) sevinçli olarak, kâmil bilge tanrılar tanrısı Buddha ('nın) buyruğunu üst kısmından tutup, (beş uzuv (ları) ile secde ederek baş aşağı eğilip kendi mekânlarına dağıldılar." (Gulcalı, 2015:231).

151 (10) Bo savnıŋ basa soŋınta m(a)has(a)tve 152 (11) tegin inçä tep tedi, ay eçilärim 153 (12) a, biz kamagun amtı isig özümüzkä 154 (13) ät'özümüzkä ärtiŋü ilinmiş yapşın- 155 (14) mış biz, inçip yänä adınaguka asıg 156 (15) tusu kılgalı bilgä biliglig y(a)ruk közü- 157 (16) müz yok bolur ärki ymä antag birär ulug 158(17) y(a)rlıkançuçı köŋüllüg kutlug yalaŋuk-159(18) lar ürüg uẓatı öz ät'özlärin titip160(19) ıdalap tınl(ı)glarka asıg tusu kılurlar tep.. (Gulcalı, 2015: 81-82).

“151(10) Bu sözün hemen sonrasında Mahâsattva 152(11) prens şöyle dedi: “Ey ağabeylerim! 153(12) biz hepimiz şimsi canımıza, 154(13) vücudumuza son derece bağlanmışız, 155(14) ancak yine kendisine fayda 156(15) sağlayacak olan, bilgili (ve) aydınlık gözü 157 (16) müz yok mu oluyor acaba? Yine öylesi yüce 158(17) merhametli gönüllü mübarek insan-159(18) lar (var ki onlar) daima kendi vücutlarını feda edip, 160(19) canlılara fayda sağlarlar.” (Gulcalı, 2015:111).

226(16) Nirvanıg tilägülük busuş sakınç 227(17) ämgäk tolgakıg birtäm tarkarguluk 228(18) tugmak ölmäklig tägẓinçig amırtgurgu-229(19) luk nizvanilıg ilişig üzgülük dyan bilgä 230(20) biliglig küçüg küçländürgülük tolu tükäl 231(21)bışrunmaklıg ädgüg ägsüksüz bütürgülük (Gulcalı, 2015: 86-87).

“226(16) Nirvâṇa’yı istemeli; keder, düşünce, 227(17) (ve) eziyeti bütünüyle uzaklaştırmalı; 228 (18) doğum ve ölüm döngüsünü sona erdir-229 (19) meli; tutku bağlarını koparmalı; dhyâna gücünü 230(20) güçlendirmeli; mükemmel 231(21) eğitim almayı (ve) iyiliği eksiksiz (şekilde) tamamlamalı.” (Gulcalı, 2015: 114).

Anı üçün bügü biliglig (4) burkanlar şarırın tözin tuta (5) sözleser kaz üyürinçe bultukmaz (6) atı kötrülmişler et’özi (7) yene et kan ermez neçökin yene (8) bar bolgay şarır tilegülük etler (AY 34i) (Kaya, 1994: 21).

“Onun için bilge bilgili budalar kutsal emanetin kökünü tutarak söylese kaz lapası bulunmaz. Adları yüceltirmiş vücutlar yine (ete-kana) kavuşmaz. Kutsal emanetin nasıl tekrar var olacağını merak ederler.“

(1)Tong v(a)jır erür körkitmiş b(e)lgürtm-(2)-e et’özleri körgeli yılayu et’öz (3) titir. Anı üçün bügü biliglig (4) burkanlar şarırın tözin tuta (5) sözleser kaz üyürinçe bultukmaz. (6) Atı kötrülmişler et’özi (7) yene et kan ermez neçökin yene (8) bar bolgay şarır tilegülük etler (AY 34i) (Kaya, 1994: 21).

“Şimşeğe vurarak cisimleri belli ederek göstermiş. Gördüğünde vücudu aldanarak terk etmiş(ölmüş). Onun için bilge bilgili budalar kutsal emanetin kökünü tutarak söylese kaz lapası bulunmaz. Adları yüceltirmiş vücutlar yine (ete-kana) kavuşmaz. Kutsal emanetin nasıl tekrar var olacağını merak ederler.“

(1)Burkanka ince tip ötünti (2) atı kötrülmiş ayagka tegimlig (3) t(e)ngrim kamag bügü biliglig burkan-(4)-larnıng urkan kutın bulmışda (5) (AY 37)(Kaya, 1994: 26).

“Budaya şöyle diyerek arz etti. Adı yüceltilmiş aya kadar değmiş Tanrım tüm bilge bilgili budaların buda sırrını bulmuş…”

İnce k(a)ltı (15) bügü biliglig burkanlar nırvanka (16) kirü y(a)rlıkamışlarınta kin kut (17) kolunmaklıg erksinmekleri küçinte (18) adruk adruk adınlarka asıg tusu-(19)-lug ulug ik ködüglerig tükel (20) bütürü y(a)rlıkamakları neteg erser (21) ançulayu ok nom kirtününg kirtü-(22)-si kirtüde kirtü bilge bilig.. (AY 51)(Kaya, 1994: 31).

“Böyle bilge bilgili budalar utlak huzura geri buyurduklarında sonra sır ile yalvararak güçlerini hâkimiyetleri çeşit çeşit kişilerle fayda sağlayarak büyük işleri doğru tamamıyla buyruklarıyla nasıl ise…”

(16)Üç törlüg et’özlerke (17) tegü umazlar bo ok üçün arıtmışları (20) üçün anın bügü biliglig burkan{‘}-(21)-lar üç et’özke tegirler (22) takı tözünler oglıya (AY 57)(Kaya, 1994: 34).

“Üç türlü vücutlara kadar anlamazlar. Bu bizzat üç türlü asilleri anlamış, söndürmüşleri, temizleri için onun bilge bilgileri budalar üç vücuda döndürürler. Daha asiller, oğullar.”

İnce k(a)ltı (7) ‘eng’ ilki togmış işlig köngül (8) ikinti tözke tüpke tayaklıg (9) köngül üçünç töz tüp köngül inçip (10) bügü biliglig burkanlar bo üç (11) törlüg köngülte ‘eng’ikli kevmek (12) yolka tayanıp togmışişlig köngül-(13)-üg tarkaru y(a)rlıkayurlar (AY 58)(Kaya, 1994: 34).

“Böylece birinci doğan işli gönül ikinci esasa dayalı gönül üçüncü esaslı gönül; şöyle ki Bilge bilgili budalar bu üç türlü gönülde birinci (kevmek) yola dayanarak doğan gönülü uzaklaştırarak bağışlıyorlar.”

(8) [Bilge] biliglerning b(e)lgülerinte (9) ... ıduk bügü biliglig burkan (10) [nom tözin] tüpin okıtdaçı biltürteç-(11)-[i] ... LWK...(12) ----LWK körk bo altun-(13)-önglüg- y(a)ruk-yaltrıklıg- kopda- köt-(14)-rülmiş-nom-iligi nomladaçı okıtda-(15)-çı bilgeler bar erser ötrü ol... (AY 89)(Kaya, 1994: 45).

“Hikmetli bilgilerini gösterdiğinde --- kutsal *bilge* bilgili buda esas akideyi okuyacağı bildireceği bu altın parlak ışık hepsi yüceltilmiş akide ey hükümdar anlatacak okuyacak hikmetler var ise o başka...”

(1)Alkuda yigedmiş bügü bilig-(2)-lig burkanlarka üç törlüg (3) ulug müngülük arıg turug sogançıg ıduk (4) nom erdinike bodıs(a)t(a)vlar (5) pratyıkabudlar ulatı alku (6) arhantlar kuvragınga özüm (7) üçün kut kolunu teginür m(e)n. (AY 121)(Kaya, 1994: 58).

"Hepsinden üstün olan *bilge* bilgili budalara üç türlü büyük, temiz, sevimli kutsal öğreti cevheri bodısatavlar pratyıkabudlar bütün arhant cemaatine kendim için niyazda bulunuyorum."

(1)Ayıgladım tanıtım erser nomug nom ermez (2)tip tidim erser nom ermezig nom ol tip(3)kökedtürtüm erser monı monçulayu (4)türe büke kılmış kuratmış kop (5)törlüg tsuy irinçü agır ayıg (6)kılınçlarımın amtı bökünki bo (7) künte kamag ontın sıngarkı bügü (8)biliglig burkanlar çın kirtü arıg (9)süzük bilge biligleri üze çın (10) kirtü y(a)ruk yaşuk közleri üze çın (11)kirtü tanuklamakları ukmakları üze (12) çın kirtü tüzülmekke tegmekleri(13) üze alkugun bir teg bilü (14) y(a)rlıkasunlar (15) alkugun bir teg körü y(a)rlıkasunlar.. (AY 137)(Kaya, 1994: 64).

"Kötüledim, yadsıdım **ise** öğretiye öğreti (Dharma) değil dedim (iki)ise öğreti (Dharma olmayanı (da) öğretidir. (Dharma) diyerek yücelttim ise bunu bu şekilde dürüp bükerek yapmış biriktirmiş (olduğum) çok sayıdaki (iki) suç(larımı) iki kötü davranışlarımı şimdi bugünkü bu günde bütün on taraftaki bilgelik sahibi Budalar gerçek, doğru, temiz pak bilge bilgileri ile gerçek, doğru, temiz, pak bilge bilgileriyle gerçek, doğru, parlak ışıklı gözleri ile gerçek doğru tanıtmaları, anlamları ile gerçek doğru düzenlemeye ulaşmaları ile lutfedip hepsini aynı bilsinler.. Hepsini aynı görsünler." (Ölmez, 1991: 31).

(8)Tüz tuymak burkan kutın bulu (9) y(a)rlıkap takı nom tilgenin evire(10) y(a)rlıkamazkan nırvanka kirgeli (11) ugrayu y(a)rlıkamış bügü biliglig (12) burkanlar erserler ol kamag (13) burkanlar kutınga yilikimizdin (14)süngükümüzdin berü kop süzük (15) köngülümüz üze töpümüzni yir-(16)-ke tegürüp yinçürü töpün yükünüp (17) ötügçi bolu teginür biz (18)ol kamag bügü biliglig burkanlar (19) y(a)rlıkap ulug nom tilgenin evire (21) y(a)rlıkasunlar ulug nomlug yagmur (22) yagıtu y(a)rlıkasunlar ulug.. (AY 159) (Kaya, 1994: 73).

"Düz sezmek (Anuttarasamyaksambodhi) (adlı) Buda kutsallığını elde ederek, hatta öğreti tekerleğini (Dharmaçakra) buyurup çevirmezken Nirvaya'ya girmek için özellikle buyurmuş, bilgelik sahibi Budalar iseler (işte) o bütün Budalar kutsallığına iliğimizden kemiğimize varıncaya dek bütünüyle temiz gönlümüz ile başımız yere değdirip baş(ımız)a secde ederek eğilip ricacı oluruz. O bütün bilge bilgili Budalar, ulu acıyıcı duygu beslemek

lütfunda bulunup, ulu öğreti tekerleğini (Dharmaçakra) çevirmeye lütuf buyursunlar, ulu öğreti (Dharma) yağmuru lütfedip yağdırsınlar; ulu.“ (Ölmez, 1991: 48)

(14)Bodıs(a)t(a)vlarnıng bışrunu yorıgulukı (15)kamag bügü biliglig burkanlarnıng (16)adırtsız bir teg tözi tüpi(17) titir. Montag osuglug nom-(18)-lug et'özümin yme ugrayu öngre-(19)-ki kum sanınça burkanlarıg nom nom-(20)-lagalı nomlug tilgen evirtgeli (21) ötügçü bolmış buyan edgü kılınç(22) küçinte tanuklamış bolmış erür m(e)n. (AY 166)(Kaya,1994: 76).

“Bodhisattvaların (öğretilerinin) öğrenilip uyulması gereken bütün bilge bilgili Buddhaların kökü dibi ayrımsız tamamen aynıdır. Böylece benzer şekilde öğretili vücudumla (Dharma-kaya) da özellikle önceki kum sayısınca Buddhaları öğreti (Dharma)çevirmek için ricacı olmuş iyi (iki) davranış sayesinde tanımlamış olurum.” (Ölmez, 1991: 53).

(6)Burkanta ulatı monı monçulayu (7) öngre ertmiş ayagka tegimlig (8)bügü biliglig burkanlar k(a)ltı neteg (9) öngre ertmiş kin kelteçi amtı (10) közünür bo üç üdlerte adın-(11)-lar tegingülük tüş et'özli b(e)lgü-(12)-rtme et'özli üzeliksiz yig (13) üstünki köni tüz tuymak burkan (14) kutın bulu y(a)rlıkamışların körkitü (15) y(a)rlıkap nomlug tilgen evirip ülgü-(16)-süz sansız t(ı)nlıgların ozguru kut-(17)-garu y(a)rlıkadılar yarlıkayurlar.. (AY 174)(Kaya, 1994: 79).

“Budadan başka bunu bu şekilde önceden geçmiş, saygıya değer, bilgelik sahibi, Budalar, öyle ki nasıl önceden geçmiş ilerde gelecek (ve de) şimdi görünür bu zamanlarda başkalarının ulaşması için ödül vücutlu (Sambhaga-kaya) belirtme=başkalaşmış vücutlu (Nirmanakaya) daha üstü bulunmayan mükemmel (en) üstün doğru düz sezmek (adlı) (Anuttarasamyaksambodhi) Buda kutsallığını bulabildiklerini gösteriverip öğreti tekerleğini (Dharmaçakra) çevirip, hadsiz hesapsız canlıları kurtarıp (iki) buyurdular, buyururlar..” (Ölmez, 1991: 60).

(12)Yitmez anı üçün kavşıkıya (13) ontın sıngar yirtünçüdeki kamag (14) üç üdki bügü biliglig burkan-(15)-larıg nom tilgenin evirtgüke altı (16) p(a)ramıtlarıg toşgurtguka ötüg-(17)-çi bolsar yene sansız sakış-(18)-sız üdler kolular turguka tütrüm tering (21)nom tözin aça yada okıtguka (22)ötügçi bolsar ol buyan edgü.. (AY 181)(Kaya, 1994: 81).

“Onun için ey Kausika on taraf dünyadaki bütün üç dönemki (Trişkala) bilgelik sahibi budaları öğreti tekerleğini (Dharmaçakra) çevirtmeye altı erdemleri (Paramita) (bütünüyle) tamamlatmaya ricacı olsa yine sayısız (iki) zamanlar (iki) geçene değin Nirvana'ya girmeden

dünyada sonsuza değin durmaya keskin derin öğreti (Dharma) esasını açıklayarak (iki) anlaşılmasını sağlamaya ricacı olsa o iyi (iki).. "(Ölmez, 1991: 65).

(6) Anı üçün sizler <kamag> tözün-(7)-ler oglı tözünler kızı bo (8) ögretigde bışrununglar ögreti[ning]-(9)-ler tavranınglar katıglanınglar .. tip (10) y(a)rlıkadı :: :: :: (11) montada ulatı bügü biliglig tükel bilge (12) t(e)ngri t(e)ngrisi burkan bo altun-(13)-önglüg-y(a)ruk-yaltrıklıg-kopda-(14)-kötrülmiş-nom-iligi atl(ı)g nom erdinig (15) adakınga tegi tolu tükel nomlayu (16) y(a)rlıkadı :: (AY 672)(Kaya, 1994: 299).

"Bunun için sizler, bütün asiller kızı, asiller oğlu bu eğitimde talim alınız, çabalayınız." diye buyurdu. Bundan başka, dahi bilgili, kâmil bilge tanrılar tanrısı Buddha bu altın renkli, parlak ışıklı, her şeyden yüce öğreti şahı adlı öğreti cevherini sonuna kadar büsbütün buyurdu." (Gulcalı, 2015:231).

Kuanşi İm Pusar

(198) yaruḳunguz kün tengri teg bilge biliglig yaruḳunguz ḳop ḳamaġ (199) yalanguḳlar kögüzin yarutır siz mening yime ḳararığımın (200) yarutı birzün tsuyumta yazuḳumta boşuyu birzün tüzü((Tekin, 2019: 17-18).

"(198) ışığınız Güneş tanrısı gibidir. Hikmetli ışığınız ile (199) canlı varlıkların bütün hepsinin kavrama (gücünü) aydınlatırsınız. Benim de karanlığımı (yani bilgisizliğimi) (200) aydınlatsın (yani gidersin), suçlarımdan (eş anl.) (beni) kurtarsın." (Tekin, 2019: 24).

BT XIII 14

amtı-ma asır-a ayançang kop süzük kėrtgünç köngülin alku üç üdki bügü biliglig burhanlarka yükünüp arıg piravaranlıg yangı künnüng tokızı şobanı bolmış ary-a sang tözün bursang kuvrag kutlarınıng üsüklerinde (5) atı kötürülmiş burhan bahşı başın tıtsılıg kuvragınıng arıg kirsiz etözteki tilteki köngülteki edgülerin öyü sakınu ajunlar sayukı kılmış kılınçlarımın ökünü bilinü adaklarınta bėş mandal yinçürü töpün yükünü teginür biz., (Zieme, BT XIII/14/ 1-8).

"Şimdi saygı ve inanç dolu gönülle bütün üç zamandaki bilgin Buddhalara secde edip, Temiz Pravarana gününün dokuzu olmuş hürmete layık buddha hocaları ile öğrenci topluluğunun temiz ve günahsız bedenimdeki, dilimdeki ve gönlümdeki iyiliklerin farkında olarak(dünyalar kadar) sayısız işlediğim amellerimi pişmanlıkla itiraf ediyorum ayaklarında beş mandalalı başımız (üzerinde) secde ederiz.." (Besli, 2019: 474).

Eski Türk Şiiri

Ontın sıngarkı üç ödki burkan bakşı-lar / On küçlüg bügü biliglig ugan arz-ı-lar / Uksatgu -lug-suz edgü-lüg umug mag-lar / Uk-a bilü mini körü yarlıkaz-un- [lar]

"Dünyanın her tarafındaki üç zaman burkan ve hocaları, on kudretli tılsım bilgisine vakıf ilahi zahidleri, benzeri olmayan iyiliğin ümit ve destekleri anlayarak, bilerek bana bakmak lutfunda bulunsunlar." (Arat, 2007: 182-183).

Açıklama

Uygur Dönemi eserlerinden *Altun Yaruk'ta biliglig* 47 defa *Kuanşi İm Pusar'da 1 d*efa *Eski Türk Şiiri'nde 1 defa ve Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren'de 1 defa* geçmektedir. Budanın sıfatlarından olan biliglig, bilgin olmanın hikmet sahibi olmanın ve öğretilerin en önemli ilkesi olarak kullanılarak bilge kavramını desteklenmektedir. Biliglig yapısının kullanım farklı kullanım şekilleri de dikkat çekmektedir. Kullanım şekilleri aşağıdaki örneklerde görülmektedir.

Bilge biliglig ifadesi *Altun Yaruk, İyi ve Kötü Prens Öyküsü ve Kuanşi İm Pusar* adlı eserlerde görülen bir yapıdır. *Altun Yaruk (1994), İyi ve Kötü Prens Öyküsü (1998) ve Kuanşi İm Pusar (2019)* adlı eserlerde çeviriye ve kullanıldığı metine bağlı olarak farklı kelimeler ile ifade edilmiştir. Saadet Çağatay (1945), "*bilge bilgili*" Mehmet Ölmez (1991), "*bilge bilgili*" Erdem Uçar (2012) "hikmetli" Özlem Ayazlı (2012), "bilgi" Engin Çetin (2012), "bilgi" Zemire Gülcalı (2015), "bilgili", Hacer Tokyürek (2018), "bilgili" Şinasi Tekin (2019) "hikmetli" ifadelerini kullanmıştır. Sayıca en çok *Altun Yaruk (1994)'ta* görülmek ile birlikte anlam çeşitliliği en fazla olan *Altun Yaruk* adlı eserdir. *İyi ve Kötü Prens* Öyküsü (1998), *Kuanşi İm Pusar (2019),* adlı eserlerde tüm metni çeviren kişinin aynı olması sebebi ile metinde kullanılan ifade aynı şekilde kalmıştır.

3.5. Uygur Döneminde Bügü

Altun Yaruk

Anı üçün bügü biliglig (4) burkanlar şarırın tözin tuta (5) sözleser kaz üyürinçe bultukmaz (6) atı kötrülmişler et'özi (7) yene et kan ermez neçökin yene (8) bar bolgay şarır tilegülük etler (AY 34i) (Kaya, 1994: 21).

“Onun için bilge bilgili budalar kutsal emanetin kökünü tutarak söylese kaz lapası bulunmaz. Adları yüceltirmiş vücutlar yine (ete-kana) kavuşmaz. Kutsal emanetin nasıl tekrar var olacağını merak ederler.“

(1)Tong v(a)jır erür körkitmiş b(e)lgürtm-(2)-e et’özleri körgeli yılayu et’öz (3) titir. Anı üçün bügü biliglig (4) burkanlar şarırın tözin tuta (5) sözleser kaz üyürinçe bultukmaz. (6) Atı kötrülmişler et’özi (7) yene et kan ermez neçökin yene (8) bar bolgay şarır tilegülük etler (AY 34i) (Kaya, 1994: 21).

“Şimşeğe vurarak cisimleri belli ederek göstermiş. Gördüğünde vücudu aldanarak terk etmiş(ölmüş). Onun için bilge bilgili budalar kutsal emanetin kökünü tutarak söylese kaz lapası bulunmaz. Adları yüceltirmiş vücutlar yine (ete-kana) kavuşmaz. Kutsal emanetin nasıl tekrar var olacağını merak ederler.“

(1)Burkanka ince tip ötünti (2) atı kötrülmiş ayagka tegimlig (3) t(e)ngrim kamag bügü biliglig burkan-(4)-larnıng urkan kutın bulmışda (5) (AY 37)(Kaya, 1994: 26).

“Budaya şöyle diyerek arz etti. Adı yüceltilmiş aya kadar değmiş Tanrım tüm bilge bilgili budaların buda sırrını bulmuş…”

İnçe k(a)ltı (15) bügü biliglig burkanlar nırvanka (16) kirü y(a)rlıkamışlarınta kin kut (17) kolunmaklıg erksinmekleri küçinte (18) adruk adruk adınlarka asıg tusu-(19)-lug ulug ik ködüglerig tükel (20) bütürü y(a)rlıkamakları neteg erser (21) ançulayu ok nom kirtününg kirtü-(22)-si kirtüde kirtü bilge bilig.. (AY 51)(Kaya, 1994: 31).

“Böyle bilge bilgili budalar utlak huzura geri buyurduklarında sonra sır ile yalvararak güçlerini hâkimiyetleri çeşit çeşit kişilerle fayda sağlayarak büyük işleri doğru tamamıyla buyruklarıyla nasıl ise…”

(16)Üç törlüg et’özlerke (17) tegü umazlar bo ok üçün arıtmışları (20) üçün anın bügü biliglig burkan{‘}-(21)-lar üç et’özke tegirler (22) takı tözünler oglıya (AY 57)(Kaya, 1994: 34).

“Üç türlü vücutlara kadar anlamazlar. Bu bizzat üç türlü asilleri anlamış, söndürmüşleri, temizleri için onun bilge bilgileri budalar üç vücuda döndürürler. Daha asiller, oğullar.”

İnçe k(a)ltı (7) ‘eng’ ilki togmış işlig köngül (8) ikinti tözke tüpke tayaklıg (9) köngül üçünç töz tüp köngül inçip (10) bügü biliglig burkanlar bo üç (11) törlüg köngülte ‘eng’ikli kevmek

(12) yolka tayanıp togmışişlig köngül-(13)-üg tarkaru y(a)rlıkayurlar (AY 58)(Kaya, 1994: 34).

"Böylece birinci doğan işli gönül ikinci esasa dayalı gönül üçüncü esaslı gönül; şöyle ki Bilge bilgili budalar bu üç türlü gönülde birinci (kevmek) yola dayanarak doğan gönülü uzaklaştırarak bağışlıyorlar."

(8) [Bilge] biliglerning b(e)lgülerinte (9) ... ıduk bügü biliglig burkan (10) [nom tözin] tüpin okıtdaçı biltürteç-(11)-[i] ... LWK…(12) ----LWK körk bo altun-(13)-önglüg- y(a)ruk-yaltrıklıg- kopda- köt-(14)-rülmiş-nom-iligi nomladaçı okıtda-(15)-çı bilgeler bar erser ötrü ol… (AY 89)(Kaya, 1994: 45).

"Hikmetli bilgilerini gösterdiğinde --- kutsal *bilge* bilgili buda esas akideyi okuyacağı bildireceği bu altın parlak ışık hepsi yüceltilmiş akide ey hükümdar anlatacak okuyacak hikmetler var ise o başka..."

(1)Alkuda yigedmiş bügü bilig-(2)-lig burkanlarka üç törlüg (3) ulug müngülük arıg turug sogançıg ıduk (4) nom erdinike bodıs(a)t(a)vlar (5) pratyıkabudlar ulatı alku (6) arhantlar kuvragınga özüm (7) üçün kut kolunu teginür m(e)n. (AY 121)(Kaya, 1994: 58).

"Hepsinden üstün olan *bilge* bilgili budalara üç türlü büyük, temiz, sevimli kutsal öğreti cevheri bodısatavlar pratyıkabudlar bütün arhant cemaatine kendim için niyazda bulunuyorum."

(1)Ayıgladım tanıtım erser nomug nom ermez (2)tip tidim erser nom ermezig nom ol tip(3)kökedtürtüm erser monı monçulayu (4)türe büke kılmış kuratmış kop (5)törlüg tsuy irinçü agır ayıg (6)kılınçlarımın amtı bökünki bo (7) künte kamag ontın sıngarkı bügü (8)biliglig burkanlar çın kirtü arıg (9)süzük bilge biligleri üze çın (10) kirtü y(a)ruk yaşuk közleri üze çın (11)kirtü tanuklamakları ukmakları üze (12) çın kirtü tüzülmekke tegmekleri(13) üze alkugun bir teg bilü (14) y(a)rlıkasunlar (15) alkugun bir teg körü y(a)rlıkasunlar.. (AY 137)(Kaya, 1994: 64).

"Kötüledim, yadsıdım **ise** öğretiye öğreti (Dharma) değil dedim (iki)ise öğreti (Dharma olmayanı (da) öğretidir. (Dharma) diyerek yücelttim ise bunu bu şekilde dürüp bükerek yapmış biriktirmiş (olduğum) çok sayıdaki (iki) suç(larımı) iki kötü davranışlarımı şimdi bugünkü bu günde bütün on taraftaki bilgelik sahibi Budalar gerçek, doğru, temiz pak bilge bilgileri ile gerçek, doğru, temiz, pak bilge bilgileriyle gerçek, doğru, parlak ışıklı gözleri ile

gerçek doğru tanıtmaları, anlamları ile gerçek doğru düzenlemeye ulaşmaları ile lutfedip hepsini aynı bilsinler.. Hepsini aynı görsünler." (Ölmez, 1991: 31).

(8)Tüz tuymak burkan kutın bulu (9) y(a)rlıkap takı nom tilgenin evire(10) y(a)rlıkamazkan nırvanka kirgeli (11) ugrayu y(a)rlıkamış bügü biliglig (12) burkanlar erserler ol kamag (13) burkanlar kutınga yilikimizdin (14)süngükümüzdin berü kop süzük (15) köngülümüz üze töpümüzni yir-(16)-ke tegürüp yinçürü töpün yükünüp (17) ötügçi bolu teginür biz (18)ol kamag bügü biliglig burkanlar (19) y(a)rlıkap ulug nom tilgenin evire (21) y(a)rlıkasunlar ulug nomlug yagmur (22) yagıtu y(a)rlıkasunlar ulug.. (AY 159) (Kaya, 1994: 73).

"Düz sezmek (Anuttarasamyaksambodhi) (adlı) Buda kutsallığını elde ederek, hatta öğreti tekerleğini (Dharmaçakra) buyurup çevirmezken Nirvaya'ya girmek için özellikle buyurmuş, bilgelik sahibi Budalar iseler (işte) o bütün Budalar kutsallığına iliğimizden kemiğimize varıncaya dek bütünüyle temiz gönlümüz ile başımız yere değdirip baş(ımız)a secde ederek eğilip ricacı oluruz. O bütün bilge bilgili Budalar, ulu acıyıcı duygu beslemek lütfunda bulunup, ulu öğreti tekerleğini (Dharmaçakra) çevirmeye lütuf buyursunlar, ulu öğreti (Dharma) yağmuru lütfedip yağdırsınlar; ulu." (Ölmez, 1991: 48)

(14)Bodıs(a)t(a)vlarnıng bışrunu yorıgulukı (15)kamag bügü biliglig burkanlarnıng (16)adırtsız bir teg tözi tüpi(17) titir. Montag osuglug nom-(18)-lug et'özümin yme ugrayu öngre-(19)-ki kum sanınça burkanlarıg nom nom-(20)-lagalı nomlug tilgen evirtgeli (21) ötügçü bolmış buyan edgü kılınç(22) küçinte tanuklamış bolmış erür m(e)n. (AY 166)(Kaya,1994: 76).

"Bodhisattvaların (öğretilerinin) öğrenilip uyulması gereken bütün bilge bilgili Buddhaların kökü dibi ayrımsız tamamen aynıdır. Böylece benzer şekilde öğretili vücudumla (Dharma-kaya) da özellikle önceki kum sayısınca Buddhaları öğreti (Dharma)çevirmek için ricacı olmuş iyi (iki) davranış sayesinde tanımlamış olurum." (Ölmez, 1991: 53).

(6)Burkanta ulatı monı monçulayu (7) öngre ertmiş ayagka tegimlig (8)bügü biliglig burkanlar k(a)ltı neteg (9) öngre ertmiş kin kelteçi amtı (10) közünür bo üç üdlerte adın-(11)-lar tegingülük tüş et'özli b(e)lgü-(12)-rtme et'özli üzeliksiz yig (13) üstünki köni tüz tuymak burkan (14) kutın bulu y(a)rlıkamışların körkitü (15) y(a)rlıkap nomlug tilgen evirip ülgü-(16)-süz sansız t(ı)nlıgların ozguru kut-(17)-garu y(a)rlıkadılar yarlıkayurlar.. (AY 174)(Kaya, 1994: 79).

"Budadan başka bunu bu şekilde önceden geçmiş, saygıya değer, bilgelik sahibi, Budalar, öyle ki nasıl önceden geçmiş ilerde gelecek (ve de) şimdi görünür bu zamanlarda başkalarının ulaşması için ödül vücutlu (Sambhaga-kaya) belirtme=başkalaşmış vücutlu (Nirmanakaya) daha üstü bulunmayan mükemmel (en) üstün doğru düz sezmek (adlı) (Anuttarasamyaksambodhi) Buda kutsallığını bulabildiklerini gösteriverip öğreti tekerleğini (Dharmaçakra) çevirip, hadsiz hesapsız canlıları kurtarıp (iki) buyurdular, buyururlar.." (Ölmez, 1991: 60).

(12)Yitmez anı üçün kavşıkıya (13) ontın sıngar yirtünçüdeki kamag (14) üç üdki bügü biliglig burkan-(15)-larıg nom tilgenin evirtgüke altı (16) p(a)ramıtlarıg toşgurtguka ötüg-(17)-çi bolsar yene sansız sakış-(18)-sız üdler kolular turguka tütrüm tering (21)nom tözin aça yada okıtguka (22)ötügçi bolsar ol buyan edgü.. (AY 181)(Kaya, 1994: 81).

"Onun için ey Kausika on taraf dünyadaki bütün üç dönemki (Trişkala) bilgelik sahibi budaları öğreti tekerleğini (Dharmaçakra) çevirtmeye altı erdemleri (Paramita) (bütünüyle) tamamlatmaya ricacı olsa yine sayısız (iki) zamanlar (iki) geçene değin Nirvana'ya girmeden dünyada sonsuza değin durmaya keskin derin öğreti (Dharma) esasını açıklayarak (iki) anlaşılmasını sağlamaya ricacı olsa o iyi (iki).. "(Ölmez, 1991: 65).

(6) Anı üçün sizler <kamag> tözün-(7)-ler oglı tözünler kızı bo (8) ögretigde bışrununglar ögreti[ning]-(9)-ler tavranınglar katıglanınglar .. tip (10) y(a)rlıkadı :: :: :: (11) montada ulatı bügü biliglig tükel bilge (12) t(e)ngri t(e)ngrisi burkan bo altun-(13)-önglüg-y(a)ruk-yaltrıklıg-kopda-(14)-kötrülmiş-nom-iligi atl(ı)g nom erdinig (15) adakınga tegi tolu tükel nomlayu (16) y(a)rlıkadı :: (AY 672)(Kaya, 1994: 299).

"Bunun için sizler, bütün asiller kızı, asiller oğlu bu eğitimde talim alınız, çabalayınız." diye buyurdu. Bundan başka, dahi bilgili, kâmil bilge tanrılar tanrısı Buddha bu altın renkli, parlak ışıklı, her şeyden yüce öğreti şahı adlı öğreti cevherini sonuna kadar büsbütün buyurdu." (Gulcalı, 2015:231).

BT XIII 14

amtı-ma asır-a ayançang kop süzük kėrtgünç köngülin alku üç üdki bügü biliglig burhanlarka yükünüp arıg piravaranlıg yangı künnüng tokızı şobanı bolmış ary-a sang tözün bursang kuvrag kutlarınıng üsüklerinde (5) atı kötürülmiş burhan bahşı başın tıtsılıg kuvragınıng arıg kirsiz etözteki tilteki köngülteki edgülerin öyü sakınu ajunlar sayukı kılmış kılınçlarımın ökünü bilinü adaklarınta bėş mandal yinçürü töpün yükünü teginür biz., (Zieme, BT XIII/14/ 1-8).

"Şimdi saygı ve inanç dolu gönülle bütün üç zamandaki bilgin Buddhalara secde edip, Temiz Pravarana gününün dokuzu olmuş hürmete layık buddha hocaları ile öğrenci topluluğunun temiz ve günahsız bedenimdeki, dilimdeki ve gönlümdeki iyiliklerin farkında olarak(dünyalar kadar) sayısız işlediğim amellerimi pişmanlıkla itiraf ediyorum ayaklarında beş mandalalı başımız (üzerinde) secde ederiz.." (Besli, 2019: 474).

Eski Türk Şiiri

Ontın sıngarkı üç ödki burkan bakşı-lar / On küçlüg bügü biliglig ugan arz-ı-lar / Uksatgu -lug-suz edgü-lüg umug mag-lar / Uk-a bilü mini körü yarlıkaz-un- [lar]

"Dünyanın her tarafındaki üç zaman burkan ve hocaları, on kudretli tılsım bilgisine vakıf ilahi zahidleri, benzeri olmayan iyiliğin ümit ve destekleri anlayarak, bilerek bana bakmak lutfunda bulunsunlar." (Arat, 2007: 182-183).

Açıklama

Uygur Dönemi eserlerinden Altın Yaruk'ta bügü 14 defa *ve Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren'de 1 defa ve Eski Türk Şiiri'nde 1 defa* geçmektedir *Biliglig bügü, biliglig bügü, bilge bügü* şeklinde kullanılmıştır. Yapılan çevirilerde hâkim ifadesi kullanılmasına rağmen *bügü biliglig*, hikmet bilgili demektir (Eraslan, 2012:563). Mehmet Ölmez (1991); *bilgelik* sahibi, *bilge bilgili*, Reşit Rahmeti Arat (2007); *bilgili hâkim, bilgi,* Zemire Gülcalı (2015); *dahi bilgili*, Nurdan Besli (2019)*; bilgili* bilgin olarak tercüme etmiştir. Uygur dönemi eserlerinde bu yapı Budayı övmek methetmek amacı ile kullanılmıştır. Aşağıda yer alan örneklerde, bilginin değerinden, öneminden bahsetmekle birlikte *bügü biliglig / biliglig bügü* ifadelerinin asiller ve Buda için kullanıldığı görülür. Budanın öğretileri, fazilet ve erdemlerine başlamadan önce gerçek ve doğru bilgi anlatılırken kullanıldığı da görülmüştür.

3.6. Karahanlı Döneminde Bilge

Kutadgu Bilig

Bu kün tügme kaşıñ ay bilge bügü /özüm 'udrin aysa yéme eymen(KB 191)(Kaçalin, 2008: 18). "Ey âlim hâkim, bugün ürkerek, kendi özrümü söylersem, bana kaşını çatma." (Arat, 2003: 25).

Tilekim söz erdi ay bilge bügü / kédin keldeçike özüm sözlegü (KB 192)(Kaçalin, 2008: 18). "Ey âlim, hâkim, dileğim benden sonra geleceklere kalacak bir söz söylemek idi." (Arat, 2003: 25).

Biligsiz bile hîç sözüm yok meniñ /ay bilge özüm uş tapuğçı seniñ (KB 203) (Kaçalin, 2008: 19). "Benim bilgisiz ile hiçbir sözüm yoktur; ey bilgili, işte ben senin kulunum." (Arat, 2003: 26).

Kalı bilgeke tegse elde orun /ol el boldı törde takı ked burun (KB 263) (Kaçalin,2008: 22). "Eğer bir âlime eşikte bir yer isabet ederse, o eşik baş-köşeden daha iyi ve yüksek olur." (Arat, 2003: 30).

İki törlüg ol kör bu aslı kişi / biri beg biri bilge yalñuk başı (KB 265) (Kaçalin, 2008: 22). "Bak iki türlü asil insan vardır: biri bey, biri âlim; bunlar insanların başıdır." (Arat, 2003: 30).

Eşitgil negü tér bügü bilge teñ / bu söz işke tutğıl ayâ kızğu eñ (KB 333) (Kaçalin, 2008: 25). "Dinle, hâkim âlim buna benzeterek, ne der; bu söze göre hareket et, ey bahtiyar insan." (Arat, 2003: 34).

Yatığ yarlıkağıl içür bér yégü / ümeg edgü tutğıl ay bilge bügü (KB 495)(Kaçalin, 2008: 33). "Yabancının kusurunu bağışla, onu yedir ve içir; ey âlim hâkim, misafire iyi muamele et." (Arat, 2003: 45).

Eşit emdi bilge sözi ne téyür /sözin yañzatur sözke yinçge ayur (KB 613) (Kaçalin, 2008: 40).

"İmdi dinle, âlim ne der: onun bu mealdeki sözü bu fikri ne kadar ince ifade eder." (Arat, 2003: 55).

İlig aydı bilge meniñ kılkımı /körüp meñzetü urdı bu atımı (KB 824) (Kaçalin, 2008: 51). "Hükümdar cevap verdi: âlim benim tabiatımı güneşe benzeterek bu adı verdi." (Arat, 2003: 70).

Öyük çim osuğluğ bolur bilgeler / çıkar suw kayuda adak tepseler (KB 974) (Kaçalin, 2008: 59). "Âlimler sulak yerlere benzerler; nereye ayak vururlarsa, oradan su çıkar." (Arat, 2003: 81).

Yawa söz biligsiz tilindin çıkar /biligsiz kişig bilge yılkı atar (KB 985) (Kaçalin, 2008: 59). "Boş söz "bilgisizin ağzından çıkar: bilgisiz adama âlim hayvan der." (Arat, 2003: 82).

kayudın çıkar söz kayuka barır / munı ma ayu bér maña ay(ünlem)bilir (KB 996)(Kaçalin: 60). "Söz nereden çıkar ve nereye varır; ey bilgili bana bunu da izah et." (Arat 2003: 83).

Üküş sözleyü bilge bolmaz kişi / üküş eştü bilge bulur tör başı (KB 1015)(Kaçalin,2008: 61). "Çok söylemekle insan âlim olmaz çok dinlemekle âlim baş-köşeyi bulur." (Arat, 2003: 84).

Anadınmu bilge tuğar bu kişi / azu ögrenürmü yetilse yaşı (KB 1678)(Kaçalin,2008: 95). "İnsan anadan mı âlim olarak doğar, yoksa yaşı ilerledikçe mi öğrenir?" (Arat, 2003:129).

Ne edgü bolur kutka kodkı köñül /ne körklüg bolur bilge bolsa amul (KB1700) (Kaçalin,2008: 96). "Saadete alçak gönüllülük ne kadar uyar ; âlim bir insana hilm ve şefkat ne kadar yakışır." (Arat, 2003:131).

Köñül til köni tut ay bilge bügü /saña eksümegey üdinde yégü (KB 1743) (Kaçalin, 2008 98). "Ey âlim hâkim, gönül ve dilini doğru tut; vakit gelince, yiyeceğin eksik olmaz." (Arat, 2003:133).

Biligke tegir ötrü bilge bolur / bu bilgi bile asğı ilke tolur (KB 1820) (Kaçalin,2008: 102). "Böylece bilgiye erişir ve bir gün âlim olur; bu bilgi ile memlekete çok faydası dokunur." (Arat, 2003:139).

Eşitmek bile boldı bilge kişi / bu söz sözlemektin barır er başı (KB 1914)(Kaçalin, 2008: 107). "İnsan dinlemekle âlim olur: çok söz söylemekten insanın başı gider." (Arat, 2003:145).

Negü tér eşitgil bügü bilge beg /bu söz işke tutsa saña bolğa yég (KB 2513)(Kaçalin,2008:136)."Hâkim ve âlim bey ne der, dinle; bu söze göre hareket edersen, senin için çok iyi olur." (Arat, 2003:186).
Yana aydı bilge bügü sözledi /özin tutnumaz er başın yér tédi (KB 2518)(Kaçalin, 2008:136). "Âlim ve hâkimler de: --- kendisine hâkim olmayan insan kendi başını yer --- demişlerdir." (Arat, 2003:187).

Kayu işke bilge yetürdi bilig /anı yetti tuttı tegürdi elig (KB 2605)(Kaçalin, 2008:141).

*"*Âlim hangi işte bilgisini kullanırsa, ona ulaşır onu tutar ve elde eder." (Arat, 2003: 193).

*Yalawaç tetig bolsa bilge oduğ / beg asğı bolur anda tutnur boduğ (KB 2638) (Kaçalin, 2008:142). "*Elçi zeki, âlim ve uyanık olursa, her yerde hoş karşılanır ve beyine faydalı olur." (Arat, 2003: 196).
Bitip kodmasa erdi bilge bügü / biziñde ozakığ kim erdi tigü (KB 2699)(Kaçalin, 2008: 145). "Ālim ve hâkimler yazıp bırakmamış olsalardı, bizden evvel gelenlerden kim bahsedebilirdi." (Arat, 2003: 200).

Negü tér eşitgil ay bilge bügü / biliglig sözi bolsa aş teg yégü (KB 2785)(Kaçalin, 2008: 149). "Âlim hâkim insan ne er, dinle; insanın sözü yemek gibi yenilmelidir."(Arat, 2003: 206).

Tükel sır bediz ol köñülsüz kişi / köñülsüz kişi bilge atın yodar (KB 2798) (Kaçalin, 2008: 150). Gönülsüz insan yalnız bir şekil ve kalıptan ibarettir; gönülsüz insan âlim adını kaybeder." (Arat, 2003: 206).

*Kişi edgü térler bu edgü kayu / maña ayu bérğıl ay bilge bügü (KB 3934) (Kaçalin, 2008:207). "*İyi insan derler, bu iyi insan nerede; ey âlim, hâkim bana haber ver."(Arat, 2003: 285).

"Toğa bilge toğma kişi ögrenür / toğa sözlemez til turu sözlenür (KB 4021)(Kaçalin, 2008: 211). "İnsan doğuştan âlim doğmaz, sonradan öğrenir, dil doğuştan konuşmaz, zamanla konuşmaya başlar." (Arat, 2003:291).

*Kişi ögrenip ötrü bilge bolur / bilig bilse ötrü kamuğ iş unur (KB 4022)(Kaçalin, 2008: 211). "*İnsan öğrenerek, âlim olur; bilgi sahibi olduktan sonra, her işi yoluna girer." (Arat, 2003: 291).

Kere dünyâ işi kerek 'ukbî tut /sakış birle adra tutar bilge büt (KB 4383)(Kaçalin, 2008: 229).

*"*Gerek dünya işi, gerek ahiret işi olsun, inan ki, âlim bunları hesap ile birbirinden ayırarak, zapteder." (Arat, 2003:317).

*Bularda eñ edgü yorık bu-turur / bügü bilge ögmiş kılık bu-turur (KB 4670) (Kaçalin, 2008: 244). "*Bunlardan en iyisi bu sonuncusudur; hâkim ve âlim insanların beğendikleri hareket de budur." (Arat, 2003:338).

Velîkin tiriglik bolurmu yégü / munı bilgü aşnu ay bilge bügü (KB 4682) (Kaçalin, 2008: 244)."Fakat hayat yalnız yiyip-içmekten mi ibarettir; ey hâkim âlim, önce bunu bilmelidir." (Arat, 2003:339).

Ne begler yaturlar kara yér bolup / ne bilge bügü sızdı yérde ölüp (KB 4723) (Kaçalin, 2008:246)."Ne beyler kara toprak olmuş, yatarlar; ne âlim ve hâkimler ölüp, toprağa karışmışlardır." (Arat, 2003:342).

Takı bir kotu bilge 'âlimler ol /olar 'ilmi halkka yaruttaçı yol(KB 4341)(Kaçalin, 2008: 227).
"Diğer bir zümrede âlimlerdir, onların ilmi halkın yolunu aydınlatır."(Arat, 2003:314).

Yok erse ajunda bu 'âlim bügü / tikip önmegey erdi yérde yégü (KB 4346) (Kaçalin, 2008: 227)."Dünyada bu âlim ve hâkimler olmasa idi, ekilmiş olsa bile, yerden yiyecek çıkmazdı." (Arat, 2003: 314).

Muñar meñzetür emdi bilge sözin / negü ter eşitgil bu tüpi tözin (KB 5024)(Kaçalin, 2008: 261).
"İmdi bir âlimin buna benzer sözünü dinle; bu mesele hakkında, bak, o ne der." (Arat, 2003:362).

Asığlığ kayu ol asığsız kayu / sen adra seçe tut ay bilge bügü (KB 5529) (Kaçalin, 2008: 286)."Kim faydalıdır, kim faydasızdır, ey âlim hâkim, sen bunları iyice seç." (Arat, 2003:396).

Olarda biri bilge 'âlim-turur / bu 'âlim bile erke kut kıw bolur (KB 5551) (Kaçalin, 2008: 287).
"Onlardan biri âlimlerdir; bunlar insanı devlet ve saadete kavuştururlar." (Arat, 2003: 397).

Anında basa bilge 'âlim turup /bodunka bilig bérsü yetrü körüp (KB 5587)(Kaçalin, 2008: 289).

"Bundan sonra âlimler harekete geçip, ihlas ile halka bilgi versinler."(Arat, 2003: 400).

İkinci bügü bilge ilçi kişi / kéñeşke tusulur iter él işi (KB 5912) (Kaçalin, 2008: 305). "İkincisi âlim ve hâkim devlet adamıdır; bu insan istişare için faydalı olur ve memleket işini tanzim eder."(Arat, 2003:422).

Tiriglik kayu ol kör edgü kayu /ayu bér maña sen ay bilge bügü (KB 5961)(Kaçalin, 2008: 306). "Hayat nedir ve iyilik nasıl olur; ey âlim hâkim bana bunu izah et." (Arat, 2003:423).

Unamadı aydı kadaşıñ hâlı / yawuzrak ay bilgem köner teg yolı (KB 5965)(Kaçalin: 308)."Haberci bunu kabul etmedi ve : ---- Kardeşinin hali çok ağırdır; ey bilginim, yolcu gibi görünüyor." (Arat 2003: 426).

Neçe edgü koptı bu bilge bügü / tilep bulmadılar tiriglik yégü (KB 6401) (Kaçalin, 2008:331)."Bu dünyaya ne kadar iyi insanlar, âlim ve hâkimler geldi; bütün arzularına rağmen, ebedi hayata nâil olamadılar."(Arat, 2003:459).

Körü bar ay bilge bu künki üdüg /öñin boldı barça kamuğ iş küdüg (KB 6451) (Kaçalin: 333). "Ey âlim, bugünkü zamana dikkat et, işler tamamen değişti." (Arat: 462).

Ay bilge kişeldiñ biligsiz yorır / biligsiz kişelse kişenin büre (KB 6615) (Kaçalin: 341). "Ey âlim senin ayağında köstek var; bilgisiz ise, yürür; bilgisiz bir kösteklenirse, sen onun kösteğini sıkılaştır." (Arat 2003:475).

Dîvânu Lugâti't Türk

Algıl ögüt mindin ogul erdem tile / Boyda ulug bilge bolup bilgin üle

"Diyor ki: Ey oğlum, benden öğüt al ve terbiyeye talip ol ki kavmin büyüğü olasın ve onlara hikmet ve terbiye dağıtasın." (Ercilasun-Akkoyunlu, 2011: 108).

Tegür menin sawımnı bilge. leke ay / Tınur kalı atatsa kısrak sanı tay

"Diyor ki: Sözümü ilet ve akıllılara de ki: Tayı atlar sırasına (sınıfına) geçtiği zaman kısrak dinlenir." (Ercilasun-Akkoyunlu 2011: 184-185).

Atasözü: *Alp çerigde bilge tirigde.*

"Diyor ki: Yiğit savaşın şiddetlendiği günde denenir. *Bilge* kişi ise mecliste denenir." (Ercilasun-Akkoyunlu, 2011:251).

Kardunı yinçü sakınman / Tuzgunı mançu sizinmen/ Bulmaduk nenke sewinmen / Bilgeler anı yirer.

"Diyor ki: Fındığa benzeyen buz parçalarını inci zannetme; hediye olarak verilen yemeği de iş karşılığı verilen ücret zannetme. Bulamadığın şey için sevinme. Bilgeler bunu yerer." (Ercilasun-Akkoyunlu 2011: 265).

Bilge erig edgü tutup sözin işit / Erdemini ögrenipen ışka sür-e

"Diyor ki : Âlim, akıllı ve bilge kişiyi iyi tut ve sözünü dinle. Onda bulunan edep ve erdemi öğren ve öğrendiklerini kullan."(Ercilasun-Akkoyunlu, 2011:269).

Us es körüp yüksek kalık kodı çokar / Bilge kişi ögüt birip tawrak ukar

"Diyor ki: Akbaba av görürse yüksek gökten inerek üzerine kapanır. Hikmetli adamın da avı öğüttür; onu işitince ezberleyip anlar." (Ercilasun-Akkoyunlu, 2011: 452).

Kölüm kömı kopsa kalı tāmıg iter / Körse anı bilge kişi sözke büter

"Diyor ki: Havuzumun suyu dalgalanıp sarayımın duvarına, onu yerinden itip yok edercesine çarparsa onu gören akıllı bir insan dediğime inanır." (Ercilasun- Akkoyunlu, 2011:487).

Bilge eren sawların algıl ögüt / edgü sawıg edlese özke siner

"Diyor ki: Akıllıların sözlerini öğüt olarak al; çünkü insan güzel sözü yetiştirip büyütürse hikmet kalbine siner." (Ercilasun-Akkoyunlu, 2011: 495).

Biligni irdedim / Bügüni üḍürdüm / Özümni adırdım / Yalgıl atım yazlınur

"Diyor ki: Hikmet ve ilmi istedim. Akıllı bilgeyi seçtim. İnsanlar arasında kendimi ayırdım. Bundan dolayı, ak yeleli atım bu iş için çözülmektedir." (Ercilasun-Akkoyunlu, 2011: 530).

Atasözü: Yazmas atım yagmur yanılmas bilge yanku.

"Mahir ve şaşmaz atıcı yağmurdur; çünkü onun hedefi yeryüzüdür ve o da geniştir; atışında hata yapmaz. Her hususta doğru söyleyen ālim de yankıdır. Çünkü o, sen nasıl bağırırsan sana öyle cevap verir." Bu, bir şeyde hata yapıp özür dileyene söylenir." (Ercilasun-Akkoyunlu, 2011: 586).

Oglum saŋa koḍur men erdem ögüt xumaru / Bilge erig bulup sen yakkıl anıŋ taparu

"Diyor ki: Ey oğul sana erdem ve edep bırakıyorum. Akıllı bir ālime rastlarsan ona yaklaş ve ondan faydalan." (Ercilasun- Akkoyunlu, 2011: 613).

Atebetü'l Hakâyık

bilig birle 'âlim yoḳar yoḳladı (AH 101) / biligsizlik erni çökerdi ḳoḍı (AH 102)

bilig yind usanma bil ol haḳ rėsul (AH 103) / bilig çinde erse siz arḳaŋ tidi (AH 104) (Arat 1992: 48).

"Âlim bilgi ile yükseldi, bilgisizlik insanı aşağı, bilgiyi ara, usanma; bil ki o hak resûl, "Bilgiyi Çin'de bile olsa, arayınız " dedi. (Arat 1992: 86).

neçe yir bar erdi sıġışmaz eri (AH 201) / eri bardı ḳaldı ḳuruġ tek yiri (AH 202)

neçe âlim erdi neçe fėylėsuf (AH 203) / ḳanı bu kün olar miŋinde biri (AH 204) (Arat 1992: 56).

"Halkına dar gelen ne kadar yer vardı; halkı gitti, yalnız (onların) baş yeri kaldı. Ne kadar 'âlim, nice feylesof vardı, bugün onlar hani, binde biri (bile yok). (Arat 1992: 89).

'amėl ḳoḍdı 'âlim vė zahid vėra' (AH 401) /'arif raḳs çıḳarıp iter ẖoş sėma' (AH 402)

bida'tın yıġıġlı kişi ḳalmadı (AH 403) / anın künde arta turun bu bida' (AH 404) (Arat 1992: 73).

"Âlim ameli ve zahid takvayı bıraktı, arif raks çıkarıp, hoş sema eder, bid'atten men' eden insan kalmadı, onun için bu bid'at her gün artmaktadır." (Arat 1992: 96).

Açıklama

Karahanlı Dönemi eserlerinden Kutadgu Bilig'te bilge 60 defa Divanu Lugati't Türk'te "Atasözlerinde" 10 defa Atabe'tül Hakayık'ta ise bilgenin kullanılmadığı görülmüştür. Bilge sözcüğü yerine biliglig ve âlim sözcüğü kullanılmıştır. Bilgenin kullanım şekillerinin örnekleri üzerine açıklamalar aşağıda yer almaktadır.

Kutadgu Bilig ve Divan'u Lugati't Türk'te geçen beyitlerde, *bilge* sürekli düşünen, fikir üreten bir kişi olması sebebiyle sulak yerlere, verimli bir tarlaya benzetilmiştir. *Bilgelik* doğuştan gelen bir yetenek değildir. İnsan doğuştan *bilge*, *âlim* doğmaz *bilge* olmak için ömrünce sabırla okur, öğrenir. Zamanla öğrediklerini hayatına yoldaş eder. Böylelikle memleketine faydası dokunan bir *âlim* olur. Bir işi yapmaya baş koyarsa yapacağı işi bilgiyle yaptığı için başarıya ulaşır. Allah ilmi isteyene vermiştir. *Âlim* kimse ile dost olursan insana hayırdan başka bir şey gelmez. Aşağıdaki beyitlerde *bilge* kişinin hayatı boyunca öğrenmek için sabırla çabalaması ve ilmini faydalı işlerde kullanarak milletine faydalı olması, ona yaklaşan kimselere karşı hayıra davet eden olması anlatılmıştır. *Bilge* kimsenin konuşarak

değil dinleyerek *âlim* olduğu üzerinde durulmuştur. Bu durum *bilgenin* başköşeye layık olmasının nedenleri arasında sayılmıştır. Sözün ağızdan çıkması ile artık kişiye ait olmaması, çok konuşan kişinin başına bir iş geleceği, *bilge* kişinin bunları yapmayacağı ve dinlemeyi bilmesinden bahsedilmiştir. *Bilge* kimsenin başka bir kişinin derdini ve sıkıntısını dinlemesi, ona bir yol bulması, yapılan kötülükten geri döndürmesi *bilge* insan için takdir gören bir davranış olduğu anlatılmıştır. *Bilge* kişinin dünya ve ahiret işlerini düşünerek, hesap ederek yaşadığını düşünmeden adım atmadığını, tüm davranışlarının bir anlamı olduğunu, aynı zamanda dünya ve ahiret hayatlarının birbiri ile ilişkili olduğunun farkında oluşu üzerinde de durulur.

Bilgenin önder olmasını anlatan beyitler de *Kutadgu Bilig, Divanu Lugati't Türk'te* geçmektedir. *Bilgelere* sormak, *bilge* kişinin önder olmasından hareketle yol gösterici tayin edilerek insanların müşküllerine çözümler üreten, aynı zamanda halkların önderi olan hükümdarların önderi de *âlim ve bilge* kişilerdir. *Bilge* olmak demek, terbiyeli, ahlaklı ve hikmetli olmak demektir. *Bilgenin* yanına yaklaşan ondan faydalanmalı ve ilimle şereflenmelidir. Bilgili kişinin sözleri değerli mücevherlerle eşdeğer tutulur. Sözün ne dediği değil kimin dediğinin önemi vurgulanır. Aynı zamanda insanlar yaşadığı sıkıntı ve müşküllerde *bilge* kişinin fikirlerine ihtiyaç duyar ve sözlerinden faydalanır. İnsanlar için *bilgenin* öğütleri mihenk taşı kadar değerlidir, sözlerinin arkasında hikmetler bulunur. İnsanlar onların sözlerine, öğütlerine kulak vererek doğru yolu bulmaya çalışır ve sorunlarını çözer.

Kutadgu Bilig' teki Bilge Oduğ ifadesi bilgili, zeki, uyanık, parlak zekâlı gibi anlamlara gelmektedir. Odug sözcüğü uyanık olmak (Üşenmez, 55: 2006) şeklinde belirtilmiştir. Bilgili kişinin zeki, akıllı ve uyanık olduğunu belirtilerek anlatım güçlendirilmiştir. *Bilge* kişinin akıllı, zeki ve uyanık olmasının hükümdarı bir adım öne taşıyacak bir etken olması dikkat çekmektedir. Hükümdar için yanındaki bilge kişilerin önemi büyüktür. Hükümdarın ileri görüşlü olmasında *bilgenin* payı büyüktür.

Bilgenin yerine kullanılan *Âlim* kelimesi ise hem *Kutadgu Bilig'te* hem *Atabet'ül Hakayık'ta* geçmektedir. *Bilge* ve *âlim* kelimeleri birbirinden köken bakımından farklıdır. *Bilge* kelimesi Türkçe *âlim* kelimesi ise Arapçadır. *Bilge* kelimesinin anlamını güçlendirmek ve çeşitlendirmek için *âlim* kelimesi kullanılır. Türkçeye tercüme edilen metinlerde de *âlim* kelimesi görülür. *Âlim* kelimesi özellikle Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinde rastlanır. Bu dönemden önceki dönemlere ait eserlerde bu durum görülmemektedir. Karahanlı

döneminde Arapça ile etkileşime girilmiş olmanın etkisi eserlerde görülmektedir. Ay *Bilge* Bügü *Kutadgu Bilig'te* geçmektedir. Ey *bilge* hâkim demektir. *Bilge*, kimseye seslenme durumu, övme, dilekte bulunma ya da öğüt verme gibi durumlarda görülmektedir. *Kutadgu Bilig'te* geçen Bilir ifadesi *bilge* kimse için kullanılan bir başka sıfattır. Seslenme ünlemi ile birlikte kullanılmaktadır. Seslenme ünlemi olan bir diğer örnek ise Ay Bilge'dir. Bilgenin seslenme ünlemi ile özellikle Kutadgu Bilig'te kullanımının oldukça yaygın olduğu görülmektedir.

3.7. Karahanlı Döneminde Biliglig

Kutadgu Bilig

Bu maşrık meliki mâçînlar begi /biliglig ukuşluğ ajunda yégi (KB 12) (Kaçalin, 2008:4).
"Meşrik hükümdarı, maçinliler beyi, bilgili, anlayışlı, dünyanın ileri gelenleri." (Arat, 2003: 3).

Kitâb kadrini me biliglig bilir / ukuşsuz kişidin adın ne kelir (KB 20) (Kaçalin, 2008: 4).
"Kitabın kadrini de ancak bilgili bilir, akılsız kimseden zaten ne beklenir." (Arat, 2003: 4).

Ukuşluğ biliglig toña alp yürek / Hazîne tolulap akıtğu kerek (KB 51) (Kaçalin, 2008: 6).
*"*Hükümdarlar nasıl anlayışlı, bilgili, cesur ve kahraman olmalı, nasıl hazineyi doldurup, tekrar akıtmalıdır."(Arat, 2003: 6).

Bütünlük me hürmet bu zühdlığ öze /sakınuk biliglig arığlığ oza (KB 56) (Kaçalin, 2008: 6).
*"*Doğruluk hürmet ve zühde sahip olduğu gibi bir de takva sahibi, bilgili ve temiz bir insan imiş." (Arat, 2003:6).

Akı erdi elgi yüreki tedük / biliglig sakınuk kör atı bedük (KB 58) (Kaçalin, 2008: 12).

*"*Eli cömert idi, yüreği saf idi, bilgili, takva sahibi ve adı büyük bir zat idi."(Arat, 2003: 16).

Biliglig bilür ol munıñ hürmeti / ukuşluğ ukar ol bilig kıymeti (KB 74) (Kaçalin, 2008:7).

"Bunun kadrini ancak bilgili bilir, bilgi kıymetini de ancak anlayışlı takdir eder." (Arat, 2003:7).
Ukuşluğ ukar ol biliglig bilir / biligli ukuğlı tilekke tegir (KB 155) (Kaçalin,2008: 17).
*"*Anlayışlı olan anlar, bilgili olan bilir; bilen ve anlayan her vakit dileğine erişir." (Arat, 2003: 22).

Biliglig bilig berdi tilke bışığ / ayâ til idisi küdezgil başığ (KB 168) (Kaçalin, 2008: 17).

"Bilgili dil için özlü bir söz söyledi; ey dil sahibi, başını gözet." (Arat, 2003: 23).

Biliglig idi az biligsiz üküş / ukuşsuz üküş bil ukuşluğ küsüş (KB 199) (Kaçalin, 2008: 19).
"Bilgi sahibi insanlar pek azdır; bilgisiz ise, çoktur; bil ki anlayış sız insanlar çok; anlayışlılar ise, nadirdir." (Arat, 2003: 26).

Biligsiz bilingligke boldı yağı /biligsiz bilingligke kıldı çoğı (KB 200) (Kaçalin, 2008: 19)

"Bilgisiz bilgiliye daima düşman olmuştur: bilgisiz bilgili ile her zaman mücadele halindedir." (Arat, 2003: 26).
Bilingligke sözledim uş bu sözüm / biligsiz tilini bilümez özüm (KB 202) (Kaçalin, 2008: 19).

"Bu sözümü bilgili için söyledim, bilgisizin dilini ben de bilemiyorum."(Arat, 2003: 26).

Biliglig çıkarmasa bilgin tilin /yarutmaz anıñ bilgi yatsa (KB 214) (Kaçalin, 2008: 19).

"Bilgili bilgisini dili ile meydana çıkarmazsa, yıllarca yatsa bile, onun bilgisi muhitini aydınlatmaz." (Arat, 2003: 27).

*Kayu üdte erse bu künde burun / bilingligke tegdi bedükrek orun (KB 220) (Kaçalin, 2008: 20). "*Hangi çağda olursa olsun, bugüne kadar daha yüksek yer daima bilgiliye kısmet olmuştur."(Arat, 2003: 27).
*Neçe kördüm erse isizler işi /ozu bolmadı ay biliglig kişi (KB 248) (Kaçalin, 2008: 21). "*Ey bilgili adam, kaç defa gördüm: kötülerin işi hiçbir zaman ileri gidemedi."(Arat, 2003: 29).

*Bügü beg kim erse biligke yakın /biliglig kişig kılmış özke yakın (KB 254) (Kaçalin, 2008: 21). "*Kim hâkim ve bilgili bir bey olmuş ise, o bilgili insanları kendisine yaklaştırmıştır." (Arat, 2003: 29).

Negü ter eşitgil biliglig kişi /ajunda sınayu yetilmiş yaşı (KB 261) (Kaçalin, 2008: 22)."
Bilgili ve dünyada tecrübe ile ömrünü geçirmiş olan insan ne der dinle." (Arat, 2003: 30).

Bedük bilgi birle üküş erdemi / biliglig ukuşluğ bodun ködrümi (KB 278) (Kaçalin, 2008: 23). "O yüksek bilgiye ve çok faziletlere sahip idi; bilgili, anlayışlı ve halkın seçkini idi." (Arat, 2003: 31).
*Körü barsa barça urur bu kedük/ ukuşluğ biliglig kör aslı ked ök (KB 299) (Kaçalin, 2008: 24). "*Dikkat edilirse, herkes üzerine bir şey giyer; fakat akıllı ve bilgili insan hil'at ile değil, aslında değerlidir." (Arat, 2003: 32).

Biligligke bilgi tükel ton aş ol / biligsiz kılınçı yawuz koldaş ol (KB 321) (Kaçalin, 2008: 25).

"Bilgili insan için onun bilgisi kâfi bir yiyecek ve giyecektir; bilgisizin hareketi-onun kötü arkadaşıdır." (Arat, 2003: 34).

*Ukuşluğ ked er öwke özdin yırat / biliglig beg er buşma edgü kıl at (KB 322) (Kaçalin, 2008: 25). "*Ey akıllı iyi yiğit, öfkeyi kendinden uzaklaştır; ey bilgili bey yiğit, hiddetlenme iyi ad kazan." (Arat, 2003: 34).

Tüzünlük kerek hem siliglik kerek / ukuşluğ kerek hem biliglig kerek (KB 326) (Kaçalin, 2008: 25). "Hem yumuşak huylu, hem tatlı dilli, hem akıllı, hem bilgili olmak gerektir."(Arat, 2003: 34).

Ukuşluğ kerek ked üdürse kişig / biliglig kerek ked bütürse işig (KB 327)(Kaçalin, 2008: 25)."İnsanları iyi seçebilmek için akıllı olmak ve işini iyi başarabilmek için de bilgili olmak lazımdır." (Arat, 2003: 34).

*Bolur ötrü işler bütün hem bışığ / biliglig kişiler bışığ yer aşığ (KB 330) (Kaçalin, 2008: 25). "*Neticede işler sağlam olur ve olgunlaşır; bilgili insanlar yemeği pişirmiş olarak yerler." (Arat, 2003: 34).

*Eşitgil negü ter biliglig kişi / biliglig sözi çın sewüg cân tuşı (KB 336) (Kaçalin, 2008: 25). "*Dinle, bilgili adam ne der: bilgili sözü, gerçekten, sevgili can gibidir." (Arat, 2003: 35).

Biliglig beg erdi ukuşluğ oduğ / isizke ot erdi yağıka yoduğ (KB 408) (Kaçalin,2008: 29)."O bilgili, akıllı ve uyanık bir bey idi; kötü için ateş ve düşman için bir afet idi." (Arat, 2003: 40).

Ukuşluğ kim erse okıttı anı /biliglig kim erse bedütti anı (KB 416)(Kaçalin, 2008: 29). "Akıllı kim varsa, onu yanına çağırttı; bilgili kim varsa, onu yükseltti." (Arat, 2003: 40).

Yumıttı añar bek ajun üdrümi / ukuşluğ biliglig bodun ködrümi (KB 417) (Kaçalin, 2008: 29)."Dünya seçkinleri ve halk arasındaki akıllı ve bilgili kimseler onun etrafını sardılar." (Arat, 2003: 40).

Basutçı kerek erke yarıçılar / ukuşluğ biliglig bügü élçiler (KB 427) (Kaçalin, 2008: 30)."İnsana yardım eden ve destek olan akıllı, bilgili ve hâkim idare adamları lazımdır." (Arat, 2003: 41).

Yégit erdi oğlan kılınçı amul / ukuşluğ biliglig hem öglüg köŋül (KB 463) (Kaçalin, 2008: 32). "Sakin tabiatlı, akıllı, bilgili, zeki ve iyi gönüllü genç bir delikanlı idi." (Arat, 2003: 43).

Ukuşluğ biliglig beg ermiş amul / tiler ermiş erdem idilerin ol (KB 469) (Kaçalin, 2008: 32). "O akıllı, bilgili yumuşak huylu bir bey imiş ve faziletli insanları ararmış." (Arat, 2003: 44).

Ukuş kadrini hem ukuşluğ bilir / bilig satsa bilge *biliglig alır (KB 470) (Kaçalin,2008: 32).* *"*Aklın kıymetini yine akıllı bilir ; âlimin sattığı bilgiyi de bilgili alır "(Arat, 2003: 44).

Bilig kıymetini biliglig bilir /ukuşka ağırlık biligdin kelir (KB 472) (Kaçalin, 2008: 32). "Bilginin kıymetini bilgili bilir, akıla hürmet bilgiden gelir." (Arat, 2003: 44).

Negü bilge telve bilig kadrini / bilig kayda bulsa biliglig alır. (KB 473) (Kaçalin, 2008: 32). "Bilginin kıymetini deli nereden bilecek; bilgiyi, nerede bulursa bilgili alır." (Arat, 2003: 44).

Yeme yakşı aymış biliglig sözi / biliglig sözi körse barçın tözi (KB 555) (Kaçalin, 2008: 37). *"*Yine bilgili ne güzel söylemiş; bilen insanın sözü, dikkat edersen, değerli bir metaâ benzer." (Arat, 2003: 50).

Ayur körmişim yok bu yañlığ kişi / biliglig ukuşluğ bodunda başı (KB 563) (Kaçalin, 2008: 37)."Kendi-kendisine dedi: Ben böyle bilgili, akıllı ve halk arasında bu kadar seçkin bir insan görmedim." (Arat, 2003: 51).

Negü tér eşitgil biliglig tilin / iwe kılmış işler ökünçi yılın (KB 631) (Kaçalin, 2008: 41).

*"*Dinle, bak bilgili insan ne der; acele ile yapılan bir işin peşimanlığı yıllarca sürer." (Arat, 2003: 56).

Bu ma'nî üçün atım ay toldı tép / atadı biliglig sözin yinçge yıp (KB 748) (Kaçalin, 2008: 47)

"Bundan dolayı âlim, ince bir nükte ile bana Ay-Toldı adını vermiştir." (Arat, 2003: 65).

Takı yakşı aymış biliglig bügü /buşar üdte begler bolur ot ağu (KB 779) (Kaçalin, 2008: 47)."Bilgili hâkim daha iyi söylemiş; beyler hiddetlendikleri zaman ateş ve zehir gibi olurlar." (Arat, 2003: 67).

Biliglig sözin sen eşit özneme / ayıtmazda aşnu sözüg sözleme (KB 960) (Kaçalin, 2008: 58). *"*Bilgilinin sözünü dinle, itiraz etme; sana sorulmadan da söz söyleme." (Arat, 2003: 80).

Biligsiz tili tutçı berklig kerek / biliglig kişi tilke erklig kerek (KB 971)(Kaçalin, 2008: 58). "Bilgisizin dili daima kilitli olmalı ve bilgili insan da diline hâkim bulunmalıdır." (Arat, 2003: 81).

Biliglig sözi yerke suw teg-turur / akıtsa suwuğ yerde ni'met önür (KB 972) (Kaçalin, 2008: 58) "Bilgilinin sözü toprak için su gibidir; su verilince, yerden nimet çıkar."(Arat, 2003: 81).

Biliglig kişiniñ sawı eksümez /akığlı süzük yul suwı eksümez (KB 973) (Kaçalin, 2008: 59). "Bilgili insanın sözü eksilmez; akan duru pınarın suyu kesilmez." (Arat, 2003: 81).

Biliglig kişiler et öz yawrıtur /bilig birle awnur cânın semritür (KB 990) (Kaçalin, 2008: 59). "Bilgili insanlar vücutlarını yıpratırlar; bilgi ile avunurlar ve ruhlarını beslerler." (Arat, 2003: 82).

Biliglig boğuz tilke erklig kerek / boğuz til küdezgen biliglig kerek (KB 994) (Kaçalin, 2008: 60). "Bilgilinin boğazına ve diline hâkim olması lazımdır; boğazını ve dilini gözeten bilgililere ihtiyaç vardır." (Arat, 2003: 82).

Neçe sözlemegü neçe sözlegü / negü tér biliglig ukuşluğ bügü (KB 997) (Kaçalin, 2008: 60). "Sözün ne kadarını söylemeli, ne kadarını söylememeli; bilgili ve akıllı hâkim bu hususta ne der?" (Arat, 2003: 3).

Üküş tıñlağu söz birer sözlegü / maña mundağ aydı biliglig bügü (KB 1014) (Kaçalin, 2008: 61)."Çok dinlemeli, fakat sözü birer-birer söylemeli; bilgili hâkim bana böyle dedi." (Arat, 2003: 84).

Yeme yakşı aymış biliglig bügü / tükel bolsa ni'met bulumaz yégü (KB 1046) (Kaçalin, 2008: 63)."Bilgili hâkim de buna uygun bir söz söylemiştir: Nimet tam olunca, insan yiyecek bir şey bulamaz." (Arat, 2003: 86).

İdi yakşı aymış biliglig sözi / bu bilge sözi ol biligsiz közi (KB 1048) (Kaçalin, 2008: 63).

"Bilgili çok iyi bir söz söylemiş; âlimin sözü, bilgisiz için, göz olur." (Arat, 2003: 87).

Biligsizke devlet yaraşsa kelip / bilingligke artuk yaraşur bilip (KB 1709)(Kaçalin, 2008: 96). "Saadet bilgisize de gelir ve yakışırsa da, bunun mahiyetini daha iyi bildiği için, bilgiliye daha çok yakışır." (Arat, 2003:131).

Biligsiz bile tursa devlet kalı /biliglig bile turğa tüplüg erip (KB 1710)(Kaçalin, 2008: 96).

"Mademki saâdet bilgisiz ile birlikte yaşayabiliyor, bilgili ile elbette daha esaslı surette bağdaşacaktır." (Arat, 2003:131).

Biligsiz bedük bolsa devlet bile / biliglig bedükrek kü çaw at bile (KB 1711) (Kaçalin, 2008: 96)."Saadet bilgisizi yükseltirse, elbette bilgiliyi, şöhret ve nam ile ondan daha çok yükseltecektir."(Arat, 2003:131).

Biliglig bilig berdi bilgin köre /köni çın kişi bolsa közke süre (KB 1727)(Kaçalin, 2008: 97). "Bilgili insan bilgisi ile şu öğütü vermiştir: doğru ve dürüst insan bulursan, onu sürme gibi, gözüne çek." (Arat, 2003:132).

Bayatka bütügli biliglig kişi / tegürmiş üdinde tükel yer aşı (KB 1740) (Kaçalin, 2008: 98). "Tanrıya inanan bilgili insan, kısmetinde ne varsa, onunla iktifâ eder."(Arat, 2003:133).

Ne edgü yaraşur ukuşluğka kut / ya edgü kılınçlığ biligligke büt (KB 1778)(Kaçalin, 2008: 100)."Akıllıya saadet ne güzel yakışır; akıllıya veya iyi hareket eden bilgiliye saadet ne iyi uyar düşün."(Arat, 2003: 136).

Ked öglüg kerek hem biligli ukuş / biliglig kişiniñ yağısı üküş (KB 1954) (Kaçalin, 2008:109)."Bey çok akıllı olmalı ve aklın kıymetini bilmelidir; bilgili insanın düşmanı çok olur." (Arat, 2003:148).

Biliglig ukuşluğ bodunka talu / akı hem közi tok ne köñli tolu (KB 1964)(Kaçalin, 2008: 109). "Bilgili, akıllı halka muamelesi iyi, cömert, gözü tok ve gönülü zengin olmalıdır." (Arat, 2003:149).

Biliglig ukuşluğ kerek beg tetig / anın kılsa ötrü igiñe itig (KB 1971)(Kaçalin, 2008: 110). "Bey bilgili, akıllı ve zeki olmalıdır; beyliğin hastalığına ancak bunlar ile bir çare bulunabilir." (Arat, 2003: 149).

Biliglig ukuşluğ bügü ilçi beg / ikigün ajunda bolur ornı yég (KB 1972)(Kaçalin, 2008: 110). **"**Bilgili, akıllı ve hâkim hükümdarın her iki dünyada da makamı yüksek olur."(Arat, 2003:149).

Negü ter eşitgil biliglig sözün / yeyümedi küçkey ilin keç uzun (KB 2031)(Kaçalin, 2008: 113). "Bilgili bunu nasıl ifade eder, dinle; zalim memleketine uzun müddet hüküm edemez." (Arat, 2003:153).

Bod ortu kerek hem teñinçe yarağ / işiñ ortu tut ay biliglig kişi (KB 2090)(Kaçalin, 2008: 115). "Boy orta ve herşey bununla mütenasip olmalı; ey bilgili insan, her işte itidalden ayrılma." (Arat, 2003: 157).

*Tetig bolsa mâlka muñadmaz bolur / bilig bilse işte yañılmaz bolur (KB 2447) (Kaçalin, 2008:133). "*İnsan zeki olursa, hiçbir vakit mala muhtaç olmaz; bilgili olursa, işinde hiçbir vakit yanılmaz." (Arat, 2003:182).

Biliglig kerek kılsa begler işi / kamuğka yaramaz biligsiz kişi (KB 2449)(Kaçalin, 2008:133). "Beylerin işini görmek için, bilgili insan lazımdır; bilgisiz adam hiçbir işe yaramaz." (Arat, 2003:182).

*Biligsiz kişi ol kuruğ sır bediz / biliglig kişi ornı kökte ediz (KB 2452)(Kaçalin, 2008: 133). "*Bilgisiz adam boş bir kalıptan ibarettir; bilgili kimsenin yeri gökten daha yüksektir." (Arat, 2003:182).

*Ukuşluğ biliglig kişi ol kişi / kişide talusı bodunda başı (KB 2457) (Kaçalin, 2008: 133). "*Akıllı ve bilgili adam ---- adamdır; o insanların seçkini ve halkın ileri gelenidir."(Arat, 2003:183).

Muñar meñzetü aytur emdi bilig / biliglig sözi tut ay kılkı silig (KB 2466)(Kaçalin, 2008:134).

*"*Bilgili işte buna benzer bir söz söylemiştir; bilgilinin sözünü tut, ey yumuşak huylu insan." (Arat, 2003: 183).

*Kamuğ erde üdrüm yalawaç kerek / biliglig ukuşluğ talu ked yürek (KB 2597)(Kaçalin, 2008:140). "*Elçi insanlar arasında mümtaz, akıllı ve bilgili, seçkin ve çok cesur bir kimse olmalıdır." (Arat, 2003: 193).

*Ukuşluğ kerek ked yalawaç örüg / biliglig kerek sözke bilse yörüg (KB 2600) (Kaçalin, 2008: 140). "*Elçi çok akıllı, temkinli ve sözünü ifade edebilmesi için de bilgili olmalıdır." (Arat, 2003:193).

Negü ter eşitgil ajunçı beg er / bodun başlağuçı biliglig yeg er (KB 2602)(Kaçalin, 2008: 140)."Dünya beyi, halkı idare eden, bilgili ve iyi insan ne der, dinle." (Arat, 2003:193).

Öküşte talu er ukuşluğnı bil / bodunda bedüki biligligni kıl (KB 2603) (Kaçalin, 2008:140). "İnsanların en seçkini, akıllı ve tam bilgili insanı halka amir tayin et." (Arat, 2003:193).

Biliglig bor içse biligsiz bolur / biligsiz esürse adın ne kalur (KB 2650)(Kaçalin, 2008: 143). *"*Bilgili kimse içki içerse, bilgisiz olur; bilgisiz sarhoş olursa, geriye ne kalır." (Arat, 2003: 196).

Neçe me biliglig ukuşluğ kişi / başın borka soksa buzar öz işi (KB 2652)(Kaçalin, 2008: 143). *"*Ne kadar bilgili ve akıllı insan olursa-olsun, kendisini içkiye verirse, işini bozar." (Arat, 2003: 196).

Ayâ er atanmış biliglig bügü / köñül sırrı artuk katığ kizlegü (KB 2689)(Kaçalin, 2008: 145)."Ey merd tanınmış bilgili hâkim, gönül sırrını çok sıkı saklamalıdır." (Arat, 2003:199).

Bitigçi biliglig ukuşluğ kerek / hatı uz belâğat takı edgürek (KB 2693)(Kaçalin, 2008: 145). "Kâtip bilgili ve akıllı olmalı, güzel bir hatta ve üstün bir belâgate sahip bulunmalıdır." (Arat, 2003: 199).

Birisi biliglig ukuşluğ bügü / takı bir bitigçi-turur sözlegü (KB 2704)(Kaçalin, 2008:145). "Biri – bilgili, akıllı ve hâkim kimse, biri--- kendisine sırlar tevdi edilen kâtip." (Arat, 2003: 200).

Ukuşluğ biliglig bu öglüg bügü / kéñeşke tusulur añar ne tigü (KB 2706)(Kaçalin, 2008:145)."Anlayışlı, bilgili, akıllı ve hâkim kimse istişare için faydalı olur; ona söz yok." (Arat, 2003: 200).

Negü ter eşitgil ay bilge bügü / biliglig sözi bolsa aş teg yegü (KB 2785) (Kaçalin, 2008: 149).

*"*Âlim hâkim insan ne er, dinle; insanın sözü yemek gibi yenilmelidir." (Arat, 2003: 206).

Biliglig ukuşluğ kerek kılkı tüz /ukuşluğ kişiler işi barça uz (KB 2788)(Kaçalin, 2008:149). *"*Bilgili, akıllı tavır ve hareketi doğru olmalıdır; akıllı insanların işi daima iyi olur."(Arat, 2003: 206).

Biliglig kişiler bolur çın köni / köni kayda bolsa yaruyur küni (KB 2789)(Kaçalin, 2008:150). "Bilgili insanlar doğru ve dürüst olurlar; doğru insanın her yerde güneşi parlar." (Arat, 2003: 206).

İdi yakşı aymış biliglig sözüg / ay ersig küdezgil köñülüg közüg (KB 2796) (Kaçalin, 2008: 150)."Bilgili çok yerinde bir söz söylemiştir; ey yiğit gönülü ve gözü yönet." (Arat, 2003: 206).

Ukuşluğ kerek hem biliglig kerek / üdi bolsa aşka ériglig kerek (KB 2868)(Kaçalin, 2008:153). Aşçı-başı akıllı ve bilgili olmalı; yemek vakti gelince, elini çabuk tutmalıdır. (Arat, 2003: 211).

Ukuşluğ kişiler at edgü kolur / biliglig kişiler ınançlığ bolur (KB 2872)(Kaçalin, 2008: 154). "Akıllı insanlar iyi ad isterler; bilgili insanlar itimada layık olurlar."(Arat, 2003: 212).

*Ukuşluğ kişidin kişilik kelür / biliglig kişiler kişisi bolur (KB 2873)(Kaçalin, 2008:154). "*Akıllı insanlardan insanlık gelir; bilgili kimse insanların insanı olur." (Arat, 2003: 212).

Negü ter eşit ay biliglig bügü / boğuz ked küdezgü aş akru yegü (KB 2892)(Kaçalin: 155). "Bilgili ve hâkim insan ne der, dinle; boğaza çok dikkat etmeli ve yavaş yavaş yemelidir." (Arat 2003: 213).

*İsizke katılmaz ukuşluğ kişi / bütün çın bolur bu biliglig işi (KB 2897)(Kaçalin, 2008: 155). "*Akıllı insan kötüye karışmaz; bilgili insanda doğru ve dürüst hareket eder." (Arat, 2003: 213).

Negü tér eşitgil biliglig tilin /saranlık bile beg yéyümez élin (KB 3035)(Kaçalin,2008: 162). "Bilgili ne der, dinle; hasis bir bey memleketine hâkim olamaz." (Arat, 2003: 223).

Ukuşluğ tilese ukuş sen tükel / biliglig tilese bilig sen kemâl (KB 3062)(Kaçalin, 2008: 163). "Akıllı biri lazım olursa, sen aklın kendisisin; bilgili biri lazım olursa sen bilginin kendisisin." (Arat, 2003:225).

*Biliglig ukuşluğ kişi ol kişi /anıñda naru barça yılkı tuşı (KB 3165)(Kaçalin, 2008: 168). "*İnsan dediğin bilgili ve akıllı insandır; onun dışındakilerin hepsi de hayvan gibidir." (Arat, 2003:132).

Biliglig ukuşluğ bilir bilse iş / biliglig ukuşluğ kılur kılsa iş (KB 3166)(Kaçalin, 2008:168). İş bilirse bilgili ve akıllı insan bilir; iş yaparsa, bilgili ve akıllı insan yapar.(Arat, 2003: 233).

*Takı yakşı aymış biliglig özi /tügülmiş köñülni yazar beg sözi (KB 3182)(Kaçalin, 2008:169). "*Bilgili ne kadar güzel söylemiş: ----- Beyin sözü kapalı gönülleri açar." (Arat, 2003:234).

Biligsiz tapuğ kılmışında körü / biliglig udımış muyanı örü (KB 3225)(Kaçalin, 2008: 171). "Bilgisizin ibadet ile meşgul olmasından, bilgilinin uyumasının sevabı daha çoktur." (Arat, 2003: 237).

Muñar meñzer emdi biliglig sözi / köni sözlemiş körse köñli yazı (KB 3383) (Kaçalin,2008: 179). "Bilgilinin buna benzer bir sözü vardır; dikkat edersen temiz kalpli insan doğru söylemiştir." (Arat, 2003:248).

Negü tér eşitgil biliglig çigil / biligsiz eşitgil boyun bir egil (KB 3491)(Kaçalin, 2008: 185). "Bilgili çiğil ne der, dinle; ey bilgisiz, dinle ve buna boyun ey." (Arat, 2003: 255).

Barığlıka bérmez biliglig köñül / keliglike itnür ukuşluğ amul (KB 3558)(Kaçalin, 2008: 188). "Bilgili insan fani olana gönül vermez; akıllı ve ağır-başlı insan gelecek olana hazırlanır." (Arat, 2003: 259).

İdi yakşı aymış biliglig bügü / biliglig bügüler sözin tıñlağu (KB 3594) (Kaçalin, 2008:190). "Bilgili hâkim çok güzel söylemiş; bilgili hâkimlerin sözünü dinlemek lazımdır." (Arat, 2003:262).

İdi yakşı aymış ajun ilçisi / biliglig ukuşluğ bodun başçısı (KB 4012)(Kaçalin, 2008: 211). "Bilgili, akıllı ve halkın başında bulunan dünya hâkimi çok güzel söylemiş." (Arat, 2003:291).

İdi yakşı aymış biliglig kişi / bu söz tutsa asğı saw altun tuşı (KB 4135)(Kaçalin, 2008: 217). "Bilgili insan çok güzel söylemiş; bu söze göre hareket eden kimse karşılığında saf altın bulur." (Arat, 2003:299).

Ne edgü bilig berdi bilge öge / biliglig okısa sakınğa öge (KB 4240)(Kaçalin, 2008: 222). "Âlim müşavir ne güzel bilgi vermiş; bilgili bunu okursa, düşünür ve daha ihtiyatlı olur."(Arat, 2003:306).

İdi yakşı aymış biliglig karı / biligligke aytıp işiñ kıl yorı (KB 4387)(Kaçalin, 2008: 229). "Bilgili görmüş-geçirmiş ihtiyar çok güzel söylemiş; işini her vakit bilgiliye sor ve ona göre hareket et." (Arat, 2003:317).

Tümen tü ağılar ajun tañsukı / olarda bolur ay biliglig akı (KB 4424)(Kaçalin, 2008: 231). "Ey bilgili cömerd insan, her türlü ipekliler, dünyanın nadir şeyleri onlarda bulunur." (Arat, 2003: 320).

Yeme yakşı aymış biliglig süzük / bodunka bağırsak ne köñli tüzük (KB 4464)(Kaçalin, 2008: 233). "Bilgili, halka merhametli, temiz ve berrak kalpli insan çok iyi söylemiş." (Arat, 2003:323).

İdi yakşı aymış biliglig kişi / ajunuğ sınayu yetilmiş yaşı(KB 4916)(Kaçalin, 2008:256). "Bilgili ve dünyada tecrübeler görerek yaşı ilerilemiş olan insan çok iyi söylemiştir."(Arat, 2003:354).

Biliglig bilig berdi mundağ ayur / beg edgü köni bolsa bodnı bayur (KB 5084)(Kaçalin, 2008: 265). " Bilgili insan bilgi verir ve şöyle der: Bey iyi ve doğru olursa, halk zenginleşir." (Arat, 2003:367).

İdi yakşı aymış biliglig bügü / biliglig sözi yinçü yâkût tégü (KB 5142) (Kaçalin,2008: 268). "Bilgili hâkim çok iyi söylemiş; bilgilinin sözü inci ve yakut gibidir." (Arat, 2003: 371).

*Yeme yakşı aymış biliglig bedük / biliglig sözi tutsa tuşlar ked ök (KB 5213)(Kaçalin, 2008: 271). "*Bilgili büyük insanda iyi söylemiş; bilgili sözünü tutan her yerde iyilikle karşılaşır." (Arat, 2003: 376).

Ukuşluğ kim erse anı tut yakın / biliglig sözin tut küdezgil hakın (KB 5229)(Kaçalin, 2008: 272).
"Akıllı kimseleri kendine yakın tut; bilgilinin sözüne göre hareket et ve onun hakkını gözet." (Arat, 2003:377).

İdi yakşı aymış biliglig sözi / uka barğıl emdi ay köñli yazı (KB 5269) (Kaçalin, 2008: 274). "Bilgili insan bu sözü çok iyi söylemiş; ey gönülü açık, şimdi bunu anlamaya çalış."(Arat, 2003:379).

Biliglig ukuşluğ er erse silig /ağırla tegür neñ uzatğıl elig (KB 5520) (Kaçalin, 2008: 286). "Bilgili, akıllı ve temiz kalpli insan ise, ona hürmet göster, ihsanlarda bulun ve himaye et." (Arat, 2003: 395).

İdi yakşı aymış biliglig tüzün / bitimiş bu kılğu işiñni sözün (KB 5308)(Kaçalin, 2008: 275). "Bilgili ve yumuşak huylu insan çok iyi söylemiş ve yapacağın işi yazı ile tesbit etmiştir." (Arat, 2003:381).

Yarın bolğu işke bu kün it itig / maña mundağ aydı biliglig tetig (KB 5702)(Kaçalin, 2008: 295).

"Yarın için bugünden hazırlık gör; bilgili ve zeki insan bana böyle söyledi." (Arat, 2003: 408).

Negü ter eşitgil biliglig sözi / bilig ol kiterdeçi köñül tozı (KB 5980)(Kaçalin, 2008: 309). *"*Bilgilinin sözü ne der, dinle; gönülünün tozunu gideren bilgidir." (Arat, 2003:428).

İdi yakşı aymış kör üdrüm talu / biliglig ukuşluğ meñesi tolu (KB 6101)(Kaçalin, 2008: 315). *"*Yüksek, seçkin, bilgili, akıllı ve çok iyi düşünen insan pek güzel söylemiştir." (Arat, 2003: 437).

İdi yakşı aymış kör üdrüm talu / biliglig ukuşluğ hiredi tolu (KB 6132) (Kaçalin, 2008:317). "Bak, yüksek, seçkin, bilgili ve çok akıllı insan ne kadar güzel söylemiş." (Arat, 2003: 439).

İdi yakşı aymış biliglig tili / bu yañlığ bolur kör sakınuk yolı (KB 6270)(Kaçalin,2008: 324). "Bilgili insan çok güzel söylemiş, takva sahibi olan insan bu yoldan yürür." (Arat, 2003:448).

Ukuşluğ bu ol hem biliglig bu ol / munı alsa bolğay ukuşluğ amul (KB 6355)(Kaçalin, 2008: 328). *"*Akıllı ve bilgili insan odur; akıllı ve sakin tabiatlı olan kimse buna muvaffak olur." (Arat, 2003:455).

Ukuşluğ sunup alğusı az neñi / biliglig açıp az yegüsi meñi (KB 6381) (Kaçalin, 2008:330). "Bu dünyada akıllı insanın elini uzatıp, alacağı şey azdır; bilgilinin iştahı ile yiyeceği nimet de azdır." (Arat, 2003:457).

Ağu ol biligligke dünyâ içi / anın aş yeyümez üzer öz küçi (KB 6384) (Kaçalin, 2008: 330). "Bilgili insan için dünya zehir ile doludur; bundan dolayı o yemek yemez, güçten-kuvvetten kesilir." (Arat, 2003: 458).

Ukuşluğ ukar ol biliglig bilir / ölür öz bu dünyâ séziksiz kalır (KB 6430) (Kaçalin, 2008:332). *"*Akıllı anlar ve bilgili bilir; hiç şüphesiz, bu dünya kalır."(Arat, 2003: 461).

Biliglig uçuz boldı tutnur özin / ukuşluğ ağın boldı açmaz sözin (KB 6452) (Kaçalin, 2008:333). "Bilgili hakir oldu, bir tarafa sinip kalıyor; akıllı dilsiz oldu ağzını açmıyor." (Arat, 2003: 462).

Biliglig köni sözleyümez sözin / tişide uwut kitti örtmez yüzin (KB 6474) (Kaçalin, 2008: 334). *"*Bilgili sözünü dos-doğru söyleyemez oldu; kadınlardan hayâ gitti, yüzlerini örtmezler." (Arat, 2003: 464).

Ukuşluğ ukar ol biliglig bilir / yıl ay kün küniñe baru artadı (KB 6490)(Kaçalin, 2008: 335). "Akıllı anlar, bilgili bilir; yıl, ay, gün geçtikçe dünya günden-güne bozuldu." (Arat, 2003:465).

Biliglig yazılmaz sakınçın tügük / biligsiz sewinçin küler katğura (KB 6612) (Kaçalin, 2008: 341).

"Bilgilinin yüzü gülmez, onun yüzü her vakit düşünceli ve çatıktır; bilgisiz daima sevinç içinde katıla-katıla güler." (Arat, 2003:474).

Bilig bilse kadğun kalı katğurar /biligsiz sığun sen ağınap yora (KB 6613 (Kaçalin, 2008:341). "Bilgili insan bu kavga içinde nasıl kahkaha atar, ey bilgisiz, sen dağ keçisi gibi, debelen dolaş." (Arat, 2003: 474).

Atebet'ül Hakâyık

Biligdin urur men sözümke ula (AH 81)/ bilingligke ya dost özüŋni ula (AH 82)

Bilig birle bulnur sa'adet yolı (AH 83)/ bilig bil sa'adet yolını bula (AH 84) (Arat, 1992: 47).

"Bilgiden sözüme temel atarım, ey dost, bilgiliye yaklaşmaya çalış, sa'adet yolu bilgi ile bulunur. Bilgi edin ve sa'adet yolunu bul." (Arat, 1992: 85).

Bahalıġ dinar ol biliglig kişi (AH 85)/ bu cahil biligsiz bahasız bişi (AH 86)

Biliglig biligsiz kaçan teŋ bolur (AH 87)/ biliglig tişi er cahil er tişi (AH 88) (Arat, 1992: 47).

"Bilgili insan – kıymetli dinardır. Câhil ve bilgisiz (adam) – değersiz bir akçedir. Bilgili ve bilgisiz müsāvî olur mu? Bilgili dişi – erkek ve cahil erkek – dişidir." (Arat, 1992: 86).

Bilig bildi boldı eren belgülüg (AH 93)/ biligsiz tirigle yitük körgülüg (AH 94)

Biliglig er öldi atı ölmedi (AH 95)/ biligsiz tirig erken atı ölüg (AH 96) (Arat, 1992: 48).

"İnsan bilgisi ile tanınır, bilgisiz hayatta iken, kaybolmuş sayılır, bilgili adam ölür, (fakat) adı kalır, bilgisiz, sağ iken adı ölüdür." (Arat, 1992: 86).

Biliglig biriŋe biligsiz miŋin (AH 97)/ teŋegli teŋedi biligniŋ teŋin (AH 98)

Baḳa körgil emdi uḳa sınayu (AH 99)/ ne neŋ bar bilig teg asıġlıġ öŋin (AH 100) (Arat, 1992: 48).

"Bilginin ağırlığını tartan kimseye göre bir bilgili, bin bilgisize denktir. Şimdi, anlayarak ve sınayarak, etrafa bakıver, bilgi kadar faydalı başka ne var."(Arat, 1992: 86).

Biliglig biligni edergen bolur (AH 105) / bilig tatğın ay dost biliglig bilür (AH 106)

Bilig bildürür bil bilig kadrini (AH 107) / biligni biligsiz otun ne kılur (AH 108) (Arat, 1992: 49).

“Bilgiyi daima bilgili arar, bilginin tadını, ey dost, bilgili bilir. Bil ki, bilginin kadrini yine bilgi bildirir; bilgisiz odun bilgiyi ne yapar?” (Arat, 1992: 86).

Biliglig kişi kör bilür iş ödin (AH 113) /bilip iter işni ökünmez kidin (AH 114)

Kamug türlüg işte biligsiz oŋı (AH 115) / ökünç ol aŋar yok oŋ anda adın (AH 116) (Arat, 1992: 49).

“Bilgili adam her işin zamanını bilir, işini bilerek yapar ve sonra pişman olmaz, her işte bilgisizin kısmeti pişmanlıktır ve ona bundan başka kısmet yoktur.” (Arat, 1992: 86).

Biliglig kereklig sözüg sözleyür (AH 117)/ kereksiz sözini kömüp kizleyür (AH 118)

biligsiz ne aysa ayur ukmadın (AH 119) / anın öz tili öz başını yiyür (AH 120) (Arat, 1992: 49-50).

“Bilgili (ancak) lüzumlu sözü söyler, lüzumsuz sözü gömerek, gizler, bilgisiz ne söylese, anlamadan söyler, onun kendi dili kendi başını yer.” (Arat, 1992: 87).

Biliglig sözi pėnd nasihat edeb (AH 125)/ bilingligni ögdi ‘acėm hėm ‘arab (AH 126)

Tavarsızka bilgi tükenmez tavar (AH 127) /nesebsızka bilgi yirilmez neseb (AH 128)(Arat, 1992: 50).

“Bilgilinin sözü öğüt, nasihat ve edebdir, bilgiliyi acem de arab da öğdü. Bilgi, malı olmayan için tükenmez bir hazinedir, bilgi nesepsiz için, verilmez bir neseptir.” (Arat, 1992: 87).

Eşitgil biliglig negü tip ayur (AH 129) / edebler başı til küdezmek tiyür (AH 130)

Tiliŋ bekte tutgıl tişiŋ sınmasun (AH 131) /kalı çıksa bektin tişiŋni sıyur (AH 132) (Arat, 1992: 50-51).

“Dinle; bilgili ne diyor, edeplerin başı, dili gözetmektir, dilini muhafaza altında tut, dişin kırılmasın; eğer muhafaza altından çıkarsa dişini kırar.” (Arat, 1992: 87).

Aya dost biliglig izin izlegil (AH 225)/ ḳalı sözleseŋ söz bilip sözlegil (AH 226)

Akı erni öggil öger erse sen (AH 227)/ bahılka katıg ya okun kezlegil (AH 228) (Arat, 1992: 58).

“Ey dost, bilgilinin izini takip et, eğer söz söylersen, sözü bilerek söyle, öğersen cömert adamı öğ, hasise kuvvetli yay ve ok ile nişan al.” (Arat, 1992: 90).

Açıklama

Karahanlı Dönemi eserlerinden Kutadgu Bilig'te 130 defa Atebet'ül Hakayık'ta 14 defa *biliglig* geçmektedir. *Biliglig*; bilgili, bilgi sahibi olan malumatlı demektir. (Gülensoy, 2007:146). Özellikle *Atebetü'l Hakāyık'ta ve Kutadgu Bilig'te bilge* yerine *biliglig* ifadesinin sıkça kullanıldığı görülür. Bunun dışındaki örneklerde bilgili kişinin faziletlerinden bahsedilmiştir. Örneklere göre, bilgili kişi cömert, yüreği temiz, takva sahibi, bilginin ve kitabın kıymetini bilendir. Bilgili konuşacağı yeri bilen, söylediği sözden emin olandır. Bilgisi ile çevresini aydınlatır, beylerin, hükümdarların yanında bulunarak, danışılan öngörüsü ile ileriyi hesap edendir. Kötü fikir ve düşünceleri sadece bilginin ışığı yok eder. Bilgilinin doğruluğu ve dürüstlüğü herkese örnektir. O maharetlidir, bilgisi tüm zenginliklerden daha değerli bir hazinedir. Bilgi saadet yoludur, bilgili kişi ölse dahi adı yaşar.

Kutadgu Bilig'te geçen *ukuş*, akıl, *ukuşsuz*, akılsız *biliglig* ise *bilgili, âlim* kelimeleri birbirine yakın anlamlar olan *ukuş* ve *bilge* kelimeleri sıkça yan yana aynı beyit içerisinde kullanılır. Bilgi ve akıl sahibi insan şeklinde kullanılan ifade *bilge* insana ait özellikler arasındadır. Bilgili ve akıllı kişiden bahseden beyitlerde, bilgili, aklın kıymetini bilir, gözü tok ve gönlü zengindir; cesur, seçkin kimsedir; sözleri değerli, hitabeti kuvvetli ve temkinli hareket eden sağduyuludur. Anlayışlı insan az bulunur. Akıllı ve bilgili kişi hakikati bilen ve anlayışlı olduğu için kıymetlidir. Akıllı kişi öfke ile hareket etmez. Bilgili ve aklını kullanan kişi yumuşak huylu ve tatlı dillidir. Akıllı ve bilgin olmak iki ayrı meziyettir. Akıllı ve bilgili olmak saadetin başlıca sebebidir. Mesleği ne olursa olsun akıllı ve bilgili kişi yaptığı işte başarılı olur. Bilgili ve akıllı kişi kendine ve çevresine zarar vermez. Bilgili kişi dünyanın fani olduğunu bilir, gerçek dünyanın ahiret olduğunu bilir, o dünya için çalışır. Beyitlerde bilgili ve akıllı kişi için daha birçok ifade yer alır. Bilgili ve akıllı kişi ifadesinin sıkça birlikte kullanılmakla birlikte beyiti güçlendirmek ve anlam zenginliği katmak amaçlanmıştır. Birbirine birebir benzemeyen akıllı ve bilgili ifadeleri çağrışımsal olarak birbirini tamamlamaktadır. Bu durum *bilge* kavramının kavram alanında *biliglig* ve *ukuşlug* ifadesininde yer aldığını gösterir.

Kutadgu Bilig'te geçmektedir. Biliglig *arıglıg*; temiz, saf, arı (Gülensoy, 2007: 76) ve *süzük*; süzülmüş, saf, berrak (Eraslan, 2012:603) demektir. Tüm güzel huylar bilgili insanda toplanır. Bilgili kişinin temiz, takva sahibi, doğruluk ve hürmet üzere olduğu anlatılarak övünülür. Bilgili insanın görünüm olarak temiz olması gerektiği gibi yüreğininde bir su kadar berrak olması gerekir. Bilge o kadar berraktır ki ona söylediğin sözlere aldığın

cevapta yine kendini görmek mümkündür. Ay *Biliglig Kutadgu Bilig'te* geçen seslenme ünlemlerinden bir tanesidir. Ey bilgili demektir. *Bilge* kimseye seslenme durumu, övme, dilekte bulunma ya da öğüt verme gibi durumlarda kullanılmıştır. *Kutadgu Bilig'te* geçen bir diğer ifade ise *Biliglig Akı* ifadesi *bilge* kişi için kullanılan bir başka sıfattır. Seslenme ünlemi ile birlikte kullanılmaktadır. Aynı zamanda *bilge* kimsenin cömertliğinin, gönlünün zenginliğini anlatan kalıp bir ifade haline gelmiştir.

Atebet'ül Hakayık'ta geçen biliglig, bilgili kişiye yaklaşmanın saadetin yolu, ışığı olacağının üzerinde durur, bilgili insanın kendisi ölsede adının yaşayacağını hatırlatır. Atebet'ül Hakayık'ta bir diğer dikkat çekilecek durum âlim kelimesinin kullanım sıklığıdır.

3.8. Karahanlı Döneminde Bügü

Kutadgu Bilig

Bu kün tügme kaşıñ ay bilge bügü /özüm 'udrin aysa yéme eymen(KB 191)(Kaçalin, 2008: 18). "Ey âlim hâkim, bugün ürkerek, kendi özrümü söylersem, bana kaşını çatma." (Arat, 2003: 25).

Tilekim söz erdi ay bilge bügü / kédin keldeçike özüm sözlegü (KB 192)(Kaçalin, 2008: 18). "Ey âlim, hâkim, dileğim benden sonra geleceklere kalacak bir söz söylemek idi." (Arat, 2003: 25).

Bügü beg kim erse biligke yakın /biliglig kişig kılmış özke yakın (KB 254) (Kaçalin, 2008: 21). "Kim hâkim ve bilgili bir bey olmuş ise, o bilgili insanları kendisine yaklaştırmıştır." (Arat, 2003: 29).

Eşitgil negü tér bügü bilge teñ / bu söz işke tutğıl ayâ kızğu eñ (KB 333) (Kaçalin, 2008: 25). "Dinle, hâkim âlim buna benzeterek, ne der; bu söze göre hareket et, ey bahtiyar insan." (Arat, 2003: 34).

Basutçı kerek erke yarıçılar / ukuşluğ biliglig bügü élçiler (KB 427) (Kaçalin, 2008: 30). "İnsana yardım eden ve destek olan akıllı, bilgili ve hâkim idare adamları lazımdır." (Arat, 2003: 41).

Yatığ yarlıkağıl içür bér yégü / ümeg edgü tutğıl ay bilge bügü (KB 495)(Kaçalin, 2008: 33).

"Yabancının kusurunu bağışla, onu yedir ve içir; ey âlim hâkim, misafire iyi muamele et." (Arat, 2003: 45).

Takı yakşı aymış biliglig *bügü /buşar üdte begler bolur ot ağu (KB 779) (Kaçalin, 2008: 47).*"Bilgili hâkim daha iyi söylemiş; beyler hiddetlendikleri zaman ateş ve zehir gibi olurlar." (Arat, 2003: 67).

Neçe sözlemegü neçe sözlegü / negü tér biliglig ukuşluğ bügü (KB 997) (Kaçalin, 2008: 60). "Sözün ne kadarını söylemeli, ne kadarını söylememeli; bilgili ve akıllı hâkim bu hususta ne der?" (Arat, 2003: 3).

Üküş tıñlağu söz birer sözlegü / maña mundağ aydı biliglig bügü (KB 1014) (Kaçalin, 2008: 61)."Çok dinlemeli, fakat sözü birer-birer söylemeli; bilgili hâkim bana böyle dedi." (Arat, 2003: 84).

Yeme yakşı aymış biliglig bügü / tükel bolsa ni'met bulumaz yégü (KB 1046) (Kaçalin, 2008: 63)."Bilgili hâkim de buna uygun bir söz söylemiştir: Nimet tam olunca, insan yiyecek bir şey bulamaz." (Arat, 2003: 86).

Yine yakşı aymış bügü bilgi keñ /eşitgil munı sen ayâ kızğu eñ (KB 1100) (Kaçalin:65)
"Bilgisi geniş hâkim yine iyi söylemiş; ey mes'ûd insan, sen bunu dinle." (Arat 2003: 90).

Köñül til köni tut ay bilge bügü /saña eksümegey üdinde yégü (KB 1743) (Kaçalin, 2008: 98)."Ey âlim hâkim, gönül ve dilini doğru tut; vakit gelince, yiyeceğin eksik olmaz." (Arat, 2003:133).

Biliglig ukuşluğ bügü ilçi beg / ikigün ajunda bolur ornı yég (KB 1972)(Kaçalin, 2008: 110). **"**Bilgili, akıllı ve hâkim hükümdarın her iki dünyada da makamı yüksek olur."(Arat, 2003:149).

Negü tér eşitgil bügü bilge beg /bu söz işke tutsa saña bolğa yég (KB 2513)(Kaçalin,2008:136).

"Hâkim ve âlim bey ne der, dinle; bu söze göre hareket edersen, senin için çok iyi olur." (Arat, 2003:186).

Yana aydı bilge bügü sözledi /özin tutnumaz er başın yér tédi (KB 2518)(Kaçalin, 2008:136).
"Âlim ve hâkimler de: --- kendisine hâkim olmayan insan kendi başını yer --- demişlerdir." (Arat, 2003:187).

Ayâ er atanmış biliglig bügü / köñül sırrı artuk katığ kizlegü (KB 2689)(Kaçalin, 2008: 145)."Ey merd tanınmış bilgili hâkim, gönül sırrını çok sıkı saklamalıdır." (Arat, 2003:199).

Bitip kodmasa erdi bilge bügü / biziñde ozakığ kim erdi tigü (KB 2699)(Kaçalin, 2008: 145). "Ālim ve hâkimler yazıp bırakmamış olsalardı, bizden evvel gelenlerden kim bahsedebilirdi." (Arat, 2003: 200).

Birisi biliglig ukuşluğ bügü / takı bir bitigçi-turur sözlegü (KB 2704)(Kaçalin, 2008:145). "Biri – bilgili, akıllı ve hâkim kimse, biri--- kendisine sırlar tevdi edilen kâtip." (Arat, 2003: 200).

Ukuşluğ biliglig bu öglüg bügü / kéñeşke tusulur añar ne tigü (KB 2706)(Kaçalin, 2008:145)."Anlayışlı, bilgili, akıllı ve hâkim kimse istişare için faydalı olur; ona söz yok." (Arat, 2003: 200).

Negü tér eşitgil ay bilge bügü / biliglig sözi bolsa aş teg yégü (KB 2785)(Kaçalin, 2008: 149). "Âlim hâkim insan ne er, dinle; insanın sözü yemek gibi yenilmelidir."(Arat, 2003: 206).

Negü ter eşit ay biliglig bügü / boğuz ked küdezgü aş akru yegü (KB 2892)(Kaçalin: 155). "Bilgili ve hâkim insan ne der, dinle; boğaza çok dikkat etmeli ve yavaş yavaş yemelidir." (Arat 2003: 213).

*İdi yakşı aymış bügü bilgi keñ / munı işke tutğıl ayâ elgi keñ (KB 3254)(Kaçalin: 173). "*Bilgisi geniş hâkim çok yerinde söylemiş; buna göre hareket et, ey eli açık insan." (Arat 2003: 238).

Yeme yakşı aymış bügü bilgi yarp / kişi köñli yuwka küdezmeki sarp (KB 3393)(Kaçalin, 2008: 180).

"Parlak bilgili hâkim yine çok güzel söylemiş; şöyle ki, sıcakta erir, soğukta onar." (Arat, 2003:248).

*Kişi edgü térler bu edgü kayu / maña ayu bérğıl ay bilge bügü (KB 3934) (Kaçalin, 2008:207). "*İyi insan derler, bu iyi insan nerede; ey âlim, hâkim bana haber ver."(Arat, 2003: 285).

Yok erse ajunda bu 'âlim bügü / tikip önmegey erdi yérde yégü (KB 4346) (Kaçalin, 2008: 227)."Dünyada bu âlim ve hâkimler olmasa idi, ekilmiş olsa bile, yerden yiyecek çıkmazdı." (Arat, 2003: 314).

Bularda eñ edgü yorık bu-turur / bügü bilge ögmiş kılık bu-turur (KB 4670) (Kaçalin, 2008: 244). "Bunlardan en iyisi bu sonuncusudur; hâkim ve âlim insanların beğendikleri hareket de budur." (Arat, 2003:338).

Velîkin tiriglik bolurmu yégü / munı bilgü aşnu ay bilge bügü (KB 4682) (Kaçalin, 2008: 244)."Fakat hayat yalnız yiyip-içmekten mi ibarettir; ey hâkim âlim, önce bunu bilmelidir." (Arat, 2003:339).

İdi yakçı aymış bügü bilgi keñ / eşitgil munı sen ayâ kızğu eñ (KB 4707)(Kaçalin: 246).
"Hâkim ve bilgisi geniş olan insan çok iyi söylemiş; ey al yanaklı, sen bunu dinle." (Arat 2003:340).

Ne begler yaturlar kara yér bolup / ne bilge bügü sızdı yérde ölüp (KB 4723) (Kaçalin, 2008:246)."Ne beyler kara toprak olmuş, yatarlar; ne âlim ve hâkimler ölüp, toprağa karışmışlardır." (Arat, 2003:342).

İdi yakşı aymış bügü bilgi keñ / kılıkı yorıkı bile köñli teñ (KB 4843)(Kaçalin:252).
"Hâkim, bilgisi geniş, düşünce ve hareketi birbirine uygun olan kimse çok iyi söylemiş." (Arat 2003:349).

Asığlığ kayu ol asığsız kayu / sen adra seçe tut ay bilge bügü (KB 5529) (Kaçalin, 2008: 286). "Kim faydalıdır, kim faydasızdır, ey âlim hâkim, sen bunları iyice seç." (Arat, 2003:396).

İkinci bügü bilge ilçi kişi / kéñeşke tusulur iter él işi (KB 5912) (Kaçalin, 2008: 305).
"İkincisi âlim ve hâkim devlet adamıdır; bu insan istişare için faydalı olur ve memleket işini tanzim eder." (Arat, 2003:422).

Tiriglik kayu ol kör edgü kayu /ayu bér maña sen ay bilge bügü (KB 5961)(Kaçalin, 2008: 306). "Hayat nedir ve iyilik nasıl olur; ey âlim hâkim bana bunu izah et." (Arat, 2003:423).

Neçe edgü koptı bu bilge bügü / tilep bulmadılar tiriglik yégü (KB 6401) (Kaçalin, 2008:331). "Bu dünyaya ne kadar iyi insanlar, âlim ve hâkimler geldi; bütün arzularına rağmen, ebedi hayata nâil olamadılar." (Arat, 2003:459).

İdi yakşı aymış bügü bilgi keñ / ajunuğ sınağlı akı elgi keñ (KB 6488) (Kaçalin: 335). "Hâkim, bilgisi geniş, dünyayı tecrübe etmiş, cömert ve eli açık olan insan çok güzel söylemiş." (Arat 2203:465).

Açıklama

Bügü yapısı *Kutadgu Bilig'te* 35 defa geçmektedir. *Bügü* ifadesi ilk olarak Uygur Türkçesi döneminde görülmüştür. Uygur Türkçesinde hikmet, büyü anlamlarına gelirken Karahanlı Türkçesi döneminde hâkim anlamında kullanılmıştır. Ey bilge hâkim şeklinde kullanılarak, *bilge*, kimseye seslenme durumu, övme, dilekte bulunma ya da öğüt verme gibi durumlarda görülmüştür. Aynı zamanda beyitlerde *bilgili ve hâkim* kişinin vasıflarından da bahsedilmiştir. Örneklerden hareketle *Hâkim* ve *bilge* kişi cömert, eli açık, dürüst, adaletli olan kimsedir. Kendisine sorulan sorulara cevap veren, danışılan, sabırlı, uyumlu, az konuşan, sözlerini tartan ve dikkatlidir. Sözleri ile insanları kendisine çeken tatlı dilli kimsedir. Devlet adamlarının dahi yardımcısı, ileri görüşlü oluşu ile çok belayı def ederek hükümdara ve beylerin en güvendiği, yardımcılarıdır. Bügü ifadesi bilgeyi destekler bir yapıda olmakla beraber sık sık aynı beyitte kullanılmıştır. Bilgili insanı övmek yüceltmek amacıyla ve *bilgili hâkim* kişinin söylediği sözlerin önemi vurgulanmak için kullanılmıştır.

Bilgenin Kavram Alanı

Bilgenin kavram alanı başlığı içinde başta bilge olmak üzere biliglig, bügü gibi başlıklar altında bilgenin metinler içerisinde kullanım sıklığı, anlamsal değişimleri ve hangi anlamlarda kullanıldığı gösterilmek istenmiştir. Yapılan tez çalışmasında bilge kavramı ile birlikte sıkça kullanılan sözcükler tespit edilmiştir. Aşağıdaki tabloda yer alan sözcüklerin kullanıldığı örnekler yukarıda gösterilerek açıklanmıştır. Bilge, biliglig, bügü dışında ukuşlug, biligsiz, âlim gibi sözcüklerde metinlerde görülmektedir. Bilgenin kavram alanını oluşturan aşağıdaki tabloda *bilgenin* kavram alanı daha net görülecektir.

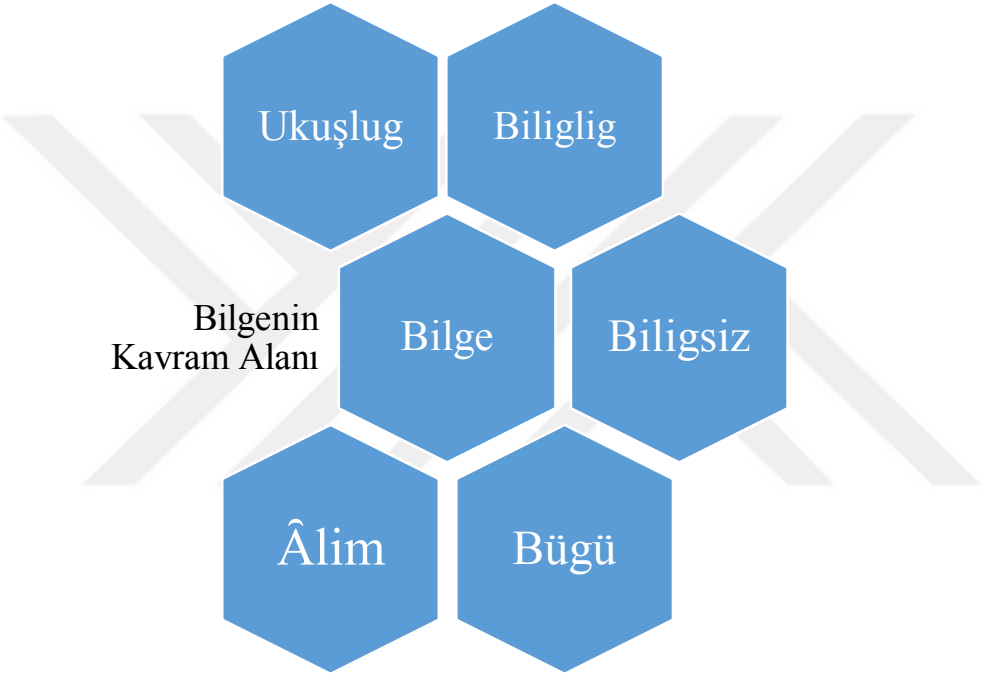

Tablo:1. Bilgenin (Genel) Kavram Alanı

3.9. Karahanlı Dönemindeki Bazı Bilgi + Sıfat Yapıları

Kutadgu Bilig ve *Dîvânu Lûgāti't Türk'te* geçmektedir. *Bilge* kişiyi övmek için kullanılan bu sıfatların tümünde bilginin derinliği, büyüklüğü, çokluğu, uçsuz bucaksız oluşu anlatılmıştır. Söz sanatları ve çeşitli benzetmelerle anlatım güçlendirilmeye çalışılmıştır. Bilge sözcüğünün kullanımında çeşitli sıfatlar yer almıştır. Bu sıfatlar şu şekildedir. Bilgi *ögüz* "nehir" *ulug*, erdemleri bakımından "çok büyük, yüce, saygı duyulan büyük", *tolu*, "deniz" *batıg*, "derin" keŋ, "geniş"anlamlarına gelen bu sıfatlar bilginin derinliğini anlatmak için kullanılmıştır. *Bilgenin* bilgisini tarif etmek için gür akan ırmak,

nehir ve deniz kullanılmıştır. Sakin gönüllü, çok akıllı, yüreği temiz, *bilgeye* sorulan her soru, *bilgeliğini* överek başlar ve dinle diyerek biter. *Bilge* kişi tevazu sahibi, eli ve yüreği açık olan, yaptıkları ve söyledikleri tutarlı olan, maharetli, tecrübeli ve öngürülü olandır. *Bilgenin* sözleri dinleyenleri selamete kavuşturur, onları ferahlatır, dertlerine deva olur. Bilgilinin bilgisi derin, geniş ve kamildir. Bilgisinin güven vermesi bilgeyi daha da yüceltir. İnsanların gözündeki güveni, sevgi ve saygısını artırır. *Bilgenin* söylediği her söz, vecize, benzetme bir mana ve hikmet içerir. Beyitlerde yeralan ifadeler her zaman bilgenin sözünün dinlenmesini, düşünülüp, mana gözü ile bakılmasını öğütler. Birbirine anlamca yakın olan bu sıfatlar *bilgenin* kavram alanını oluşturmakta ve özellikle *Kutadgu Bilig'in* tasvirdeki başarısını gözler önüne sermektedir.

Bilgi Ögüz

Negü tér eşitgil ay bilgi ögüz / bilig birle köñli yarunmış kögüz (KB 2243) (Kaçalin: 123).
*"*Bilgisi deniz gibi derin, bilgi ile gönülü ve göğüsü aydınlanmış olan insan ne der, dinle." (Arat, 2003:168).

Ne edgü bilig berdi bilgi ögüz / eşitgil munı sen ayâ köñli tüz (KB 4691)(Kaçalin: 245).

*"*Bilgisi ırmak gibi gür akan âlim ne iyi söylemiş, ey temiz kalpli insan, sen bunu dinle." (Arat, 2003:339).

Bayat kullarında meniñde yawuz / adın bilmegil sen ay bilgi ögüz (KB 5119)(Kaçalin: 266).
"Ey bilgisi nehir gibi akan, bil ki, Tanrı kulları arasında benden kötü başka biri yoktur." (Arat, 2003:370).

Yarağsız yorıtma tiliñde yawuz / bayat taplamağay ay bilgi ögüz (KB 5468) (Kaçalin: 283).
"Onun ağzından fena ve yakışıksız söz çıkmasın; ey bilgisi nehirler gibi bol olan, Tanrı bunu hoş karşılamaz." (Arat, 2003:392).

Dîniñni ağır tut bu dünyâñ uçuz / ağır kılğa dîniñ ay bilgi ögüz (KB 6135) (Kaçalin: 317).
*"*Dinine kıymet ver, bu dünyaya değer verme; ey bilgisi deniz gibi olan insan, sana dinin kıymet kazandırır." (Arat, 2003: 439).

Yanut berdi ögdülmiş aydı bu söz / añar sözledim men ay bilgi ögüz (KB 6243) (Kaçalin: 323). "Öğdülmiş cevap verdi : ---Ey deniz gibi derin bilgili insan, bu sözleri ona bende söyledim –dedi---. "(Arat, 2003: 446).

Bilgi Teñiz

Ukuşı üküş bolsa bilgi teñiz / kamuğ iş bütürse kızartsa meñiz (KB 2185)(Kaçalin: 120).

*"*Aklı çok ve bilgisi deniz gibi derin ve geniş olmalı, her iş elinden gelmeli ve beyin yüzünü güldürmelidir." (Arat, 2003:164).

Negü tér eşitgil ay bilgi teñiz / ukuşluğ amul köñli yüksek ediz (KB 4998) (Kaçalin:260).

"Bilgisi deniz gibi geniş, akıllı, sakin ve gönüllü çok yüksek olan insan ne der, dinle." (Arat, 2003:360).

Negü tér eşitgil ay bilgi teñiz / bu söz işke tutğıl kızartgıl meñiz (KB 6002) (Kaçalin: 310).

"Denizler kadar geniş bilgili insan ne der, dinle; bu söze göre hareket et, yüzün gülsün." (Arat, 2003:429).

Bilgi Ulug

Et özke bulun bolma bilgi uluğ / et öz bulnasa kör kolur dîn yuluğ (KB 3640) (Kaçalin: 192).

*"*Ey büyük bilgi sahibi, vücudun esiri olma; vücut seni esir ederse fidye olarak dinini ister." (Arat, 2003:265).

Ne edgü bilig berdi bilgi uluğ / bu söz işke tutnup yorı bu yoluğ (KB 5171) (Kaçalin: 269).

"Büyük bilgin ne iyi bilgi vermiş, bu söze göre hareket et ve bu yoldan yürü." (Arat, 2003:373).

Tawar neñ barın kıl özüñke yuluğ / bodunuğ sewindür ay bilgi uluğ (KB 6099)(Kaçalin: 315). "Malını, mülkünü, neyin varsa, günahlarının kefareti olarak dağıt; halkı sevindir, ey derin bilgili insan." (Arat, 2003:436)

Algıl ögüt mindin ogul erdem tile / Boyda ûlug bilge bolup bilgin ûle

"Diyor ki: Ey oğlum, benden öğüt al ve terbiyeye talip ol ki kavmin büyüğü olasın ve onlara hikmet ve terbiye dağıtasın." (Ercilasun-Akkoyunlu, 2011: 108).

Bilgi Tolu

Ayâ bay tilegli sen ewlik talu / bulun bolmağıl sen ay bilgi tolu (KB 4491)(Kaçalin: 235).

"Ey seçkin ve bilgili insan, sen zengin bir kadın ile evlenmek isteyerek, kendini onun esiri durumuna sokma." (Arat, 2003:325).

Bilgi Keŋ

Negü ter eşitgil ukuşluğ saña / bu söz işke tutğıl ay bilgi kéñ e (KB 4533) (Kaçalin:237).

"Dinle akıl sahibi sana ne der, ey geniş bilgili insan, bu söze göre hareket et." (Arat, 2003:328).

Ağırladı berdi bu beglik saña / munıñ şükri kılğıl ay bilgi keñ e (KB 5470) (Kaçalin: 284).
"Lütuf ederek, sana bu beyliği verdi; ey bilgisi geniş olan insan, buna şükür et." (Arat, 2003: 392).

Seni sözlegüçi kişiler maña / yağı teg yağı ol ay bilgi keñ e (KB 5882) (Kaçalin: 304).

*"*Seni çekiştiren adamları ben kendi düşmanım bilirim; ey bilgili insan." (Arat, 2003: 420).

Bügü Bilgi Keŋ

Yine yakşı aymış bügü bilgi keñ /eşitgil munı sen ayâ kızğu eñ (KB 1100) (Kaçalin:65)
"Bilgisi geniş hâkim yine iyi söylemiş; ey mes'ûd insan, sen bunu dinle." (Arat 2003: 90).

İdi yakşı aymış bügü bilgi keñ / munı işke tutğıl ayâ elgi keñ (KB 3254)(Kaçalin: 173).
*"*Bilgisi geniş hâkim çok yerinde söylemiş; buna göre hareket et, ey eli açık insan." (Arat 2003: 238).

İdi yakçı aymış bügü bilgi keñ / eşitgil munı sen ayâ kızğu eñ (KB 4707)(Kaçalin: 246).
"Hâkim ve bilgisi geniş olan insan çok iyi söylemiş; ey al yanaklı, sen bunu dinle." (Arat 2003:340).

İdi yakşı aymış bügü bilgi keñ / kılıkı yorıkı bile köñli teñ (KB 4843)(Kaçalin:252).
"Hâkim, bilgisi geniş, düşünce ve hareketi birbirine uygun olan kimse çok iyi söylemiş." (Arat 2003:349).

İdi yakşı aymış bügü bilgi keñ / ajunuğ sınağlı akı elgi keñ (KB 6488) (Kaçalin: 335).
*"*Hâkim, bilgisi geniş, dünyayı tecrübe etmiş, cömert ve eli açık olan insan çok güzel söylemiş." (Arat 2203:465).

Bilgi Batıg

Ölüm aldı mendin bu iki tatığ / nerek emdi dünyâ ay bilgi batı (KB 4704) (Kaçalin: 245).
*"*Bu iki zevki ölüm benim elimden aldıktan sonra şimdi bu dünyanın bana ne lüzumu var; ey derin bilgili insan." (Arat, 2003:340).

Kayu iş kılıp bulmasa ol tatığ / kodu bérgü ançan ay bilgi batığ (KB 4928)(Kaçalin:256).

“İnsan hangi iş ile uğraşır ve ondan netice alamazsa, onu bir müddet bir tarafa bırakmalıdır; ey derin bilgili insan.” (Arat, 2003:355).

Negü tér eşit tıñla bilgi batığ / saña ötler emdi ay köñli katığ (KB 5713)(Kaçalin: 296).
“İşit derin bilgili insan ne der, dinle; ey haşin gönüllü insan, işte sana nasihat veriyor.” (Arat, 2003:409).
Munu kur badım men tapuğka katığ / bayat bersü tevfik ay bilgi batığ (KB 5899) (Kaçalin: 305). “İşte ben hizmet etmek için gönülden niyet ettim; ey derin bilgili insan, Tanrı bana tevfik ihsan etsin.” (Arat, 2003:421).

Bilgi Tamam

İlig aydı barıl meniñdin selâm / tegürgil añar sen ay bilgi tamâm (KB 5665)(Kaçalin 2003:293). “Hükümdar : --- Git, ona benden de selam götür, ey bilgisi kâmil insan – dedi.” (Arat, 2003: 405).

3.10. Bilgenin Özel Ad ve Unvan Olarak Kullanımı

Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk Yazıtlarında ve Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren’de geçmektedir. Taranan eserler içerisinde geçen özel ad ve unvanları kavram çalışmasından ayrı olarak başlıklandırmanın daha uygun olacağı düşünülerek bu kısım yapılmıştır.

Bilge Kağan

Teŋriteg teŋride bolmış türük bilge kagan bo ödke olortum sawımın tüketi eşidgil ulayu iniygünüm oglanım birki uğuşum bodunum berye şadapıt begler yırya tarkat buyruk begler otuz [tatar…] (KT G 1). (Aydın, 2018: 47).

“(Ben) Teŋriteg Teŋgride Bolmış Türk Bilge Kağan (‘ım). Bu zamanda tahta oturdum. Sözlerimi sonuna kadar işit. Evvela küçük kardeşlerim, çocuklarım, birleşik soyum, halkım. Güneydeki şadlar (ve) beyler, kuzeydeki tarkanlar, komutanlar (ve) beyler, Otuz Tatarlar <…>“ (Aydın, 2018: 47).

İdi oksuz kök türük ança olorur ermiş bilge kagan ermiş alp kagan ermiş buyrukı yeme bilge ermiş erinç, alp ermiş erinç begleri yeme bodunı yeme tüz ermiş anı üçün elig ança tutmış erinç elig tutup törög etmiş özi ança (KT D 3) (Aydın, 2018: 52).

“(Bölgede) dağınık haldeki, Türkler öylece yaşıyorlarmış. Bilge kağan imiş, yiğit kağan imiş.. Komutanları da bilge imiş elbette, yiğit imiş elbette.. Beyleri de halkı da doğru imiş. Onun için ülkeyi öylece sahiplenmişler elbette. Ülkeyi sahiplenip yasaları düzenlemişler. Kendisi öylece.”(Aydın, 2018: 52).

Ökün küregüŋün üçün igidmiş bilge kaganıŋın ermiş barmış edgü eliŋe kentü yaŋıltıg, yawlak kigürtüg yaraklıg kantan kelip yaŋa eletdi süŋüglüg kantan kelipen süre eletdi ıdok ötüken yer <…> (KT D 23)(Aydın, 2018: 58).

“Pişman ol! Asi yaradılışlı olduğun için (seni) beslemiş bilge kağanına, her tarafa ulaşmış iyi (durumdaki) yurduna (karşı) sen kendin hata ettin (ve) nifak soktun. (Böyle olmasaydı) silahlı (düşmanlar) nereden gelip sizi dağıtabilecekti? Mızraklı (düşmanlar) nereden gelip (sizi yurdunuzdan) sürebilecekti. Kutsal Ötüken yer <…>” (Aydın, 2018: 58).

Kurıdın [s]ogud örti inim köl tegin <…> işig küçüg bertök üçün türük bilge kagan [ay]ukı[ŋa] inim köl teginig közedü olort[um] ınançu apa yargan tarkan atıg <…> (KT B 1) (Aydın, 2018: 70).

“Batıda Soğdlular ayaklandı.Kardeşim Köl Tegin <….> işini gücünü verdiği için Türk Bilge Kağan’ın mülküne?, kardeşim Köl Tigin’i gözeterek oturdum. Inançu Apa Yargan Tarkan adını <…> “(Aydın, 2018: 70).

Teŋriteg teŋri yaratmış türük bilge kagan sawım kaŋım türük bilg[e kagan]<…> [al]tı sir tokuz oguz eki ediz kerekülüg begleri bodunı<…> [tü]rük te[ŋ] ri <…> (BK D1) (Aydın, 2018: 79).

“(ben) Tengriteg Tengri Yaratmış Türük Bilge Kagan(‘ım). Sözüm: Babam Türk Bilge Kagan <…> Altı Sirler, Dokuz Oğuzlar, İki Edizler, Kerekülüg Beyleri (ve) halkı <…> Türk (ebedi) göğü <…>” (Aydın, 2018: 79).

Temir kapıgka tegi konturmuş ekin ara idi oksuz kök türük eti ança olorur ermiş bilge kagan ermiş alp kagan ermiş buyrukı bilge ermiş erinç alp ermiş erinç begleri yeme bodunı [yeme tüz ermiş anı] üçün elig ança tutmış erinç elig tutup törö [g etmiş özi ança kergek bolmış]. (BK D4) (Aydın, 2018: 80).

Demir Kapı’ya kadar yerleştirmiş. İkisinin arasındaki (bölgede) pek dağınık haldeki Türkler öylece yaşıyorlarmış. Bilge kağan imiş, yiğit kağan imiş, komutanlarıda bilgili imiş elbette, yiğit imiş elbette. Beyleri de halkı da doğru imiş. Onun için ülkeyi öylece sahiplenmşler

elbette. Ülkeyi sahiplenip yasaları t düzenlemişler. Kendisi öylece ölmüş." (Aydın, 2018: 81).

*Teŋriteg teŋri yaratmış türük bilge [kagan] sawım kaŋım türük bilge kagan olortokınta türük amtı begler kesre tarduş begler kül<i> çor başlayu ulayu şadapıt begler öŋre tölis begler apa tarkan (BK G13) (*Aydın, *2018: 99).*

"Tanrı gibi tanrı yaratmış Türk Bilge Kağanı, sözüm: Babam Türk Bilge Kağanı oturduğunda şimdiki Türk beyleri, sonra Tarduş beyleri; Kül Çor başta olarak, arkasından şadpıt beyleri; önde Tölis beyleri; Apa Tarkan." (Aydın, 2018: 99).

Tengriteg teŋride bolmış türük bilge kagan bödke olortum sawımın tüketi eşid ulayu iniygünüm oğlanım birki uguşum [bodunum berye şadapıt begler yırya tarkat buyruk begler otuz tatar <…> tokuz oguz begleri bodunı bo sawımın edgüti eşid katıgdı tıŋla ilgeri kün] (BK K1) (Aydın, 2018: 74).

"(Ben) Tengriteg tengride bolmış Türk Bilge Kağanı'(ım), bu zamanda tahta oturdum. Sözlerimi sonuna kadar dinle. Özellikle küçük kardeşlerim, çocuklarım, birleşik soyum [halkım, güneydeki şadlar (ve) beyler, kuzeydeki tarkanlar, komutanlar (ve) beyler, Otuz Tatarlar <…> Dokuz Oğuz beyleri halkı bu sözlerimi iyice işit (ve) sıkıca dinleyin: Doğuda gün]" (Aydın, 2018: 74).

Bilge kagan u[çdı] (BK B2) (Aydın, 2018: 100).

"Bilge Kağan (sonsuzluğa) uçdu." (Aydın, 2018: 100).

<…> [türük bilge] kagan b[itigin] yol<l>ug tegin bitidim. bunça barkıg bedizig uzug <…> [ka]gan atısı yol <l>ug tegin men ay artukı tört kün [olo]rup bitidim, bedizet<d>im y[aratdım] (BK GB1) (Aydın, 2018: 100).

"<…>Bilge Kağan'ın yazıtını (ben) Yollug Tegin, yazdım. Bunca barkı, süslemeleri, sanat işini <…> kağanın yeğeni (ben) Yollug Tegin, ben otuz dört gün oturup yazdım, süsledim, yaptım. "(Aydın, 2018: 100).

Yeme ben ök ertim, yagıçısı yeme ben ök ertim elteriş kaganka <…> türük bögü kaganka türük bilge kaganka. (Tonyukuk 2.Taş G6).(Aydın, 2018 117).

"da bizzat bendim. Savaşçısı da bizzat bendim. Elteriş Kağana,<…> Türk Bögü Kağan'a, Türk Bilge Kağan'a.." (Aydın, 2018: 117).

Türük bilge kagan türük sir bodunug oguz bodunug igidü olorur.(Tonyukuk 2.Taş K4) (Aydın, 2018: 119).

"Türk Bilge Kağan Türk Sir halkını, Oğuz halkını besleyerek tahtta oturur." (Aydın, 2018:119).

Bilge Tonyukuk

Bilge Toŋukuk ben özüm Tawgaç eliŋe kılıntım türük bodun Tawgaçka körür erti.(Tonyukuk 1. Taş B1)(Aydın, 2018: 104).

"Bilge Tonyukuk ben kendim Çin ilinde kılındım. Türk milleti Çine tâbi idi." *(Aydın, 2018: 104).*

Uduzugma ulugı şad erti aygıl tedi ayıgmas ben ertim bilge toŋukuk, kagan mu kışayın tedim sakıntım toruk bukalı semiz bukalı ırakda (Tonyukuk 1.Taş B5) (Aydın, 2018:105).

"Sevk edenlerin lideri şad (unvanlı) idi. Söyle dedi, danışmanı bendim, bilge Tonyukuk, Kağan mı yapayım, dedim. (şöyle) düşündüm: zayıf boğa ile semiz boğa uzakda." *(Aydın, 2018:105).*

Böŋüser? Semiz buka toruk buka teyin bilmez ermiş teyin ança saḳıntım anta kesre teŋri bilig bertök üçün özüm ök kagan kışdım bilge Toŋukuk boyla baga tarkan (Tonyukuk 1.Taş B6)(Aydın, 2018: 105).

"Böğürse, semiz boğa mı, zayıf boğa mı olduğu bilinmezmiş diyerek öylece düşündüm. Ondan sonra (ebedi) gök bilgi verdiği için, kendim kağan yaptım, Bilge Tonyukuk Boyla Baga Tarkan." *(Aydın, 2018: 105).*

Kaganım ben özüm bilge Toŋukuk ötüntök ötünçümün eşidü birti. Köŋlüŋçe uduz tedi kök öŋüg yoguru ötüken yışgaru uduztum ingek kölekün tuglada oguz kelti. (Tonyukuk 1.Taş G8) (Aydın, 2018: 107).

"Kağanım (lütfedip), benim Bilge Tonyukuk'un arz ettiklerini işitiverdi (dikkate aldı), "(orduyu) bildiğin gibi sevk et" dedi. Kök Öng (Ongi) Irmağı'nı (bata çıka) aşıp (orduyu) Ötüken (ormanlı) Dağları'na doğru sevk ettim. İngek Gölcüğü le Tula Irmağı (tarafından) Oğuzlar geldi." (Aydın, 2018: 107).

Türk kaganıg türk bodunug ötüken yerke ben özüm bilge toŋukuk <kelürtüm> ötüken yerig konmış tiyin eşidip biryeki bodun kurıyakı yıryakı öŋreki bodun kelti (Tonyukuk 1.Taş G10) (Aydın, 2018:108).

"Türk kağanını, Türk kağanını Ötüken topraklarına bizzat ben, Bilge Tonyukuk getirdim. Ötüken topraklarına yerleştiğimizi duyan güneydeki halklar, batıdaki, kuzeydeki, doğudaki halklar geldiler." (Aydın, 2018: 108).

Katun yok bolmış erti anı yoglatayın tedi sü barıŋ tedi altun yışda oloruŋ tedi sü başı inel kagan tarduş şad barzun tedi bilge toŋukuka baŋa aydı. (Tonyukuk 1. Taş K7). (Aydın, 2018: 112).

"Hatun ölmüş idi, onun cenaze törenini yaptırayım" dedi. "Orduyu sevk edin" dedi."Altay ormanlı Dağları'nda oturun" dedi. Ordu komutanı İnel Kağan ve Tarduş şad gitsin" dedi. Bilge Tonyukuk'a (yani) bana söyledi."(Aydın, 2018:112).

Kelti oloruŋ teyin temiş yelme karagu edgüti urgıl basıtma temiş bög<ü> kagan baŋaru ança ayıdmış apa tarkangaru içre saw ıdmış bilge toŋukuk aŋıg ol, üz ol.(Tonyukuk 1. Taş K10) (Aydın, 2018:113).

"geldi. "Olduğunuz yerde kalın" demiş. Devriyeleri, karakolları iyice yerleştir, baskın yeme" demiş. Bögü Kağan benim içinse şöyle söylemiş: Apa Tarkan'a gizli haber göndermiş: "Bilge Tonyukuk kötüdür, aksidir." (Aydın, 2018:113).

Yanalım arıg uwutı yeg tedi ben ança ter men ben bilge toŋukuk altun yışıg aşa keltimiz ertiş ügüzüg (Tonyukuk 2.Taş B2) (Aydın 2018 114).

"Dönelim, temiz olmak (hiçbir şey yapmamış olmak), (yenilmişin) utancından daha iyidir" dediler. Bense şöyle derim: Ben Bilge Tonyukuk, Altay (ormanlı) Dağları'nı aşıp geldik. İrtiş ırmağını." (Aydın, 2018:114).

türük bilge kagan eliŋe bititdim ben bilge toŋukuk (Tonyukuk 2. Taş D8) (Aydın, 2018: 119). (Yazıtı yazma işini) Türk Bilge Kağan ülkesinde tamamladım. Ben Bilge Tonyukuk. *(Aydın, 2018: 119).*

Tensi oglı aytıgma tagka tegmiş idi yok ermiş ol yerke ben bilge toŋukuk tegürtök üçün (Tonyukuk 2.Taş G3) (Aydın, 2018:116).

“Tensi Oğlu denilen dağa ulaşan asla yokmuş. O yere ben Bilge Tonyukuk ulaştırdığım için.” (Aydın, 2018: 116).

Elteriş kagan kazganmasar yok erti erser ben özüm bilge Toŋukuk kazganmasar, ben yok ertim erser (Tonyukuk 2. Taş K1) (Aydın,2018:119).

“Elteriş Kağan başarmasaydı, o olmasaydı ben, kendim Bilge Tonyukuk başarmasaydım, ben olmasaydım.” (Aydın, 2018:119).

Elteriş kagan bilge toŋukuk kazgantok üçün kapgan kagan türük sir bodun yorıdokı <üçün> bo. (Tonyukuk 2.Taş K3) (Aydın, 2018: 119).

“Elteriş Kağan (ve) Bilge Tonyukuk başardığı için Kapgan Kağan, Türk Sir halkını ilerlettiği için bu.” (Aydın, 2018:119).

Oğuz Bilge Tamgacı

On ok oglum türgeş kaganta makaraç tamgaçı oguz bilge tamgaçı kelti kırkız kaganta tarduş ınançu çor kelti bark etgüçi bediz yaratıgma bitig taş etgüçi tawgaç kagan çıkanı çaŋ seŋün kelti. (KT K 13)(Aydın, 2018: 68).

“On Ok evladım Türgeş kağanından mühürdar Makaraç (ile) mühürdar Oğuz Bilge geldi. Kırgız kağanından Tarduş İnançu Çor geldi. Anıt mezar ustası, süsleme ustası (ve) yazıt ustası Çin kağanının yeğeni General Çang geldi.” (Aydın, 2018: 68).

Elbilge Katun

Türük teŋrisi ıdok yeri suwı ança etmiş erinç türük bodun yok bolmazun teyin bodun bolçun teyin kaŋım elteriş kaganıg ögüm elbilge katunug teŋri töpösinte tutup yügerü kötürti erinç kaŋım kagan yeti yegirmi erin taşıkm[ış taşra] yor[ıyur teyin kü eşidip ba]l[ık]d[akı tagıkmış tagdakı] (BK D10)(Aydın, 2018: 83).

Türk (ebedi) göğü (ve) kutsal yer su (ruhları) öylece örgütlemiş, elbette. Türk halkı yok olmasın diye halk olsun diye babam Elteriş Kağan’ı annem Elbilge Hatun’u (ebedi) gök, tepelerinden tutup (göğe) yükseltilmiş elbette. Babam kağan on yedi adamıyla isyan etmiş. “İsyan başlıyor” diye ses işitince kenttekiler dağa çıkmış (isyan etmiş), dağdakiler. (Aydın, 2018: 83).

Arslan Bilge Han-Tanrı

(1) alkışlığın adrulmış / alkatmış uygur ėlimz-a /alpın kutın yėgedmiş / arslan bilge hanımız-a / (5) alnın ılılur tamdulur / adruklug uygur bizning ėlimiz-a
(Zieme, BT XIII/39/ 2-7).
"Ey kutlu (ve) seçkin övgülü uygur hakanımız! Yiğitlik (ve) ikbâde üstün ey Arslan bilge hanımız alnı yanan parlayan ey seçkin Uygur hükümdarımız." (Besli, 2019: 496*)*.

Alkunı bilteçi belgürzün / amtı bo buyan küçinte / (30) arslan başlıg /bilge tengri ėlig köngök ıduk kut/ ançulayu ok ekem tölek kız tengrim / adın kalmış hatunlar tiginler yeme (Zieme, BT XIII/40/ 28-32).
"Tamamını bilen ortaya çıksın şimdi bu sevap nisbetinde Arslan Bilge Tanrı İlig Köngök kutsal saadeti işte ablam Tölök Kız Tanrım (ve) de diğer hatun prensler." (Besli, 2019: 498-499).
Arslan bilge tengri ėlig / atam kireşiz ıduk kut / (10) anam tuglug kutlug aga birle /ançulayu kunçıgan aga yeme (Zieme BT XIII/41/ 8-11).
"Arslan Bilge Tanrı han, babam Kirāsiz Iduk kut annem Tuglug Qutlug Aga ile aynı zamanda Qunçıgan Aga da." (Besli, 2019:500).
Ağlatı takı bo buyan küçinte: kim ol /arslan bilge tengri ėlig atam kireşiz ıduk kut / (15) anam tuglug kutlug aga birle / ançulayu ok kunçıgan aga yeme / abita burhannıng uluşınta / antiraysız tugup belgürüp / adak songınta terk üdün / (20) alkunı bilteçi burhan belgürzünler (Zieme, BT XIII/42/ 14-21).
"Ayrıca bu sevaplar nisbetinde: ki o atam Arslan Bilge Tanrı Bey Kireşiz Idukkut annem Tuglug Qutlug Aga ile ve ayrıca Qunçıgan Aga ile Abita Burkan ülkesinde sıkıntısız doğup vücut bulup (ortaya çıkıp) en sonunda ve hızlıca kısa zamanda her şeyi bilen Buddha ortaya çıksın." (Besli, 2019: 501).

SONUÇ

Eski Türkçe döneminde yer alan Köktürk, Uygur ve Karahanlı dönemi eserlerinde *bilge* sözcüğü sıkça kullanılmıştır. *Bilge* sözcüğü taranan eserler içerisinde en fazla Altun Yaruk'ta görülmektedir. Bu sözcük Türkçenin ilk yazılı kaynakları olan Orhun yazıtları başta olmak üzere her dönemde görülmüştür. *Bilge* sözcüğü zaman içerisinde gelişerek bil- kökünden yeni sözcüklerin türemesinin yolunu açmıştır. Uygur döneminde *bilge* sözcüğünün çeşitlendiğini, Karahanlı döneminde ise *bilge* sözcüğünün başka dillerdeki karşılıklarının da Türkçe ile birlikte kullanıdığı tespit edilmiştir. Köktürk döneminde *bilge* şekli Uygur döneminde *bilge, biliglig, bügü* Karahanlı döneminde ise *bilge, biliglig, 'ālim* ifadeleri kullanılmıştır. Çalışmanın amacından hareketle bilge kavramının eserlerde taranması ve kullanım şekilleri ele alınmıştır. Bu durumun neticesinde bilge kavramının kullanımının yanı sıra bil- kökünden türeyen ve yakın anlamları olan diğer sözcüklerde tespit edilmiştir. Bilgenin dışında biliglig, bügü ve ukuşlug sözcükleri bilgenin kavram alanını oluşturmuştur. Bu durum taranan metinlerden alınan örneklerde açıkça görülmektedir. *Bilge* sözcüğünün incelendiği bu çalışmada aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır. İlk olarak *bilge* sözcüğünün ve kavram alanında olan sözcüklerin sayısal dağılımı, kökeni, kullanım sıklığı şu şekildedir.

Bilge sözcüğü Eski Türkçe dönemine ait olan eserler içerisinde Orhun Yazıtları, *Kül Tigin Yazıtında* (7), *Bilge Kağan Yazıtında* Doğu Yüzünde (5), Batı Yüzünde (1), Kuzey Yüzünde (2), Güney Yüzünde (2), Güneybatı Yüzünde (1) defa geçmektedir. *Tonyukuk Yazıtının* 1. Taşında Batı Yüzünde (4), Güney Yüzünde (3), Doğu Yüzünde (1), Kuzey Yüzünde (3) defa geçmektedir. 2. Taşın Batı Yüzünde (1), Güney Yüzünde (3), Doğu Yüzünde (1), Kuzey Yüzünde (3) defa geçmektedir. *Bilge* sözcüğü Uygur dönemi eserlerinden *Altun Yaruk'ta* 424 defa geçmektedir Özellikle *Altun Yaruk'taki* sayı dikkat çekmektedir. İyi *Düşünceli Prens ve Kötü Düşünceli Prens Hikâyesi'nde 1 defa, Kuanşi İm Pusar* adlı eserde 8 defa geçmektedir. *Eski Türk Şiiri, 28 defa geçmektedir. Turkısche Turfan Text V-(7), Turkısche Turfan Text VIII. (1), Anlam Bilim Açısından Eski Uygurca Şiirler adlı çalışmanın* içerisinde yer alan *The Manichean Turkıc Pothi Book 'ta 1 defa, Süleymen Wang'ın Erdemleri'nde 1 defa, BTT XIII Texte 14'te 1 defa, Texte 39'da 2 defa, Texte 41'de 1 defa, Texte 42'de 1 defa geçmektedir.* Karahanlı Dönemine ait eserlerden *Kutadgu Bilig'te bilge* sözcüğü 60 defa, *Divanu Lugat'it Türk'te* 35 defa geçmektedir. Çalışmada sadece

Divanu Lugat'it Türk'te yer alan atasözlerini gösterilmiştir. Atasözlerinin gösterildiği bu kısımda ise 10 defa geçmektedir.

Biliglig sözcüğü Köktürk Döneminde görülmemiştir. *Biliglig* sözcüğünün *Altun Yaruk*, *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren* ve *Eski Türk Şiiri'nin* bazı kısımlarında *bilge* sözcüğünün yerine geçtiği görülmektedir. Biliglig sözcüğü *Altun Yaruk'ta* 47 defa *Kuanşi İm Pusar'da 1 Eski Türk Şiiri'nde 1* ve *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren'de 1 defa* geçmektedir. Karahanlı Döneminde ise *Kutadgu Bilig'te 130 defa Atabetü'l Hakâyık'ta 14 defa* geçmektedir.

Bügü sözcüğü Köktürk döneminde görülmemiştir. Uygur Döneminde Altun Yaruk'ta 14 defa *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren'de 2 defa Eski Türk Şiiri'nde 1 defa geçmektedir.* Karahanlı Döneminde ise *Kutadgu Bilig'te 35 defa geçmektedir.*

Bilgenin kavram alanı dışında bilgenin kullanım alanlarında tespit ettiğimiz örnekler ise şu şekildedir. *Bilge* sözcüğünün yakın anlamlıları olarak *Biliglig, Ukuşlug, Bügü, Âlim* sözcükleri kullanılmıştır. Bu kullanım şeklini Türkçenin anlatım zenginliklerinin bir parçası olarak görülmektedir. *Bilge* sözcüğüne yakın anlamlı olan sözcükler anlatımı destekleyen ve bağlam içerisinde bütünlük sağlayan sözcüklerdir.

Bilgenin Unvan olarak kullanıldığı örneklerde *bilge* sözcüğü 28 defa geçmektedir. *Bilge Kağan (11), Bilge Tonyukuk (11), Oguz Bilge Tamgacı (1), Elbilge (1), Arslan Bilge Han Tanrı (4) defa* geçmektedir.

Bilgenin Hitap olarak Kullanıldığı örneklerde bilge sözcüğü 15 defa geçmektedir. Bunun yanında 20 defa *bilgeye* hitap edilmektedir. *Ay Bilge "Ey Bilge"(3), Ay Bilgem "Ey Bilgem"(1), Ay Bilge Bügü "Ey Bilge Hâkim"(11), Ay Biliglig Bügü "Ey Bilgili Hâkim"(2), Ay Bilgi Ögüz "Ey Bilgisi Irmak gibi Olan"(5), Ay Bilgi Teniz "Ey Bilgisi Deniz gibi Olan"(2) , Ay Bilgi Ulug "Ey Derin Bilgili İnsan"(1), Ay Bilgi Tolu "Ey Seçkin ve Bilgili İnsan"(1), Ay Bilgi Ken "Ey Bilgisi Geniş İnsan"(3), Ay Bilgi Batıg "Ey Derin Bilgili İnsan" (3), Ay Bilgi Tamam "Ey Bilgisi Kamil İnsan"(1), Ay Bilir "Ey Bilgin"(1), Ay Biliglig Akı "Ey Bilgili Cömert"(1)* şeklinde bilge kişiye sesleniş nidaları görülmektedir.

Bilgenin hikmet terimi olarak kullanımı ise *Bilge* sözcüğünün hikmet olarak tanımlanmasında çeviri çalışmalarının etkisi ve *bilge* kelimesinin hikmet kavramı ile yeni bir anlamının oluştuğu görülmektedir. *Bilge* hikmet, *bilge bilig* hikmetli olarak tercüme

edilmiştir. Özellikle *Altun Yaruk'ta ve Kuaniş İm Pusar' da bilge* sözcüğünün *hikmet*, muhteşem bilgi, tam *bilgelik* gibi anlamlarda tanımlandığı tespit edilmiştir.

Bu verilerden hareketle *bilge* sözcüğüne ilk olarak Köktürk döneminde rastlanmıştır. Ortaya çıkan sayısal veriler neticesinde *bilge* kullanımının en yoğun olduğu dönemin Uygur dönemi olduğu görülmektedir. Bu dönemde *bilge*, *biliglig, bilig, bügü* ifadeleri ile *bilge* sözcüğü yeni yapılarla zenginleşmiş ve çeşitlenmiştir. *Altun Yaruk'ta bilge* kelimesinin yanı sıra *biliglig* kelimesine de sıkça rastlanmıştır. Karahanlı döneminde ise *Kutadgu Bilig'te bilge* sözcüğünün yanısıra *biliglig* sözcüğü de kullanılmıştır. *Biliglig* sözcüğünün Uygur dönemine göre buradaki kullanımı daha çoktur. *Kutadgu Bilig'te ve Atabet'ül Hakâyık'ta biliglig* ifadesinin daha ön planda olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Atabet'ül Hakâyık'ta *bilge* ve *biliglig* kullanımından daha çok *ālim* kelimesi kullanılmıştır. *Âlim* kullanımı ise *Atabet'ül Hakâyık'ta* 7 kez geçmektedir. Bu durum Karahanlı döneminde Arapça ile kurulan ilişkilerin dönem eserlerine ve kullanılan dile yansıdığını göstermektedir. Bu döneme ait bir diğer taranan çalışma ise Aysu Ata'nın çalışması *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi* (2019) adlı eserdir. Eser içerisinde *Bilge* sözcüğüne rastlanmamıştır. Bu çalışmada yer alan bilgen ifadesi ise bilen anlamında kullanılan bil-gen yapısıdır.

Çalışma kavramsal olarak incelendiğinde ise çok zengin ifadeler bulunduran Eski Türkçe dönemi, *bilge* sözcüğünün kavram alanı açısından oldukça çeşitlidir. İçerik yönünden çok kapsamlı ve güçlü olan dönem eserlerinde *bilgeliğe* sıkça yer veren kısımlar mevcuttur. *Bilgeliği* ve *bilgenin* vasıflarını kimi zaman tanrının, kimi zaman hükümdarın, kimi zaman ise halk tarafından sevilen insanların üzerinden tarif etmişlerdir. *Bilgeliğin* kavram alanına giren çok sayıda sözcük vardır. Kullanılan sözcükler Türk dilinin, Türk düşünce yapısının, izlerini yansıtmaktadır. Çalışmanın merkezinde *bilge* sözcüğü yer almakla birlikte *bilge* sözcüğü ile sıkça kullanılan yapılarda tespit edilmiştir. *Bilge* kişinin nasıl olması gerektiği etkili ve açık bir şekilde anlatılmıştır. *Bilge* sözcüğü üzerinde durulurken hem mecâzi hem de gerçekçi anlatımlara yer verilmiştir. *Bilge* sözcüğünün kullanıldığı yerler ve *bilge* sözcüğünün kavram alanını oluşturan yakın anlamlı diğer sözcükler, *biliglig, ukuşlug, bügü, âlim, biliglig bügü, bilge bügü'dü*r. Bununla birlikte *bilge* sözcüğünün çeşitli sıfatlarla oluşturduğu tamlamalar ise, *bilgi ögüz, bilgi teñiz, bilgi ulug, bilgi tolu, bilgi keŋ, bügü bilgi keŋ, bilgi batıg, bilgi tamam'dır*.

Bilge sözcüğü çalışmanın tüm başlıklarında farklı anlatım yolları ile anlatılmıştır. Üzerinde durulan sözcüğün kavrama dönüşümü yani benzer ifadeler ile zenginleşmesi ve

birbirine tam anlamı ile benzemese de birbirini anımsatan, güçlendiren sözcüklerle yeni ifadeler ile birleşerek gelişmesi bir sözcüğün gelişerek, yeni manalara işaret ederek, Türk dilini, söz varlığını kavram ve anlam çerçevesinde farklı başlıklarla nice bakış açıları ile incelemenin mümkün olduğunu göstermiştir.

Köktürk döneminde söz varlığı, bünyesinde deyimler, atasözleri ve daha birçok ögeler barındırmaktadır. Yazıtların sanatlı, işlenmiş bir dile sahip olduğu görülmektedir. Uygur döneminde ise yerleşik hayata geçen Uygur halkı başka dini inanışlar neticesinde dini metinlerin çevirileri ile Türkçenin söz varlığına yeni kelimelerin girmesini hızlandırmıştır. Özellikle ikileme başlığı bu dönem için önemli bir zenginliktir. Karahanlı Türkçesi söz varlığı ise eski kelimelerin yaşamakta olduğu, bir yandan yeni türetmelerin olduğunu ve yerleşen yabancı ögelerin Türkçeye dâhil olmaya başladığının görüldüğü dönemdir. Yapılan bu çalışma neticesinde ise Eski Türkçe olarak adlandırdığımız bu dönemler içerisinde Türkçenin bünyesinde yer alan kelimelerin tarihsel gelişimi gözler önüne serilmektedir. Bununla birlikte kavramsal açıdan oldukça zengin bir dönemdir.

Bu durum bize Köktürk, Uygur ve Karahanlı dönemlerinde kullanılan Türkçenin söz varlığı açısından önemli ipuçları vermektedir. Türkçe asırlar içerisinde gösterdiği gelişme ve değişimlerle bünyesinde hala mevcut olan gizli hazinelerinin Türkçenin kadim dönemlerine ait yapılan çalışma ve araştırmalar sonucunda günyüzüne çıkmakta olduğunu görmekteyiz. Türk dili adını yapılan tüm çalışmalar neticesinde Türkçenin daha nice gizli cevherleri günyüzüne çıkmayı beklemektedir. Hazırladığım çalışmanın kadim Türkçeye hizmet etmesi ve faydalı olması temennisi ile.

KAYNAKLAR

Aksan D. (1994). "Anlambilim ilgili Alanlar ve Türkçe" A.Ü. Tömer Dil Dergisi, *Doğan Aksan Özel Sayı* s. 16 Şubat s. 118-124.

Aksan D. (1994). "Lengüistik Verilere göre Türk Yazı Dilinin Yaşı Konusunda Değerlendirmeler" *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, 37 (1989), s. 323-329.

Aksan D. (1998). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, 6. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aksan D. (2017). An*lambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilim*i, 2. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınları.

Aksan D. (2018). *Türkçenin Söz Varlığı*, 2. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınları.

Akşehirli S. (2004). "Temel Anlambilim (Semantik) Kavramları Üzerine Bir İnceleme" Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Arat R. R. (2007). *Kutadgu Bilig Metin*, 5. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Arat R. R. (1965). *Eski Türk Şiiri*, 4.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Arat R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III (İndeks),* Haz: Kemal Eraslan, Osman F.Sertkaya, Nuri Yüce, İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Arat R. R. (1992). *Atebet'ül Hakayık*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Arat R. R. (2003). *Kutadgu Bilig Çeviri*, 8. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ata A. (2018). *Orhun Türkçesi.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları..

Ata A. (2019). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş, Metin, Notlar, Dizin*) 3. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ata A. , Tulum M. M. (2019). *Uygur Türkçesi.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları..

Atay, H. (1996), "Semantik", (Alt başlıkları: İnsan ve Hayvan Ayırtacı: Dil, Dil ve Düşünce, Semantik Nasıl Oluyor, Semantiğin Görevleri, Müphemlik, Dil-Oluş-Varlık), *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi yayını, S. 7, s. 111-141.

Ayazlı Ö. (2012). *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap: Karşılaştırmalı Metin Yayını*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aydın E. (2007). "Eski Türk Yazıtlarının Yazılış ve Dikilişleri Üzerine*" Gazi Türkiyat Dergisi*. Cilt 1 s.1 s. 149-158.

Aydın E. (2018). *Orhon Yazıtları*, 2. Baskı, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Bang W. ve Gabain V. A. (1931). *Türkische Turfan-Texte V. Aus buddhistischen Schriften. Berlin*. (SPAW. Phil.-hist. K1. 1931: 14. 323-356.) [Tıpkıbasımı: SEDTF 2,99-132.]

Bayraktar, N. (2014). "Türkçe Yeşil Renk Adının Biçim, Anlam ve Kavram Alanına Tarihsel Bir Bakış" Journal of Language and Linguistic Studies, s. 10, ss 179-193.

Besli N. (2019). "Anlam Açısından Eski Uygurca Şiirler" Ankara Yıldırım Beyazıt Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.

Bozkurt F. (2002). *Türklerin Dili*, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Caferoğlu A. (2015). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 3. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Caferoğlu A. (2015). *Türk Dili Tarihi I-II*, 1. Baskı, Ankara: Altınordu Yayınları.

Cihan A. K. (2002). "Orhon Yazıtlarındaki Bilge Terimi Üzerine" *Felsefe Dünyası Dergisi*, S. 32. s. 89-101.

Clauson S. G. (1972). *An Etimological Dictionary of Pre- Thirteenth Century Turkish*. Oxford: The Clarendon Press.

Cündioğlu D. (1995). *Anlamın Buharlaşması ve Kur'an,* İstanbul: Tibyan Yayınları.

Cündioğlu D. (2011). *Sözlü Kültür'den Yazılı Kültür' e Anlam'ın Tarihi.* İstanbul: Kapı Yayınları..

Çalışkan N. (2014). *Yüksek Sıklıktaki Adlar: Zaman Sözcükbiçimi Üzerine Derlem Temelli Bir İnceleme,* Ankara: Pegem Akademi.

Çalışkan N. (2019a). "Yabancı Dil Sınıflarında Tümleç Yan Cümlelerinin Öğretimi; Eşdizimlilik ve Semantik Eğilimler Temelli Bir Yaklaşım" *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi.* 8/3 s.1709-1741.

Efe K. (2019). "Kutadgu Bilig'de "Törü" Kelimesi Etrafında Kavram Alanı" Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı s.443-458.

Eken N. T. (2016). "Eşdizimlerin Saptanmasına ve Betimlenmesine Yönelik Kuram ve Yaklaşımlar". *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(33), 28-47.

Çetin E. (2012). *Altun Yaruk Yedinci Kitap*, Adana: Karahan Kitabevi.

Eraslan K. (2012). Eski Uygur Türkçesi Grameri, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ercilasun A. B. (2015). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, 15. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.

Ercilasun B. A. Akkoyunlu Z. (2011). *Divan-ı Lugati't Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara.

Erdal M. (2004*). A Grammar of Old Turkic*, Brill, Leiden-Boston.

Ergin M. (2006). Türkçenin Tarihi Gelişimi, 21/11/ 2021,

http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20DILI/muharrem_ergin_turkce_tarihsel_gelisim.pdf

Ergin M. (2015). *Orhun Abideleri*. 49. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Filizok R. (2007). "Çok Anlamlılık (La Polysemie)" *Tunca Kortantamer için* Edit: Prof. Dr. Yavuz Akpınar, İzmir: Ege Ünversitesi Basımevi.

Gabain A. Von (1988). *Alttürkische Grammatik*, Leipzig 1941 Çeviren: Mehmet Akalın, Eski Türkçenin Grameri, Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.

Gömeç S. (2010). *Kök Türk Tarihi*, 2. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.

Gömeç S.(2011). *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü,* 2. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.

Gulcalı Z. (2015). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gulcalı Z. (2015). "Altun Yaruk Sudur X.Kitap, Metin-Çeviri-Açıklamalar-Sözlük" Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.

Gülensoy T. (2007). Türkiye Türkçesi Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu.

Gürsoy K. (2019). "Altun Yaruk Sekizinci Kitap, (1-1069) Üzerine Söz Dizimi İncelemeleri" İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Hacıeminoğlu, N. (2019). *Karahanlı Türkçesi Grameri*, 4. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hamilton J. R. (1998). *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcas*ı, Çev. Ece Korkut- İsmet Birkan. Ankara: Simurg Yayınları.

Hamilton, J. R., (1988). *Buddhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması. İyi ve Kötü Pre*ns *Öyküsü*, Çeviren: Vedat Köken, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

İmer, K. Kocaman, A. ve Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü* İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Kaçalin S. M. (2008). *Kutadgu Bilig Metin*. Türkiye Cum. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yay. Genel Müdürlüğü.

Karaağaç G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karadağ B. M. (2018). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Eşdizimlilik İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Karahan A. (2013). *Divānu Lugati't Türk'e Göre XI. Yüzyıl Türk Lehçe Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karahan A. (2014). "Karahanlı Türkçesi Yazı Dili Hangi Lehçeye Dayanıyordu" *Teke Dergisi* S. 3/2 s.13-28.

Kaya C.(1994). *Uygurca Altun Yaruk*: *Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara (AKDTYK), Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kıran E. A. (2014). "Dilbilim, Anlambilim, Edimbilim" *Turkısh Studies* 9/6 İlkbahar s. 719/729.

Kırmızı Y. (2018). "Garibname'de İnsan Vücuduyla İlgili Adların Eşdizimlilikleri ve Kavramlaştırma Yüz, Beniz, Ruy, Surat Örneği" Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.

Ölmez M. (1991). Altun Yaruk III. Kitap (=5.Bölüm). (Suvarnaprabhāsasûtra) Ankara : (TdiAD.1.)

Ölmez M. (2015). "İpek Yolu Türk Dilleri" İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı.

Ölmez M. (2019). *Köktürkçe ve Eski Uygurca Dersleri*, İstanbul: Kesit Yayınları.

Ölmez Z. , Mustafa K. (2018*). XI. XIII. Yüzyıllar Türk Dili*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Önler Z. (1999). "Türkçede "bügü-bilge, ārif-ālîm, bilge-bilgin" Kavramları" *Türk Dili Dergisi*, S. 571(Temmuz), s.595-601.

Öz Yavuz D. (2017). Türk Dilinde Işık ve Ateş Kavramı VII. XIV. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.

Özalan U. (2017). "Türk Dilinde Olmak Kavram Alanı ve Varlık ile Mahiyetin İfadesi" Dil Araştırmaları, s.20 s. 109-119.

Özönder B. S.(2002) "*Eski Türklerde Dil ve Edebiyat*" Türkler, CIII. s.481-501.

Öztürk R. (2011). "Kutadgu Bilig'te Geçen "Bayat" Kelimesinin Anlamı ve Kavram Alanı, Dil Araştırmaları Dergisi, S. 9 s.23-34.

Palmer F.R. (2020). *Semantik, Yeni Bir Anlambilim Projesi*, çev. Ramazan Ertürk Ankara: Fol Yayınları.

Pilten Ş. (2008). "Eş Dizimlilik Özellikleri Bakımından Türk Dilinde "Temiz" Sözcükleri". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 24-46.

Rachmatı G.R. (1937). *Türkische Turfan-Texte VII*. Mit sinologischen Anmerkungen von *Dr.Wolfram Eberhard. Berlin* (APAW. Phil.- hist. K1. 1936: 12)

Saadet Ş.(1945). *Altun Yaruk'tan İki Parça* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Sel P. (2020). "Runik Harfli Metinlerde Eşdizimlilik" Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.

Sert G. (2018). "Anlam Alanı ve Anlam Ezgisi Açısından Eş Anlamlı Durum Sıfatları (Derlem Tabanlı Bir İnceleme)" Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Eskişehir.

Nadalyayev V. M. Nasilov, D. M. Tenişev, E. R. ve Şçerbak, A. M. (1969). Drevne Tyurskiy Slovar'. Leningrad: Nauka.

Şen S. (2016). *Eski Uygur Türkçesi Dersleri* İstanbul: Kesit Yayınları.

Tekin Ş. (1992). *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Tekin Ş. (2019). *Uygurca Metinler I Kuanşi İm Pusar*. (Ses İşiten İlah)Vap hua ki atlıġ nom çeçeki sudur (saddharmapuṇḍarîka-sûtra), 2. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin T. (1991). Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig) : A Turko –Islamic Mirror for Princes Bt Yusuf Khass Hajıb translated with on notes by Robert Dankoff, Chicago and London The University of Chicago Press. 1983. Pp. 281. Çev. Mehmet Ölmez. *Türk Dili Araştırmaları Dergisi*, s. 197-200.

Tekin T. (2018). *Orhon Yazıtları*, 2. Baskı, Ankara: BilgeSu Yayınları.

Teşnişev R. Ethem, (2002). "Kutadgu Bilig ve Altun Yaruk" çev. Hüseyin Hacıoğlu, *İlmi Araştırmalar Dergisi*, 14. İstanbul. 221-230.

Tietze A. (2016*). Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.

Tokyürek H. (2018). *Altun Yaruk Sudur IV. Tegzinç (Karşılaştırmalı Metin Yayını)* Ankara: Türk Dil Kurumu.

Tokyürek H. (2019). "Altun Yaruk Sudur IV. Tegzinç'e göre Nüsha Farklılıkları" *International Journal of Old Uyghur Studies*, 1/1 s. 19-38.

Tümenbayar Z. (2019). "Altun Yaruk'un (II. Kitap), Türkçe Moğolca Çevirilerinin Karşılaştırmaları Söz Varlığı" Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Uçar E. (2009). "Altun Yaruk Sudur V.Kitap Berlin Koleksiyonundaki Fragmanların Transliterasyonu ve Transkripsiyonu Açıklamalar ve Dizin" Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir.

Uçar E. (2012). "Altun Yaruk X.Tegzinç XXX. Bölök [R=M.657/18-661/12] *Gazi Türkiyat Dergisi*, Bahar, S.10. ss.165-187.

Uçar E. (2017). "Altun Yaruk Sudur VIII. Tegzinç, Yüce Sarasvati (XV. Bölök, II. Kısım) "*Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Araştırmaları Dergisi* Cilt 6, Sayı 12, s. 100-150.

Uyguner M. (1976). "Anlambilim Berke Vardar [Pierre Guiraud]" *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C: XXXIII, S. 292, Ocak s. 55.

Vahit T. Süer E. vd. (2018). *Türk Dili I,* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Vardar B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.

Wilkens J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch- Deutsch- Türkisch*. (Eski Uygurca- Almanca- Türkçe Sözlük) Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.

Yalçın T. (2016) Budist Çevre Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde "Yazuk- Günah" Kavramı Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.

Yaman E. (2016) "Türkçenin Güncel Söz Varlığı" *Milli Eğitim Dergisi,* S.210, 2016/Bahar, s. 85-91.

Yılmaz S. (2014). "Türk Mitolojisinde Bilgelik Kavramı" Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi, Gönül Sultanları Buluşması (26-28 Mayıs), Eskişehir: *Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı*, s. 233-251.

Yüce N. “Türk dili ve lehçeleri”, İA (İslam Ansiklopedisi), 12/2, İstanbul 1987, s. 468b-530b.